

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Idea w służbie propagandy : Komitet Słowiański w Polsce 1945-1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego

Author: Marcela Gruszczyk

Citation style: Gruszczyk Marcela. (2019). Idea w służbie propagandy : Komitet Słowiański w Polsce 1945-1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

Д Б К Л А Р А Ц Я XX/

Zaznajomivszy się ze Statutem Komitetu Słowiańskiego
o przyjęcie mnie w

Deklaracja

Marcela Gruszczyk

IDEA W SŁUŻBIE PROPA GANDY

Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953
na tle ruchu nowosłowiańskiego

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu ŚLĄSKIEGO

Idea w służbie propagandy

Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953
na tle ruchu nowosłowiańskiego

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3762

Marcela Gruszczyk

Idea w służbie propagandy

Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953
na tle ruchu nowosłowiańskiego

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Danuta Kisielewicz

Redakcja: Anna Piwowarczyk

Projektant okładki i stron działowych: Agata Augustynik

Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar

Korekta: Kamila Paw

Łamanie: Bogusław Chruściński

Copyright © 2019 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3521-6
(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3522-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
[e-mail: wydawnictwo.us.edu.pl](mailto:wydawnictwo.us.edu.pl)

Wydanie I. Ark. druk. 15,5. Ark. wyd. 20,0. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 32 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
ROZDZIAŁ 1	
Ruch nowosłowiański w latach 1941–1946	15
1.1. Komitet Wszechsłowiański w Moskwie	17
1.2. Emanacja idei słowiańskiej w Europie	36
1.3. Kongres w Belgradzie i powstanie Komitetu Ogólnosłowiańskiego	47
ROZDZIAŁ 2	
W realiach państwowości polskiej (1945–1949)	57
2.1. Geneza i założenia programowe Komitetu Słowiańskiego w Polsce	59
2.2. Struktura organizacyjna	73
2.3. Struktura terytorialna	88
ROZDZIAŁ 3	
Wokół idei słowiańskiej. Działalność w latach 1945–1949	109
3.1. Między kulturą a propagandą	111
3.2. Aktywność wydawnicza	125
3.3. Działalność oświatowa i naukowa	135
ROZDZIAŁ 4	
W szerszym pryzmacie. Komitet Słowiański na arenie międzynarodowej (1945–1949)	145
4.1. Kwestia łużycka	147
4.2. Współpraca międzynarodowa	160
ROZDZIAŁ 5	
Schyłek koncepcji (1950–1953)	177
5.1. Problem konfliktu radziecko-jugosłowiańskiego w aspekcie jedności słowiańskiej	179
5.2. Epilog działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce	186
Zakończenie	197
Aneks	
Załącznik 1	199
Załącznik 2	201
Załącznik 3	205
Załącznik 4	208

Wykaz źródeł i literatury	225
Summary	245
Резюме	247

Wykaz skrótów

AAN	– Archiwum Akt Nowych
AIPN Kr	– Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie
ANK	– Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział IV)
ANPANiPAU	– Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie
APG	– Archiwum Państwowe w Gdańsku
APW	– Archiwum Państwowe m.st. Warszawy
APWr	– Archiwum Państwowe we Wrocławiu
ARCHIWUM MSZ	– Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie
ARWNJ	– Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii
BPR(k)	– Bułgarska Partia Robotnicza (komunistów)
Dz.U.RP	– Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
GUKPPiW	– Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk
IPiMS	– Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie
KC	– Komitet Centralny
KL	– Konzentrationslager
KO	– Komitet Ogólnosłowiański
KPCz	– Komunistyczna Partia Czechosłowacji
KPJ	– Komunistyczna Partia Jugosławii
KPN	– Komunistyczna Partia Niemiec
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KPS	– Komunistyczna Partia Słowacji
KRN	– Krajowa Rada Narodowa
KS	– Komitet Słowiański
KSwP	– Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie
KW	– Komitet Wszechsłowiański
KWKZ	– Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą
LKSZ	– Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych
LWP	– Ludowe Wojsko Polskie
MBP	– Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MIiP	– Ministerstwo Informacji i Propagandy
MK	– Międzynarodówka Komunistyczna
MKiS	– Ministerstwo Kultury i Sztuki
MPiH	– Ministerstwo Przemysłu i Handlu
MO	– Ministerstwo Oświaty

MSZ	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych
NKWJ	– Narodowy Komitet Wyzwolenia Jugosławii
PAN	– Państwowa Akademia Nauk
PAU	– Polska Akademia Umiejętności
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PPR	– Polska Partia Robotnicza
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PRM	– Prezydium Rady Ministrów
PSB	– Polski Słownik Biograficzny
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
PZZ	– Polski Związek Zachodni
RFSRR	– Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka
RM	– Rada Ministrów
RPK(b)	– Rosyjska Partia Komunistyczna (bolszewików)
SD	– Stronnictwo Demokratyczne
SDKPiL	– Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy
SKN	– Serbołużycki Komitet Narodowy
SL	– Stronnictwo Ludowe
SN	– Stronnictwo Narodowe
SRN	– Serbołużycka Rada Narodowa
SW	– Spółdzielnia Wydawnicza
SZKN	– Serbołużycki Ziemski Komitet Narodowy
TPPB	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej
TPPCz	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej
TPPJ	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej
TPPR	– Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TRJN	– Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
UŁ	– Uniwersytet Łódzki
UP	– Uniwersytet Poznański
USR	– Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka
UW	– Uniwersytet Warszawski
UWr	– Uniwersytet Wrocławski
WKP(b)	– Wszechniowska Komunistyczna Partia (bolszewików)
WUBP	– Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
ZG	– Zarząd Główny
ZNP	– Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZPP	– Związek Patriotów Polskich
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe

Wstęp

Konstrukcja powojennego systemu politycznego w Polsce oparta została na dwóch fundamentach – represji i propagandzie, co było szczególnie widoczne po 1948 roku. Stały się one niezwykle skutecznym orężem w walce o utrzymanie nowego ustroju. Siłowa eliminacja opozycji, niezdolnej, w ocenie władz, do *resocjalizacji* w duchu ideologii marksistowsko-leninowskiej, przeplatała się tu z nachalnym pozyskiwaniem społeczeństwa dla obcego i narzuconego przemocą ustroju. Propaganda miała nie tylko kształtować *nowego człowieka*, lecz stać się także płaszczyzną stworzenia bezalternatywnej, aksjologicznej wręcz wizji ładu, określającego jednoznacznie pojęcia dobra i zła. W niezwykle szybkim tempie przybrała ona charakter zinstytucjonalizowany. Celem było zagarnięcie przestrzeni publicznej i nie sposób nie zauważyć, że jej wytwory znacząco odróżniały się od szarości komunistycznego pejzażu. Dokonując mentalnej i jednocześnie wizualnej indoktrynacji narodu, liczne *święta* obchodzono w scenerii kaskady słowa, koloru i obrazu. Z czasem propagandowe pęta były dotkliwiej odczuwalne niż słabnący ucisk społeczny.

W krajobrazie tym jedną z podstawowych ról odegrał tytułowy Komitet Słowiański, stając się kluczową organizacją społeczno-kulturalną w kraju, który do końca lat 40. był głównym obok Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej podmiotem odpowiedzialnym za relacje z ZSRR. Odbywało się to pod hasłem propagowania ideologii słowiańskiej, odrodzonej w czasie II wojny światowej pod auspicjami Moskwy. Pomimo formalnego zanegowania związków z dziewnastowiecznym panslawizmem, trudno nie dostrzec w nowej, proslowiańskiej ideologii analogii do dawnej wielkoruskiej doktryny imperialnej, dążącej do przejęcia kontroli nad wszystkimi narodami słowiańskimi. Wykorzystując hasła wspólnego rodowodu etnicznego, zmierzano bowiem do stworzenia politycznego bloku państw, na wzór dawnego imperium rosyjskiego, w którym federacja wolnych narodów słowiańskich była mrzonką¹.

Bogata i różnorodna działalność naukowa i kulturalno-oświatowa, szczególnie w pierwszych latach powojennych była magnesem przyciągającym do Komitetu Słowiańskiego wielu przedstawicieli polskiej elity intelektualnej. Jak podkreślano w oficjalnych dokumentach programowych, organizacja miała charakter elitarny i skupiała w swoich szeregach wyłącznie osoby zaznajomione z problematyką słowiańską. W rzeczywistości jej władze, zarówno centralne, jak i terenowe, wybierane były z klucza partyjnego.

¹ Szerzej zob.: P. EBERHARDT: *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 10, s. 43–64; J. ERICKSON: *Panslavism*. London 1964, s. 30–33; H. KOHN: *Panslavism. Its History and Ideology*. New York 1963, passim.

Komitet Słowiański w Polsce nigdy nie osiągnął charakteru masowego, dlatego też filarem pomocniczym dla jego działań były liczne Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, z Towarzystwem Przyjaźni Polsko-Radzieckiej na czele. To, jak i fakt, że w obszarze jego działań znalazła się współpraca międzynarodowa, a także rola odegrana przezeń w indoktrynacji społeczeństwa polskiego, przemawiało jednoznacznie za celowością podjętych badań. Nie mniej istotny był też odczuwalny brak opracowania monograficznego. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że żadnych informacji o działalności Komitetu Słowiańskiego nie znajdziemy również we wspomnieniach członków najwyższych władz stowarzyszenia – Wacława Barcikowskiego² i Józefa Kostrzewskiego³. Problematykę tę, w ograniczonym zakresie, podejmują jedynie opracowania m.in. Sylwestra Fertacza⁴, Małgorzaty Mieczkowskiej⁵ i Piotra Pałysa⁶. Na tym tle wyróżniają się prace Leszka Sławomira Pręcikowskiego⁷, tym niemniej i one nie mogą być uznane za pełne kompendium wiedzy w odniesieniu do wskazania tematycznego⁸.

² W. BARCIKOWSKI: *W kręgu prawa i polityki. Wspomnienia z lat 1919–1956*. Katowice 1988.

³ J. KOSTRZEWSKI: *Z mojego życia. Pamiętnik*. Wrocław 1970.

⁴ S. FERTACZ: *Idea słowiańska jako jeden z czynników stalinizacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej po II wojnie światowej*. W: *Druga wojna światowa i jej następstwa*. Red. A. CZUBIŃSKI. Poznań 1996; IDEM: *Komitet Wszesłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991; IDEM: *Kontakty Komitetu Wszesłowiańskiego w Moskwie ze słowiańskimi narodowymi formacjami wojskowymi tworzonymi na terenie ZSRR w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn Informacyjny” [Wojewódzkiego Ośrodka Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (WOINTE) w Opolu] 1988, nr 10/7; IDEM: *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*. Katowice 2000; IDEM: *Von Brüdern und Schwestern. Das Allslawische Komitee in Moskau 194–1947*. „Osteuropa” 2009, Jg. 59, H. 12, s. 139–152.

⁵ M. MIECZKOWSKA: *Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku. Wybrane problemy*. Szczecin 2006.

⁶ P. PAŁYS: *Jurij Cyż jako sekretarz Serbotużyckiej Rady Narodowej w latach 1945–1947*. „Zeszyty Łużyckie” 2011, t. 45; IDEM: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych ZSRR oraz Wojskowa Administracja Radzieckiej Strefy Okupacyjnej Niemiec wobec kwestii łużyckiej w latach 1945–1948*. „Studia Śląskie” 2013, t. 73; IDEM: *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945–1948*. Opole 2014.

⁷ L.S. PRĘCIKOWSKI: *Kongres Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 r.* „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2002, t. 37; IDEM: *Propaganda słowiańska w Polsce Ludowej w latach 1944–1947 ze szczególnym uwzględnieniem roli Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40; IDEM: *Komitet Słowiański w Polsce. Oddział w Łodzi (1946–1951)*. „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48. Tenże jest również autorem pracy magisterskiej pt. *Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11[16] XII 1946. Wzloty i upadki «nowego ruchu słowiańskiego» (na podstawie prasy słowiańskiej)*, obronionej na Uniwersytecie Łódzkim [dalej: UŁ] w roku 1994.

⁸ Zob.: M. GRUSZCZYK: *Działalność Komitetu Słowiańskiego w Polsce na tle ruchu nowosłowiańskiego po II wojnie światowej*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2011. Referaty*. Red. P. GASZTOLD-SEŃ, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2012, s. 99–108; M. GRUSZCZYK: *Pierwszy powojenny Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 roku*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*. Red. A.M. ADAMUS, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2014, s. 160–168; M. GRUSZCZYK:

W związku z powyższym niezbędnym stało się przeprowadzenie kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych. Objęła ona zasoby następujących archiwów: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (Oddział w Krakowie), Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział IV), Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Państwowe w Gdańsku, Archiwum Państwowe we Wrocławiu oraz Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie.

Spośród wymienionych na szczególną uwagę zasługują placówki warszawskie, posiadające najbogatszy zbiór archiwaliów, dotyczących historii polskiej organizacji słowiańskiej. Co do zasobów Archiwum Akt Nowych, za najważniejszy należy uznać zespół: *Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie*. Zgromadzona w nim dokumentacja najpełniej bowiem obrazuje działalność interesującej nas instytucji. Warto podkreślić, że jego kwerenda, w tak obszernym zakresie, nie miała dotąd miejsca. Uzupełniającą dla niej była weryfikacja zawartości zespołów takich, jak: *Biuro Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej (1940–1945)*, *Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą w Warszawie (1950–1956)* oraz *Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie (1945–1947)*. Kolejną grupę stanowiły materiały z Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Akta zgromadzone w zespołach: *Ambasada RP w Moskwie (1944–1947)*, *Biuro Spraw Kongresowych (1945–1948)*, *Departament Polityczny (1945–1948)* i *Gabinet Ministra (1945–1951)* pozwoliły na odtworzenie pierwszych miesięcy funkcjonowania Komitetu oraz zobrazowanie stosunku polskich władz do tzw. kwestii łużyckiej. W analogii do powyższego jawi się zasób Archiwum PAN i PAU w Krakowie (*Spuścizna Henryka Batowskiego*). Na ukazanie funkcjonowania struktur terenowych pozwoliła z kolei kwerenda przeprowadzona w pozostałych archiwach. Jej pełny wymiar znalazł swój wyraz w załączonym do bibliografii wykazie. Warto podkreślić, że prace badawcze, przeprowadzone w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie (*Ministerstwo Spraw Wewnętrznych* oraz *Biuro Ministra Obrony Narodowej*), stanowią uzupełnienie opracowań dotyczących instytucji nadrzędnej – tzn. Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie, którym zajmował się wspomniany już S. Fertacz oraz Nikołaj Kikieszew⁹. Wzmiankowani naukowcy wywód swój oparli przede wszystkim na zasobach zdeponowanych w archiwach rosyjskich; wzbogacenie go o przechowywane w Archiwum Instytutu materiały, dotyczące struktury wskazanego wyżej organu, oraz publikowane materiały

Uciemienzeni bracia Słowianie...! Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasach II wojny światowej. W: *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrzędze*. Red. P. GRZYWNA [et al.]. Katowice 2017, s. 690–705.

⁹ N. KIKIESZEW: *Słowiańskie dwiżenije w SSSR 1941–1948 gody*. Moskwa 2008, b.p., http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

z organizowanych w czasie wojny kongresów słowiańskich¹⁰, wydawało się tu zasadne.

Badania archiwalne nasuwają konkluzję, że wskazany zasób zawiera jednak parę istotnych luk. Przede wszystkim brakuje dokumentacji pozwalającej na pełną retrospekcję pierwszych miesięcy funkcjonowania Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza okresu pomiędzy sierpniem a grudniem 1945 roku. Analogiczne braki widoczne są także w spuściźnie aktowej jego jednostek terenowych, w tym wypadku dotyczy to jednak całościowych cezur ich działalności. Niekompletność materiałów źródłowych nie pozwala również na odtworzenie pełnej listy aktywistów stowarzyszenia, co z kolei uniemożliwia precyzyjne prześledzenie fluktuacji jego członków. Brak także danych pozwalających na analizę działalności finansowej, uzależnionej od centralnych władz państwowych (subwencje rządowe). Ponadto jedynie fragmentarycznie udokumentowane zostały kwestie związane ze stosunkiem społeczeństwa polskiego wobec działań prowadzonych przez Komitet Słowiański. Rolę uzupełniającą spełniać musiała w tym wypadku prasa, z zastrzeżeniem jednak co do obiektywizmu zamieszczonej w niej narracji. Niezależnie należy stwierdzić, że pozyskana dokumentacja pozwoliła na niemal kompletne odtworzenie roli i funkcji słowiańskiej agendy w Polsce w aspekcie propagandowo-politycznym, naukowym i – co nie mniej ważne – społecznym.

Kolejną grupę stanowiły źródła normatywne (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej i Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”), źródła drukowane (wybory, opracowania, wspomnienia)¹¹ oraz prasa. W odniesieniu do tej ostatniej na szczególną uwagę, spośród wielu, zasługuje „Życie Słowiańskie” – sztandarowy organ prasowy Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Z kolei by zobrazować jego relacje międzynarodowe, warto wymienić

¹⁰ *Vseslavjanskij miting v Moskve. Vystuplenija predstavitelej slavjanskich narodov na Vseslavjanskom mitinge, sostojavšemsja 10–11 avgusta 1941 g.* Moskwa 1941; *Drugi Wiecec Wszechsłowiański w Moskwie 4–5 kwietnia 1942 r.* Moskwa 1942; *Jedność Słowian – śmierć hitlerysty.* Detroit 1942; *Naprzód ku zwycięstwu Żołnierze-Słowianie! Wiecec Żołnierzy-Słowian 23–24 lutego 1944 roku.* Moskwa 1944.

¹¹ M.in.: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich.* T. 7. *Styczeń 1939 – grudzień 1943.* Oprac. E. BASIŃSKI [et al.]. Warszawa 1973; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich.* T. 9. *Styczeń 1946 – grudzień 1949.* Oprac. IDEM. Warszawa 1974; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich.* T. 10. *Styczeń 1950 – grudzień 1955.* Oprac. W. BALCERAK. Warszawa 1982; M. DJILAS: *Rozmowy ze Stalinem.* Warszawa 1991; *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949.* Oprac. D. NAŁĘCZ. Warszawa 1994; W. GOMUŁKA: *Z kart naszej historii.* Warszawa 1982; M. NASZKOWSKI: *Paryż–Moskwa. Wspomnienia dyplomaty (1945–1950).* Warszawa 1986; *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948.* Red. Z. POLUBIEC. Warszawa 1984; *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949. Dokumenty i materiały.* Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Warszawa 1984; *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. I 1946 – I 1947.* Oprac. W. GÓRA, R. HALABA, N. KOŁOMIEJCZYK, Warszawa 1961; J. PUTRAMENT: *Pół wieku. Zagranica.* Warszawa 1965; R. VETIŠKA: *Skok w ciemność.* Warszawa 1969.

pisma takie, jak: „Slavjane”, „Slovanský Přehled” czy „Slavjani” (organy prasowe KW oraz Komitetów Słowiańskich w Czechosłowacji i Bułgarii).

Zasadniczym celem niniejszej monografii jest szczegółowe i wszechstronne przedstawienie genezy i działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Zakres chronologiczny obejmuje lata 1945–1953 i pokrywa się zasadniczo z okresem funkcjonowania stowarzyszenia. Wszelkie przekroczenia przyjętych w pracy ram chronologicznych miały miejsce jedynie w wypadkach, gdy było to uzasadnione potrzebami poznawczymi. Wiązało się to m.in. z koniecznością prezentacji wzmiankowanego wcześniej Komitetu Wszechsłowiańskiego, który powstał w 1941 roku. W celu właściwej rekonstrukcji podjętej w pracy problematyki, przyjęto dla niej układ problemowo-chronologiczny.

Pierwszy z rozdziałów dotyczy narodzin tzw. ruchu nowosłowiańskiego i jednocześnie stanowi tło dla dalszych rozważań. Poruszono w nim zagadnienia związane z genezą i pierwszymi latami działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie (podłoże ideologiczne), rozwojem jego agend w krajach Europy środkowo-wschodniej oraz jednym z najważniejszych wydarzeń w dziejach ruchu – Kongresem Słowiańskim w Belgradzie, który stał się przyczynkiem do powstania Komitetu Ogólnosłowiańskiego. Poruszone tu zagadnienia stanowiły punkt zwrotny w historii idei słowiańskiej, kreowanej tym razem z ramienia Związku Radzieckiego, który widział w niej doskonały instrument oddziaływania w imię własnych, pragmatycznych interesów politycznych.

Drugi rozdział wiąże się już bezpośrednio z zagadnieniem tytułowym i odnosi się do początków Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Analizie poddane zostały zarówno założenia programowe instytucji, jak i jej organizacja na szczeblu centralnym oraz terenowym. Tym samym omówiono zakres kompetencji Walnego Zjazdu, rolę i funkcję Prezydium i Egzekutywy, pracę Biura, Komisji Rewizyjnej oraz strukturę terytorialną. Warto podkreślić, że jest to pierwsza tego typu próba całościowego zobrazowania Komitetu w sferze instytucjonalno-organizacyjnej.

Kolejny element narracji porusza zagadnienia polityki kulturalnej oraz innych aspektów życia społecznego, definiowanych przez pryzmat kryteriów ideologicznych, które stymulowały zakres i charakter prac słowiańskiej agendy w Polsce. Równie ważnym wątkiem będzie tu przedstawienie jej działalności naukowej, oświatowej i wydawniczej, angażującej świat polskich uczonych, niestety nazbyt często działających pod pręgierzem doktryny, hamującej wiele ciekawych i wartościowych pomysłów.

Ostatnie dwa rozdziały przenoszą nas na arenę międzynarodowych obszarów działalności Komitetu. Do najistotniejszych z poruszanych tu kwestii należeć będzie bez wątpienia problematyka łużycka – jedno z ważnych zagadnień geopolitycznego aspektu ideologii słowiańskiej – która, wraz z umacnianiem się systemu komunistycznego w krajach satelickich ZSRR, została zepchnięta do lamusa, jako element zagrażający interesom tego państwa w etnicznie nie-

słowiańskich państwach systemu. Nie mniej istotną kwestią będzie też konflikt radziecko-jugosłowiański, bezpośrednio wpływający na zanegowanie przez Związek Radziecki dalszego funkcjonowania ruchu nowosłowiańskiego. Jego negatywny skutek, implikujący zakończenie działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce, będzie też epilogiem narracji ostatniego z rozdziałów.

Na końcu pracy umieszczono aneks zawierający załączniki, m.in. statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce oraz alfabetyczny wykaz jego członków (wraz z ich biogramami) z lat 1945–1950. Ostatni z wymienionych elementów ma szczególne znaczenie, pozwala bowiem, w korelacji z tekstem głównym, na możliwość oceny kultury politycznej i intelektualnej osób decyzyjnych.

Za miły obowiązek poczytuję sobie także złożenie podziękowań wszystkim Tym, którzy na różnych etapach powstawania książki okazali mi swoją pomoc i życzliwość. Szczególną wdzięczność pragnę wyrazić mojemu promotorowi – Panu dr. hab. Sylwestrowi Fertaczowi – za inspirację, cierpliwość i opiekę naukową. Serdecznie dziękuję również recenzentom: prof. dr hab. Danucie Kisielewicz, dr hab. prof. UŁ Albinowi Głowackiemu i dr. hab. Lechowi Krzyżanowskiemu, których wnikliwe uwagi, sugestie i komentarze w znaczący sposób wpłynęły na ostateczną postać pracy. Osobne podziękowania składam pracownikom Zakładu Historii Najnowszej 1918–1945, Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego: prof. zw. dr hab. Marii Wandzie Wanatowicz, dr hab. Joannie Januszewskiej-Jurkiewicz i dr. hab. Miłoszowi Skrzypkowi, na których pomoc, cenne wskazówki oraz wspólne dyskusje zawsze mogłam liczyć. Wyrazy wdzięczności winna jestem również moim Najbliższym – głównie za ich ogromną cierpliwość i nieustające wsparcie.

Znajdując się ze Statutem Komitetu Słowiańskiego
przyjąć mnie w ...

Deklaracja

Znajdując się ze statutem proszę o przyjęcie mnie
w poczet członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Nazwisko

Imię

Data urodzenia

Miejsce urodzenia

Narodowość

Wykształcenie

Zawód

Adres

Stanowisko i miejsce pracy

Przynależność do organizacji (politycznych)

Członkostwo

ROZDZIAŁ

Ruch nowosłowiański w latach 1941–1946

Decyzja P

w dniu

ob.

członka K

1.1. Komitet Wszechsłowiański w Moskwie

Genotyp ideologiczny pojęcia tzw. jedności słowiańskiej¹ sięga przełomu XVIII i XIX wieku, a więc okresu kształtowania się świadomości narodowej u więk-szości etnicznych grup Słowian. Był to nie tylko kierunek światopoglądowy, w którym podkreślano wzajemną łączność kulturową narodów słowiańskich, lecz przede wszystkim koncepcja geopolityczna, z wykreślonym nadrzędnym celem, jakim było zjednoczenie całej Słowiańszczyzny.

Wizja stworzenia szeroko pojętej wspólnoty była jednak trudna do zrealizo-wania ze względu na rozbieżności interesów poszczególnych państw i narodów słowiańskich, narastających wśród nich przez lata antagonizmów oraz ich we-wnętrznych podziałów. Niezależnie od tego, w sytuacjach kryzysowych, okresach napięć politycznych, czy wreszcie wobec zagrożenia podstaw suwerennego bytu pojedynczych narodów (lub ich grupy), mit ten odradzał się i zdobywał nowych zwolenników². Podobnie było w okresie międzywojennym, gdy z jednej strony wyostrzona świadomość zagrożenia zewnętrznego, z drugiej – poczucie siły wynikające z przynależności do wspólnoty Słowian, wzmacniały poczucie so-lidarności. Pojawiła się wówczas szansa na przełamanie zaszczości historycznych oraz zatargów terytorialnych i stworzenie jednolitego frontu narodów, który byłby w stanie zatrzymać ekspansję niemiecką na Wschód. We wszystkich (poza

¹ Używano także terminów: „kwestia słowiańska”, „solidarność słowiańska”, „wzajemność słowiańska” czy „wspólnota słowiańska”.

² W XIX wieku idea jedności słowiańskiej występowała pod pojęciami słowianofilstwa i panslawizmu, który stał się po wojnie krymskiej (1853–1856) i kryzysie bałkańskim (1875–1878) ideo-logią państwową rosyjskiego caratu, popieraną przez cerkiew prawosławną. Relacje między nimi budzą jednak kontrowersje. Znanca tematu Andrzej Walicki nie daje tu jednoznacznego wy-jaśnienia, przyznając, że „[...] słowianofilstwo było nieraz wręcz utożsamiane z panslawizmem, z wyraźną szkodą dla zrozumienia obu tych kierunków. Stosunek słowianofilstwa do panslawi-zmu jest relacją złożoną, występującą w różnych postaciach u różnych ideologów i w różnych okresach”. Pomijając meandry sporu należy przyjąć, że panslawizm powstał z rozkładu rosyj-skiego słowianofilstwa, poprzez jego wulgaryzację i spłylenie zawartych w nim myśli. Szerzej zob.: V. CLEMENTIS: *Panslavism. Past and present*. London 1943, s. 21–31; P. EBERHARDT: *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 10, s. 43–64; H. KOHN: *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. New York 1963, s. 10–13; s. FERTACZ: *Polska myśl słowiań-ska w okresie drugiej wojny światowej*. Katowice 2000, s. 42–57; W. LEDNICKI: *Panslavism*. W: *Eu-ropean Ideologies. a Survey of 20th Century Political Ideas*. Red. F. GROSS, R.M. MACIVER. New York 1948, s. 905–911; L. MOROZ-GRZELAK: *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*. Warszawa 2011, s. 25–85; A. WALICKI: *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktury i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa 1964, s. 399–340.

ZSRR) krajach słowiańskich działało wówczas wiele stowarzyszeń, powstałych w głównej mierze wskutek inspiracji środowisk intelektualnych, propagujących przyjaźń międzysłowiańską. Organizacje te odcinały się jednak od tematów politycznych, a głównym celem ich działalności było ożywienie dwustronnych kontaktów w dziedzinie kultury i nauki³. Wzmiankowana szansa na stworzenie wspólnego frontu nie została zatem należycie wykorzystana.

Pierwszą poważniejszą inicjatywą, która swym zasięgiem objęła terytorium kilku państw, był ruch protestacyjny w obronie prześladowanych w III Rzeszy Serbów łużyckich⁴. Pod koniec lat 30. widoczne stały się już bowiem konsekwencje założeń polityki nazistowskiej wobec ludności słowiańskiej posiadającej obywatelstwo niemieckie. Dotyczyło to głównie mniejszości serbołużyckiej, której uniemożliwiono zachowanie własnej tożsamości narodowej, blokując jednocześnie rozwój kultury łużyckiej. Do międzynarodowej opinii publicznej docierały wówczas informacje o niszczeniu i usuwaniu napisów, tablic, szyldów czy nagrobków w języku górno- i dolnołużyckim. Z czasem represje przybrały bardziej radykalne formy, nasiliły się rewizje i aresztowania, które dotknęły przede wszystkim przedstawicieli serbołużyckiej inteligencji, głównie nauczycieli oraz duchownych⁵.

W Czechosłowacji ruch ten zyskał poparcie szerokich kręgów społecznych. Już w kwietniu 1933 roku odbyły się tam liczne wiece protestacyjne, a 4 maja tego roku praskie Towarzystwo Przyjaciół Łużyc (dysponujące poparciem w różnych częściach kraju i współpracujące z analogicznymi towarzystwami w Warszawie, Poznaniu, Belgradzie, Zagrzebiu, Lublanie i Paryżu) zaapelowało do społeczności międzynarodowej o ratowanie kultury narodu serbołużyckiego. W pozostałych państwach, m.in. w Polsce i w Jugosławii, w ich obronę zaangażowały się liczne organizacje społeczne, stowarzyszenia kulturalne, a także prasa⁶.

³ Szerzej zob.: H. BATOWSKI: *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*. Warszawa 1946, s. 66–80; J. KOLEJKA: *Slavjanskije programy i ideja slavjanskoj solidarnosti v XIX i XX vekach*. Praha 1964, s. 109–149; T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Słowianoznawstwo polskie. Stan obecny i zadania na przyszłość*. „Pamiętnik Słowiański” 1949, t. 1, s. 1–24.

⁴ Serbowie łużyccy (zwani także Łużyczanami, Serbołużyczanami) to najmniejszy naród słowiański w Europie. Obecnie jego populację szacuje się na około 60 tys. osób. Zamieszkują on tereny położone na pograniczu niemiecko-polsko-czeskim. Łużyce dzielą się na Dolne (część północna), których głównym ośrodkiem jest Chociebuż (Cottbus), i Górne (część południowa), z Budziszynem (Bautzen) jako stolicą.

⁵ T. CIEŚLAK: *Specyfika antyhitlerowskiego ruchu oporu wobec narodów słowiańskich*. W: *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 4. *Prace na VII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie w 1973 roku*. Cz. 3. *Historia*. Red. J. BARDACH [et al.]. Warszawa 1972, s. 231–235.

⁶ Szerzej zob.: M. CYGAŃSKI, R. LESZCZYŃSKI: *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*. T. 2. *Lata 1919–1997*. Opole 1997, s. 37–47; K. FIEDOR: *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec Serbołużyczan (1933–1945)*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1976, R. 31, nr 2, s. 361–367; P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945–1948*. Opole 2014, s. 34–38; E. RZETELSKA-FELESZKO:

Warto w tym miejscu wspomnieć także o społecznym ruchu solidarnościowym z II Republiką Czechosłowacką⁷. W Bułgarii, Jugosławii i Polsce organizowano wówczas manifestacje antyniemieckie, rekrutowano ochotników do armii czechosłowackiej oraz udzielano pomocy uciekinierom z powstałego w roku 1939 Protektoratu Czech i Moraw⁸. Wkrótce miejsce to zajęła Polska. Z racji narastającego zagrożenia ze strony III Rzeszy widoczny stał się wzrost empatii wobec kolejnego narażonego na utratę swego suwerennego bytu państwa.

Jak wcześniej wspomniano, Związek Radziecki był jedynym państwem, w którym idea jedności słowiańskiej do końca lat 30. XX wieku nie spotkała się z zainteresowaniem władz, co więcej – została uznana za szkodliwą. Negatywny stosunek odzwierciedlało podejście zarówno do nauki slawistycznej, jak i szeroko rozumianej współpracy słowiańskiej. W korelacji z umacnianiem się totalitarnego aparatu władzy i narzuconego równocześnie schematu jedności ideologicznej we wszystkich dziedzinach życia społeczno-politycznego, intensywnie szukano drogi ekspansji dla formuły internacjonalistycznej w pozostałych krajach europejskich. Nie zważając na fakt, że już u progu XX wieku rosyjska slawistyka stała się dojrzałą dyscypliną nauk humanistycznych, ciesząc się dodatkowo uznaniem poza granicami kraju, brutalnie zanegowano jej tradycje. W bolszewickim światopoglądzie nauka, oparta na pozaklasowym pojęciu etnicznego pokrewieństwa narodów, traktowana była bowiem nieufnie. Rosyjscy slawiści, posiadający przed rewolucją wysoki status społeczny, stali się w nowych dla nich warunkach politycznych elementami obcymi, wręcz podejrzanymi. Z punktu widzenia władz zajmowali się sprawami bezużytecznymi,

Luźniczanie w Niemczech. „Sprawy Międzynarodowe. Nowa Seria” 1993, z. 1(2), s. 136–139; J. ŚOŁTA: *Zarys dziejów Serbołużyczan*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 121–130.

⁷ II Republika Czechosłowacka powstała po zajęciu obszaru Sudetów (dawna irredenta austriacka: Sudetenland) przez III Rzeszę i przekształceniu konstytucyjnym i Republiki w państwo federacyjne. Okazała się tworem efemerycznym, istniała bowiem niespełna pół roku (30 września 1938 – 15 marca 1939). Po konferencji w Monachium, osłabiony rząd w Pradze po raz pierwszy uznał istnienie narodu słowackiego i zgodził się na zwiększenie udziału Słowaków w administracji państwowej. Autonomia słowacka stała się faktem 6 października 1938 roku. Wobec coraz jawniejszego popierania przez III Rzeszę dążeń separatystycznych Słowaków, 14 marca 1939 roku parlament słowacki ogłosił powstanie Republiki Słowackiej, której premierem został Jozef Tiso. Idea Słowacji jako nowego, niezależnego i samoistnego podmiotu międzynarodowego była jednak fikcją, gdyż w rzeczywistości państwo to było krajem satelickim III Rzeszy. Dnia 16 marca 1939 roku proklamowano utworzenie Protektoratu Czech i Moraw, który można zdefiniować jako wstęp do pełnej aneksji terytorialnej byłych ziem czechosłowackich. Szerzej zob.: M. LAČKO: *Dwuramienny krzyż w cieniu swastyki. Republika Słowacka 1939–1945*. Lublin 2012, s. 26–37; C. MADAJCZYK: *Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*. T. 1. *Ukształtowanie się zarządów okupacyjnych*. Poznań 1983, s. 54–102. Po stronie czeskiej: J. GEBHART, J. KUKLÍK: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha–Litomyšl 2004, passim; J.B. UHLÍŘ: *Druhá republik. Stát, který nikdo nechtěl*. „Historický obzor” 2003, 14 (5/6), s. 123–135.

⁸ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991, s. 19.

a nawet potencjalnie niebezpiecznymi. Już na przełomie lat 20. i 30. XX wieku postrzeganie słowianoznawstwa jako *nauki kłamliwej* i wrogiej radzieckiemu ustrojowi stało się nagminne. Uczonych z tej dziedziny wykluczono z życia społecznego. W roku 1933, na skutek zamknięcia Instytutu Słowianoznawstwa Radzieckiej Akademii Nauk, wielu z nich straciło pracę, część internowano i zesłano w głąb ZSRR. Akcja ta, przeprowadzona przez Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny, znana jest jako tzw. *sprawa sławistów*. Aresztowano w niej i osądzono m.in. Nikołaja Leonidowicza Tunickiego, Andrieja Durnowa oraz Grigorija Ilinskiego. Pierwszy z nich nie przeżył śledztwa i zginął w 1934 roku, pozostałych rozstrzelano trzy lata później⁹.

Dążenie Związku Radzieckiego do umocnienia międzynarodowej pozycji kraju, a także do dominacji w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej implikowało pragnienie uzyskania statusu hegemonu, zgodnie z rosyjskim dziedzictwem historycznym, tradycją mocarstwową oraz ambicjami kremlofskiego kierownictwa. Warto zwrócić uwagę, że w latach 1938–1941, tj. w okresie współpracy z III Rzeszą, propaganda ZSRR jednoznacznie odcinała się od hasła solidarności słowiańskiej, co dobrze widać m.in. podczas kryzysu czechosłowackiego.

W 1938 roku rząd radziecki konsekwentnie podtrzymywał swoją gotowość wypełnienia zobowiązań sojuszniczych względem rządu praskiego wynikających z układu o pomocy wzajemnej z 16 maja 1935 roku. Dawało to bowiem szansę na ingerencję w politykę międzynarodową. Jednakże ewentualne wsparcie ZSRR pragmatycznie uzależniał od analogicznych zabiegów ze strony Francji, która z kolei dostosowała swoją politykę do działań Wielkiej Brytanii. Już 15 września 1939 roku komisarz spraw zagranicznych Wiaczesław Mołotow wyraził gotowość nawiązania stosunków dyplomatycznych z marionetkowym rządem Słowacji, a ambasadora czechosłowackiego w Moskwie Zdenka Fierlingera¹⁰ zaczęto traktować jako osobę prywatną¹¹. Ponadto prasa milczała na temat

⁹ Szerzej zob.: M. ROBINSON: *Losy elity akademickiej. Rosyjska sławistyka od 1917 roku do początku lat 30.* Warszawa 2014, s. 453–506.

¹⁰ ZDENĚK FIERLINGER (1891–1976) – polityk czechosłowacki i dyplomata. W czasie I wojny światowej został wcielony do armii austro-węgierskiej, ale uciekł do Rosji, gdzie wstąpił do Korpusu Czechosłowackiego. Po powrocie do kraju rozpoczął karierę jako dyplomata; był na placówkach w Holandii, Rumunii, USA, Szwajcarii i Austrii. W latach 1937–1945 ambasador Czechosłowacji w Związku Radzieckim. Na krótko przed końcem II wojny światowej objął urząd premiera Czechosłowacji (5 kwietnia 1945), funkcję tę pełnił do wyborów w 1946 roku. Jako przewodniczący Czechosłowackiej Partii Socjaldemokratycznej (1946–1947) opowiadał się za bliską współpracą z komunistami. W latach 1948–1953 wicepremier, a następnie przewodniczący Zgromadzenia Narodowego Czechosłowacji (1953–1964). R. FAWN, J. HOCHMAN: *Historical Dictionary of the Czech State.* Lanham–Toronto–Plymouth 2010, s. 90.

¹¹ Szerzej zob.: H. BATOWSKI: *Rok 1940 w dyplomacji europejskiej.* Poznań 1981, s. 215–216; J. KOLEJKA: *Idea slovanské solidarity za druhé světové války.* „Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity” 1963, t. 10, s. 108–110; J. NĚMEČEK: *Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939–1945.*

hitlerowskich represji wobec komunistów. O ile bowiem wcześniej propaganda radziecka piętnowała za wywołanie konfliktu obie strony, teraz główne ostrze krytyki skierowane zostało przeciwko Czechosłowacji. Osąd ten starano się, za pośrednictwem Kominternu, narzucić pozostałym partiom komunistycznym w Europie. Warto dodać, że dyscyplina wobec dyrektyw Międzynarodówki Komunistycznej kosztowała je często utratę znaczenia i wpływów we własnych krajach¹².

Wyrazem zbliżenia niemiecko-radzieckiego, pomimo dzielących te kraje głębokich różnic politycznych i ideologicznych, było zawarcie paktu o nie-agresji z 23 sierpnia (tzw. paktu Ribbentrop-Mołotow) oraz paktu o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 roku i związanych z nimi tajnych protokołów, zakładających m.in. współdziałanie III Rzeszy i ZSRR w podziale stref wpływów w Europie oraz sankcjonujących fakt okupacji terytorium jednego z państw słowiańskich. Wymownym gestem w stosunku do Berlina było również zerwanie przez ZSRR stosunków dyplomatycznych z Jugosławią (8 maja 1941 roku) oraz Grecją (3 czerwca 1941 roku), co motywowano m.in. utratą suwerenności tych państw. Co ciekawe, także radziecka prasa, nie chcąc zaostrzać stosunków z nowym sojusznikiem politycznym, zareagowała na hitlerowską napaść na Jugosławię wstrzemięźliwie.

Tym samym powstanie w sierpniu 1941 roku, właśnie w Moskwie, centrum ruchu solidarności słowiańskiej w postaci Komitetu Wszechsłowiańskiego [dalej: KW], wskazuje na pełną reorientację stalinowskiego modelu polityki narodowościowej i zagranicznej. Przyczyną była agresja niemiecka z 22 czerwca 1941 roku, która w zasadniczy sposób zmieniła pozycję Związku Radzieckiego, diametralnie wpływając też na zmianę jego stanowiska wobec idei jedności słowiańskiej. Od tego momentu propaganda radziecka wykorzystywała hasło solidarności słowiańskiej bez żadnego już skrępowania. Uznano bowiem, że najbardziej skutecznym środkiem aktywizacji działań zbrojnych na terenach okupowanych przez Niemców będzie odwołanie się do wspólnoty etnicznej i wykorzystanie jej wolnościowych haseł. Kłamliwie akcentowano zatem równouprawnienie wszystkich narodów, nienaruszalność ich terytorium oraz prawo do samodzielnego decydowania o przyszłym ustroju społeczno-politycznym¹³. Chcąc uniknąć skojarzeń z panslawizmem, władze radzieckie przyjęły pojęcie tzw. nowego ruchu słowiańskiego, który należy rozumieć jako innowacyjną,

„Slovanský Přehled” 2001, R. 87, č. 2, s. 317–319.

¹² Szerzej zob.: R. NAZAREWICZ: *Komintern wobec agresji hitlerowskiej w Europie 1939–1941*. „Dzieje Najnowsze” 2001. R. 33, z. 3, s. 57–83.

¹³ Jako pozytywny przykład polityki ZSRR wobec krajów okupowanych przez Niemcy podawano przypadek Czechosłowacji. Państwo to nie uznało bowiem ustaleń układu monachijskiego. Nie przeszkodziło mu to jednak uznać niepodległości słowackiej (wrzesień 1939 roku) i cofnąć immunitet dyplomatyczny byłemu posłowi Czechosłowacji – Z. Fierlingerowi. Szerzej zob.: J. KOLEJKA: *Idea slovanské solidarity...*, s. 108–110; J. NĚMEČEK: *Edvard Beneš...*, s. 317–319.

demokratyczną w znaczeniu radzieckim, najbardziej postępową fazę rozwojową idei jedności słowiańskiej, przypadającą na lata 40. i 50. XX wieku¹⁴.

W celu właściwej koordynacji wszystkich działań informacyjno-propagandowych, 24 czerwca 1941 roku, oficjalnie na mocy wspólnej uchwały Komitetu Centralnego [dalej: KC] Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) [dalej: WKP(b)] i Rady Komisarzy Ludowych ZSRR, powołano do życia Radzieckie Biuro Informacyjne (Sowinformbiuro)¹⁵. Stało się ono głównym centrum propagandy, kontrolującym jednocześnie wszystkie środki masowego przekazu w kraju. Na jego czele stanął sekretarz KC i Moskiewskiego Komitetu Miejskiego WKP(b) Aleksandr Szczerbakow.

To właśnie kierowanej przez niego instytucji podlegać miał KW. Nie sposób jednoznacznie ustalić, z czyjej inicjatywy został on powołany. W zgodzie z sugestią Sylwestra Fertacza, wzięwszy pod uwagę wcześniejszy stosunek władz radzieckich do idei jedności słowiańskiej i związane z nim represje, jakie dotknęły sławistów w Związku Radzieckim, nie wiadomo, czy jego powstanie było odgórnym pomysłem, zrodzonym w zaciszu gabinetów na fali nastroju przychylności dla instrumentalnego wykorzystania tej koncepcji, czy też oddolną inicjatywą intelektualistów słowiańskich, która, przy analogicznym założeniu, otrzymała wsparcie ze strony kierownictwa radzieckiego w krytycznej dla kraju sytuacji militarnej¹⁶. Wiadomo jednak, że zebrania poświęcone tej kwestii organizowała grupa intelektualistów słowiańskich, na której czele stał (przebywający wówczas na emigracji w ZSRR) Zdeněk Nejedlý¹⁷. Co ciekawe, spotkania te odbywały się

¹⁴ Najprawdopodobniej po raz pierwszy termin ten został użyty w 1942 roku przez Edvarda Beneša w artykule opublikowanym na łamach czasopisma „Slavjane”. Swoje refleksje dotyczące współpracy słowiańskiej czeski polityk powtórzył i rozwinął dwa lata później w pracy pt. *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Proponował w niej kształtowanie relacji zagranicznych na podstawie zasad równości wszystkich uczestników stosunków międzynarodowych, jak również nieingerowanie w ich wewnętrzne sprawy. E. BENEŠ: *Revolucionnoe sodružestvo slavjanskich narodov*. „Slavjane” 1942, nr 7, s. 12–13; IDEM: *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Praha 1947, s. 253–269. W grudniu 1946 roku, podczas pierwszego powojennego Zjazdu Słowiańskiego w Belgradzie, pojęcie nowego ruchu słowiańskiego zostało zawłaszczone przez radzieckich komunistów, używających wcześniej takich określeń, jak „solidarność słowiańska” czy „współpraca słowiańska”. W opozycji do pierwotnego znaczenia ruch nowosłowiański oznaczał dla Związku Radzieckiego pełne podporządkowanie państw słowiańskich polityce Moskwy. V. BURIAN: *Slovanský sjezd v Bělehradě r. 1946*. Praha 1947, s. 196–197.

¹⁵ W rzeczywistości używanie w tym przypadku nazwy Komitet Centralny [dalej: KC] Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) [dalej: WKP(b)] zamiast Biuro Polityczne było świadomym przekłamaniem ze strony Rosjan, gdyż Plenum KC nie było zwoływane od lutego 1941 roku do marca 1946.

¹⁶ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 36–37.

¹⁷ ZDENĚK NEJEDLÝ (1878–1962) – czeski muzykolog, historyk sztuki i publicysta; działacz partyjny i państwowy. W 1905 roku utworzył na Uniwersytecie im. Karola w Pradze katedrę muzykologii, którą kierował do roku 1939. Od 1929 roku członek Komunistycznej Partii Czechosłowacji [dalej: KPCz]. W czasie II wojny światowej przebywał w Moskwie, do kraju powrócił w roku 1945. W tym czasie objął funkcję ministra oświaty w rządzie Frontu Narodowego Cze-

w domu jednego z reprezentantów rosyjskiego modernizmu – Maksyma Gorkiego. Brali w nich udział sympatycy zmarłego pisarza oraz przyjaciele Z. Nejedłłego, w tym m.in.: Aleksandr Fadijew¹⁸, Ołeksandr Kornijczuk¹⁹, Aleksiej Tołstoj²⁰, a także Wanda Wasilewska²¹.

W dniu 31 lipca 1941 roku kierownictwo Radzieckiego Biura Informacyjnego otrzymało od dyrektora centralnej agencji prasowej Związku Radzieckiego TASS (*Tielegrafnoje Agientstwo Sowietskogo Sojuza*) – Jakowa Chawinsona – list, w którym przedstawił on plan wykorzystania ruchu słowiańskiego do konkretnych celów polityczno-wojskowych. Dotyczyły one intensyfikacji oporu przeciwko niemieckiej ofensywie oraz sprzyjania porozumieniu ZSRR z nieuznanymi dotąd emigracyjnymi rządami krajów słowiańskich. Dążąc do realizacji przyjętych założeń, J. Chawinson zaproponował zorganizowanie w pierwszych dniach sierpnia międzynarodowej kampanii propagandowej pod hasłem *Jedność Słowian w walce z faszyzmem*. Akcja miała się składać z kilku etapów. Pierwszym z nich był, planowany w Moskwie, radiowy wiec przedstawicieli wszystkich narodów słowiańskich. Kolejnym – przeprowadzenie szerokiej akcji propagandowej na

chów i Słowaków, wchodząc także w skład KC KPCz. Prezes Czeskiej Akademii Nauki i Sztuki (1945–1952), a następnie Czechosłowackiej Akademii Nauk. J. KŘEŠŤAN: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha 2013, passim.

¹⁸ ALEKSANDR FADIEJEW (1901–1956) – rosyjski prozaik, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli realizmu socjalistycznego. Autor m.in. głośnej powieści pt. *Młoda Gwardia* (1946, wyd. pol. 1948), gloryfikującej walkę komsomolców z wojskami hitlerowskimi w okresie II wojny światowej. Członek KC WKP(b) i KC Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. W latach 1926–1932 należał do ścisłego kierownictwa Rosyjskiego Stowarzyszenia Pisarzy Proletariackich, a od 1932 roku był zastępcą przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego Związku Pisarzy Radzieckich, następnie członkiem jego Prezydium i sekretarzem generalnym Zarządu Związku (1946–1954). Zmarł śmiercią samobójczą. *Słownik pisarzy rosyjskich*. Red. Z. BARAŃSKI [et al.]. Warszawa 1994, s. 114–115.

¹⁹ OŁEKSANDR KORNIJCZUK (1905–1974) – ukraiński działacz komunistyczny; reżimowy literat; członek Akademii Nauk Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej [dalej: USRR]. Wieloletni przewodniczący Związku Pisarzy USRR (1938–1941 oraz 1946–1953); od lutego do lipca 1944 roku zajmował nowo utworzone stanowisko Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych USRR. Mąż Wandy Wasilewskiej. W.T. KOWALSKI, A. SKRZYPEK: *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1945*. Warszawa 1980, s. 296.

²⁰ ALEKSIEJ TOŁSTOJ (1883–1945) – rosyjski pisarz, dramaturg i publicysta. Zadebiutował w 1905 roku jako poeta związany z symbolizmem. W latach 1919–1923 przebywał na emigracji w Paryżu i Berlinie, po powrocie do Rosji stał się jednym z najaktywniejszych działaczy życia kulturalnego. Szeroką popularność przyniosła mu trylogia pt. *Droga przez mękę* (1922–1941), przedstawiająca drogę rosyjskiej inteligencji do rewolucji. G. PORĘBINA, s. PORĘBA: *Historia literatury rosyjskiej 1917–1991*. Katowice 1994, s. 134–135.

²¹ WANDA WASILEWSKA (1905–1964) – działaczka socjalistyczna i komunistyczna, pisarka, publicystka. Po 1939 roku czołowa postać orientacji proradzieckiej. W 1940 roku deputowana do Rady Najwyższej ZSRR; od 1941 roku redaktorka „Nowych Widnokręgów”. Oficer polityczny Armii Czerwonej oraz przewodnicząca Zarządu Głównego ZPP (1943–1946). Następnie wiceprzewodnicząca PKWN (1944); po wojnie pozostała w ZSRR. H. ZATORSKA: *Wanda Wasilewska*. Warszawa 1977, passim.

rzecz ich zbliżenia ze Związkiem Radzieckim oraz zaangażowanie się w walkę ze wspólnym wrogiem²².

Wcielając w życie zamiśl wspólnotowego działania, kierownictwo radzieckie postanowiło, że sprawami organizacyjnymi, związanymi z utworzeniem KW i zorganizowaniem wspomnianego wiecu, zajmie się Komitet Wykonawczy Międzynarodówki Komunistycznej (Komintern) [dalej: MK], na czele którego stał w tym czasie Georgi Dymitrow²³. Na jego wniosek w lipcu 1941 roku utworzono tzw. grupę inicjatywną, obarczoną zadaniem opracowania propozycji składu osobowego KW, a także listy mówców radiowych²⁴. W skład zespołu weszli: Zofia Dzierżyńska²⁵, Dymitr Manuilski²⁶, Wasił Koła-

²² W wiecu udział wzięć mieli przedstawiciele wszystkich narodów słowiańskich, w których poczet zaliczono, co ciekawe, także Litwinów. N. КИКИЕЗЕВ: *Славянское движение в СССР 1941–1948 годы*. Moskwa 2008, b.p., http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

²³ GEORGI DYMITROW (1882–1949) – działacz bułgarskiego i międzynarodowego ruchu komunistycznego. Od 1902 roku w Bułgarskiej Robotniczej Partii Socjaldemokratycznej. W 1933 roku aresztowany w Berlinie i osądzony w tzw. procesie lipskim pod zarzutem podpalenia Reichstagu. Po zwolnieniu w 1934 roku wyjechał do Związku Radzieckiego, gdzie został sekretarzem generalnym Komitetu Wykonawczego MK (1935–1943). W listopadzie 1945 roku powrócił do Bułgarii i przejął obowiązki sekretarza generalnego KC Bułgarskiej Partii Robotniczej (komunistów). W roku 1946 został premierem Bułgarii. R.J. CRAMPTON: *Dimitrov Georgi*. W: *Biographical Dictionary of European Labor Leaders*. A–L. Ed. A.T. LANE. London 1995, s. 264; J. JAKOWICZ: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*. Warszawa 1997, s. 231.

²⁴ S. FERTACZ, *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 38.

²⁵ ZOFIA DZIERŻYŃSKA (1882–1968) – nauczycielka, działaczka komunistyczna. Członkini kolejno: Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy [dalej: SDKPiL], Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików) [dalej: RPK(b)] i WKP(b). Od 1919 roku aż do swojej śmierci przebywała na emigracji w ZSRR. Kierownik podwydziału polskiego w Wydziale do Spraw Mniejszości Narodowościowych Ludowego Komisariatu Oświaty Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej [dalej: RFSRR] (1919–1920); kierownik i wykładowca polskiej szkoły im. Róży Luksemburg w Moskwie (1920–1922); pracownik naukowy Komunistycznego Uniwersytetu Mniejszości Narodowych Zachodu im. Juliana Marchlewskiego (1923–1924) oraz Instytutu Lenina w Moskwie, a następnie Instytutu Marksa–Engelsa–Lenina przy KC WKP(b) (1928–1934). W latach 1924–1928 sekretarz Biura Polskiego KC RPK(b). Członek kolegium redakcyjnych pism: „Ku nowej szkole” (1924–1928), „Kultury Mas” (1929) i „Trybuny Radzieckiej” (1927–1937). Od 1937 roku redaktor odpowiedzialny sekcji polskiej Towarzystwa Wydawniczego Robotników Zagranicznych w ZSRR, a następnie pracownik Państwowego Wydawnictwa Literatury w Językach Obcych. Redaktor 7 tomów *Dzieł wybranych* Władimira Iljicza Lenina, które ukazały się w języku polskim w latach 1935–1941. Od 1937 roku referent polityczny Komitetu Wykonawczego MK (1939–1943) oraz KC WKP(b) (1943–1947). Równocześnie w latach 1941–1944 kierowała redakcją rozgłośni im. Tadeusza Kościuszki i współpracowała z Centralnym Biurem Komunistów Polskich w ZSRR. Żona Feliksa Dzierżyńskiego. A. KOCHAŃSKI: *Dzierżyńska Zofia z d. Muszkat (1882–1968)*. W: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. T. I. A–D. Red. F. TYCH [et al.]. Warszawa 1978, s. 671–672.

²⁶ DYMITR MANUILSKI (1883–1959) – ukraiński działacz komunistyczny, od 1903 roku członek Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, uczestnik rewolucji lat 1905–1907. W latach 1920–1923 i 1949–1953 członek Biura Politycznego KC Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy; członek KC WKP(b) (1923–1952); sekretarz Komitetu Wykonawczego Kominternu od-

row²⁷, Jan Šverma²⁸ oraz Velimir Vlahović²⁹. Już 7 sierpnia 1941 lista prele-gentów była ostatecznie gotowa. Znaleźli się na niej: A. Tołstoj, gen. Marian Żegota-Januszajtis³⁰ (wypuszczony z moskiewskiego więzienia na mocy układu

powiedziany m.in. za sprawy polskie (1928–1943). Wicepremier (1944–1953) i minister spraw zagranicznych (1944–1952) USRR. P. GONTARCZYK: «Pod przykrywką». *Rzecz o sowieckich organach Informacji Wojskowej w Wojsku Polskim*. „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2009, nr 13–14, s. 260.

²⁷ WASIŁ KOŁAROW (1977–1950) – działacz bułgarskiego ruchu robotniczego, prawnik i polityk. W latach 1922–1924 sekretarz generalny MK. Jeden z pomysłodawców krwawo stłumionego komunistycznego powstania wrześnieowego w Bułgarii (1923), po którym wyjechał do Jugosławii, a następnie do ZSRR. Po obaleniu monarchii w Bułgarii pełnił obowiązki tymczasowego prezydenta (1946–1947). Wicepremier i minister spraw zagranicznych (1947–1949); premier Bułgarii (1949–1950). B. LAZITCH, M.M. DRACHKOVITCH: *Biographical Dictionary of the Comintern. New, Revised and Expanded Edition*. Stanford 1986, s. 224–225.

²⁸ JAN ŠVERMA (1901–1944) – czeski dziennikarz i publicysta, działacz komunistyczny. Od 1921 roku członek KPCz. W latach 1935–1938 poseł do Zgromadzenia Narodowego Czechosłowacji; w 1935 roku był zastępcą członka egzekutywy MK. W latach 1936–1938 redaktor naczelny centralnego organu KPCz – „Rudé právo”. W 1938 roku wyemigrował do Związku Radzieckiego, gdzie brał udział w tworzeniu czechosłowackich jednostek wojskowych w ZSRR. Wiosną 1944 roku przerzucony na teren Polski, następnie, przy pomocy działaczy Polskiej Partii Robotniczej [dalej: PPR] – do Bańskiej Bystrzycy. Jeden z organizatorów czechosłowackiego ruchu oporu. Uczestniczył w przygotowaniu słowackiego powstania narodowego, zginął w listopadzie 1944 roku w Niżnych Tatrach. V. HOLA: *Jan Šverma 1901–1944*. Praha 1985, passim.

²⁹ VELIMIR VLAHOVIĆ (1914–1975) – jugosłowiański polityk i publicysta. Od 1935 roku członek Komunistycznej Partii Jugosławii [dalej: KPJ]. W latach 1936–1938 uczestnik hiszpańskiej wojny domowej. Między 1939 a 1944 przebywał na emigracji w ZSRR; działacz Komunistycznej Międzynarodówki Młodzieży. W latach 1941–1942 kierował sekcją serbską radiostacji Kominternu; wiceminister spraw zagranicznych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (1951–1952). E. KARDELJ: *Reminiscences. The Struggle for Recognition and Independence. The New Yugoslavia (1944–1957)*. London 1982, s. 278.

³⁰ MARIAN ŻEGOTA-JANUSZAJTIS (1889–1973) – generał dywizji. Komendant Armii Polskiej i Polskich Drużyn Strzeleckich (1912–1914) oraz ostatni dowódca I Brygady Legionów Polskich (1916–1917). Organizator nieudanego zamachu stanu na rząd Jędrzeja Moraczewskiego przeprowadzonego w nocy z 4 na 5 stycznia 1919 roku, firmowanego przez Eustachego Sapiechę. Po zamachu przeniesiony do rezerwy. W lutym 1920 roku powołany do czynnej służby i mianowany dowódcą Obozu Warownego Chełmno. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej. Po wystąpieniu z armii w 1924 roku sprawował urząd wojewody nowogrodzkiego. Z dniem 30 listopada 1929 roku przeniesiony w stan spoczynku. W latach 1936–1939 członek Komitetu Głównego Zarządu Okręgowego Stronnictwa Narodowego [dalej: SN] we Lwowie. Ponownie zmobilizowany we wrześniu 1939 roku; organizator obrony Lwowa i dowódca korpusu ochotniczego do zadań specjalnych; stał na czele Polskiej Organizacji Walki o Wolność. Aresztowany przez NKWD 27 października 1939 roku, był więziony we Lwowie, a następnie na Łubiance w Moskwie. Zwolniony z więzienia na mocy układu Sikorski-Majski. Od 1941 roku przebywał na emigracji w Wielkiej Brytanii, gdzie został przywrócony do służby. W związku z krytyczną oceną układu polsko-radzieckiego odsunięty od możliwości podejmowania istotnych decyzji. Szef Inspektoratu ds. Zarządu Wojskowego (1943–1944) oraz Biura Ziem Zachodnich i Północnych w Sztabie Głównym w Londynie (1944–1945); przewodniczący Wojskowego Trybunału Orzekającego (1945–

Sikorski-Majski), Z. Nejedlý, Radule Stijenski³¹, Dimitar Vlahov³², Óndra Łysohorsky³³, Božidar Maslarić³⁴, Đuro Salaj³⁵, Ivan Regent³⁶, O. Kornijczuk,

1947). W latach 1947–1955 był członkiem III i IV Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej. M. ŻEGOTA-JANUSZAJTIS: *Życie moje tak burzliwe... Wspomnienia i dokumenty*. Warszawa 1993, passim.

³¹ RADULE STIJENSKIJ (1901–1966) – czarnogórski pisarz i poeta ludowy. Od 1927 roku przebywał na emigracji w ZSRR. N. KIKIESZEW: *Sławianskoje dwiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

³² DIMITAR VLAHOV (1878–1953) – macedoński komunista; działacz Kominternu. Po zakończeniu wojen bałkańskich szef bułgarskiej misji dyplomatycznej w Odessie i Wiedniu. W latach 1936–1944 przebywał na emigracji w ZSRR. Od 1943 roku wiceprzewodniczący Prezydium Antyfaszystowskiej Rady Wyzwolenia Narodowego Jugosławii (*Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije*) [dalej: ARWNJ]; od 1944 roku członek Komunistycznej Partii Macedonii, a od 1945 roku przewodniczący macedońskiej agendy Komitetu Wszechsłowiańskiego [dalej: KW]. W latach 1946–1947 przewodniczący Prezydium Zgromadzenia Ludowego Republiki Macedonii. J. LEBEL: *Tide and Wreck. History of the Jews of Vardar Macedonia*. Bergenfield 2008, s. 152–153.

³³ ÓNDRA ŁYSOHORSKY, właśc. ERWIN GOJ (1905–1989) – pisarz, poeta, filolog; twórca literackiego języka laskiego. Przed wybuchem II wojny światowej pracował jako nauczyciel w gimnazjum w Kremnicy (1930), Bratysławie (1931–1935 i 1937–1939) i Ostrawie (1935–1936). W latach 1939–1946 przebywał na emigracji w ZSRR, gdzie popularyzował literacki język laski. Po powrocie do Czechosłowacji pracował w Bratysławie jako nauczyciel, a od 1950 roku jako bibliotekarz, w dziale literatury radzieckiej i obcojęzycznej biblioteki uniwersyteckiej. W latach 50. popadł w konflikt z władzami komunistycznymi, które uważały laską gwarę górnoostrowską za dialekt języka czeskiego. A. GORDZIEJSKI: *Óndra Łysohorsky, właśc. Erwin Goj*. W: *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890–1990. Cz. 2. Literatura czeska*. Red. H. JANASZEK-IVANIČKOVÁ. Katowice 1999, s. 350–352.

³⁴ BOŽIDAR MASLARIĆ (1895–1963) – serbski dziennikarz, działacz komunistyczny. Od 1919 roku członek KPJ. W 1928 roku wyemigrował do ZSRR, gdzie studiował na Komunistycznym Uniwersytecie Mniejszości Narodowych Zachodu im. Juliana Marchlewskiego w Moskwie. W latach 1936–1939 uczestnik hiszpańskiej wojny domowej. Działacz Kominternu i wiceprzewodniczący KW (1941–1944). W 1944 roku powrócił do Jugosławii, przejmując obowiązki dyrektora szkoły polityczno-wojskowej w Belgradzie. Przewodniczący Komitetu Słowiańskiego [dalej: KS] Jugosławii (1946–1948) oraz Komitetu Ogólnosłowiańskiego [dalej: KO] (1946–1947). N. KIKIESZEW: *Sławianskoje dwiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

³⁵ ĐURO SALAJ (1889–1958) – chorwacki dziennikarz; działacz komunistyczny; członek KPJ. W 1921 roku brał udział w nieudanym zamachu na Aleksandra i Karadziordziewicia, za co został skazany na dwa lata więzienia. W latach 1930–1944 przebywał w ZSRR, gdzie pracował m.in. jako spiker i redaktor w radiostacji *Wolna Jugosławia*. Od 1944 roku członek ARWNJ. Jeden z czołowych działaczy europejskich w dziedzinie ochrony praw pracowników; w latach 1945–1958 przewodniczący Komitetu Centralnego Konfederacji Związków Zawodowych Jugosławii. G. SAVIĆ: *Petar Prodanović učitelj iz Bujavice (Prilozi za monografiju)*. Pakrac 1980, s. 52.

³⁶ IVAN REGENT (1884–1967) – słoweński dziennikarz, działacz społeczny. W latach 1932–1941 pracował jako tłumacz na Państwowym Uniwersytecie Moskiewskim. Był również redaktorem słoweńskich audycji w Radiu Moskwa. W 1945 roku powrócił do Jugosławii, gdzie sprawował szereg najwyższych urzędów politycznych. Wieloletni prezes KS w Lublanie. J.B. TIŠO: *The Party of the Revolution. Fifth Conference of the Communist Party of Yugoslavia 1940*. Belgrade 1980, s. 164.

W. Wasilewska, Janka Kupała³⁷ oraz Marek Čulen³⁸. Zarówno dobór prelegentów, wśród których byli sprawdzeni pod względem ideowym i politycznym działacze komunistyczni, jak i tematyka ich wystąpień, miały gwarantować sukces lansowanych przez machinę propagandową haseł.

Wiec przedstawicieli narodów słowiańskich, nazywany też I Kongresem Wszechsłowiańskim, odbył się w dniach 10 i 11 sierpnia 1941 roku w siedzibie moskiewskiej rozgłośni. W wydarzeniu tym udział wzięli przedstawiciele placówek dyplomatycznych krajów słowiańskich, a także – przebywający wówczas w Związku Radzieckim – delegaci polskich i czechosłowackich władz wojskowych³⁹. Wszyscy bez wyjątku prelegenci akcentowali w przemówieniach konieczność współdziałania Słowian w walce z *germańskim najeźdźcą* u boku Armii Czerwonej. Szczególnie mocno akcentowano zagrożenie, jakie dla podstaw suwerennego bytu narodów słowiańskich stanowił nazizm. Podkreślano, że jedyną drogą uniknięcia zniemczenia obszarów położonych na wschód od granic III Rzeszy jest współpraca mieszkańców tych ziem ze Związkiem Radzieckim. Domagano się zaktywizowania ruchu oporu i podjęcia na szeroką skalę zbrojnej walki z wrogiem. Z apelem o zaangażowanie w ruch oporu zwrócili się do narodu polskiego W. Wasilewska i M. Żegota-Januszajtis. Jego treść została później opublikowana w prasie radzieckiej⁴⁰. Chcąc uniknąć oskarżeń o jednoznacznie antyniemiecki charakter ruchu słowiańskiego, zaproszono także przedstawicieli niemieckiej emigracji (m.in. redaktora antynazistowskiego pisma „Internationale Literatur” Johannes Bechera). W jej imieniu wyrażono wówczas poparcie dla idei współpracy słowiańskiej oraz walki z III Rzeszą. Kongres zakończył się jednogłośnym uchwaleniem manifestu pt. *Uciemienieni bracia Słowianie!*, który – choć miał charakter odezwy do poszczególnych narodów słowiańskich – zawierał eksplikację podstaw ruchu nowosłowiańskiego; akcentując swą odmienność od dziewiętnastowiecznego panslawizmu, podkreślał szacunek dla niepodległości, równości, integralności terytorialnej i tożsamości narodowej wszystkich państw słowiańskich. Wskazywano jednocześnie, że ruch

³⁷ JANKA KUPAŁA, właśc. IWAN ŁUCEWICZ (1882–1942) – klasyk literatury białoruskiej, poeta, dramaturg, publicysta, działacz narodowy i jeden z twórców białoruskiego języka literackiego. M. NOCUŃ, A. BRZEZIECKI: *Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi*. Wrocław 2007, s. 41–42.

³⁸ MAREK ČULEN (1887–1957) – słowacki działacz komunistyczny; współzałożyciel i działacz KPCz. W latach 1906–1919 przebywał w Stanach Zjednoczonych, gdzie aktywnie działał na rzecz ruchu robotniczego; w czasie II wojny światowej na emigracji w ZSRR. Sekretarz generalny Jednolitego Związku Słowackich Rolników (1948–1952); komisarz ds. rolnictwa Słowackiej Rady Narodowej (1952–1954). J. VLADÁR: *Malá encyklopédia Slovenska A–Ž*. Bratislava 1987, s. 92.

³⁹ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 40; J. HROZIENČIK: *Všeslovanský výbor v Moskve*. „Slovanský Přehled” 1967, R. 53, č. 6, s. 321–322; J. KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik...*, s. 269–287.

⁴⁰ Szerzej zob.: *Apel W. Wasilewskiej do narodu polskiego nawołujący do wspólnej walki przeciwko hitlerowskiemu wojskom*. W: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 7. *Styczeń 1939 – grudzień 1943*. Oprac. E. BASIŃSKI [et al.]. Warszawa 1973, s. 237–238.

ten, w odróżnieniu od polityki carskiej Rosji, gdzie panslawizm wykorzystywany był w celach imperialistycznych, dąży przede wszystkim do udzielania sobie wzajemnej pomocy w sytuacji zagrożenia⁴¹.

Obrady wiecu były szeroko komentowane w prasie. Przykładowo wszystkie dotyczące go materiały opublikował na swoich stronach dziennik „Izwestija”. Pojawiały się one na jego łamach aż do 21 sierpnia 1941 roku. Cykl zakończył obszerny artykuł (opublikowany później w formie monografii), pt. *Slavjane*, którego autorem był kierownik Wydziału Agitacji i Propagandy KC WKP(b) Georgij Aleksandrow. Także „Biuletyn Akademii Nauk ZSRR” poświęcił temu zagadnieniu podwójny numer (nr 7 i 8 z 1941 roku)⁴². Liczne komunikaty informacyjne wysyłano również za granicę, a w Stanach Zjednoczonych wydano je nawet w formie odrębnej broszury, która osiągnęła nakład 25 tys. egzemplarzy. Władze radzieckie, poprzez bardzo szeroką akcję informacyjną, chciały wykorzystać emigrację słowiańską, by ta wywarła nacisk na rząd USA (a pośrednio także na władze Wielkiej Brytanii), w celu aktywizacji działań na rzecz pomocy Słowianom (czyt. Związkowi Radzieckiemu) i otwarcia drugiego frontu w Europie⁴³.

W dniu 5 października 1941 roku w Moskwie, w Biurze Politycznym KC WKP(b), odbyło się zebranie przedstawicieli społeczności narodów słowiańskich, w którym udział wzięli uczestnicy wspomnianego wiecu (z wyjątkiem strony niemieckiej) oraz Aleksandr Gundorow⁴⁴, Anatolij Ławrientjew⁴⁵ i Sałomon Łozow-

⁴¹ *Vseslavjanskij miting v Moskve. Vystuplenija predstavitelej slavjanskich narodov na Vseslavjanskom mitinge, sostojavšemsja 10–11 avgusta 1941 g.* Moskwa 1941, s. 5–7.

⁴² N. KIKIESZEW: *Sławiańskie dwiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

⁴³ *Jedność Słowian – śmierć hitleryzmu.* Detroit 1942, s. 3–14.

⁴⁴ ALEKSANDR GUNDOROW (1895–1973) – radziecki wojskowy (gen. lejtnant inżynierów). Od 1915 roku członek Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (bolszewików). Uczestnik rewolucji 1917 roku, wojny domowej w Rosji oraz wojny polsko-bolszewickiej. W latach 1923–1928 uczył inżynierii wojskowej w szkołach w Samarze i Tbilisi; od 1937 roku naczelnik Wojskowej Akademii Inżynieryjnej im. Waleriana Kujbyszewa w Moskwie. W czasie II wojny światowej dowódca 8. Armii Saperów (marzec–maj 1942) oraz 6. Armii Saperów (czerwiec–sierpień 1942); następnie przeniesiony do stolicy ZSRR jako naczelnik wojsk inżynieryjnych Moskiewskiego Okręgu Wojskowego. Przewodniczący KW w Moskwie (1941–1947) i KS ZSRR (1947–1962) oraz wieloletni członek KO. Członek Komisji Specjalnej (tzw. Komisji Burdenki) badającej sprawę zbrodni katyńskiej, której prace polegały na gromadzeniu dowodów służących podparciu i rozwinięciu w szczegółach kłamliwej wersji o odpowiedzialności niemieckiej za zbrodnię na Polakach. N. KIKIESZEW: *Sławiańskie dwiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

⁴⁵ ANATOLIJ ŁAWRIENTJEW (1904–1984) – radziecki dyplomata i polityk. Kierownik Wydziału Wschodnioeuropejskiego Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych (1939); radziecki przedstawiciel polityczny w Bułgarii (1939–1940) i Rumunii (1940–1941); pracownik agencji TASS (1941–1943); kierownik I Wydziału Europejskiego Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych (*Narodnyj Komissariat Inostrannyh Die*) [dalej: LKSZ] (1943) oraz Wydziału Bliskiego Wschodu LKSZ ZSRR (1944–1946); Ludowy Komisarz Spraw Zagranicznych RFSRR (1944–1946); ambasador radziecki w Jugosławii (1946–1949); wicekomisarz spraw zagranicznych (1949–1951); am-

ski⁴⁶. Efektem spotkania było oficjalne powołanie KW. Przewodniczącym nowo powstałej struktury został wzmiankowany gen. A. Gundorow. Niezadowolonym z jego wyboru był m.in. szef Departamentu Międzynarodowego Radzieckiego Biura Informacyjnego Gieorgij Saksin, który uważał, że z racji bezpośredniego zaangażowania w działania militarne, generał nie będzie mógł w pełni zaangażować się w kierowanie działalnością Komitetu. Poza tym, jako osoba słabo rozpoznawalna poza granicami kraju, nie mógł przyczynić się do popularyzacji hasła KW wśród emigracji słowiańskiej w USA czy Wielkiej Brytanii⁴⁷.

Wiceprzewodniczącymi Komitetu wybrani zostali: M. Żegota-Januszajtis, O. Kornijczuk, B. Maslarič i Z. Nejedlý. Ponadto sekretarzem wyznaczono A. Ławrientjewa, a wszystkich pozostałych uczestników spotkania uznano za pierwotnych członków KW. W przyszłości skład organizacji miał zostać poszerzony o tzw. *aktywnych bojowników przeciw hitleryzmowi ze środowiska społeczności narodów słowiańskich*⁴⁸.

Plenum Komitetu stanowiło najwyższą władzę organizacji i zbierało się na posiedzeniach zwyczajnych, określonych statutem, oraz nadzwyczajnych, przewidzianych w razie nagłej potrzeby. Podczas posiedzeń plenarnych omawiano i zatwierdzano zasadnicze cele działalności, program, formy i metody pracy, a także sprawy personalne. W zgodzie ze wspomnianym statutem, przyjętym na posiedzeniu plenarnym 6 kwietnia 1942 roku, do podstawowych zadań organizacji należało:

1. „Zespolenie wszystkich Słowian do walki z hitleryzmem w celu pełnego jego zniszczenia i odbudowy niezależności słowiańskich narodów i państw uciskanych przez faszyzm.

basador w Czechosłowacji (1951–1952), Rumunii (1952–1953) i Iranie (1953–1956), następnie pracownik MZS (1956–1970). M. GOLON: *Ambasadorowie Stalina – radzieccy dyplomaci w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach w latach 1944–1953*. „Czasy Nowożytny” 2005, nr 18–19, s. 143–144.

⁴⁶ SAŁOMON ŁOZOWSKI, właśc. SOŁOMON DRIDZO (1878–1952) – komunista, radziecki działacz partyjny i państwowy; członek bolszewickiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików) i WKP(b). Uczestnik rewolucji 1905 roku w Kazaniu; skazany na zesłanie za przynależność do bolszewickiej organizacji bojowej w Charkowie, zbiegi i przebywał na emigracji w Genewie oraz Paryżu (do 1917 roku). Wieloletni działacz Czerwonej Międzynarodówki Związków Zawodowych (1921–1937) oraz Kominternu (1921–1943). W czasie II wojny światowej przewodniczący Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego. Wicekomisarz spraw zagranicznych (1936–1946); wicedyrektor a następnie dyrektor Radzieckiego Biura Informacyjnego przy Radzie Ministrów ZSRR (1941–1947). W 1948 roku aresztowany, następnie skazany na śmierć i rozstrzelany. Pośmiertnie zrehabilitowany w 1955 roku. *Polska w polityce międzynarodowej (1939–1945)*. *Zbiór dokumentów 1939*. Oprac. W.T. KOWAŁSKI. Warszawa 1989, s. 638.

⁴⁷ M. DOSTAŁ: *Slavistika – między proletarskim internacjonalizmem i slawjanskiej idee (1941–1948)*. „Slavjanovedenie” 2007, nr 2, s. 27.

⁴⁸ N. KIKIESZEW: *Slawianskoje dwizenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

2. Zbieranie i upowszechnianie dokumentów o bestialstwach faszystów w stosunku do Słowian i ich barbarzyńskim postępowaniu z ludnością cywilną.
3. Demaskowanie za pomocą radia, gazet, wieców, zebrań i przez wydawanie broszur hitlerowskich planów wyniszczenia narodów słowiańskich i starej kultury słowiańskiej.
4. Ustanowienie łączności z zagranicznymi słowiańskimi organizacjami społecznymi, prasą słowiańską i pojedynczymi działaczami słowiańskimi.
5. Wydawanie periodyku i publikowanie w nim materiałów o pracy Komitetu i o narodowowyzwoleńczej walce Słowian z hitleryzmem⁴⁹.

Specyfiką organizacji była silnie rozbudowana struktura wewnętrzna (patrz: tabela 1). W celu usprawnienia pracy oraz skrócenia czasu podejmowania decyzji, KW podzielony został na sekcje narodowe, w których działalność angażowano nie tylko członków, lecz także szerokie grono sympatyków ideologii słowiańskiej. To właśnie na pracy tych jednostek KW oprzeć miał swą podstawową działalność. Początkowo utworzono 6 sekcji: rosyjską (przewodniczący – A. Tołstoj), ukraińską (Ołeksandr Dowżenko⁵⁰), białoruską (Jakub Kołas⁵¹), południowosłowiańską (B. Maslarič), polską (W. Wasilewska) i czechosłowacką (Z. Nejedlý)⁵². Zgodnie z przyjętymi założeniami poszczególne sekcje miały spotykać się regularnie, co

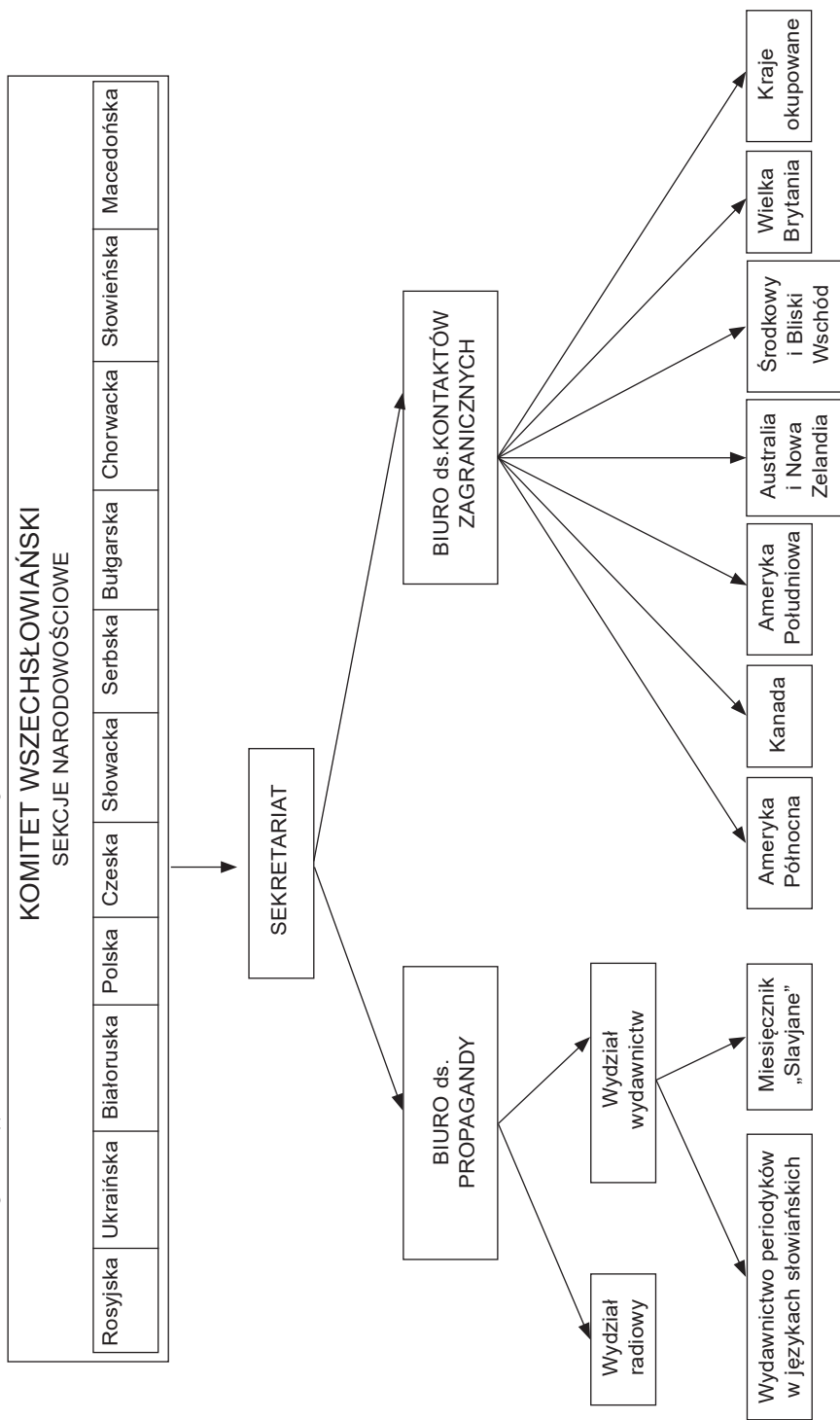
⁴⁹ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 42.

⁵⁰ OŁEKSANDR DOWŻENKO (1894–1956) – ukraiński reżyser filmowy, scenarzysta, pisarz; współtwórca ukraińskiej kinematografii (jego imieniem nazwane zostało kijowskie studio filmowe). Najbardziej znanym jego dziełem jest film *Ziemia* z 1930 roku, arcydzieło kina niemiego. W latach 1921–1923 pracownik Komisariatu Spraw Zagranicznych USRR; ilustrator gazety „Wisti” w Charkowie (1923–1929). F.N.: *Dowżenko Ołeksandr. W: Mały słownik pisarzy narodów europejskich ZSRR*. Red. M. BRAHMER [et al.]. Warszawa 1966, s. 72.

⁵¹ JAKUB KOŁAS właśc. KONSTANTY MICKIEWICZ (1882–1956) – białoruski poeta i pisarz; działacz narodowy; nauczyciel. W okresie poprzedzającym I wojnę światową był więziony w Mińsku za działalność narodową, a napisane w tym okresie wiersze i opowiadania drukowane były w tygodniku „Nasza Niwa”. Członek Akademii Nauk Białorusi (od 1928). Na przełomie lat 20. i 30. oskarżony o propagowanie idei bezklasowości narodu białoruskiego; w jego utworach doszukiwano się ideologizacji kułactwa oraz indywidualnego gospodarowania. W 1930 roku zmuszony do złożenia publicznej samokrytyki z powodu politycznych *pomyłek*. Brał udział w pracach I Ogólnobiałoruskiego Zjazdu Pisarzy Radzieckich oraz I Wszechzwiązkowego Zjazdu Pisarzy Radzieckich w Moskwie (1934), gdzie wybrano go do kierowniczych organów literackich związków twórczych. W swojej twórczości z okresu II wojny światowej wychwalał patriotyzm i heroizm radzieckiego ludu oraz obnażał skierowaną na nienawiść do człowieka istotę faszyzmu. Od połowy lat 40. aż do końca życia pracował w Akademii Nauk Białorusi; deputant Rady Najwyższej ZSRR oraz Rady Najwyższej Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej; członek ogólnozwiązkowego Komitetu do spraw Nagród Państwowych w Dziedzinie Literatury i Sztuki. M. NOCUŃ, A. BRZEZIECKI: *Ograbiony naród. Rozmowy...*, s. 41; *Mały słownik pisarzy świata*. Red. K. HANULAK [et al.]. Warszawa 1972, s. 267.

⁵² W 1942 roku zwiększono liczbę sekcji do 11, tj. rozdzielono sekcję czechosłowacką na ceską i słowacką oraz południowosłowiańską na: bułgarską, chorwacką, serbską, słoweńską i macedońską. E. SYZDEK: *Działalność Wandy Wasilewskiej w latach drugiej wojny światowej*. Warszawa 1981, s. 129–130.

Tabela 1. Struktura organizacyjna Komitetu Wszechsłowiańskiego w latach 1942–1944

Źródło: Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie [dalej: IPiMS]. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. A9E/63, *Struktura organizacyjna Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie*, 14.03.1944, b.p.

najmniej raz w tygodniu. Jednakże pierwsze zebrania, o charakterze *sensu stricto* organizacyjnym, odbyły się dopiero w 1943 roku (styczeń–marzec), tj. przed i po IV Plenum KW, trwającym od 31 stycznia do 1 lutego tego roku. Do kolejnych posiedzeń już nie doszło, a działalność sekcji ograniczono do lapidarnej sfery informacyjnej⁵³.

Sekretariat był organem wykonawczym oraz administracyjnym KW. Do jego zadań należało składanie przewodniczącemu sprawozdań z bieżącej działalności, odgórna koordynacja prac sekcji narodowych oraz sprawy finansowe. W ramach KW istniała również specjalna komórka ds. kontaktów zagranicznych, która zajmowała się propagowaniem ideologii słowiańskiej poza granicami Związku Radzieckiego, a także organizacją sieci narodowych Komitetów Słowiańskich [dalej: KS], które, począwszy od 1944 roku, zaczęły powstawać m.in. w Bułgarii, Jugosławii i Polsce. Organizacja przykładła dużą wagę do prowadzenia intensywnej działalności propagandowej, dlatego w ramach KW działała także sekcja radiowa i wydawnicza. Biuro ds. Propagandy było odpowiedzialne m.in. za redagowanie komunikatów, które miały zachęcić społeczeństwa krajów okupowanych przez III Rzeszę lub od niej zależnych do podejmowania walki narodowowyzwoleńczej, wspomagając przy tym wysiłek militarny wojsk radzieckich⁵⁴. W rzeczywistości chodziło również o przygotowanie proradzieckiego zaplecza politycznego wśród działaczy słowiańskich oraz odpowiedniego gruntu do powojennej ekspansji ZSRR na obszarach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. W tym celu współpracowano m.in. z bułgarską radiostacją im. Christo Botewa i jej redaktorem naczelnym Wylko Czerwenkowem⁵⁵ oraz polskojęzyczną radiostacją im. Tadeusza Kościuszki, która rozpoczęła działalność w sierpniu 1941 roku i kontynuowała ją do 22 sierpnia 1944 roku⁵⁶. Organem

⁵³ Szerzej zob.: M. GRUSZCZYK: *Uciemieni bracia Słowianie...! Z działalności Komitetu Wszesłowiańskiego w Moskwie w czasach II wojny światowej*. W: *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*. Red. P. GRZYWNA [et al.]. Katowice 2017, s. 693–702.

⁵⁴ IPiMS. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. A9E/63, *Informacje na temat struktury organizacyjnej Komitetu Wszesłowiańskiego w Moskwie*, 14.03.1944, b.p.

⁵⁵ WYŁKO CZERWENKOW (1900–1980) – bułgarski działacz komunistyczny. W 1923 roku uczestniczył w powstaniu wrześniowym, za co został zaocznie skazany na karę śmierci. Od 1925 roku przebywał na emigracji w ZSRR. Działacz Kominternu, w latach 1941–1944 redaktor naczelny działającej w Moskwie radiostacji im. Christo Botewa. We wrześniu 1944 roku powrócił do Bułgarii. Członek najwyższych władz partyjnych i państwowych: członek Biura Politycznego KC Bułgarskiej Partii Robotniczej (komunistów) [dalej: BPR(k)] (1944–1961), i sekretarz KC BPR(k) (1950–1954), premier (1950–1956) oraz wicepremier Bułgarskiej Republiki Ludowej (1956–1961). J. JACKOWICZ: *Partie opozycyjne...*, s. 229.

⁵⁶ W pracę radia zaangażowani byli polscy komuniści znajdujący się w tym czasie na terenie Związku Radzieckiego. Spośród nich wymienić należy: Juliusza Burgina, Tadeusza Daniszewskiego, Gertrudę Finderową, Z. Dzierżyńską, Józefa Kowalskiego, Wacława Lewikowskiego, Józefa Olszewskiego, Halinę Pietrak, Stefana Wierbłowskiego i Leona Zieleńca. J. KOWALSKI: *Rozgłoszenia im. Tadeusza Kościuszki (fragment wspomnienia)*. „Z pola walki” 1961, nr 4, s. 340–344;

prasowym Komitetu był miesięcznik pt. „Slavjane”, którego pierwszy numer ukazał się w czerwcu 1942 roku⁵⁷.

Nie szczędząc środków, KW prowadził bardzo szeroką i aktywną działalność propagandową w kraju, a później także za granicą. Jednak najwięcej uwagi od samego początku poświęcano organizacji masowych wieców. Odbywały się one nieregularnie, w zależności od sytuacji na froncie. II Wiece Wszechsłowiański miał miejsce 4–5 kwietnia 1942 roku, a więc po zatrzymaniu nieprzyjaciela na przedpolach Moskwy i przejściu do przeciwnatarcia Armii Czerwonej, którego jednym z efektów było odrzucenie wojsk niemieckich na zachód o 100–300 km. Choć niebezpieczeństwo zdobycia stolicy Związku Radzieckiego przez Niemców zostało zażegnane, to wojna trwała nadal. Istotnym stało się tu więc odpowiednie przygotowanie społeczeństwa wobec wciąż jeszcze niezwykle groźnego przeciwnika. Głos zabrali wówczas członkowie KW oraz przedstawiciele poszczególnych narodów. Grożąc niemieckim ekspansjonizmem, starali się jednocześnie wzmocnić prądzieckie nastroje i pozycję agentury komunistycznej, przerzuconej już wcześniej do krajów słowiańskich⁵⁸. Obrady zakończyły się przyjęciem manifestu pt. *Uciskani bracia Słowianie!*, w którym nakreślono bieżącą sytuację na froncie oraz zwrócono się z wezwaniem o wzmożenie wysiłków w walce ze wspólnym wrogiem⁵⁹.

Kolejny, tzw. III Wiece Wszechsłowiański miał miejsce 9 maja 1943 roku, tj. po bitwie pod Stalingradem oraz sukcesach zimowej ofensywy Armii Czerwonej. Fetowano wówczas przejście inicjatywy strategicznej na froncie wschodnim przez radzieckie siły zbrojne. Masówka odbyła się pod hasłem wymiany doświadczeń z walki narodów słowiańskich oraz wezwaniem do przeciwstawienia się nie-

R. NAZAREWICZ: *Komintern a lewica polska. Wybrane problemy*. Warszawa 2008, s. 143–144;

A. SOBÓR-ŚWIDERSKA: *Jakub Berman. Biografia komunisty*. Warszawa 2009, s. 131–132.

⁵⁷ Czasopismo rosyjskojęzyczne, ukazujące się od czerwca 1942 roku do grudnia 1958 roku (włącznie), początkowo jako organ prasowy KW, a od 27 marca 1947 roku – KS ZSRR. W czasie wojny radziecko-niemieckiej w skład kolegium redakcyjnego wchodził: Nikołaj Dzierżawin, Timofiej Gorbunow, B. Maslarič, Z. Nejedły i W. Wasilewska. Hasło na pierwszej stronie głosiło: *Śmierć niemieckim okupantom*. W początkowym okresie pismo drukowano w nakładzie 7–10 tys. egzemplarzy, następnie nakład ustabilizował się na poziomie 4 tys. sztuk. S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 56–57.

⁵⁸ Bezpośrednio do narodu polskiego zwróciła się W. Wasilewska: „Polacy, godzina wybiła! Dziś albo nigdy! Wiosna czterdziestego drugiego roku będzie wiosną ludów, będzie wiosną wyzwolenia! Czerwona Armia zadała cios w serce niemieckiej bestii, której się zdawało, że może połączyć świat. [...] Robotnicy Warszawy i Radomia, Łodzi i Krakowa, Tarnowa i Zagłębia Dąbrowskiego! [...] Walczcie z okupantem na każdym miejscu! [...] Chłopi, organizujcie się w zbrojne oddziały, jak to robią masowo chłopci okupowanych rejonów Ukrainy i Białorusi! [...] Inteligenci polscy! [...] Dziś wasze miejsce przy boku robotnika i chłopca, w jednym z nim zbrojnym szeregu”. *Drugi Wiece Wszechsłowiański w Moskwie 4–5 kwietnia 1942 r.* Moskwa 1942, s. 28–29.

⁵⁹ W apelu tym poza Polakami, Czechami, Słowakami, Chorwatami, Słoweńcami i Serbami uwzględniono również Macedończyków, których Komintern uznał za odrębny naród w 1934 roku. Szerzej zob.: I. STAWOWY-KAWKA: *Granice Republiki Macedonii – chronologia i koncepcje zmian*. „Obóz” 2009, nr 51, s. 165–198.

mieckim planom powszechnej mobilizacji. Wzięło w niej udział ponad 2 tys. uczestników, a wśród zaproszonych gości znaleźli się przedstawiciele aparatu państwowego i partyjnego, związków zawodowych oraz organizacji publicznych⁶⁰. Warto dodać, że po raz pierwszy zaproszono również przedstawicieli Cerkwi Prawosławnej, którzy mieli przyciągnąć na wiec szerokie masy wiernych. Był to jeden z przejawów odwrótu władz radzieckich od polityki wojującej ateizacji, który zapoczątkowany został z chwilą wybuchu wojny radziecko-niemieckiej⁶¹.

Obrady transmitowane były przez radio w kilku językach, a sprawozdania z przebiegu obrad publikowano w radzieckiej prasie centralnej. Warto wspomnieć, że w trakcie manifestacji W. Wasilewska oraz Zygmunt Berling ogłosili powstanie polskiej siły zbrojnej w Związku Radzieckim, tj. 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki⁶². Przemówienie polskiej działaczki komunistycznej przedrukowano m.in. W agitacyjnej „Wolnej Polsce”⁶³ pt. *Za wolną i niepodległą, demokratyczną Polskę – do walki z niemieckim okupantem*⁶⁴. Na zakończenie przyjęto odezwę – *Do uciemionych braci Słowian!*, którą kolportowano następnie w 32 językach. Pod względem treści i formy nie odbiegała ona od wcześniejszych manifestów. Przedstawiono w niej sukcesy państw sprzymierzonych z ZSRR oraz wezwano wszystkich uczestników walki zbrojnej z III Rzeszą do dalszego współdziałania, celem całkowitego zniszczenia wroga⁶⁵.

⁶⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN]. Biuro Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej (1940–1945), sygn. 203/VII-62, *III Kongres Narodów Słowiańskich w Moskwie*, 05.1943, b.p.

⁶¹ Poparcie Kościoła miało mobilizować społeczeństwo w obronie kraju. Metropolita Siergiusz już 22 czerwca 1941 roku wystąpił z pierwszą odezwą do wiernych, apelując o wszechstronne wspieranie wysiłku wojennego ZSRR. Zaangażowanie to docenił Józef Stalin, który 4 września 1943 roku zezwolił na ponowne otwarcie cerkwi, szkół duchownych i monasterów, jak również na zwołanie soboru biskupów i wybór patriarchy. Szerzej zob.: A. GRAJEWSKI: *Rosja i krzyż. Z dziejów Kościoła Prawosławnego w ZSRR*. Katowice 1991, s. 44–51.

⁶² Szerzej zob.: S. FERTACZ: *Kontakty Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie ze słowiańskimi narodowymi formacjami wojskowymi tworzonymi na terenie ZSRR w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn Informacyjny” [Wojewódzkiego Ośrodka Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (WOINTE) w Opolu] 1988, nr 10/7, s. 3–15.

⁶³ W lutym 1943 roku powstał komitet organizacyjny Związku Patriotów Polskich [dalej: ZPP] w ZSRR. Organem prasowym Związku była „Wolna Polska”, która zaczęła się ukazywać od 1 marca 1943 roku. W redakcji pracowali: Jerzy Borejsza, Wiktor Grosz, Paweł Hofmann, Alfred Lampe, Hilary Minc i Włodzimierz Sokorski. W założeniu gazeta miała być tygodnikiem, jednak w rzeczywistości ukazywała się rzadziej. Nakład w 1945 roku wynosił 40 tys. egzemplarzy. Z. KUMOŚ: *Geneza satelickiego systemu władzy w Polsce 1941–1948*. Warszawa 2001, s. 68–70; J. ŚLUSARCZYK: *Stosunki polsko-sowieckie 1939–1945*. Toruń 2000, s. 235–254; S. ZWOLIŃSKI: *Wojско Polskie w ZSRR w 1943 roku wobec powstającego systemu władzy. Udział 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w bitwie pod Lenino*. Warszawa 2003, s. 33–35.

⁶⁴ Przemówienie W. Wasilewskiej zostało również opublikowane w dzienniku „Izwestia” pod jednakowo brzmiącym tytułem. W. WASILEWSKA: *Za wolną i niepodległą, demokratyczną Polskę – do walki z niemieckim okupantem*. „Wolna Polska” z 16 kwietnia 1943, nr 11, s. 2.

⁶⁵ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański...*, s. 49–50.

W dniach 23–24 lutego 1944 roku KW zorganizował jeszcze dwudniowy Wiec Żołnierzy-Słowian, poprzedzający akcją *wyzwalania* ziem polskich spod okupacji niemieckiej. Obrady zakończyło ogłoszenie orędzia oraz przyjęcie deklaracji końcowej – politycznego uzasadnienia zaangażowania wszystkich narodów słowiańskich w walkę u boku Związku Radzieckiego. We fragmencie odezwy skierowanej bezpośrednio do Polaków starano się zdyskredytować działalność rządu londyńskiego, Delegatury Rządu RP na Kraj i Komendy Głównej Armii Krajowej oraz zyskać akceptację społeczeństwa dla działań inicjowanych przez polskich komunistów przebywających na terenie ZSRR.

Konstatując, należy podkreślić, że KW w Moskwie nie był instytucją suwerenną, a jedynie instrumentem w rękach władz. Jego działalność podlegała ścisłemu nadzorowi. Radzieckie Biuro Informacyjne kontrolowało jego prace i kierowało nimi, analogicznie zresztą do pozostałych organizacji, takich jak: Młodzież Radziecka, Kobiety Radzieckie czy Żydowski Komitet Antyfaszystowski⁶⁶. Zależność ta (wraz ze wzrostem znaczenia ZSRR na arenie międzynarodowej) spowodowała, że KW z organizacji społecznej o charakterze ogólnodemokratycznym zaczął w połowie lat 40. XX wieku przekształcać się w instytucję o wyraźnie komunistycznym obliczu ideowo-politycznym, która stała się bezkrytycznym wyrazicielem i realizatorem interesów politycznych państwa radzieckiego. Doprowadziło to w konsekwencji do rzeczywistego wypaczenia idei jedności słowiańskiej, osłabiając jednocześnie jej społeczne i polityczne oddziaływanie. Potwierdzeniem tego zdają się być słowa Milovana Djilasa⁶⁷, osoby związanej w latach 40. XX wieku z ruchem komunistycznym i jednocześnie członka belgradzkiego KW. Według niego KW był instytucją sztuczną i mało efektywną, w której skład weszli niemal wyłącznie komuniści, i jak twierdził: „[...] wszyscy oni milcząco rozumieli, że wyciągnięto z grobu coś od dawna już nieaktualnego, formę przejściową, mającą na celu gromadzenie poparcia dla Rosji komunistycznej, a przynajmniej paraliżowanie antysowieckich prądów panslawistycznych”⁶⁸.

⁶⁶ Organizacje te powstały po serii radiowych wieców, które władze radzieckie zorganizowały w Moskwie w 1941 roku. Ich głównym celem była mobilizacja społeczeństwa do walki z wojskami niemieckimi.

⁶⁷ MILOVAN DJILAS (1911–1995) – jugosłowiański pisarz, polityk. Członek KC (od 1938) i Biura Politycznego (od 1939) KPJ. W czasie II wojny światowej jeden z dowódców Narodowej Armii Wyzwolenia Jugosławii. Minister bez teki w rządzie Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii (1945–1953), odpowiedzialny za agitację i propagandę; przewodniczący Zgromadzenia Narodowego (1953–1954). Pozbawiony stanowisk w 1954 roku za krytykę rządów partii komunistycznej; w latach 1956–1966 wielokrotnie więziony. Zrehabilitowany w 1989 roku. *Džilas Milovan*. W: *Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku. Słownik biograficzny*. Red. W. Roszkowski. Warszawa 2001, s. 45–47.

⁶⁸ M. DJILAS: *Rozmowy ze Stalinem*. Warszawa 1991, s. 24.

1.2. Emanacja idei słowiańskiej w Europie

Jednym z podstawowych politycznych celów wojny stała się dla Związku Radzieckiego realizacja koncepcji tzw. imperium zewnętrznego, czyli budowy systemu państw zależnych. W rezultacie jego władze zaczęły wprowadzać w życie plan uzależnienia od siebie krajów środkowoeuropejskich. Działania te przebiegały równoległe na kilku płaszczyznach⁶⁹. Z jednej strony dążono do nawiązania współpracy polityczno-wojskowej z rządami emigracyjnymi Polski, Czechosłowacji i Jugosławii, starając się jednocześnie przekonać Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone do zasady rozstrzygania problemów terytorialnych na szczeblu mocarstw, przy jednoczesnym zastrzeżeniu prawa do decydowania o losach państw leżących w tzw. radzieckiej strefie wpływów⁷⁰. Z drugiej, pod okiem kierownictwa Kominternu, przygotowywano agencję komunistyczną do przejęcia władzy w krajach *wyzwolonych* przez Armię Czerwoną.

Jesienią 1944 roku wojska radzieckie odzyskały kontrolę nad całym terytorium kraju (z wyjątkiem Półwyspu Kurlandzkiego) oraz wkroczyły na terytoria Polski, Rumunii, Bułgarii, Węgier, Jugosławii i Czechosłowacji. Niemal natychmiast rozpoczęto akcję sowietyzacji zajętych obszarów⁷¹. W ślad za Armią Czerwoną postępowały bowiem oddziały Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych ZSRR (NKWD), likwidując prolondyńskie podziemie polityczno-wojskowe (Polska), czy też reprezentacje władz satelickich III Rzeszy (inaczej rzecz miała się w przypadku Czechosłowacji; jej pełne uzależnienie nastąpiło dopiero w 1948 roku⁷²).

⁶⁹ Szerzej zob.: H. BARTOSZEWICZ: *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*. Warszawa 1999, s. 14–34; P. CHMIELEWSKI: *Historyczne uwarunkowania narodzin demokracji ludowej w Europie (1944–1945)*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1991, t. 43, s. 115–129; E.A. REES: *The Sovietization of Eastern Europe. W: The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Red. B. APOR, P. APOR, E.A. REES. Washington 2008, s. 3–13.

⁷⁰ Już w grudniu 1941 roku J. Stalin zażądał od szefa brytyjskiej dyplomacji Anthony’ego Edena, przebywającego wówczas z wizytą w Moskwie, traktatowego uznania granic Związku Radzieckiego, co miało być równoznaczne z uznaniem przez rząd Wielkiej Brytanii radzieckich nabytków terytorialnych z lat 1939–1940. A. EDEN: *Earl of Avon. Pamiętniki 1938–1945*. T. 2. *Ob-rachunki*. Warszawa 1972, s. 229–240.

⁷¹ Przyszłość tego obszaru Europy była przedmiotem zainteresowania nie tylko Rosjan; także rząd w Londynie, w oparciu o tzw. strategię bałkańską, z niepokojem obserwował dynamicznie zmieniającą się sytuację na tym terenie. Szerzej zob.: K. ROSEN-ZAWADZKI: *Bałkańskie koncepcje strategiczne a kampania we Włoszech (1943–1945)*. Warszawa–Wrocław–Kraków 1964, s. 36–79.

⁷² Wynikało to z faktu, że w latach 1945–1948 w rządach uczestniczyli emigracyjni politycy, rekrutujący się z przedwojennej Partii Socjaldemokratycznej oraz ludowcy. Prezydentem Czechosłowacji został E. Beneš. Po tzw. zwycięskim lutym (Vítězný únor) 1948 roku, pełnia władzy znalazła się już w rękach promoskiewskich komunistów, na których czele stał Klement Gottwald. Szerzej zob.: N. WÓJTCOWICZ: *Nástup komunistickéj diktatúry v Československu z pohľadu Polska*. W: *Február 1948 a Slovensko*. Red. O. PODOLEC. Bratislava 2008, s. 63–83.

W pierwszym numerze czasopisma „Slavjane” pojawił się artykuł autorstwa przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej ZSRR Michaiła Kalinina, w którym wyrażał nadzieję, że rządy krajów słowiańskich nawiążą przyjazne relacje z ZSRR i narodem rosyjskim⁷³.

Obalenie starego porządku i wprowadzanie radzieckiego wzorca ustrojowego odbywało się zazwyczaj poprzez finansowe i militarne wspieranie narodowych partii komunistycznych. Działaniom tym towarzyszyła jednoczesna indoktrynacja w marksistowsko-leninowskim duchu ideologicznym. Tym samym, wraz z przesuwaniem się linii frontu na zachód, działacze KW, którzy wojnę spędzili na emigracji w ZSRR oraz sympatycy ideologii słowiańskiej, przejmowali wyznaczone im odgórnie zadania w swych krajach macierzystych, przystępując do propagowania haseł solidarności słowiańskiej i organizowania lokalnych, narodowych KS.

W odniesieniu do Bułgarii przełomowym momentem dla wzmocnienia nastrojów proradzieckich był rok 1944. Kraj ten, oficjalnie neutralny, dopiero 1 marca 1941 roku zgłosił swój akces do Paktu Trzech (oś Berlin–Rzym–Tokio)⁷⁴. Na mocy podpisanego układu jego obszar miał stać się bazą wypadową dla armii niemieckiej, w czasie wojny z Jugosławią i Grecją. W zamian za to rząd w Sofii uzyskał zgodę Berlina na spełnienie postulatów rewindykacyjnych. Tym samym od kwietnia 1941 roku Bułgaria rozpoczęła okupację części Macedonii Wardarskiej oraz Tracji Zachodniej⁷⁵. Po ataku III Rzeszy na ZSRR, rząd bułgarski nie zdecydował się na wypowiedzenie wojny Związkowi Radzieckiemu, z którym do września 1944 roku utrzymywał ponadto stosunki dyplomatyczne. Przystąpienie do Paktu Antykominternowskiego (25 listopada 1941) oraz stan wojny z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi (13 grudnia 1941) skomplikowały sytuację tego kraju, co stało się szczególnie widoczne w obliczu klęski armii niemieckiej na froncie wschodnim. Próba wyjścia z impasu były rozmowy sondażowe, dotyczące możliwości wycofania się z wojny, podjęte przez stronę bułgarską

⁷³ M. KALININ: *Slavjane i vojna*. „Slavjane” 1944, nr 1, s. 9.

⁷⁴ Wzmiankowana neutralność Bułgarii była w rzeczywistości fikcją, gdyż ze względu na słabość militarną i gospodarczą, jej polityka zagraniczna podporządkowana została wymogom i interesom III Rzeszy. Według Elżbiety Znamierowskiej-Rakk od czasu układu w Monachium status Bułgarii ewoluował od *sympatyzującej neutralności* do *niezaangażowanego militarnie sojusznika Osi*, co daje podstawy do uznania tego kraju za faktycznego członka koalicji hitlerowskiej od początku II wojny światowej. Zob. szerzej: K. GELLES: *Niemiecka polityka wschodnia*, Wrocław 2007, s. 218–222; E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Bułgarski rewizjonizm terytorialny a zbliżenie Bułgarii z III Rzeszą*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, t. 44, s. 77–100.

⁷⁵ Mimo że formalnie obszary te miały status stref okupacyjnych pozostających pod bułgarskim zarządem, car Borys III traktował je jako integralną część państwa. C. MADAJCZYK: *Faszyzm i okupacje...*, s. 471–493; J. PIEKAŁKIEWICZ: *Wojna na Bałkanach 1940–1945*. Warszawa 2007, s. 167–169; E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Bułgaria wobec napaści III Rzeszy na Jugosławię i Grecję w 1941 r. Uwarunkowania historyczne*. „Kwartalnik Historyczny” 1985, nr 3, s. 603–621.

z aliantami w 1944 roku. Negocjacje w Kairze i Istambule zakończyły się jednak fiaskiem⁷⁶.

Choć Bułgaria była jedynym państwem z grona niemieckich satelitów, które nie było w stanie wojny z ZSRR, nie uchroniło jej to przed imperialnymi założeniami polityki Józefa Stalina. Władze radzieckie nie były skłonne uznać decyzji gabinetu Konstantina Murawiewa o zerwaniu sojuszu z III Rzeszą (4 września 1944). Następnego dnia ZSRR wypowiedział Bułgarii wojnę, zaś 8 września Armia Czerwona przekroczyła granicę rumuńsko-bułgarską. Równocześnie działacze Bułgarskiej Partii Robotniczej (komunistów) [dalej: BPR(k)⁷⁷], stosując terror i przemoc, sięgnęli po władzę⁷⁸. Cztery dni później ukonstytuował się bułgarski KS z siedzibą w Sofii. Założycielami stowarzyszenia były osoby ideowo związane z ruchem komunistycznym. Funkcję przewodniczącego objął Najden Nikołow⁷⁹. Ponadto weszli doń: Krum Wełkow⁸⁰ (jako sekretarz), W. Czerwenkow, Dymitr Bratanow⁸¹, Donczo Kostow⁸², Iwan Paszow⁸³, Cola Dragoj-

⁷⁶ H. BARTOSZEWICZ: *Polityka Związku Sowieckiego wobec...*, s. 58–59; A. KOSKI: *Bułgaria w polityce europejskiej 1944–1948*. Warszawa 1975, s. 11–29; M. ISUSOW: *Stalin a stosunki bułgarsko-jugosłowiańskie*. W: *Polska–Bułgaria przez wieki XVII–XX*. Red. W. BALCAREK. Warszawa 1991, s. 151–153; J. TOMASZEWSKI: *Bułgaria 1944–1971. Trudna droga do socjalizmu*. Warszawa 1989, s. 9–17.

⁷⁷ Bułgarska Partia Komunistyczna została utworzona 27 maja 1919 roku przez działaczy lewicowo-rewolucyjnego nurtu Bułgarskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej. Po zdelegalizowaniu, w roku 1923, działała za pośrednictwem oficjalnie uznawanej Bułgarskiej Partii Robotniczej, by w 1938 roku wejść w jej skład [tzw. BPR(k)]. Do swej pierwotnej nazwy powróciła w 1948 roku. J. TOMASZEWSKI: *Bułgaria 1944–1971. Trudna...*, s. 17–18.

⁷⁸ W dniu 9 września władzę w kraju przejął koalicyjny gabinet Frontu Ojczyźnianego, w którym dominującą pozycję uzyskali komuniści. W jego skład weszli ponadto przedstawiciele Bułgarskiego Ludowego Związku Chłopskiego oraz organizacji *Zweno*, skupiającej oficerów i inteligencję. Jeszcze tego samego dnia koalicja lewicowych partii politycznych zadeklarowała niezwłoczne przystąpienie Bułgarii do wojny po stronie koalicji antyhitlerowskiej oraz potrzebę zacieśnienia więzi z ZSRR. Szerzej zob.: M. ISUSOW: *Utworzenie politycznego systemu demokracji ludowej w Bułgarii (1944–1948)*. W: *Polska i Bułgaria w okresie budownictwa socjalizmu*. Red. W. BALCAREK. Warszawa 1981, s. 33–44; J. JACKOWICZ: *Partie opozycyjne...*, s. 10–14; A. KOSKI, *Bułgaria w polityce...*, s. 28–50; J. TOMASZEWSKI: *Bułgaria 1944–1971. Trudna...*, s. 28–31.

⁷⁹ NAJDEN NIKOŁOW (1884–1959) – bułgarski prawnik, działacz komunistyczny. W tym czasie prezes Najwyższego Sądu Kasacyjnego (1944–1946). N. KIKIESZEW: *Sławiańskie dźwignie w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

⁸⁰ KRUM WEŁKOW (1902–1960) – bułgarski pisarz, członek Związku Literatów Bułgarskich i działacz BPR(k). *Skład delegacji na Zjeździe*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 79.

⁸¹ DYMISTR BRATANOW (1899–1971) – bułgarski oficer; w tym czasie szef sztabu 12. Dywizji Piechoty. N. KIKIESZEW: *Sławiańskie dźwignie w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

⁸² DONCZO KOSTOW (1897–1949) – bułgarski biolog; genetyk. W latach 1932–1939 przebywał w ZSRR, gdzie wykładał m.in. na Uniwersytecie Leningradzkim. Następnie powrócił do Bułgarii, gdzie aż do śmierci był dyrektorem Centralnego Instytutu Badań Medycznych. Członek Bułgarskiej Akademii Nauk (od 1946) i Jugosłowiańskiej Akademii Nauk (od 1948). Ibidem.

⁸³ IWAN PASZOW (1881–1955) – bułgarski prawnik, działacz komunistyczny; w tym czasie przewodniczący Bułgarskiej Rady Narodowej. Członek Prezydium Wielkiego Zgromadzenia Na-

czewa⁸⁴, Christo Stojkow⁸⁵ oraz Ludmił Stojanow⁸⁶. Od 1945 roku Komitet wydawał własny organ prasowy pt. „Slavjani”, którego indoktrynacyjny charakter nie budził wątpliwości⁸⁷.

Najważniejszym przedsięwzięciem bułgarskiego KS było zorganizowanie w Sofii (3–4 marca 1945 roku) ostatniego już, wojennego zjazdu przedstawicieli narodów słowiańskich⁸⁸. Był to znaczący krok na drodze do zacieśnienia stosunków pomiędzy Bułgarią a Jugosławią, w myśl partykularnych interesów ZSRR, czyli powołania tzw. federacji Słowian południowych⁸⁹. Koncepcja ta była również przeciwwagą dla emigracyjnych planów utworzenia unii południowo-słowiańskiej, wspieranej przez Wielką Brytanię. Projektowana przez J. Stalina federacja dawałaby możliwość kontrolowania ambicji politycznych Belgradu, wzmacniając jednocześnie bułgarski reżim komunistyczny. Urzeczywistnienie tych planów oznaczałoby również skuteczną rywalizację z mocarstwami zachodnimi w strefie bałkańskiej.

Specyfika Jugosławii była całkowicie odmienna. Zgłoszenie przez nią akcesu do Paktu Trzech (25 marca 1941 roku) wywołało oburzenie i protesty społeczne. Wykorzystując to, grupa proaliansko nastawionych oficerów dokonała w nocy z 26 na 27 marca zamachu stanu, obalając regenta Pawła Karadjordjevica.

rodowego (1947–1950) i Krajowego Komitetu Frontu (1952–1955); przewodniczący Związku Towarzystw Bułgarsko-Radzieckich (1953–1955). J. JACKOWICZ: *Partie opozycyjne...*, s. 240.

⁸⁴ COLA DRAGOJCZEWA (1898–1993) – bułgarska nauczycielka, działaczka komunistyczna. W latach 40. zwolenniczka przyłączenia Bułgarii do ZSRR. Członek KC BPR(k) (1937–1990) i Biura Politycznego KC BPR(k) (1940–1948). Ibidem, s. 231.

⁸⁵ CHRISTO STOJKOW (1897–1983) – bułgarski oficer; członek KC BPR(k). N. KIKIESZEW: *Słowiańskie dźwięki w ZSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

⁸⁶ LUDMIŁ STOJANOW właśc. GEORGI ZŁATAROW (1886–1973) – bułgarski pisarz i poeta; członek BPR(k). Po przewrocie z 9 września 1944 roku pełnił wysokie funkcje w życiu politycznym i kulturalnym, m.in. poseł do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego (1946), przewodniczący Związku Pisarzy Bułgarskich (1946–1949) oraz dyrektor Bułgarskiej Akademii Nauk (1949–1959). Ibidem.

⁸⁷ AAN. Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie (1945–1954) [dalej: KSwP]. sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Sofii oraz słowiańskich organizacji w Bułgarii*, 18.06.1947, b.p.; S. FERATCZ: *Idea słowiańska jako jeden z czynników stalinizacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej po II wojnie światowej*. W: *Druuga wojna światowa i jej następstwa*. Red. A. CZUBIŃSKI. Poznań 1996, s. 382; *Slavjanskija Komitet v Bulgarija*. „Slavjani” 1945, nr 7, s. 45–46.

⁸⁸ M. GRUSZCZYK: *Uciemienieni bracia Słowianie...! Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego...*, s. 698–699.

⁸⁹ Szerzej zob.: E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Federacja Słowian południowych w polityce Bułgarii po II wojnie światowej. Korzenie. Próby realizacji. Upadek*. Warszawa 2005, s. 176–189; EADEM: *Geneza rokowań bułgarsko-jugosłowiańskich na temat Federacji Słowian Południowych i dwustronnego sojuszu*. W: *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*. Red. A.W. MIKOŁAJCZAK, W. SZULC, B. ZIELIŃSKI. Poznań 2004, s. 153–169; EADEM: *Stalin wobec koncepcji federacji Słowian południowych (1944–1948)*. W: *Integracja i tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów. Z prac Polsko-Bułgarskiej Komisji Historycznej*. Red. EADEM, Warszawa 2007, s. 177–185.

Władzę objął Piotr II, a na czele rządu stanął zwolennik orientacji zachodniej – gen. Dušan Simović. Nowy gabinet nieomal natychmiast podpisał z ZSRR układ o przyjaźni i nieagresji (5 kwietnia). W odpowiedzi 6 kwietnia wojska niemieckie, bez formalnego wypowiedzenia wojny i przy udziale wojsk bułgarskich, węgierskich i włoskich, rozpoczęły operację militarną. Po 11 dniach walk dowództwo jugosłowiańskie zmuszone zostało do kapitulacji (17 kwietnia). Król opuścił kraj, powołując w Londynie rząd emigracyjny⁹⁰.

Walkę przeciwko okupantom podjęli serbscy partyzanci pod przywództwem Dragoljuba Mihajlovića, wierni królowi i rządowi na emigracji oraz komuniści dowodzeni przez Josipa Broz Tito, którzy w miarę upływu lat stali się główną siłą w tej walce. Było to możliwe dzięki przejęciu znacznych ilości włoskiego sprzętu wojskowego (po kapitulacji tego państwa), a przede wszystkim z racji dużego poparcia społecznego, jakim cieszyła się Komunistyczna Partia Jugosławii [dalej: KPJ⁹¹]. Wykorzystując to, już w listopadzie 1942 roku utworzono Antyfaszystowską Radę Wyzwolenia Narodowego Jugosławii (*Antifasistiško veće narodnega oslobadjenja Jugoslavije*) [dalej: ARWNJ] – polityczną reprezentację krajowego ruchu oporu, która, rok później, na swej drugiej sesji, powołała do życia Narodowy Komitet Wyzwolenia Jugosławii (*Nacionalni komitet oslobodjenja Jugoslavije*) [dalej: NKWJ]⁹². Jednocześnie odmówiono rządowi emigracyjnemu legitymizacji, a także zabroniono królowi powrotu do kraju⁹³.

⁹⁰ W kwietniu 1941, po udanej kampanii w Grecji, III Rzesza zaanektowała północną część Słowenii, oddając Włochom część południową oraz Dalmację. Do Węgier przyłączono Baczkę, a do Bułgarii włączono Macedonię. W okupowanej Serbii powołano marionetkowy rząd pod kierownictwem gen. Milana Nedicia. Z obszaru Chorwacji (bez Dalmacji) i części Bośni utworzono formalnie niepodległe Państwo Chorwackie, w rzeczywistości całkowicie podporządkowane III Rzeszy. W Czarnogórze utworzono pod protektoratem Włoch niezależne Królestwo Czarnogóry. Szerzej zob.: K. GELLES: *Niemiecka polityka...*, s. 209–217; H. KUBERSKI: *Powstanie niepodległego Państwa Chorwackiego (kwiecień–sierpień 1941)*. „Dzieje Najnowsze” 2012. R. 44, z. 1, s. 71–95; C. MADAJCYK: *Faszyzm i okupacje...*, s. 471–493; Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie międzynarodowej 1943–1948*. Warszawa 1981, s. 13–18; M. TANTY: *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*. Warszawa 2003, s. 228–230.

⁹¹ KPJ powstała w kwietniu 1919 roku, jako Socjalistyczna Partia Robotnicza Jugosławii (komunistów). Nazwę Komunistycznej Partii Jugosławii przejęła w czerwcu 1920 roku i używała jej do roku 1952. M. TANTY: *Balkany w...*, s. 175–176.

⁹² Szerzej zob.: M.J. ZACHARIAS: *System władzy komunistycznej w Jugosławii. Powstanie, przemiany, rozkład*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1998, t. 33, s. 132–138; IDEM: *System stalinowski w Jugosławii w latach 1944–1949*. „Kwartalnik Historyczny” 1992, nr 3, s. 68–69.

⁹³ W czerwcu 1944 roku, dzięki zabiegom Winstona Churchilla, doszło do spotkania J. Broz Tito z nowym premierem na emigracji Ivanem Šubašićem, podczas którego ustalono, że władza w kraju przypadnie Narodowemu Komitetowi Wyzwolenia Jugosławii [dalej: NKWJ], natomiast rząd emigracyjny będzie reprezentował kraj na zewnątrz. W dniu 1 listopada 1944 roku, w obecności szefów misji wojskowych brytyjskiej i radzieckiej, obaj politycy podpisali tzw. porozumienie belgradzkie, w myśl którego miano zachować monarchię, lecz z zastrzeżeniem, że o ostatecz-

Odmienna niż w innych krajach pozycja komunistów jugosłowiańskich implikowała bardziej stonowane działania władz radzieckich. We wrześniu 1944 roku, podczas wizyty J. Broz Tito w Moskwie, ustalono zakres wsparcia wojskowego dla partyzantki jugosłowiańskiej. Zgodnie z przedstawionymi przez NKWJ warunkami w rejonach działań Armii Czerwonej funkcjonować miała administracja jugosłowiańska, a po zakończeniu operacji, wojska radzieckie zostały zobligowane do natychmiastowego opuszczenia kraju⁹⁴. Do końca roku wspólnym wysiłkiem opanowano znaczną część Serbii, a także Belgrad (20 października), do którego przeniosły się centralne organy jugosłowiańskiej władzy ludowej.

Nawiązanie współpracy wojskowej stało się dla ZSRR doskonałą okazją do przeniesienia na grunt jugosłowiański ideologicznych haseł ruchu nowosłowiańskiego. Dnia 14 stycznia 1945 roku w Belgradzie powstał KS Jugosławii⁹⁵. Warto podkreślić, że w gronie założycieli znaleźli się członkowie pierwotnej grupy inicjatywnej KW, tj. M. Djilas, B. Maslarič oraz Đ. Salaj⁹⁶. Przewodniczącym wybrano Jevrema Nedeljkića⁹⁷. Ponadto tego samego dnia powołano do życia Towarzystwo Współpracy Kulturalnej Jugosławii ze Związkiem Radzieckim, w skład którego weszli m.in.: Ivan Ribar⁹⁸, Pavle Savić⁹⁹ oraz Siniša Stanković¹⁰⁰.

nym kształcie ustrojowym państwa w przyszłości zadecydują wchodzące w jego skład narody. Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie...*, s. 120–125; M. TANTY: *Balkany w ...*, s. 258–263.

⁹⁴ Warto podkreślić, że wzmiankowane porozumienie różniło się zasadniczo od analogicznych dokumentów zawartych później przez ZSRR z rządem czechosłowackim (8 maja 1944) oraz reprezentacją Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego [dalej: PKWN] (27 lipca 1944). Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie...*, s. 112–116; H. BARTOSZEWICZ: *Polityka Związku Sowieckiego wobec...*, s. 82–83.

⁹⁵ G. MILORADOVIĆ: *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*. Beograd 2012, s. 201–217.

⁹⁶ G. MILORADOVIĆ: *Lepota pod nadzorom...*, s. 201–202; *Slovenský výbor v Bilehradu*. „Slovenský Pehled” 1948, R. 34, č. 3–4, s. 331–223.

⁹⁷ JEVREM NEDELJKOVIĆ (1888–1978) – serbski lekarz i propagator walki z gruźlicą. Studiował medycynę w Londynie i Lozannie. Od 1921 roku asystent, adiunkt, a następnie profesor Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Belgradzkiego. Po II wojnie światowej rektor, później dziekan tegoż Wydziału. A. CERGOL PARADIŽ: *Overview*. W: *The History of East-Central European Eugenics 1900–1945. Sources and Commentaries*. Ed. M. TURDA. London – New Delhi – New York – Sydney 2015, s. 369–370.

⁹⁸ IVAN RIBAR (1881–1968) – chorwacki polityk, adwokat. W latach 1919–1922 czołowa postać w parlamencie jugosłowiańskim. Po 1929 działacz opozycji, przywódca Partii Demokratycznej. W 1941 roku wspólnie z komunistami organizował siły wyzwolenicze. W 1942 roku wybrany na przewodniczącego Komitetu Wykonawczego ARWNJ. Prezydent Przewodniczący Prezydium Skupsztiny Ludowej (1945–1953). E. DURACZYŃSKI, J. TEREJ: *Europa podziemna 1939–1945*. Warszawa 1974, s. 404.

⁹⁹ PAVLE SAVIĆ (1909–1994) – serbski fizyk i chemik. W latach 1947–1960 dyrektor Instytutu Jądrowego w miejscowości Vincia (okolice Belgradu). N. KIKIESZEW: *Stawianskoje dwizenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

¹⁰⁰ SINIŠA STANKOVIĆ (1892–1974) – serbski biolog. Od 1934 roku wykładowca Uniwersytetu w Belgradzie. W latach 1944–1954 przewodniczący Zgromadzenia Narodowego Serbii. S. NESOVIĆ: *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*. Belgrade 1981, s. 773.

Wiosną 1945 opanowano zachodnią Bośnię, Słowenię i Chorwację (8 maja zajęto Zagrzeb). Jeszcze w czasie walk, 7 marca 1945 roku, powołano Tymczasowy Rząd Demokratycznej Federacyjnej Jugosławii z marszałkiem J. Broz Tito na czele. Jego utworzenie wiązało się z rozstrzygnięciem kwestii jugosłowiańskiej na arenie międzynarodowej. W miejsce dwóch zwalczających się wzajemnie obozów powstał nowy ośrodek władzy, który cieszył się poparciem aliantów zachodnich. Kilka miesięcy później, tj. 29 listopada, Zgromadzenie Konstytucyjne (Skupszczina) proklamowało utworzenie Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii, którą tworzyło 6 republik związkowych (tj. Serbia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Macedonia, Słowenia i Czarnogóra)¹⁰¹. Był to ostateczny epilog walk, zwieńczony utworzeniem nowego, ludowego państwa na mapie Europy.

W tym czasie zmianie uległa również struktura organizacyjna jugosłowiańskiego KS w Belgradzie. Od stycznia 1946 roku stał się on organem zwierzchnim wobec wszystkich organizacji o profilu słowiańskim, funkcjonujących w republikach związkowych, tzn. chorwackiej (na czele której stał Zlatan Sremec¹⁰²), macedońskiej (D. Vlahov) oraz słoweńskiej (I. Regent). Zmiany nastąpiły również w kierownictwie belgradzkiej placówki. W porozumieniu z komitetami republikańskimi przewodniczącym wybrano Stevana Jakovljevića¹⁰³. Od 1947 roku KS w Jugosławii rozpoczął wydawanie własnego organu prasowego pt. „Slavensko bratstvo”¹⁰⁴. Działalność wydawnicza była *de facto* jedyną formą jego aktywności, gdyż wskazana wcześniej specyfika KPJ uniemożliwiła wykorzystanie go jako polityczno-kulturowej agendy ZSRR.

Komunistyczna Partia Czechosłowacji [dalej: KPCz] była w krajach środkowoeuropejskich jedyną legalnie działającą przez cały okres międzywojenny partią komunistyczną, osiągającą ponadto znaczne sukcesy wyborcze¹⁰⁵. Zdelega-

¹⁰¹ Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie...*, s. 188–201; M.J. ZACHARIAS: *System władzy komunistycznej...*, s. 133–134; EADEM: *System stalinowski w Jugosławii...*, s. 82–88.

¹⁰² ZLATAN SREMEC (1898–1971) – chorwacki lekarz, polityk. W latach 1946–1963 członek chorwackiego parlamentu. W tym czasie minister zdrowia Republiki Jugosławii. S. NESOVIĆ: *Stvaranje nove...*, s. 773.

¹⁰³ STEVAN JAKOVLJEVIĆ (1890–1962) – serbski biolog, pisarz. W 1922 roku pracownik naukowy Instytutu Botaniki na Uniwersytecie Belgradzkim. W latach 1945–1950 rektor tejże uczelni. Ibidem, s. 740.

¹⁰⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie (15–22 czerwiec 1947)*, 1947, b.p.

¹⁰⁵ KPCz powstała na zjeździe w Pradze, zwołanym w dniach 14–16 maja 1921 roku. Pod względem liczby członków należała do najsilniejszych sekcji Międzynarodówki Komunistycznej [dalej: MK]. W wyborach 1925 roku uzyskała aż 13% głosów, stając się drugą co do wielkości (po agrariuszach) partią w czechosłowackim parlamencie, a po wyborach z 1929 roku – czwartą. W latach 1928–1929 partia przeszła tzw. proces bolszewizacji, w wyniku którego na czele KPCz stanęło nowe kierownictwo, całkowicie podporządkowane Związkowi Radzieckiemu i WKP(b). Z. JIRÁSEK, A. MAŁKIEWICZ: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956). Studium porównawcze*. Warszawa 2005, s. 16–18; R. HECK, M. ORZECOWSKI: *Historia Czechosłowacji*. Warszawa 1969, s. 375.

lizowano ją dopiero 21 października 1938 roku. W obawie przed aresztowaniem, jej przywódcy (m.in. Klement Gottwald i Václav Kopecký¹⁰⁶) wyemigrowali do Związku Radzieckiego, skąd kierowali pracą konspiracyjną na terenie Protektoratu Czech i Moraw. Przedstawiciele pozostałych ugrupowań politycznych, którym udało się opuścić kraj, skupili się wokół osoby Edvarda Beneša, przebywającego w tym czasie w Londynie.

Z inicjatywy moskiewskiego ośrodka, w sierpniu 1939 roku, został wysłany do Pragi Viktor Synek. Jego zadanie polegało na aktywizacji komunistów czeskich, zgodnie z wytycznymi Kominternu, pod hasłem walki z zachodnim imperializmem jako głównym agresorem¹⁰⁷. Należy podkreślić, że MK pomijała w tym czasie milczeniem hitlerowskie represje wobec swoich członków w krajach okupowanych przez III Rzeszę. Gdy w lutym 1941 roku większość działaczy podziemnego kierownictwa KPCz (z wyjątkiem Jana Žižki) została aresztowana przez Gestapo, Komintern nie podjął jakichkolwiek działań, by im pomóc. Jednak już kilka miesięcy później sytuacja zmieniła się radykalnie¹⁰⁸.

Warto dodać, że na terenie marionetkowej Republiki Słowackiej tendencje separatystyczne utrzymywały się także wśród komunistów. Dlatego też w marcu 1939 roku, za zgodą KC KPCz, powstała Komunistyczna Partia Słowacji [dalej: KPS], której działacze lansowali początkowo koncepcję *samodzielnej radzieckiej Słowacji*¹⁰⁹. Kierownictwo KPCz, podkreślając asekuracyjnie internacjonalistyczny wymiar doktryny komunistycznej, skrytykowało te postulaty. Naciski ze strony radzieckiej centrali zmusiły KPS do modyfikacji programu, której polemikiem stało się odtąd głoszenie konieczności odrodzenia wspólnego państwa Czechów i Słowaków. W grudniu 1943 roku została zawiązana Słowacka Rada Narodowa, na której czele stanęli (wysłany z Moskwy) Karol Šmidke oraz Vavro Šrobár. Za główne cele postawiła sobie wywołanie przewrotu obalającego reżim Jozefa Tiso, restytucję Czechosłowacji i przystąpienie do walki po stronie koalicji antyhitlerowskiej¹¹⁰.

¹⁰⁶ VÁCLAV KOPECKÝ (1897–1961) – czeski polityk; jeden z założycieli KPCz. W czasie II wojny światowej przebywał na emigracji w ZSRR; działacz Kominternu. Minister informacji (1945–1953), minister kultury (1954), wicepremier Czechosłowacji (1954–1961). Jeden z czołowych propagatorów stalinizmu; po roku 1948 roku aktywnie uczestniczył w przygotowaniu procesów politycznych wytaczanych opozycji. Z. JIRÁSEK, A. MAŁKIEWICZ: *Polska i Czechosłowacja w dobie...*, s. 76.

¹⁰⁷ R. VETIŠKA: *Skok w ciemność*. Warszawa 1969, s. 89.

¹⁰⁸ R. NAZAREWICZ: *Komintern wobec agresji hitlerowskiej...*, s. 66–67.

¹⁰⁹ Szerzej zob.: J. MARUŠIAK: *Słowackie Powstanie Narodowe 1944 i jego konsekwencje dla powojennego rozwoju Słowacji*. W: *Stosunki polsko-słowackie w i połowie XX wieku (materiały konferencyjne)*. Red. J. GŁOWIŃSKA. Warszawa 2006, s. 95–96; P.J. MICHNIAK: *Kwestia słowacka w Czechosłowacji w latach 1945–1948*. Warszawa 2013, s. 72–73.

¹¹⁰ W dniu 24 listopada 1940 roku Republika Słowacji przystąpiła do Paktu Trzech, a rok później do Paktu Antykominternowskiego (25 listopad 1941). Po ataku III Rzeszy na ZSRR woj-ska słowackie włączyły się do działań wojennych. M. LACKO: *Dwuramienny krzyż w cieniu...*, s. 135–145.

Z kolei na arenie międzynarodowej przełomowym stał się rok 1941. Realizacja planu Barbarossa w czerwcu tego roku zapoczątkowała zbliżenie emigracyjnych władz Czechosłowacji z ZSRR. W dniu 18 lipca podpisano układ sojuszniczy, na mocy którego rozpoczęto formowanie czechosłowackich jednostek wojskowych na terenie Związku Radzieckiego¹¹¹. Był to również początek epilogu odrodzonej wcześniej idei federacji środkowoeuropejskiej, opartej o Polskę i Czechosłowację, do tej pory przychylnie postrzeganej przez emigracyjne władze Czechosłowacji¹¹². Wizyta E. Beneša w Moskwie (11–23 grudnia 1943) zacieśniła tę współpracę, a jej owocem stało się podpisanie bilateralnego układu o przyjaźni, wzajemnej pomocy i powojennej współpracy¹¹³. Porozumienie zostało osiągnięte dzięki uległemu nastawieniu czechosłowackiego prezydenta, który w tym czasie zdawał się wierzyć w możliwość współpracy z komunistami. Dlatego też w czasie swojego pobytu w stolicy Związku Radzieckiego spotkał się z kierownictwem KPCz, które od czasu rozwiązania Kominternu (22 maja 1943) stwarzało pozory samodzielnego ośrodka decyzyjnego. Rozmowy te, choć nie przyniosły oficjalnego porozumienia, stanowiły istotny krok na drodze do przyszłej współpracy dwóch ośrodków władzy, doprowadzając w konsekwencji do utworzenia w Koszycach koalicyjnego rządu Frontu Narodowego Czechów i Słowaków w dniu 4 kwietnia 1945 roku¹¹⁴.

Postępujący rozkład armii niemieckiej na froncie wschodnim zaktywizował dążenia niepodległościowe wyżej wskazanych. Jako pierwsze, 29 sierpnia 1944 roku, wybuchło powstanie w Bańskiej Bystrzycy, lecz nie zdołano objąć nim całego kraju. Ostateczne wyparcie Niemców było wynikiem ofensywy Armii

¹¹¹ W dniu 15 lipca 1942 roku powstał oficjalnie 1. Czechosłowacki Samodzielny Pułk Polowy ZSRR pod dowództwem Ludvíka Svobody. Podstawę stanu osobowego formacji stanowili żołnierze czechosłowaccy internowani przez władze radzieckie w 1939 roku. L. SVOBODA: *Z Buzułuku do Pragi*. Warszawa 1965, s. 79–92.

¹¹² Szerzej zob.: M.K. KAMIŃSKI: *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz Czechosłowacji na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*. Warszawa 2005, s. 221–302; IDEM: *Praktyczny sprawdzian czechosłowacko-sowieckiego układu sojuszniczego z 12 grudnia 1943 r. (kwiecień–październik 1944)*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, t. 44, s. 149–197; T. KISIELEWSKI: *Federacja środkowo-europejska. Pertrakcje polsko-czechosłowackie 1939–1943*. Warszawa 1991, *passim*.

¹¹³ H. BARTOSZEWICZ: *Polityka Związku Sowieckiego wobec...*, s. 28–30; Z. JIRÁSEK, A. MAŁKIEWICZ: *Polska i Czechosłowacja w dobie...*, s. 20–21; P.J. MICHNIAK: *Kwestia słowacka...*, s. 56–59.

¹¹⁴ Rząd ten – wbrew propagandzie – został formalnie powołany w Moskwie. Na jego czele stanął zwolennik partii komunistycznej Z. Fierlinger, przez co znalazł się on pod silnym wpływem komunistów, którzy objęli kierownictwo trzech resortów: spraw wewnętrznych, rolnictwa i informacji. W skład koalicji weszło 6 partii, tj. 4 czeskie (KPCz, Czechosłowacka Partia Socjaldemokratyczna, Czechosłowacka Partia Narodowo-Socjalistyczna i Czechosłowacka Partia Ludowa) oraz 2 słowackie (Komunistyczna Partia Słowacji [dalej: KPS] i Partia Demokratyczna). H. BARTOSZEWICZ: *Polityka Związku Sowieckiego wobec...*, s. 133–134; Z. JIRÁSEK, A. MAŁKIEWICZ: *Polska i Czechosłowacja w dobie...*, s. 39–40; P.J. MICHNIAK: *Kwestia słowacka...*, s. 89–91.

Czerwonej, która 20 stycznia 1945 roku wkroczyła do Koszyc i Preszowa. W dniu 4 kwietnia oddziały 2. Frontu Ukraińskiego zdobyły Bratysławę, co oznaczało ostateczny upadek satelickiego państwa słowackiego¹¹⁵. Z kolei wyzwolenie terytoriów czeskich stało się częściowo udziałem 3. Armii Amerykańskiej gen. George'a Pattona, która już 18 kwietnia 1945 roku dotarła do granic państwa. Spóźnione podjęcie ofensywy (maj 1945 roku) w konsekwencji uniemożliwiło wyzwolenie całości ziem przez aliantów zachodnich¹¹⁶. Niezależnie 1 maja wybuchły powstania w Prerowie, następnie w Nymburku i w Podiebradzie. Finał walk narodowyzwolenicznych stanowiło wystąpienie w Pradze, które rozpoczęło się 5 maja.

Jeszcze w kwietniu tego roku rząd, powołany przez prezydenta E. Beneša, ogłosił wspomniany wcześniej program koszycki. Zagwarantowano w nim odbudowę kraju jako wspólnego państwa dwóch równoprawnych narodów, co oznaczało ostateczne zerwanie z forsowanym wcześniej przez Tomáša Masaryka pojęciem jednolitego narodu czechosłowackiego, w którego skład wchodziła gałąź czeska i słowacka¹¹⁷. Zapowiedziano także rozwój wszechstronnej współpracy z ZSRR oraz pozostałymi państwami słowiańskimi. Jednocześnie uznano Słowacką Radę Narodową za jedyną reprezentację i politycznego wyraziciela woli narodu, dopuszczając równocześnie Slovaków do urzędów centralnych¹¹⁸. Czescy politycy traktowali te ustalenia jako tymczasowe i prowizoryczne, podkreślając, że ostateczna decyzja zapadnie przy uchwalaniu nowej konstytucji. Było to nader złudne przekonanie, 8 maja 1945 roku podpisany bowiem został w Berlinie akt bezwarunkowej kapitulacji III Rzeszy, który zakończył działania wojenne w Europie. Następnego dnia do Pragi wjechały radzieckie czołgi. Stolica Czechosłowacji została zatem wyzwolona przez Armię Czerwoną. Fakt ten zniweczył nadzieję zwolenników E. Beneša na osłabienie pozycji komunistów w rządzie. Już 10 maja rząd Frontu Narodowego przybył z Koszyc do Pragi, obejmując władzę nad terytorium całej Czechosłowacji, która odrodziła się w granicach z 1938 roku (wyjątek stanowiła Ruś Podkarpacka, która na mocy układu radziecko-czechosłowackiego z 29 czerwca 1945 roku została przekazana ZSRR).

W ramach realizacji haseł ruchu nowosłowiańskiego od połowy 1945 roku we wszystkich większych miastach kraju rozpoczęto organizowanie manifestacji,

¹¹⁵ Szerzej zob.: M. LACKO: *Dwuramienny krzyż w cieniu...*, s. 259–263; J. MARUŠIAK: *Słowackie Powstanie Narodowe...*, s. 91–100; P.J. MICHNIAK: *Kwestia słowacka...*, s. 60–62.

¹¹⁶ Amerykanie zajęli jedynie wąski pas południowo-zachodnich Czech z miastami Pilzno i Czeskie Budziejowice. Pozostałe tereny opanowała Armia Czerwona. Szerzej zob.: M.K. KAMIŃSKI: *W obliczu sowieckiego ekspansjonizmu. Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski i Czechosłowacji w latach 1945–1948*. Warszawa 2005, s. 90–98.

¹¹⁷ Szerzej zob.: J. KILIAS: *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T.G. Masaryka*. Warszawa 1998, s. 64–98.

¹¹⁸ H. BARTOSZEWICZ: *Polityka Związku Sowieckiego wobec...*, s. 134–136; P.J. MICHNIAK: *Kwestia słowacka...*, s. 92–97.

podczas których podkreślano wkład Związku Radzieckiego w zwycięstwo i wyzwolenie narodów słowiańskich. Podczas jednej z nich znany historyk literatury słowackiej, Andrej Mráz, stwierdził: „Od Słowian na Bałkanach poprzez nas (Słowaków), do Czechów i Polaków a także Serbów łużyckich, wszyscy Słowianie są jednakowo przekonani, że w Związku Radzieckim skoncentrowana jest siła skupiająca”¹¹⁹. Propagandzie ideologicznej towarzyszyły konkretne działania. W dniu 5 lipca, z inspiracji działaczy KPS, powstał w Bratysławie lokalny KS z Ladislavem Novomeským¹²⁰ na czele. Z kolei posiedzenie założycielskie KS w Pradze odbyło się 5 września w jednym z najsłynniejszych zabytków architektury secesyjnej, tj. Miejskim Domu Reprezentacyjnym. Wzięli w nim udział przedstawiciele partii politycznych, związków zawodowych i organizacji społeczno-kulturalnych. Podczas posiedzenia wybrano prezydium, w którego skład weszli: Z. Nejedlý (jako przewodniczący), Prokop Maxa¹²¹ (jako wiceprzewodniczący), Z. Fierlinger, Josef David¹²², Ludvík Svoboda¹²³, František Hála¹²⁴ i V. Kopecký.

¹¹⁹ Cyt. za: J. BERGHAUZEN: *Stosunki polsko-słowackie w latach 1938–1947*. „Przegląd Historyczny” 1975, nr 66/3, s. 439.

¹²⁰ LADISLAV NOVOMESKÝ (1904–1976) – słowacki pisarz, polityk. Od 1925 roku członek KPCz, a następnie KPS. Jeden z przywódców powstania słowackiego (1944). Po II wojnie światowej członek najwyższych władz partyjnych. W latach 1945–1950 minister kultury i sztuki. W 1950 roku oskarżony o *burżuazyjny nacjonalizm*, następnie aresztowany i skazany na 10 lat więzienia. Zwolniony w 1955 roku, zrehabilitowany w 1963 roku. S.J. KIRSCHBAUM: *Historical Dictionary of Slovakia*. Lanham–Toronto–Plymouth 2014, s. 235.

¹²¹ PROKOP MAXA (1883–1961) – czeski polityk i dyplomata. Profesor Akademii Handlowej w Pradze (1907–1914); działacz partii realistycznej Tomáša Masaryka, a następnie socjalistyczno-narodowej. Podczas I wojny światowej działał w Rosji jako wiceprzewodniczący przedstawicielstwa Czechosłowackiego Komitetu Narodowego; współorganizator Korpusu Czechosłowackiego. W latach 1920–1939 w służbie dyplomatycznej (ambasador Czechosłowacji w Holandii, Polsce i Bułgarii). Następnie przebywał na emigracji w Londynie (1940–1945), członek Rady Państwa. Po II wojnie światowej wrócił do Czechosłowacji. W latach 1951–1957 był członkiem Zarządu Głównego Związku Bojowników Antyfaszystowskich. *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-czechosłowackich*. T. 1. 1944–1960. Cz. 1. 1944–1948. Red. W. BALCERAK. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 167.

¹²² JOSEF DAVID (1884–1968) – czeski polityk socjalistyczno-narodowy; w tym czasie wicepremier w rządzie Z. Fierlingera oraz prezes Poczтовой Służby Kolportażu Prasy. J. TOMASZEWSKI: *Czechosłowacja*. Warszawa 1997, s. 296.

¹²³ LUDVÍK SVOBODA (1895–1979) – czeski dowódca wojskowy, działacz komunistyczny i polityk. Uczestnik I wojny światowej; organizator czechosłowackiego oddziału wojskowego w Krakowie (1939), dowódca batalionu, potem brygady i korpusu na terenie Związku Radzieckiego (1942–1945). Od 1948 roku członek KPCz. Minister obrony narodowej (1945–1950), wicepremier (1950–1951) i prezydent Czechosłowacji (1968–1975). Ibidem, s. 41–42.

¹²⁴ FRANTIŠEK HÁLA (1893–1952) – ksiądz rzymskokatolicki, polityk. Członek Czechosłowackiej Partii Ludowej i bliski współpracownik jej wieloletniego przewodniczącego Jana Šrámka. W latach 1940–1945 wiceprzewodniczący emigracyjnej czechosłowackiej Rady Państwa w Londynie. Minister Poczty w pierwszym i drugim rządzie Z. Fierlingera oraz w pierwszym rządzie K. Gottwalda (1946–1948). N. KIKIESZEW: *Słowiańskie dążenie w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 17.11.2014).

Pierwsze posiedzenie wybranego gremium miało miejsce już 7 września, kolejne odbywały się w regularnych tygodniowych odstępach (poza kilkoma wyjątkami). Oba komitety działały na równorzędnych zasadach do września 1945 roku, kiedy to KS w Bratysławie stał się filią praskiego (czeskosłowackiego) KS¹²⁵. Oficjalnym organem prasowym KS Czechosłowacji był dwumiesięcznik „Slovanský Prehled”, którego redaktorem został Z. Nejedlý¹²⁶.

Idea jedności słowiańskiej, która w późniejszym okresie przerodziła się w koncepcję wspólnoty państw socjalistycznych, była wstępem do ścisłego powiązania krajów słowiańskich ze Związkiem Radzieckim. Stosunkowo szybko problemem spornym stały się jednak dwa podstawowe zagadnienia, tj. duże zróżnicowanie funkcjonujących na łonie wspólnoty państw, tak w aspekcie językowym, jak i narodowym, oraz narzucony odgórnie kształt jedności świata słowiańskiego.

1.3. Kongres w Belgradzie i powstanie Komitetu Ogólnosłowiańskiego

Pierwszy powojenny Kongres (Zjazd)¹²⁷ Słowiański w Belgradzie był szczególnym wydarzeniem w dziejach ruchu nowosłowiańskiego. W zamyśle organizatorów miał zbudować pomost między Słowiańszczyzną a socjalizmem¹²⁸. W rzeczywistości, w związku z zakończeniem działań militarnych i osiągnięciem przez ZSRR jednego z celów wojny, jakim było wciągnięcie narodów słowiańskich do walki przeciwko Niemcom, konieczne stało się określenie, w myśl celów pokoju, zasad dalszej współpracy. Zadaniem ogólnosłowiańskiego kongresu było zatem autoryzowanie *pragnienia* sojuszu wszystkich Słowian ze Związkiem Radzieckim

¹²⁵ W 1948 roku KS w Bratysławie został wchłonięty przez Komitet w Pradze. J. BERGHAUZEN: *Stosunki polsko-słowackie...*, s. 439–440.

¹²⁶ Pod tym tytułem gazeta ukazywała się już od 1898 roku. U progu swego istnienia redagowana przez poetę i publicystę Adolia Cerného. Tematyka poświęcona była współczesnej i historycznej problematyce narodów słowiańskich. W 1945 roku wydawanie pisma przejął KS w Pradze, a następnie Instytut Historii Europejskich Krajów Socjalistycznych Czechosłowackiej Akademii Nauk (od 1964 roku). J. TOMASZEWSKI: «*Slovanský Prehled*» w *nowej postaci*. „Przegląd Historyczny” 1992, nr 83/1, s. 111–112.

¹²⁷ W źródłach i literaturze pojawiają się pojęcia „Zjazd” bądź „Kongres”. Kwestia terminologii budziła sporo emocji już podczas prac Komitetu Organizacyjnego, kiedy to doszło do polemiki na ten temat pomiędzy delegacją radziecką i jugosłowiańską. Pierwsza z nich opowiadała się za tym, aby używać terminu „Zjazd”, na co jednak nie chcieli zgodzić się przedstawiciele Jugosławii, argumentując, iż jest to słowo, które nie ma odpowiednika w języku serbsko-chorwackim. Autorka traktuje oba terminy równorzędnie.

¹²⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, Protokół z zebrania Komisji Organizacyjnej (Komitet przygotowawczy) Kongresu Wszechsłowiańskiego w Belgradzie, 16.10.1946, b.p.

oraz umożliwienie mu ingerencji w wewnętrzne sprawy poszczególnych państw. Miał on również udowodnić aliantom, że ścisła współpraca narodów słowiańskich jest jednym z filarów pokojowej egzystencji, a komunistyczne mocarstwo jedynym gwarantem utrzymania *status quo* w Europie Środkowo-Wschodniej. Pomysł jego zorganizowania pojawił się wśród członków KW już w 1944 roku. Chcąc uniknąć oskarżeń o dominację Rosjan, postanowiono, że wydarzenie to odbędzie się w Belgradzie 9 maja 1946 roku, a więc w rocznicę kapitulacji III Rzeszy¹²⁹. Wybór stolicy Jugosławii nie był przypadkowy – silna pozycja komunistów z J. Broz Tito na czele oraz fakt, iż państwo samo było związkem narodów, dawały doskonały przykład solidarności słowiańskiej w obrębie promowanego przez ZSRR ustroju politycznego¹³⁰.

W wyniku pojawienia się licznych trudności organizacyjno-technicznych wyznaczony termin nie został dotrzymany¹³¹. W dniach 7–11 maja 1946 roku w Pradze odbyła się jedynie konferencja delegatów narodowych KS. Ustalono wówczas, że kongres zwołany zostanie jeszcze w 1946 roku. Dokładny termin ogłosić miał powołany wówczas Komitet Organizacyjny, którego przewodniczącym został S. Jakovljević. Jego pierwsze posiedzenie odbyło się 17–19 lipca 1946 roku w Belgradzie. Nowy termin zjazdu wyznaczono na 8 grudnia tego roku. Do uczestnictwa zaproszono liczną reprezentację wszystkich narodów słowiańskich, a także przedstawicieli emigracji. Na wniosek działaczy z Polski postanowiono zorganizować równolegle wystawę obrazującą udział Słowiańszczyzny w II wojnie światowej oraz jej powojenną odbudowę (patrz: rozdział 3). Jednocześnie, w trosce o podniesienie efektywności działań w zakresie szerzenia ideologii komunistycznej, KW wystąpił z inicjatywą powołania w Belgradzie nowej organizacji słowiańskiej, która koordynowałaby pracę wszystkich komitetów narodowych¹³². Od strony technicznej przygotowywania nadzorować miała

¹²⁹ Członkowie KS Jugosławii latem 1945 roku, podczas uroczystości z okazji 220. rocznicy Rosyjskiej Akademii Nauk, sami wyrazili chęć zorganizowania Kongresu. Inicjatywa ta zyskała wówczas poparcie radzieckich władz. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Pismo Przewodniczącego Komitetu Słowiańskiego w Jugosławii Stevana Jakovljevića do Przewodniczącego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1946, b.p; *W rocznicę pogromu Niemiec zbierze się Kongres Słowiański w Belgradzie*. „Głos Ludu” z 17.11.1945 r., nr 306 (346), s. 2.

¹³⁰ Według Leszka Sławomira Pręcikowskiego o wyborze Belgradu, spośród 5 słowiańskich stolic (poza z góry wykluczoną Moskwą), zadecydowały również względy pragmatyczne, a więc brak lepszej alternatywy: „Warszawa była miastem zrujnowanym i w zasadzie jeszcze nie spełniała w pełni funkcji stołecznych, Sofia już gościła zjazd słowiański (3–4 marca 1945 r.), Praga była stolicą kraju słowiańskiego, w którym nazbyt silne były jeszcze czynniki prozachodnie, a komuniści aż do 1948 r. nie posiadali jeszcze pełni władzy – pozostawał więc Belgrad”. L.S. PRĘCIKOWSKI, *Kongres Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 r.* „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2002, t. 37, s. 181.

¹³¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 40, *Protokół nr 3 z posiedzenia delegatów narodowych Komitetów Słowiańskich*, 9.05.1946, k. 5.

¹³² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 40, *Sprawozdanie z posiedzenia delegatów narodowych Komitetów Słowiańskich w Pradze*, 11.05.1946, k. 9; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Protokół z zebrania*

ośmioosobowa grupa działaczy, która przybyła do stolicy Jugosławii 4 grudnia 1946 roku. W jej skład weszli: reprezentujący ZSRR – A. Gundorow, Walentin Moczalów¹³³; Jugosławię – S. Jakovljević, Radovan Lalić¹³⁴; Polskę – Henryk Batowski¹³⁵, Franciszek Król¹³⁶ oraz Bułgarię – Stella Błagojewa¹³⁷ i Petar Stefanow¹³⁸.

Obrady pierwszego powojennego Zjazdu Słowiańskiego odbywały się w salach Uniwersytetu Ludowego w Belgradzie i trwały od 8 do 11 grudnia. Ich zwieńczeniem było okolicznościowe przyjęcie, następnie uczestnicy kongresu wzięli udział w czterodniowej wycieczce po kraju¹³⁹. Międzynarodowe delegacje reprezentowali: A. Gundorow, S. Jakovljević, Z. Nejedlý, W. Czerwenkow i Mieczysław Michałowicz¹⁴⁰. Towarzyszyły im osoby związane z aparatem państwowym i partyjnym, członkowie narodowych KS oraz przedstawiciele szeroko rozumianej inteligencji. W obradach wzięły udział także reprezentacje słowiańskie Stanów Zjednoczonych, Kanady, Wielkiej Brytanii, Australii, Nowej Zelandii i Argentyny. Do Belgradu przybyły ponadto dwie delegacje serbołużyc-

Komisji Organizacyjnej Kongresu Wszechsłowiańskiego w Belgradzie, 16.07.1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Protokol zasedania organizacionnogo komiteta po sozyzu Vseslawjanskogo Kongressa kotoroe w Belgrade*, 17.07.1946, b.p.; M. GRUSZCZYK: *Pierwszy powojenny Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 roku*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*. Red. A.M. ADAMUS, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2014, s. 162–163.

¹³³ WALENTIN MOCZAŁOW (1902–1978) – oficer Armii Czerwonej w stopniu pułkownika; w tym czasie członek prezydium KW. W latach 1946–1947 sekretarz generalny KO. N. KIKIE-SZEW: *Sławiańskoje dżiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

¹³⁴ RADOVAN LALIĆ (1908–1972) – serbski sławista; w tym czasie dziekan Wydziału Filologicznego i kierownik Katedry Sławistycznej na Uniwersytecie w Belgradzie. http://www.mpin.gov.me/min_istarstvo/istorijat_ministarstva/148793/Radovan-Lalic.html (dostęp: 16.05.2015).

¹³⁵ Patrz: biogram (aneks).

¹³⁶ FRANCISZEK KRÓL (1905–1960) – literat, działacz społeczny. Przed wybuchem II wojny światowej członek Polskiej Partii Socjalistycznej [dalej: PPS] i związanej z nią Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Od 1945 roku przewodniczący Zarządu Wojewódzkiego Związku Samopomocy Chłopskiej w Bydgoszczy. Poseł do Krajowej Rady Narodowej [dalej: KRN] i na Sejm Ustawodawczy z ramienia PPR. Z. STROMSKI: *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*. Bydgoszcz 1986, s. 165.

¹³⁷ STELLA BŁAGOJEWĄ (1887–1954) – bułgarska działaczka komunistyczna. W 1926 roku wyemigrowała do ZSRR. Związana z Kominternem, aż do jego rozwiązania w 1943 roku. Członek KW. Po zakończeniu II wojny światowej wróciła do kraju. W latach 1946–1949 wiceprzewodnicząca KS Bułgarii. Ambasador tego kraju w Związku Radzieckim w latach 1949–1954. N. KIKIE-SZEW: *Sławiańskoje dżiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

¹³⁸ PETAR STEFANOW (1891–1963) – bułgarski działacz społeczny; w tym czasie sekretarz KS Bułgarii. Ibidem.

¹³⁹ *Kronika Kongresu Słowiańskiego w dniach 8–15 grudnia 1946 roku*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 86–87; *Czas współpracy wszystkich narodów słowiańskich*. „Głos Ludu” z 9.12.1946 r., nr 338(726), s. 2.

¹⁴⁰ Patrz: biogram (aneks).

kie – żadna z nich nie odegrała jednak istotniejszej roli (patrz: rozdział 4)¹⁴¹. Uroczystość otwarcia uświetnili J. Broz Tito, I. Ribar oraz zwierzchnik serbskiego Kościoła prawosławnego – patriarcha Gavriło Dožić¹⁴². Udział ostatniego był niemałą sensacją z racji, że uważano go za wroga reżimu komunistycznego. S. Jakovljević wygłosił mowę inauguracyjną, którą rozpoczął od słów: „Słowiańscy bracia i siostry! [...] Dzień dzisiejszy ma olbrzymie znaczenie nie tylko dla narodów Jugosławii, lecz i wszystkich pozostałych narodów słowiańskich. [...] Po raz pierwszy w swoich długich i pełnych ciężkich przejść dziejach narody słowiańskie zbierają się na zgromadzeniu tak powszechnym, w celu uzgodnienia swoich dążeń i przedłożenia wyników swoich wysiłków, dla wykazania swojego wkładu do dzieła pokoju i cywilizacji świata i dla wspólnego skierowania swoich spojrzeń ku lepszej i szczęśliwszej przyszłości”¹⁴³. Kolejne przemówienia powitalne były wirtuozerią komunistycznego dogmatyzmu. Prelegenci wychwalali braterstwo i jedność narodów słowiańskich podczas wojny, krytykując jednocześnie mocarstwa zachodnie za dążenie do nowego konfliktu. Współpracę Słowian określano jako współdziałanie równych sobie narodów, negując wszelkie idee panslawistyczne oraz dążenia imperialistyczne¹⁴⁴. Następnie przystąpiono do wyboru członków prezydium zjazdu, w którego skład weszli przedstawiciele ZSRR, Jugosławii, Czechosłowacji, Polski i Bułgarii (po 5 osób z każdego państwa), a także reprezentanci Słowian amerykańskich i kanadyjskich (po jednym)¹⁴⁵.

Główny punkt obrad stanowić miały trzy referaty programowe – wszystkie o czysto propagandowym charakterze i treści utrzymanej we wzmiankowanej już konwencji. Pierwszy, pt. *Walka narodów słowiańskich o pokój i demokrację*, wygłosił M. Djilas. Swoje przemówienie rozpoczął od przypomnienia zasług Słowian w pokonaniu III Rzeszy, a następnie skupił się na wskazaniu różnic pomiędzy panslawizmem a ideą jedności słowiańskiej, propagowanej przez KW¹⁴⁶. Drugiego dnia z referatem nt. *Roli Słowian w historii kultury świata* wystąpił z kolei Borys Grekow¹⁴⁷. Omówił on uwarunkowania życia społeczno-

¹⁴¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Lista uczestników pierwszego powojennego Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 1947, k. 1–8; M. GRUSZCZYK: *Pierwszy powojenny...*, s. 163–164.

¹⁴² *Kongres Słowiański w Belgradzie. Narody Słowiańskie bronią trwałego pokoju*. „Głos Ludu” z 9.12.1946 r., nr 338(726), s. 1; *Kongres w Belgradzie rozpoczął swoje obrady*. „Rzeczpospolita” z 10.12.1946 r., nr 338(833), s. 2.

¹⁴³ *Kongres Słowiański w Belgradzie (8–11 grudnia 1946)*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 2–3.

¹⁴⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Uroczyste posiedzenie Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 8.12.1946, k. 9–17.

¹⁴⁵ Szerzej zob.: M. GRUSZCZYK: *Pierwszy powojenny...*, s. 164–165.

¹⁴⁶ *Referat ministra Milovana Djilasa pt. «Walka narodów słowiańskich o wolność i demokrację»*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 16–20.

¹⁴⁷ BORYS GREKOW (1882–1953) – historyk radziecki; profesor Uniwersytetu w Leningradzie i Moskwie. Członek Akademii Nauk ZSRR i wieloletni dyrektor Instytutu Historii ZSRR. W la-

-politycznego i kulturalnego narodów słowiańskich na przestrzeni wieków oraz scharakteryzował najważniejsze osiągnięcia narodu rosyjskiego w dziedzinie kultury i nauki¹⁴⁸. Wśród opisywanych przez niego postaci znaleźli się m.in.: uczoney i poeta Michaił Łomonosow, pisarze Aleksander Hercen i Aleksander Puszkina, chemik Dmitrij Mendelejew, kompozytor Piotr Czajkowski oraz malarz Ilja Riepin. Po nim przemawiali kolejno: S. Jakowljević, M. Michałowicz, Z. Nejedlý oraz Todor Pawłow¹⁴⁹. Wystąpienia te były jedynie uzupełnieniem poruszanej przez B. Grekova problematyki¹⁵⁰. Warto podkreślić, że tendencja do wyraźnego akcentowania wyższości narodu rosyjskiego została utrzymana, przy cichej aprobacie delegatów radzieckich, choć stało to w wyraźnej sprzeczności wobec głoszonej idei równouprawnienia wszystkich Słowian, kłócąc się także z formalnym odcięciem się władz ZSRR od wspieranej przez carat idei panslawistycznej.

Kulminacyjnym punktem obrad był trzeci z referatów, wygłoszony po jednominutowej przerwie przez przewodniczącego KW – A. Gundorowa. W wystąpieniu pt. *Nowy ruch słowiański i zadania słowiańskich organizacji* przedstawił sprawozdanie z dotychczasowej pracy moskiewskiej centrali, a także omówił plany rozwoju działalności jego narodowych komórek. Przemówienie utrzymane było w niezwykle żarliwym i bojowym tonie. Powojenna współpraca Słowian miała stać się przeciwagą dla *imperialistycznych zapędów* polityków państw anglosaskich, których przywódców oskarżył o jawne dążenie do wojny: „[...] istnieją na świecie ciemne siły, które nienawidzą pokoju, rozwoju postępowego, niezawisłości i szczęścia narodów. [...] Dla urzeczywistnienia tych imperialistycznych zamysłów i dla ochrony klasowych przywilejów gotowi są wciągnąć świat w nową wojnę. Jeden z głównych filarów międzynarodowej reakcji podlegaczy do nowej wojny – Winston Churchill, który wtedy, gdy Związek Radziecki i narody słowiańskie ponosiły cały ciężar wojny, znajdował możliwość by nam gratulować

tach 1947–1951 dyrektor Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR. *Wielki historyk Borys Grekow (1882–1953)*. „Z Otchłani Wieków. Pismo poświęcone pradziejom Polski” 1953, t. 22, nr 6, s. 248–249.

¹⁴⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Referat Borysa Grekova pt. «Rola Słowian w historii kultury świata»*, 9.12.1946, k. 56–78.

¹⁴⁹ TODOR PAWŁÓW (1890–1977) – bułgarski filozof, estetyk. Od 1919 roku członek Bułgarskiej Partii Komunistów. Do 1921 roku pracował jako nauczyciel na bułgarskiej prowincji. Po przewrocie w Bułgarii w 1923 roku kilkakrotnie aresztowany i więziony. W latach 1932–1936 przebywał na emigracji w ZSRR. Od 1944 roku zajmował wysokie stanowiska partyjne i państwowe, m.in.: regent małoletniego bułgarskiego cara Symeona II w latach 1944–1946, członek Biura Politycznego KC BPR(k) oraz Prezydium Zgromadzenia Narodowego Ludowej Republiki Bułgarii, przewodniczący Bułgarskiej Akademii Nauk oraz członek Akademii Nauk ZSRR. *Todor Pawłow (1890–1977)*. „Studia Estetyczne” 1978, nr 15, s. 331–334.

¹⁵⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Trzeci dzień Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 10.12.1946, k. 81–96.

– po zwycięstwie zaczął otwarcie występować przeciw niezawisłości narodów słowiańskich i szczeru na nie inne narody¹⁵¹.

Ostatnim punktem programowym Zjazdu było powołanie do życia Komitetu Ogólnosłowiańskiego [dalej: KO], którego główne, statutowe zadanie polegało na koordynacji prac narodowych KS oraz pozostałych instytucji o prominencji słowiańskiej. Jako organ wykonawczy i reprezentacyjny odpowiedzialny miał być przed Zjazdem, któremu przysługiwało wyłączne prawo mianowania jego członków. Zgodnie z przyjętymi założeniami, wybierano ich po 5 z ZSRR, Jugosławii, Bułgarii, Czechosłowacji i Polski. Wybór tak dużej liczby przedstawicieli zapewnić miał ciągłość pracy Komitetu oraz pozwolić na pozyskanie reprezentacji różnych grup społecznych i zawodowych. W skład KO, z głosem doradczym, mogli wejść również przedstawiciele emigracyjnych organizacji słowiańskich¹⁵². Organem wykonawczym miało być Prezydium, składające się z przewodniczącego i 4 jego zastępców (po jednym z każdego kraju). Na stanowisko przewodniczącego wybrano B. Maslariča (Jugosławia), a funkcję zastępców pełnić mieli: S. Błagojewa (Bułgaria), M. Michałowicz (Polska), Z. Nejedlý (Czechosłowacja) oraz Aleksandr Wozniesiński¹⁵³. Zasadę tę utrzymano także przy wyborze Komisji Rewizyjnej, powołanej do kontroli działalności Komitetu, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki finansowej. Aparat pomocniczy KO, którego pracami kierował sekretarz generalny, miał funkcjonować w ramach trzech sekcji (oddziałów): organizacyjnej, informacyjnej i propagandowej. Jego działalność finansowana była ze składek członkowskich narodowych KS, funduszy asygnowanych przez zainteresowane organizacje oraz dochodów pochodzących z własnej działalności wydawniczej i dobrowolnych datków¹⁵⁴.

Nowo powstała organizacja korzystała miała z doświadczeń i kontaktów istniejących już podmiotów słowiańskich, w tym przede wszystkim KW. Na jej siedzibę wybrano Belgrad, z możliwością odbywania posiedzeń w stolicach pozostałych państw członkowskich. Wybór stałej siedziby implikował fakt,

¹⁵¹ A. GUNDOROW: *Nowy ruch słowiański i zadania słowiańskich organizacji*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 63–64.

¹⁵² Zgodnie z tymczasowym statutem każde z 5 państw miało prawo oddelegowania do prac w KO także trzech zastępców, których rola sprowadzała się do reprezentowania nieobecnych członków. Plenum KO miało się zbierać na wniosek Prezydium bądź na żądanie reprezentantów jednego z krajów, nie rzadziej jednak niż dwa razy w roku. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 44, *Sprawozdanie informacyjne z Pierwszego Powojennego Kongresu Słowiańskiego*, 8–11.12.1946, k. 7–8.

¹⁵³ ALEKSANDR WOZNIESIENSKI (1898–1950) – radziecki ekonomista i działacz komunistyczny. W latach 1941–1948 rektor Uniwersytetu Leningradzkiego, a następnie minister oświaty RFSRR (1948–1949). W 1949 roku został aresztowany pod zarzutem antyradzieckiej agitacji, skazany i stracony w 1950 roku. Zrehabilitowany pośmiertnie (1954).

¹⁵⁴ Tymczasowy statut przewidywał możliwość uzupełnienia wakatów w składzie Prezydium, w okresie między Zjazdami, na mocy decyzji plenum KO. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 44, *Sprawozdanie informacyjne z Pierwszego Powojennego Kongresu Słowiańskiego*, 8–11.12.1946, k. 8–9; A. GUNDOROW: *Nowy ruch słowiański...*, s. 69–70.

że to właśnie stolica Jugosławii była egzemplifikacją idei połączenia, w niej bowiem „zjednoczonych zostało pięć narodów słowiańskich na ogólną liczbę dwunastu”¹⁵⁵. Rozwiązanie to miało być także wyrazem wdzięczności Słowian dla narodów Jugosławii, które jako pierwsze znalazły się pod okupacją niemiecką. W rzeczywistości o wyborze Belgradu zadecydowały te same argumenty polityczne, które przesądziły o zorganizowaniu tam pierwszego powojennego Zjazdu Słowiańskiego. Starano się w ten sposób uniknąć skojarzeń, że KO jest realizatorem interesów politycznych Związku Radzieckiego.

Zakończenie obrad pierwszego powojennego Zjazdu Słowiańskiego poprzedziło wysłanie telegramów do władz poszczególnych krajów słowiańskich oraz uchwalenie manifestu zjazdowego, w którym obok hołdu i uwielbienia dla ZSRR, zawarto wezwanie do dalszego współdziałania Słowian¹⁵⁶. Następnie uczestnicy wzięli udział we wspomnianej wycieczce, w czasie której odwiedzili m.in. Zagrzeb, Bled oraz Ljublanę. Już 16 grudnia odbyło się pierwsze posiedzenie plenum KO, podczas którego zatwierdzono wszystkie decyzje o charakterze organizacyjnym, m.in. wybór sekretarza generalnego KO, którym został W. Moczalów¹⁵⁷.

Na marginesie warto dodać, że w ramach propagandowego nagłośnienia Zjazdu zorganizowano szereg imprez towarzyszących, takich jak przyjęcia, koncerty, zebrania i wiece. W oficjalnym obiegu informacyjnym wszystkie uroczystości cieszyły się dużym zainteresowaniem oraz poparciem społecznym. Abstrahując od rzeczywistej ich afirmacji, na uwagę zasługuje wystawa pt. *Słowiańszczyzna w walce o wolność i odbudowę*, uroczystie zainaugurowana 9 grudnia przez przewodniczącego KW. Składała się ona z 5 działów, tj. bułgarskiego, czechosłowackiego, jugosłowiańskiego, polskiego i radzieckiego, a każdy z nich obrazował udział społeczeństw danego z państw w II wojnie światowej oraz ich zaangażowanie w odbudowę zniszczeń¹⁵⁸. Finałem obchodów był wiec na Placu Republiki w Belgradzie. W świetle oficjalnych materiałów miał on zgromadzić 200 tys. osób. Liczba ta wydaje się być jednak mocno za-

¹⁵⁵ Autor tych słów – A. Gundorow – miał na myśli 12 narodów słowiańskich, tj. Chorwatów, Czarnogórców, Czechów, Białorusinów, Bośniaków, Bułgarów, Macedończyków, Polaków, Rosjan, Słowaków, Słoweńców i Ukraińców. Przewodniczący KW z premedytacją pominął najmniejszy naród słowiański – Serbów łużyckich. Ibidem, s. 69–70.

¹⁵⁶ Tego samego dnia odbyło się jeszcze przyjęcie zorganizowane przez J. Broz Tito. *Manifest Zjazdowy (uchwalony ostatniego dnia obrad, 11 grudnia 1946 r. w Belgradzie)*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, s. 75–76.

¹⁵⁷ Był to ostatni akcent pierwszego powojennego Zjazdu Słowiańskiego. Jeszcze tego samego dnia Belgrad opuściła delegacja Bułgarii, Czechosłowacji i Polski, a przedstawiciele Związku Radzieckiego wyjechali wieczorem dnia następnego. W Belgradzie pozostali jedynie nieliczni delegaci (w charakterze prywatnym) oraz W. Moczalów. *Po Kongresie Słowiańskim w Belgradzie*. „Głos Ludu” z 24–26.12.1946 r., nr 353(741), s. 2.

¹⁵⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Program wystawy «Słowiańszczyzna w walce o Wolność i Odbudowę»*, 3.10.1946, b.p.

wyżoną¹⁵⁹. Niezależnie Zjazd, jak i wydarzenia towarzyszące, były szeroko komentowane w radiu oraz w prasie partyjno-rządowej krajów uczestniczących. Audycje i artykuły przesączone były entuzjazmem dla głoszonych w Belgradzie idei. W tym duchu nadawało Radio Belgrad czy publikował belgradzki dziennik „Borba”.

Analogicznie działały redakcje zagraniczne, których korespondenci zostali akredytowani przy Zjeździe. Delegacji bułgarskiej towarzyszyło 11, a czechosłowackiej – 6 dziennikarzy prasowych¹⁶⁰. Z Polski do Belgradu wysłani zostali: Roman Juryś (właśc. Chaim Schacht) z redakcji „Głosu Ludu”, a także Henryk Kassyanowicz z „Rzeczpospolitej”, Ludwik Klekow z „Życia Warszawy” oraz Jerzy Rawicz – czołowy publicysta „Robotnika”¹⁶¹. Równie entuzjastyczne komentarze znalazły swój wyraz na łamach organów prasowych narodowych KS oraz w prasie partyjno-rządowej krajów słowiańskich. Czasopisma „Życie Słowiańskie” (które w Belgradzie reprezentował H. Batowski i Bożena Modelska¹⁶²) oraz „Slovanský Přehled” poświęciły temu wydarzeniu całość numerów styczeń–luty z 1947 roku, a miesięcznik „Slavjane” zamieścił obszerną, bogato ilustrowaną relację w trzech pierwszych numerach z 1947 roku¹⁶³.

Na uwagę zasługuje stanowisko Lucjana Żeligowskiego, który wystosował na ręce A. Gundorowa krótki list o następującej treści: „Na ręce obywatela prezesa składam Zjazdowi pozdrowienia i życzenia owocnej pracy. Narody słowiańskie po długich wiekach upokorzeń i walk przetrwały wszystkie burze dziejowe i dziś

¹⁵⁹ Dla przykładu polski dziennik komunistyczny „Głos Ludu” podał informację, że w manifestacji na zakończenie obrad Kongresu udział wzięło 100 tys. osób. *100-tysięczna manifestacja w Belgradzie po zakończeniu obrad Kongresu Słowiańskiego*. „Głos Ludu” z 13.12.1946 r., nr 342(730), s. 1.

¹⁶⁰ Brak niestety danych, które pozwoliłyby określić liczbę radzieckich i jugosłowiańskich dziennikarzy relacjonujących obrady Kongresu. *Skład delegacji...*, s. 80–82.

¹⁶¹ *Most Przyjaźni* [nakładem Komitetu Słowiańskiego w Polsce]. Warszawa 1947, s. 2016.

¹⁶² BOŻENA MODELKA (1916–1974) – geograf, historyk kartografii. Okres II wojny światowej spędziła we Lwowie, pracując m.in. jako meteorolog na lotnisku Skniłów. W latach 1945–1946 przebywała w Krakowie, pracując jako asystent wolontariusz przy Katedrze Geografii na UJ oraz sekretarz redakcji „Życia Słowiańskiego”. Po przeprowadzce do Wrocławia rozpoczęła pracę w Katedrze Geografii Historycznej (początkowo na Wydziale Humanistycznym) tamtejszego Uniwersytetu. Współuczestniczyła w organizowaniu wrocławskiego Instytutu Geograficznego, a także we wznowianiu „Czasopisma Geograficznego”, gdzie przez kilka lat pełniła bezinteresownie funkcję sekretarza redakcji. Była członkiem Sekcji Szkół Wyższych Związku Nauczycielstwa Polskiego, Klubu Demokratycznego pracowników Uniwersytetu, Towarzystwa Przyjaźni Młodzieży Akademickiej, a także Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej [dalej: TPPR]. W 1951 roku uzyskała stopień doktora nauk matematyczno-przyrodniczych. W latach 1956–1961 adiunkt w Katedrze Geografii Historycznej na Wydziale Nauk Przyrodniczych UWr, a następnie docent przy Katedrze Geografii Fizycznej na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi UJ (1961–1974). Z. RZĘPA: *Życie i działalność naukowa Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej (1916–1974)*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1976, nr 21/1, s. 87–92.

¹⁶³ „Życie Słowiańskie” 1947, nr 1–2, passim; „Slovanský Přehled” 1947, 32, č. 1–2, passim; „Slavjane” 1947, nr 1–3, passim.

kierowane instynktem samozachowawczym i otoczone aureolą sławy, wchodzą na arenę polityczną świata, ażeby rozpocząć nową słowiańską erę bez wojen, bez nędzy ludzkiej i bez wrogości między narodami. Chyląc czoła przed pamięcią bohaterów poległych na wszystkich polach w bitwie w obronie swej ziemi matki, a których prochy dziś na brzegach Dunaju, Odry i Łaby i morza słowiańskiego, witają swych wiernych synów wracających na ojcowiznę – wznoszą bohaterski okrzyk: «Niech żyją wolne i niezależne wszystkie słowiańskie narody! Niech żyje braterstwo ludzkości!»¹⁶⁴.

Nie będzie zaskoczeniem stwierdzenie, że postawa Generała nie korelowała ze stanowiskiem pozostałych członków emigracyjnej Rady Narodowej. „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, tj. obok londyńskich „Wiadomości” i paryskiej „Kultury” najważniejsze pismo wojennej emigracji niepodległościowej, Kongres w Belgradzie opisywał jako wielką manifestację „służalczości satelitów rosyjskich wobec Sowietów, pod hasłem równości praw, «obrony» pokoju i «walki» o osiągnięcie wspólnych celów”¹⁶⁵. Podkreślano też brak różnic pomiędzy panslawizmem a ideą jedności słowiańskiej, propagowaną przez KW¹⁶⁶. Niezależnie od powyższego, ogólnikowy i lakoniczny list L. Żeligowskiego został wykorzystany przez władze komunistyczne, jako przykład poparcia idei jedności słowiańskiej przez całe środowisko emigracyjne. Odczytano go m.in. podczas wiecu sprawozdawczego z belgradzkiego Kongresu, który miał miejsce w Warszawie, w pierwszych dniach stycznia 1947 roku¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Cyt. za: *Generał Żeligowski do Wszechsłowiańskiego Zjazdu*. „Polska Zbrojna” z 6.12.1946 r., nr 290(574), s. 2.

¹⁶⁵ *Słowianie obradują w Białogrodzie. Kongres pod znakiem sierpa i młota*. „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” z 10.12.1946, nr 291, s. 1.

¹⁶⁶ *Stalin i Bierut pozdrawiają Kongres Słowiański*. „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” z 11.12.1946 r., nr 292, s. 1; *Kongres ma wszędzie swoich agentów. Prawosławie ostoją Słowiańszczyzny*. „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” z 13.12.1946 r., nr 294, s. 1.

¹⁶⁷ Więcej na temat stosunku gen. Lucjana Żeligowskiego do idei jedności słowiańskiej zob.: M. GRUSZCZYK: *w służbie idée fixe. Problematyka słowiańska w myśli politycznej gen. Lucjana Żeligowskiego w latach 40. XX wieku*. W: *Na pograniczach. Dylematy społeczno-ekonomiczne pogranicza*. Red. P. FRĄCZEK [et al.]. Sanok 2017, s. 177–188.

Znajdując się ze Statutem Komitetu Słowiańskiego
przyjmuję mnie w skład

Deklaracja

Znajdując się ze statutem proszę o przyjęcie mnie
w poczet członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Nazwisko

Imię

Data urodzenia

Miejsce urodzenia

Narodowość

Wykształcenie

Zawód

Adres

Stanowisko i miejsce pracy

Przynależność do organizacji społecznych

Członkostwo

2 ROZDZIAŁ

W realiach państwowości polskiej
(1945-1949)

Decyzja P

w dniu

ob.

członka K

2.1. Geneza i założenia programowe Komitetu Słowiańskiego w Polsce

Konsekwencją decyzji podejmowanych przez Wielką Trójkę w czasie II wojny światowej stał się podział Europy na dwa wrogie sobie obozy polityczne, rozdzielone symboliką żelaznej kurtyny. Polska weszła w skład bloku tzw. krajów demokracji ludowej. Formalnie suwerenna, w rzeczywistości stała się wielostronnie i głęboko uzależniona od ZSRR. Nowy model ustrojowy państwa polskiego, oparty na obcym wzorcu, zabezpieczony został parasolem ochronnym Armii Czerwonej i służby bezpieczeństwa¹. Dawało to gwarancję eliminacji *przeszkód* w czasie przekształcania stosunków społecznych i ekonomicznych oraz pozwalało na stopniowe przejmowanie pełnej kontroli nad całokształtem życia państwowego.

Wsparcie ze strony ZSRR, udzielone polskim komunistom na terenach *wyzwolonych* przez wojska radzieckie w 1944 roku, było czynnikiem umożliwiającym objęcie jurysdykcji, lecz niewystarczającym do jej stabilizacji, czego powodem była niechęć oraz nieufność polskiego społeczeństwa wobec nowego uzurpatora. Tym samym wzmożona akcja propagandowa stała się jednym z priorytetów twórców nowego ideologicznie ustroju. Pozyskanie społecznej akceptacji dla wprowadzanych zmian stało się więc zadaniem pierwszoplanowym. Służyć temu miały już ogólnikowe deklaracje, zawarte w Manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego [dalej: PKWN], które cynicznie korespondowały z przedwojennymi hasłami programowymi polskich socjalistów i ludowców, iż konieczne są fundamentalne zmiany ustrojowe. W dalszej perspektywie polityka komunistów zmierzała do permanentnej likwidacji utartego porządku i zniewolenia społeczeństwa, poprzez zerwanie naturalnych związków, łączących jego członków.

¹ W latach 1944–1950 kierownictwo PPR odwoływało się do zasad demokracji parlamentarnej w oparciu o ustawę zasadniczą z marca z 1921 roku. Konstytucję kwietniową z 1935 roku uznano za nieprawnie narzuconą, ponadto *faszystowską*. Szerzej zob.: A. BURDA: *Podstawy prawne systemu organów państwowych w okresie Krajowej Rady Narodowej*. W: *Krajowa Rada Narodowa*. Red. IDEM. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 82–86; G. GÓRSKI: *Polonia Restituta. Ustrój państwa polskiego w XX wieku*. Lublin 2009, s. 144–150; W. KOZYRA: *Ustrój administracji państwowej w Polsce w latach 1944–1950*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, z. 1, s. 171–191; J. TRZCIŃSKI: *Instytucje ustrojowe okresu przejściowego 1944–1947*. W: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*. T. 2. Red. M. KALLAS. Warszawa 1990, s. 255–256.

Resort Informacji i Propagandy PKWN, który jako jeden z trzech (obok resortu Bezpieczeństwa Publicznego i Odszkodowań Wojennych) nie miał swojego odpowiednika wśród przedwojennych ministerstw, stał się pierwszym oficjalnym realizatorem wzmiankowanych wcześniej celów. Jego działalność wiązała się z przygotowaniem treści i technicznej strony indoktrynacji społecznej. W styczniu 1945 roku (tuż po powstaniu Rządu Tymczasowego) przemianowano go na Ministerstwo Informacji i Propagandy [dalej: MiIP]. Jak łatwo skonstatować, jego autonomia była całkowicie iluzoryczna. Kluczowe stanowiska zajmowali w nim członkowie Polskiej Partii Robotniczej [dalej: PPR], a kierownictwo uczestniczyło we wszystkich centralnych naradach partii. W czasie spotkań *sugerowano* władzom resortu cele, jakie chciano osiągnąć przy wykorzystaniu działań propagandowych i ewentualnie wskazywano metody ich realizacji. Wykonanie leżało już w gestii samego ministerstwa, które po opracowaniu konkretnych treści przystępowało do ich kolportażu poprzez własne lub oficjalne (państwowe) kanały informacyjne. Warto podkreślić, że narzędzia indoktrynacji zostały znacznie wzbogacone. Nie ograniczono się tym samym do wystąpień na wiecach czy publikowania w prasie płomiennych artykułów. Chcąc „przekonać naród, że nowe państwo jest rzeczywiście «suwerenne» i «niepodległe», podjęto wiele zabiegów o charakterze propagandowym i instytucjonalnym. Wachlarz tych działań był bardzo szeroki – poczynając od otaczania się narodowymi symbolami, posługiwanie się bardziej językiem Romana Dmowskiego, niż Róży Luksemburg, manipulowania historią i instrumentalnego traktowania dorobku kultury polskiej, a kończąc na umacnianiu ksenofobicznej wspólnoty narodowej poprzez wzbudzenie atmosfery narodowego zagrożenia”².

W propagandzie władz komunistycznych szczególne miejsce zajmował problem niemiecki. Odgrywał on bowiem istotną rolę w polityce nie tylko wewnętrznej, lecz także zagranicznej. W społeczeństwie polskim, determinowany przez przeżycia wojenne i związane z nimi doświadczenia psychofizyczne, wzmacniany był celową polityką władz państwowych, krzewiącą nienawiść wobec *germańskiej potęgi*. Jednocześnie, na zasadzie przeciwwagi, sławiono ideę sojuszu narodów słowiańskich. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, jakie było jej rzeczywiste oddziaływanie na wzrost sympatii proslowiańskich. Według znawcy problematyki odpowiadała ona proporcjonalnie wpływom samego ruchu komunistycznego i sprawowanej przezeń kontroli³.

Traumatyczne przeżycia okresu wojny pozwoliły komunistom na uwiarygodnienie stereotypowej, jednoznacznie negatywnej oceny charakteru narodowego Niemców. W oczach Polaków utracili oni swój indywidualny wymiar i stali

² Cyt. za: M. ZAREMBA: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa 2005, s. 140.

³ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991, s. 90–91.

się częścią zbiorowości zbrodniarzy⁴. Nowa władza, podtrzymując poczucie zagrożenia z ich strony, uzasadniała tym samym konieczność ścisłego sojuszu z ZSRR, który miał być gwarantem bezpieczeństwa międzynarodowego Polski i utrzymania w posiadaniu Ziemi Odzyskanych⁵. To z kolei doskonale sankcjonowało dominującą rolę partii komunistycznej, jako jedynej formacji politycznej, zdolnej utrzymać przymierze z Moskwą.

Jak już wspomniano (patrz: rozdział 1), po agresji III Rzeszy na ZSRR, władze radzieckie odświeżyły niejako i rozpropagowały na nowo ideę jedności słowiańskiej. Odwoływanie się do mitu wspólnoty miało wywołać określone korzyści. Skorzystała z tego także polska lewica komunistyczna. W ten sposób dokonała się legitymizacja reorientacji kraju na Wschód i zbliżenia z ZSRR. Rekonstrukcja tradycji słowiańskiej i jej gloryfikacja trwała aż do roku 1948. Argumentem miało być tu geopolityczne położenie kraju, jako najdalej na zachód wysuniętego państwa słowiańskiego.

Współpracę Słowian traktowano także jako podstawowy wyznacznik polityki międzynarodowej, uważając ją za gwarancję pokoju w powojennej Europie oraz bezpieczeństwa państw mniejszych i słabszych, chroniącą przed dominacją większych i silniejszych (sic!). Dodatkowo, w myśl zaleceń Kremla, miała ona służyć sowietyzacji, tj. przekształceniu struktur społecznych i mentalności ludności celem poddania ich przyjętym założeniom politycznym, społeczno-ekonomicznym i ideologicznym systemu komunistycznego. Od 1945 roku widać zatem nasilenie słowiańskiej akcji propagandowej w każdej niemal dziedzinie życia społecznego i politycznego. Szczególnie mocno akcentowano tu wkład międzynarodowego ruchu słowiańskiego (inspirowanego i kierowanego przez Związek Radziecki) w zwycięstwo nad nazistowskimi Niemcami.

Zarówno braki w materiałach archiwalnych, jak i ich fragmentaryczność nie pozwalają wskazać konkretnego pomysłodawcy powołania KS w Polsce. Wiadomo jedynie, że prace nad jego powstaniem przybrały na sile w połowie 1945 roku. Z inspiracji władz komunistycznych tworzenie krajowych struktur stowarzyszenia zainicjowało środowisko warszawskich intelektualistów. Niemal równocześnie w Krakowie, kolebce sławistyki polskiej, grupa uczonych, skupionych wokół docenta Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej: UJ] – Henryka Batowskiego – podjęła kroki zmierzające do utworzenia pierwszego oddziału terenowego stowarzyszenia.

Warto podkreślić, że zainteresowanie H. Batowskiego jednością słowiańską znacznie wyprzedzało zinstytucjonalizowanie Komitetu. Już w okresie międzywojennym był on mocno zaangażowany w działalność organizacji słowiańskich, m.in.: Bułgarsko-Polskiego Towarzystwa Kulturalnego, Ligi

⁴ Szerzej zob.: T. SZAROTA: *Niemcy i Polacy. Wzajemne postrzeganie i stereotypy*. Warszawa 1996, passim.

⁵ W pracy używa się zamiennie nazw: Ziemie Zachodnie i Północne oraz Ziemie Odzyskane, rozumiejąc przez to tereny włączone w granice Polski po II wojnie światowej.

Polsko-Jugosłowiańskiej czy Klubu Polsko-Czeskiego, przemianowanego później na Klub Polsko-Czechosłowacki⁶. Na początku lat 30. XX wieku, na łamach miesięcznika „Bellona”, przedstawił własną definicję współpracy słowiańskiej (zamiennie nazywanej wzajemnością słowiańską lub słowianofilstwem), określając ją poczuciem wspólnoty plemiennej, stymulującej działania, których celem miało być zbliżenie i współdziałanie Słowian na polu politycznym, kulturalnym, gospodarczym etc. Obejmować miało ono wszystkie, lub co najmniej dwa narody słowiańskie, bez eksponowania słowiańskiego punktu widzenia⁷. W swojej książce, wydanej wkrótce po zakończeniu wojny, wśród podstawowych elementów owego współdziałania wskazywał: „[...] wspólność pochodzenia, pokrewieństwo języka i podobieństwo tradycji, w szczególności zaś wspólne interesy polityczne, tj. konieczność łączenia sił dla obrony przed wspólnym wrogiem [...]”. Do tego dołączają się jeszcze pewne niewątpliwe punkty styczne w dziedzinie kulturalnej, podobieństwo ustroju społecznego ukształtowane w ostatnich latach oraz szerokie możliwości współpracy gospodarczej⁸. W rzeczywistości powojennej H. Batowski chciał aktywnie uczestniczyć w kreowaniu zasad współpracy państw słowiańskich. Teoretyczną podstawę dlań tworzyć miało integralne przygotowanie merytoryczne i praktyczne, m.in. w kwestii problematyki Serbów łużyckich.

Zalecenia organizacyjne dla powołania polskiego Komitetu przedstawił przewodniczący KW Aleksandr Gundorow w czasie wizyty, jaką złożył w Polsce w lipcu 1945 roku. Przybył on na zaproszenie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej [dalej: TRJN], by wziąć udział w obchodach 535. rocznicy znamiennej bitwy z Zakonem Krzyżackim, którą w manipulacjach propagandowych przedstawiano jako pierwszy „tryumf słowiańskiego sojuszu nad żywiołem germańskim”⁹. Chętnie porównywano to historyczne zwycięstwo do zdobycia zaledwie dwa miesiące wcześniej przez Armię Czerwoną Berlina (tzw. drugi Grunwald). Grunwaldzkie uroczystości 1945 roku wykorzystano nie tylko do kreowania nowej polityki historycznej, w której ważną funkcję odgrywał czynnik antyniemiecki, ale również do lansowania przez komunistyczne środki masowego przekazu tezy o konieczności ścisłego sojuszu z Moskwą. „W rocznicę

⁶ Szerzej zob.: H. BATOWSKI: *Polsko-Bułgarskie Towarzystwo w Sofii*. „Słowo Polskie” 1925, nr 227, s. 6; IDEM: *Liga Polsko-Jugosłowiańska we Lwowie*. „Słowo Polskie” 1926, nr 55, s. 6; IDEM: *Klub Polsko-Czeski we Lwowie*. „Słowo Polskie” 1926, nr 52, s. 7; S. GRUDZIEŃ: *Henryk Batowski a współpraca słowiańska (do 1939 roku)*. W: *Henryk Batowski 1907–1999. Materiały z sesji naukowej PAU w dniu 18 kwietnia 2000 r.* Kraków 2003, s. 35–38.

⁷ H. BATOWSKI: *Wzajemność słowiańska – problemy polityczne i kulturalne w przeszłości i teraźniejszości*. „Bellona” 1930, R. 12, t. 35, s. 344–345.

⁸ Pozycja ta była rozszerzoną i nieco zmienioną wersją artykułu, który ukazał się na łamach miesięcznika „Bellona” na początku 1930 roku. H. BATOWSKI: *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*. Warszawa 1946, s. 8.

⁹ *Nienaruszalna przyjaźń podstawą siły narodów słowiańskich*. „Głos Ludu” z 18.07.1945 r., nr 184 (224), s. 2.

pierwszego Grunwaldu, po odparciu potopu hitlerowskiego, nasuwa się mimo woli pytanie: czy z nauki drugiego Grunwaldu wyciągniemy wreszcie właściwe wnioski, by już nigdy nie dopuścić do konieczności przelewu krwi słowiańskiej w jakiejś trzeciej wojnie grunwaldzkiej? Otóż w tę 535. rocznicę Grunwaldu możemy wreszcie radośnie powiedzieć – fakt – nie tylko wyciągniemy właściwą naukę historyczną, ale już ją wyciągamy! Trzeci Grunwald nie będzie już potrzebny. Nie dlatego, że Niemcy zostały druzgocąco pokonane. Dlatego, że w gehennie drugiej wojny powszechnej narody słowiańskie odnalazły wreszcie istotną treść swych odwiecznych tęsknot do solidarności, którą chcą odtąd oprzeć na trwałym sojuszu z największym związkiem ludów słowiańskich – Związkiem Radzieckim, Związek Radziecki bowiem, będąc nie tylko wśród Słowian, ale na całym świecie przodującą potęgą militarną i gospodarczą, reprezentuje w świecie współczesnym nową dla świata myśl polityczną – słowiańską ideę pokoju i porozumienia. Idea ta legła u podstaw nowej odrodzonej Polski, która swoją rację stanu widzi we współpracy ze Związkiem Radzieckim i innymi Słowianami¹⁰.

Według Małgorzaty Gałęziowskiej istotą uroczystości było spotkanie w jej fizycznej przestrzeni, która pozwoliła na połączenie różnorodnych sfer symboliki¹¹. Co ciekawe, jedną z nich była Msza Święta, celebrowana przez kapelana wojskowego. Udział w niej wzięli: prezydent Krajowej Rady Narodowej [dalej: KRN] – Bolesław Bierut, oficerowie Armii Czerwonej i Wojska Polskiego oraz przedstawiciele lokalnych struktur administracyjnych¹². Eliminacja religii z życia państwowego miała nastąpić dopiero w przyszłości, tj. w 1948 roku. W tym czasie, w celu złagodzenia oporu społeczeństwa polskiego wobec narzuconej władzy, maskowano niechęć tak do Kościoła katolickiego, jak i innych wyznań religijnych.

Akcentem kończącym obchody rocznicowe była uroczysta akademie w olsztyńskiej rezydencji komturów krzyżackich, podczas której ponownie świętowano przeszłe i teraźniejsze zwycięstwo nad Niemcami, po raz kolejny manifestując także nadrzędną wartość wspólnoty narodów słowiańskich (do których, paradoksalnie, zaliczono również litewskich Bałtów). Do przystrojonej

¹⁰ *Grunwald zwycięstwem jedności słowiańskiej*. „Życie Warszawy. Pismo codzienne” z 14.07.1945 r., R. 2, nr 192(261), s. 2.

¹¹ M. GAŁĘZIOWSKA: *Świętowanie wybranych rocznic bitwy pod Grunwaldem formą komunikacji rytualnej państwa i narodu*. „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4, s. 83–97.

¹² „Uroczystości rozpoczęły się mszą św. odprawioną przez kapelana WP ks. [Stanisława – przyp. aut.] Warchałowskiego. Po nabożeństwie wruszająca, prosta uroczystość pobrania ziemi z pola bitwy, która będzie przewieziona przez delegację ludności mazurskiej do Krakowa i tymczasowo umieszczona na kopcu Kościuszki, a następnie wmurowana w pomnik zwycięstwa grunwaldzkiego, który stanie na miejscu dawnego pomnika zburzonego przez Niemców. Dostojnicy państwowi przechodzą następnie na miejsce, gdzie stanie w przyszłości Pomnik Jedności Słowiańskiej”. *Polska sercem na Mazurach. Uroczystości w Grunwaldzie w 535-tą rocznicę historycznej bitwy*. „Głos Ludu” z 17.07.1945 r., nr 183(223), s. 6.

flagami ZSRR, Polski, Jugosławii, Czech i Bułgarii sali teatru przybyli: prezydent KRN, przedstawiciele TRJN, tj. Edward Osóbka-Morawski, Stefan Matuszewski oraz Wincenty Rzymowski¹³, a także reprezentanci państw słowiańskich (m.in. radziecki ambasador Wiktor Lebidiew i ukraiński poeta Mykoła Bażan). Mottem przewodnim stało się hasło *drugiego Grunwaldu*, jakim miało być zwycięstwo nad III Rzeszą¹⁴. Stosowana z premedytacją analogia pomiędzy rycerstwem Zakonu Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie a dwudziestowiecznymi Niemcami pozwalała na dość swobodną interpretację i świadome nadużycia¹⁵. W późniejszych latach pozwoliło to na stworzenie odgórnego (upolitycznionego) wzorca *germańskiego najeźdźcy*, ukazywanego jako odwiecznego wroga Polaków.

Obchody stały się dla władz narzędziem promującym (fikcyjną w rzeczywistości) więź narodu z komunistycznym państwem. W propagandowym aspekcie sukces był jednak olbrzymi. Uproszczony w przekazie, silnie emocjonalny i nader plastyczny w kształtowaniu rytuał świętowania sankcjonował rzeczywistość, nie tylko podkreślając ciągłość władzy państwowej, lecz przede wszystkim tworząc punkt odniesienia, wspólny dla wszystkich Polaków. Równocześnie łągodzono w ten sposób wpleciony węń element idei jedności słowiańskiej pod patronatem niechętnie postrzeganego przez dużą część społeczeństwa Związku Radzieckiego.

Aleksander Gundorow odwiedził również Katowice, zaproszony tam przez ówczesnego wojewodę śląsko-dąbrowskiego – Aleksandra Zawadzkiego. Śląski epizod miał tu nader wymowny charakter z racji rozpoczętej przez komunistyczne władze segregacji narodowościowej ludności Górnego Śląska. Sam A. Zawadzki, zwolennik praktycznego odniemczania regionu, nie mógł przecież nie zauważyć politycznych korzyści, płynących z wizyty przewodniczącego KW. Promowanie idei pozwalało bowiem na jej instrumentalne wykorzystanie w celu sankcjonowania bezdyskusyjnej wizji polskości Śląska oraz wpisywało się doskonale w założenia budowy państwa narodowego¹⁶. Można śmiało przyjąć, że wojewoda nie zawiódł się w swych oczekiwaniach. Konstatację tę potwierdza treść odczytu A. Gundorowa, korelująca z założeniami polityki narodowościowej władz komunistycznych: „[...] w czasach pokoju intencją inicjatorów [KW – przyp. aut.] jest jak najściślejsze zbliżenie kultury wszystkich dotychczas odrębnych zespołów narodowościowych słowiańszczyzny w imię dalszej walki. Albowiem wojna z faszyzmem i zamaskowanymi jego postaciami wyszła z form

¹³ Patrz: biogram (aneks).

¹⁴ *Akademia Grunwaldzka w Olsztynie*. „Dziennik Polski” z 19.07.1945 r., nr 162(225), s. 1; *W dawnej sali Krzyżackich komturów odbyła się Akademia Jedności Słowian*. „Głos Ludu” z 4.08.1945 r., nr 201(241), s. 4.

¹⁵ M. GAŁĘZIOWSKA: *Świętowanie wybranych rocznic...*, s. 88.

¹⁶ A. ZAWADZKI: *Zagadnienia narodowościowe Śląska*. „Śląsko-Dąbrowski Przegląd Administracyjny” 1946, nr 2, s. 2–3.

wojskowych, a prowadzona jest dalej na gruncie ideologicznym¹⁷. Walka z *zamaskowanymi jej postaciami* pozwalała zatem na eliminację Niemców z górnośląskiego życia publicznego.

Pod koniec lipca przewodniczący KW wziął udział w warszawskim spotkaniu inicjatorów powstania KS w Polsce. W zebraniu tym uczestniczyli ponadto Prokop Maxa oraz Maksym Rylski¹⁸. Obradom przewodniczył Władysław Kowalski¹⁹, oficjalnie członek Stronnictwa Ludowego [dalej: SL], w rzeczywistości mocno powiązany z PPR. Po tradycyjnym już wygłoszeniu referatu na temat organizacji i pracy KW oraz towarzyszącej mu dyskusji (jej przebieg nie został ujęty w sprawozdaniu), powołano do życia Komitet Organizacyjny, mający zająć się techniczną stroną przygotowań do powstania KS w Polsce. W jego skład weszli: Władysław Fijałkowski²⁰, Jerzy Loth²¹, W. Kowalski, Stefan Pieńkowski²²,

¹⁷ Wywiad z przewodniczącym Komitetu Wszechsłowiańskiego generałem A. Gundorowem. „Dziennik Zachodni” z 20.07.1945 r., nr 134, s. 1.

¹⁸ MAKSYM RYLSKI (1895–1964) – ukraiński poeta, historyk literatury, tłumacz i propagator poezji polskiej. W swej twórczości przeszedł ewolucję od symbolizmu, przez etap tzw. szkoły neoklasyków, okres poezji zaangażowanej aż do twórczego nawiązania do tradycji, zwłaszcza romantycznej. Przełożył wiele utworów Adama Mickiewicza na język ukraiński, m.in. w 1927 roku opublikował tłumaczenie *Pana Tadeusza* do dziś uznawane za najlepsze w literaturze ukraińskiej. Od 1929 roku wykładowca języka ukraińskiego w Studium Przygotowawczym Uniwersytetu w Kijowie. Przewodniczący Związku Pisarzy Ukraińskich (1943–1945). W latach 1944–1964 dyrektor Instytutu Historii Językoznawstwa, Folkloru i Etnografii Akademii Nauk USRR, członek tejże Akademii (od 1944) oraz Akademii Nauk ZSRR (od 1958). H. WERWES: *Maksym Rylski*. „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1971, nr 6, s. 141–155.

¹⁹ Patrz: biogram (aneks).

²⁰ WŁADYSŁAW FIJAŁKOWSKI (1891–1984) – wieloletni działacz ruchu ludowego; poseł na Sejm II Rzeczypospolitej I–III kadencji. W latach 1920–1925 wydawca i redaktor piotrkowskiego „Tygodnika Ludowego Oświatowo-Społecznego i Politycznego”. Członek Zarządu Głównego [dalej: ZG] Centralnego Związku Kółek Rolniczych oraz Rady Głównej Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych. Współzałożyciel, członek zarządu i prezes Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Piotrkowie (1930–1939), członek Rady Związku Rewizyjnego Spółdzielni Rolniczych w Warszawie, Rady Giełdy Zbożowo-Towarowej w Łodzi i przewodniczący tamtejszej Komisji Ekonomicznej Izby Rolniczej. W okresie II wojny światowej więziony w Konzentrationslager [dalej: KL] Buchenwald. Po 1945 roku pracował w Powiatowej Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Piotrkowie, Zarządzie Centrali Spółdzielni Ogrodniczych w Warszawie (od 1948), Polskich Zakładach Zbożowych (1951–1958) i Polskim Związku Ogrodniczym (od 1958). W latach 1962–1971 prezes Krajowej Rady Związków Plantatorów Warzyw i Owoców. *Fijałkowski Władysław Jerzy. W: Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*. T. 2. E–J. Red. A.K. KUNERT. Warszawa 2000, s. 56–57.

²¹ Patrz: biogram (aneks).

²² STEFAN PIEŃKOWSKI (1883–1953) – fizyk, twórca warszawskiej szkoły fizyki doświadczalnej; wieloletni rektor Uniwersytetu Warszawskiego [dalej: UW] (1925–1926, 1933–1936 i 1945–1947). Członek Polskiej Akademii Umiejętności [dalej: PAU], a od roku 1952 Polskiej Akademii Nauk [dalej: PAN]. Współzałożyciel i wieloletni prezes Polskiego Towarzystwa Fizycznego. J. PNIEWSKI: *Wspomnienia pośmiertne: Stefan Pieńkowski (1883–1953)*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1983, nr 46, s. 254–258.

Stanisław Słoński²³, Henryk Świątkowski²⁴ oraz Jan Wiktor²⁵. Komisja postanowiła dołączyć do swojego składu, nieobecnych na spotkaniu, Mieczysława Michałowicza oraz Edwarda Ochaba²⁶, który miał sprawować bezpośrednią kontrolę nad działalnością nowo powstałej struktury. Pierwszy zjazd KS postanowiono zwołać w sierpniu 1945 roku²⁷.

Odbył się on w Warszawie w dniach 22–23 sierpnia 1945 roku²⁸. Wzięli w nim udział wszyscy członkowie Komitetu Organizacyjnego, przedstawiciele świata nauki, oświaty i kultury oraz działacze społeczni i polityczni. Obradom przewodniczył Tadeusz Lehr-Spławiński²⁹. Inauguracyjne przemówienie wygłosił dyrektor Departamentu Administracyjnego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych [dalej: MSZ], Kazimierz Sidor³⁰. Następnie przemawiał H. Świątkowski. W referacie pt. *O zadaniach i celach Komitetu Słowiańskiego* podkreślił, że II wojna światowa nie tylko ugruntowała ideę współpracy słowiańskiej, lecz stworzyła także korzystne warunki do jej dalszego rozwoju, w szczególności w: „[...] stosunku do okresu przedwojennego, w Polsce obecnej warunki do

²³ SŁOŃSKI STANISŁAW (1879–1959) – językoznawca, slawista. Od 1915 roku wykładowca i kierownik Zakładu Filologii Słowiańskiej UW; od 1924 profesor tejże uczelni. Sekretarz (1928–1929) oraz prezes (1932–1925) Polskiego Towarzystwa Językoznawczego; prezes Towarzystwa Polsko-Bułgarskiego (1924–1926) oraz współzałożyciel i prezes Towarzystwa Przyjaciół Narodu Łużyckiego (1925–1939). W czasie II wojny światowej zaangażowany w tajne nauczanie. W 1945 roku powrócił do pracy na UW, gdzie przystąpił do odtwarzania, zniszczonego w czasie powstania warszawskiego, Zakładu Sławistyki. W tym samym roku został wybrany na członka korespondenta PAU i równocześnie na członka jej Komisji Językowej. Wiceprezes Towarzystwa Przyjaciółni Polsko-Bułgarskiej [dalej: TPPB]. W latach 1947–1949 dyrektor i wykładowca Kolegium Słowiańskiego, zorganizowanego przez Związek Nauczycielstwa Polskiego [dalej: ZNP]. Był członkiem PPS; z partii tej wystąpił, czy też został usunięty, przed Kongresem Zjednoczeniowym w 1948 roku. A. SIECZKOWSKI: *Wspomnienie o prof. Stanisławie Słońskim (1879–1959)*. „Slavia Occidentalis” 1961, t. 21, s. 273–238.

²⁴ Patrz: biogram (aneks).

²⁵ JAN WIKTOR (1890–1967) – prozaik, publicysta, działacz społeczny; autor licznych powieści o społecznym nastawieniu [m.in. *Wierzy nad Sekwaną* (1933) oraz *Orki na ugorze* (1935)]. W czasie I wojny światowej pracownik kolumny sanitarnej w armii austriackiej. Redaktor „Gazety Podhalańskiej”; w okresie międzywojennym związany z ruchem ludowym. W czasie okupacji pracownik Społem, uczestniczył w akcji pomocy społecznej. Bezpartyjny poseł do KRN oraz na Sejm PRL i kadencji. *Jan Wiktor. Nekrolog*. „Nowiny” z 22.02.1967 r., nr 45, s. 2.

²⁶ Patrz: biogram (aneks).

²⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Notatka dot. powołania Komisji Organizacyjnej Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 28.07.1945, k. 6; Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie [dalej: ANPANiPAU]. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/1, *Skrót protokołu z posiedzenia grupy inicjatorów powstania Komitetu Słowiańskiego*, 28.07.1945, b.p.; ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/1, *Informacja o Komitecie Słowiańskim w Polsce*, 27.11.1945, b.p.

²⁸ AAN. Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie (1945–1947), sygn. 168, t. 161, *Raport dot. organizacji zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Warszawie w dn. 22–23 sierpnia 1945 r.*, 1945, k. 169.

²⁹ Patrz: biogram (aneks).

³⁰ Patrz: biogram (aneks).

współpracy między narodami słowiańskimi są nader korzystne. Zagospodarowania prasnłowiańskich ziem na zachodzie wymaga dzisiaj słowiańska racja stanu³¹. Nie jest tu zaskoczeniem, że spośród zadań, które stanęły przed KS w Polsce, eksponował przede wszystkim konieczność kreowania pozytywnego wizerunku ZSRR w świadomości społecznej poprzez:

1. „pogłębianie poczucia braterstwa słowiańskiego wewnątrz narodu, ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży (szkolenia w kulturze, historii i językach słowiańskich);
2. pracę zbiorową uczonych polskich nad zagadnieniami słowiańskimi;
3. pracę polityczną opartą na zbrataniu się narodów słowiańskich z narodami ZSRR na czele i jak największym zbliżaniu oraz na współpracy demokratycznych stronnictw politycznych tych krajów, zwłaszcza o ile idzie o zabezpieczenie się przed dalszymi zbrodniami faszyzmu germańskiego i innych zakusów;
4. zorganizowanie w porozumieniu z czynnikami państwowymi współpracy gospodarczej z narodami słowiańskimi, w tym na pierwszym miejscu z ZSRR³².

Proradziecki ton wypowiedzi widać także w wystąpieniu E. Ochaba. Także on dostrzegał konieczność oparcia nowego ruchu słowiańskiego na wszechstronnym współdziałaniu ze Związkiem Radzieckim. Wykorzystanie Niemiec jako dyżurnego wroga stanowiło podstawę tej argumentacji: „[...] nauczyliśmy się pojmować ideę słowiańską pod straszliwym batem niemieckim w obliczu zagłady. Musimy być czujni. Już dzisiaj niemiecka myśl polityczna szuka możliwości przesunięcia naszych granic zachodnich³³.”

Nieco inaczej na tym tle wypadły wystąpienia Tadeusza Mildnera³⁴ oraz Mieczysława Małeckiego³⁵. Pierwszy z nich zaznaczył, że KS powinien koordynować prace wszystkich stowarzyszeń i organizacji o profilu słowiańskim, a także rozbudzać w polskim społeczeństwie poczucie jedności, poprzez zainteresowanie obywateli życiem pozostałych narodów wspólnoty³⁶. W podobnym

³¹ *Współpraca Słowian – to racja historyczna a nie polityczny sentymentalizm*. „Głos Ludu” z 24.08.1945 r., nr 221(261), s. 3.

³² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 2.

³³ *Braterstwo sprawy*. „Rzeczpospolita” z 24.08.1945 r., nr 228(363), s. 1.

³⁴ TADEUSZ MILDNER (ur. 1898) – aplikant sądowy. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 2.

³⁵ MIECZYŚLAW MAŁECKI (1903–1946) – językoznawca i slawista, profesor UJ. Znaczną część swojego życia poświęcił popularyzacji wiedzy o Słowiańszczyźnie, organizując wykłady i kursy słowianoznawcze w Krakowie i innych miastach, przeznaczone dla szerokiej kół inteligencji. W latach 1945–1946 był kierownikiem Studium Słowiańskiego przy wskazanym uniwersytecie. J. RUSEK: *Mieczysław Małecki (1903–1946)*. W: *Mieczysław Małecki. Człowiek, uczyony, organizator. W setną rocznicę urodzin*. Red. IDEM. Kraków 2005, s. 13–18.

³⁶ T. MILDNER: *Utworzenie Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 31–32.

duchu wybrzmiała wypowiedź M. Małeckiego, który podkreślił, że „[...] solidarność narodów słowiańskich jest źródłem poczucia pewności i siły zarówno dla wolnych narodów słowiańskich, jak i dla Słowian powstających w oderwaniu od swoich narodów, którzy mimo to mają poczucie przynależności do jednej i tej samej potężnej społeczności i nie dają się wynarodowić, mimo, że warunki nie sprzyjają rozwojowi ich własnej państwowości”³⁷. Widać zatem nieśmiało zarysowujący się dualizm postrzegania roli i funkcji przewidzianych dla instytucjonalnych form współpracy. Z czasem stało się to źródłem konfliktu. W zderzeniu z rzeczywistą koncepcją traktowania KS, jako instrumentu polityki państwa, idea słowiańska, w swym znaczeniu *sensu stricto*, poniosła całkowitą klęskę.

Drugi dzień obrad poświęcono zagadnieniom organizacyjnym. Pułkownik K. Sidor przedstawił zebrany projekt utworzenia w Warszawie placówki naukowo-badawczej, ułatwiającej ponadto podejmowanie studiów w Polsce przez młodzież z krajów słowiańskich. Uczestnicy zjazdu zgodnie przyznali, że współpraca słowiańska powinna opierać się nie tylko na kontaktach politycznych, lecz także na ożywionych stosunkach kulturalnych i gospodarczych. W trakcie dyskusji zaproponowano zatem powołanie polskiego Instytutu Słowiańskiego, którego pracę miano skoordynować z funkcjonującym w Krakowie już od 1925 roku Instytutem Słowiańskim³⁸. Projekt ten nie wyszedł jednak poza fazę studialną.

W odniesieniu do kwestii współpracy gospodarczej głos zabrał Tadeusz Spiss³⁹. Stał on na stanowisku, że nie można lekceważyć kontaktów gospodar-

³⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 3.

³⁸ Interdyscyplinarne Studium Słowiańskie UJ zainaugurowało swoją działalność naukową i dydaktyczną 1 października 1925 roku. Jego pracami kierowali kolejno: Kazimierz Nitsch (1925/26–1935/36), Wojsław Molę (1936/37–1938/39), M. Małecki (1945–1945/46) i Tadeusz Lehr-Spławiński (1946/47–1950/51). W odróżnieniu od innych tego typu placówek, działalność Studium opierała się na współdziałaniu zespołu autonomicznych katedr i zakładów o pokrewnej tematyce, realizujących indywidualne prace badawcze i kształcące młodzież według własnych programów nauczania. W okresie międzywojennym Studium składało się z 6 katedr sławistycznych. Poza obrębem placówki, ale w bliskiej z nią łączności, pozostawała Katedra Filologii Słowiańskiej oraz lektoraty języków słowiańskich, uzupełniane wykładami monograficznymi gości zagranicznych. Pomimo represji, jakie w 1939 roku dotknęły niemal całe krakowskie środowisko sławistyczne, już w 1941 roku wznowiono, w ramach konspiracyjnego uniwersytetu, wykłady i ćwiczenia z zakresu filologii słowiańskiej. Działania te prowadzono nieprzerwanie do końca 1944 roku. Reaktywowane w styczniu 1945 roku Studium opierało się na wzorach organizacyjnych okresu przedwojennego. W latach 1945–1951 stopniowo realizowano ambitny program rozbudowy i intensyfikacji badań naukowych. W związku z reorganizacją struktury wewnętrznej UJ, 31 października 1951 roku Studium Słowiańskie zlikwidowano. T. LEHR-SPLAWIŃSKI, S. URBAŃCZYK: *Przegląd dziejów słowianoznawstwa w Uniwersytecie Jagiellońskim*. W: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*. Red. W. TASZYCKI, A. ZARĘBA. Kraków 1964, s. 163–179; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Akta Senatu. Studium Słowiańskie (1925–1951), sygn. SIII, t. 77, *Statut Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, 1946, k. 1–4.

³⁹ TADEUSZ SPISS (1882–1954) – urzędnik Starostwa w Brzesku (1919–1921), Tarnobrzegu (1921–1924) i Rzeszowie (1924–1926); po przewrocie majowym 1926 roku usunięty ze stanowiska

cych, gdyż mają one bezpośredni wpływ na relacje międzypaństwowe, tak na gruncie politycznym, jak i kulturalnym. Przedstawił zatem projekt powołania w przyszłości specjalnej instytucji, której celem byłoby, z jednej strony badanie warunków współpracy gospodarczej, z drugiej – jej bezpośrednie organizowanie⁴⁰. System politycznej kontroli sprawowanej przez ZSRR wykluczał jednak jakąkolwiek samodzielność w tej sferze międzynarodowych kontaktów gospodarczych. Zatem zaprezentowana przez wspomnianego koncepcja nie doczekała się realizacji. Jako ostatni przemawiał H. Batowski, który podkreślił, że obowiązkiem wszystkich Słowian (w tym głównie Polaków i Czechów) jest ochrona Serbów łużyckich przed zagrożeniami zarówno zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi – przede wszystkim przed wynarodowieniem. Stwierdził m.in., „że w chwili, gdy my, Słowianie zajmujemy czołowe miejsce na arenie międzynarodowej, jest rzeczą naszego honoru pamiętać o sprawie łużyckiej⁴¹”.

Pokłosiem dyskusji plenarnych było sformułowanie głównych celów i zadań Komitetu Słowiańskiego w Polsce, których systematyka znalazła swoje odbicie w statucie. Polegać miały one na:

- „koordynacji wszystkich poczynań w dziedzinie zbliżenia i współpracy narodów słowiańskich;
- udzielaniu opinii w sprawie powołania i tworzenia organizacji i współpracy słowiańskiej;
- udzielaniu najszerzej pomocy wszelkim poczynaniom w dziedzinie działalności słowiańskiej;
- prowadzeniu akcji mającej na celu wzajemne poznanie i zrozumienie się Słowian w dziedzinie życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego;
- prowadzeniu szerokiej akcji wydawniczej;
- gromadzeniu materiałów dotyczących zbliżenia współpracy Słowian;
- propagowaniu i organizacji nauki języków słowiańskich;
- organizacji imprez dla zbliżenia i współpracy młodzieży krajów słowiańskich;
- współpracy z wszystkimi organizacjami dążącymi do współpracy słowiańskiej;

drogą awansu na inspektora starostw przy urzędzie wojewódzkim w Stanisławowie, a następnie we Lwowie. W 1927 roku przeniesiony na emeryturę. Od 1933 roku członek Zjednoczenia Chrześcijańsko-Społecznego, krytycznego wobec antysanacyjnej polityki przywódców chadecji. Działał w rzeszowskich instytucjach spółdzielczych, m.in. zasiadał w Radzie Nadzorczej Spółdzielni Rolniczo-Handlowej *Gospodarz*, był członkiem Rady Nadzorczej Spółdzielni Jajczarskiej oraz doradzał dyrekcji Banku Ziemi Rzeszowskiej. Po II wojnie światowej radny Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie oraz przewodniczący Komisji Kontroli Społecznej. J. WYCZESANY: *Przyjaciel Goetza. Dr Tadeusz Spiess (1882–1954)*. „Brzeski Magazyn Informacyjny” 2003, nr 6(130), s. 20.

⁴⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 4.

⁴¹ T. Mildner: *Utworzenie Komitetu...*, s. 32.

- nawiązywaniu i utrzymaniu ścisłego kontaktu z Komitetami w Moskwie, Belgradzie, Sofii, Pradze, Budziszynie i z Kongresem Słowian w Ameryce⁴².

Obrady I Walnego Zjazdu KS zakończyły się wyborem Prezydium. Przewodniczącym został M. Michałowicz, a jego zastępcami kolejno: H. Batowski, W. Kowalski oraz Józef Kostrzewski⁴³. Tymczasowym sekretarzem wybrano Pawła Dąbka⁴⁴. W skład Prezydium weszli ponadto: Jan Czekanowski⁴⁵, Stanisław Fedeki⁴⁶, Krzysztof Gruszczyński⁴⁷, T. Lehr-Spławiński, Jerzy Loth, E. Ochab, Czesław Oraczewski⁴⁸, K. Sidor, H. Świątkowski oraz Stefan Wilanowski⁴⁹. Tym samym duży procent władz KS stanowili przedstawiciele szeroko pojętej inteligencji⁵⁰. Oficjalnie stowarzyszenie zostało zarejestrowane pod koniec stycznia 1946 roku⁵¹.

Założenia ustroju, które stały się udziałem państwowości polskiej po 1945 roku, służyć miały indoktrynacji ideologicznej społeczeństwa polskiego – *wychowując* je według obcego wzorca. Scentralizowany i zmonopolizowany przez państwo charakter powoływanych do życia instytucji sprowadzał je zatem do roli instrumentu, a miejsce dotychczasowych wartości zajmowały nowe, odgórnie narzucone hasła. Wykorzystywanie środowisk naukowych i kulturotwórczych pozwolić miało z kolei na realizację przyjętych założeń propagandowych i społeczną legitymizację *importowanej* z ZSRR władzy. Czy istniała zatem szansa, by ta sfera życia społecznego miała możliwość funkcjonowania w korelacji z jej właściwym genotypem? Odpowiedź na to pytanie nie niesie ze sobą pozytywnej konstatacji. Losy KS w Polsce mogą być tu jednym z przykładów, potwierdzających wcześniejszą tezę.

⁴² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 4.

⁴³ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁴ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁵ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁶ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁷ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁸ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁹ Patrz: biogram (aneks).

⁵⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 5; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 8, *Członkowie Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 4.

⁵¹ Komitet uzyskał osobowość prawną na mocy decyzji Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 30 stycznia 1946 roku, wydanej na podstawie art. 21 *Prawa o Stowarzyszeniach* z dnia 27 października 1932 roku. Został wpisany do Rejestru Stowarzyszeń i Związków pod numerem 46, jako *Komitet Słowiański w Polsce*. Terenem działalności stowarzyszenia miał być obszar Rzeczypospolitej Polskiej, a siedzibą m.st. Warszawa. Informacja o zarejestrowaniu stowarzyszenia została ogłoszona drukiem w Dzienniku Urzędowym RP. Archiwum Państwowe m.st. Warszawy [dalej: APW]. Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 179, *Decyzja Prezydenta m.st. Warszawy o zarejestrowaniu stowarzyszenia pod nazwą Komitet Słowiański w Polsce*, 30.01.1946, k. 78; Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” nr 68 z 1947 r., poz. 465, s. 3.

Już w składzie Komitetu Organizacyjnego znalazły się osoby ściśle powiązane z aparatem politycznym. Jako istotny dogmat polskiej polityki zagranicznej w latach 1944–1947, pozostawał KS w ścisłej zależności od władz partyjno-państwowych⁵². Jedyne oficjalnie działając pod patronatem MSZ, w rzeczywistości był przez nie całkowicie kontrolowany. Osobami odpowiedzialnymi za jego ideologiczną poprawność byli szefowie Departamentu Administracyjnego MSZ, wzmiankowani wcześniej: płk K. Sidor oraz P. Dąbek⁵³. Ich działania wzmacniały dodatkowo, wchodzące w skład Departamentu Politycznego oraz Departamentu Prasy i Informacji, wydziały: radziecki, środkowoeuropejski i południowo-wschodni. Partyjny nadzór nad ogólną działalnością KS w Polsce roztoczył w roku 1948 Wydział Zagraniczny KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: PZPR]; na poziomie lokalnym odpowiedzialność przejęły z kolei partyjne wydziały Komitetów Wojewódzkich. Dodatkowo osobisty patronat objął czołowy propagandzista PPR/PZPR – ówczesny redaktor naczelny „Głosu Ludu” – Ostap Dłuski. To właśnie w Wydziale Zagranicznym KC PZPR zapadały decyzje dotyczące zadań rocznych KS, tzn. planowanych działań, formy i rodzaju treści prezentowanych na łamach organu prasowego – „Życia Słowiańskiego” – spraw kadrowych i co najistotniejsze – oblicza statutowego instytucji. Jakakolwiek samodzielność pozostawała więc jedynie w sferze życzeń.

Umiejętnie podsycany przez władze komunistyczne oraz kierownictwo KW w Moskwie entuzjazm wobec propagowanej idei jedności słowiańskiej spotkał się na gruncie polskim z życzliwym przyjęciem przede wszystkim środowisk naukowych. W szerszym ujęciu społecznym stać się miał alternatywą dla dominujących po wojnie uczuć traumy i rozgoryczenia, którym towarzyszyła jednocześnie deprecjacja mitu ofiary – syndromu silnie ugruntowanego w polskiej mentalności kulturowej⁵⁴.

Powszechna wiara w nietrwałość nowych porządków politycznych i społecznych słabła wobec sukcesów nowej władzy. Dominująca w latach 1944–1946 postawa oporu z czasem się załamała. Zastąpiła ją naturalna motywacja do *odradzania życia*⁵⁵. Chęć powrotu do tzw. normalności i względnej stabilizacji stała się

⁵² L.S. PRĘCIKOWSKI: *Propaganda słowiańska w Polsce Ludowej w latach 1944–1947 ze szczególnym uwzględnieniem roli Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40, s. 304–305.

⁵³ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III-151, t. II/1, *Pismo Henryka Batowskiego do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie Komitetu Wszesłowiańskiego*, 28.09.1945, b.p.

⁵⁴ Mit ten narodził się w okresie romantyzmu, w czasie ponad stuletniego zniewolenia Polski i trwał do początku XX wieku. Wtedy też utrwaliło się przeświadczenie oparte na mickiewiczowskiej sentencji: „Polska Chrystusem Narodów”. Szerzej zob.: H. ŚWIDA-ZIEMBA: *Młodość PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*. Kraków 2010, s. 63–68.

⁵⁵ Według Tomasza Szaroty hitlerowski system okupacyjny i realizowana w jego ramach polityka zastraszania ludności doprowadziły do sytuacji, w której społeczeństwo polskie żyło

czynnikiem efektywnie stymulującym zachowania społeczne. Nie bez znaczenia była tu też pozyskana, pierwszy raz w takiej skali, możliwość awansu, otwarta dla przedwojennych nizin społecznych (rekrutujących się ze środowisk biedoty robotniczej i chłopskiej), które z permanentnie rosnącym entuzjazmem stawały się naturalnym zapleczem nowego systemu. Także większość przedstawicieli środowisk naukowych i kulturotwórczych, którym udało się przeżyć radziecki i niemiecki terror okupacyjny, podejmowała decyzję o powrocie do pracy w nowych warunkach. Dla części z nich motywacją były szlachetne pobudki ideowe, pozostali czynili to ze względów czysto koniunkturalnych. Właśnie ci drudzy, angażując się w życie naukowe i kulturalne państwa, w pełni akceptowali fakt nasycenia go hasłami podkreślającymi nadrzędność nowego ustroju, będącego jednocześnie stałym zagrożeniem dla oportunistów. Co więcej, współtworzyli oni, zgodnie z narzuconym przez władze praworządny schematem, wizerunek wskazanych wcześniej zwolenników i obrońców nowego porządku – traktorzystek i zaciśniętych w proteście robotniczych pięści.

Przekonanie świata nauki o roli, jaką odegrać miała w Polsce ideologia słowiańska, obrazują doskonale słowa jednego z jego członków – przywoływanego już wielokrotnie H. Batowskiego: „Dzięki ogromnemu wysiłkowi Armii Czerwonej, oraz współdziałających z nią wojsk polskich, czechosłowackich, jugosłowiańskich, a w ostatniej fazie wojny także bułgarskich – odwieczny wróg Słowiańszczyzny został pokonany. Pierwszy z postulatów sformułowanych w 1941 roku został zrealizowany. Teraz chodzi o realizację drugiego postulatu: demokratycznej współpracy powojennej narodów słowiańskich i państw słowiańskich”⁵⁶. Można przyjąć, że rzeczywiście wierzył on w możliwość współpracy Słowian na zasadach demokratycznych; prawdopodobnie nie był w tym przekonaniu odosobniony. Rzeczywistość jednak jednoznacznie pokazała iluzoryczność i naiwność takiego poglądu. Dla ZSRR KS w Polsce (podobnie jak i w pozostałych krajach wspólnoty) był jedynie narzędziem służącym politycznej kontroli.

de facto w warunkach stałego stresu psychologicznego. Uważa on, iż zasadniczym celem eksperymentu socjopsychotechnicznego było przekształcenie Polaków w bierną masę ludzką, podporządkowaną całkowicie woli najeźdźcy. Program nie przyniósł jednak spodziewanych efektów. Stało się tak dlatego, że okupant nie uwzględnił występowania zjawisk obronnych – m.in. oswojania się ludzi z groźącymi im niebezpieczeństwami czy przyzwyczajania się do życia w warunkach permanentnego strachu. Szerzej zob.: T. SZAROTA: *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*. Warszawa 2010, s. 135–148.

⁵⁶ H. BATOWSKI: *Kwestia słowiańska i jej znaczenie dla Polski*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 97.

2.2. Struktura organizacyjna

Zakończenie działalności przez Związek Patriotów Polskich [dalej: ZPP] w sierpniu 1946 roku, stworzyło *vacat* dla nowego instrumentu politycznego ZSRR, który pozwolić mógł na dalsze *rozgrywanie* kwestii polskiej. W zmienionych warunkach politycznych idealnym następcą stał się tzw. ruch nowosłowiański, z jego instytucjonalną formą – KS⁵⁷. Działalność KS w latach 1945–1953 można podzielić na dwa okresy, egzemplifikowane zmianami charakteru i zasad funkcjonowania, na skutek odgórnego ingerencji władz komunistycznych.

Pierwszy z nich (lata 1945–1949) to szczyt popularności idei jedności słowiańskiej w Polsce. Charakteryzowały go najbardziej zintensyfikowane działania, zwieńczone ponadto najważniejszymi dokonaniem Komitetu, przy jednoczesnej systematycznej rozbudowie jego struktury. Jako instytucja o charakterze propagandowym, służył celowemu kształtowaniu poglądów społeczeństwa, poprzez odpowiednio dobrane hasła i wzorce. Nadawały one, pożądaną przez komunistów, plastykę postaw i zachowań obywateli. W tym też czasie miała miejsce nasilona współpraca KS z pozostałymi organizacjami o podobnym profilu, tj. Towarzystwami Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, w stosunku do których pełnił oficjalnie funkcje kontrolno-nadzorcze. Najwcześniej, bo pod koniec 1944 roku,

⁵⁷ Podobną rolę spełniać miało TPPR. Już latem 1944 roku, na terenach *wyzwolonych* spod okupacji hitlerowskiej, zaczęły powstawać liczne zrzeszenia społeczne, mające na celu podtrzymywanie serdecznych kontaktów z Armią Czerwoną (np. Społeczne Komitety Współdziałania z Armią Radziecką, Koła Przyjaźni ZSRR, Komitety Budowy Pomników Wdzięczności Armii Radzieckiej). Najaktywniejszymi organizacjami tego typu stały się jednak TPPR, które powstały w Lublinie i Rzeszowie w dniach 22 listopada i 7 grudnia 1944 roku. Na początku 1945 roku ukształtował się centralny ośrodek ruchu przyjaźni polsko-radzieckiej w Warszawie, który następnie 14–15 października zorganizował I Krajową Konwencję przedstawicieli 16 oddziałów terenowych TPPR. Postanowiono wtedy utworzyć jednolitą organizację w skali ogólnokrajowej. W dniach 1–3 czerwca 1946 roku odbył się I Ogólnopolski Kongres TPPR. Funkcję przewodniczącego pełnił ówczesny minister sprawiedliwości Henryk Świątkowski, który przejął ją z rąk Stanisława Wrońskiego. Najwyższą władzą Towarzystwa był Zjazd Krajowy. W okresie między Zjazdami pracami kierowała Rada Naczelna. W terenie czyniły to: Zjazdy i Zarządy Okręgów, Zjazdy i Zarządy Oddziałów Powiatowych, Miejskich i Dzielnicowych oraz Komisje Rewizyjne tych samych szczebli. Jako podstawowe jednostki organizacyjne działały koła terenowe. W 1955 roku, podczas V Zjazdu Krajowego TPPR, zmieniono strukturę Towarzystwa. W miejsce Rady Naczelnej powołano ZG. Zakres kompetencji i działalności Zarządu Okręgów i Oddziałów przejęły Zarządy Wojewódzkie i Zarządy Powiatowe, a koła terenowe zastąpiono Komisjami Koordynacyjnymi. Po 1957 roku powrócono do poprzednich form organizacyjnych, tj. reaktywowano koła terenowe. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych [dalej: Archiwum MSZ]. Ambasada RP w Moskwie (1944–1947), sygn. 27, t. 136, w. 9, *Informacja o Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Radzieckiej*, 1945, k. 1–2; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej za okres od listopada 1944 do 30 sierpnia 1945 roku*. W: *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949. Dokumenty i materiały*. Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Warszawa 1984, s. 58–61; *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej pracuje!* „Głos Ludu” z 24.11.1944 r., nr 10(10), s. 1.

powstało Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej [dalej: TPPR]. Trzy kolejne, tj. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej [dalej: TPPJ], Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej [dalej: TPPCz] oraz Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej [dalej: TPPB], powstały zaś wiosną 1946 roku⁵⁸.

W 1947 roku doszło w KS do pierwszej poważnej przebudowy organizacyjnej i personalnej. Zmiany te związane były z korzystną dla komunistów sytuacją wewnętrzną państwa, tj. zwycięstwem Bloku Demokratycznego w wyborach z 19 stycznia tego roku. Pozwoliło to na monopolizację władzy w rękach PPR. Korzyścią dodaną stała się dodatkowo (w znacznie większym niż dotychczas wymiarze) możliwość rozpowszechniania ideologii słowiańskiej w kraju.

Drugi etap, przypadający na lata 1950–1953, nosił już wyraźne piętno stalinizmu. Uporządkowanie systemu politycznego według zasad radzieckiego *centralizmu demokratycznego* oraz powstanie hegemonicznej formacji rządzącej – PZPR – pomimo funkcjonowania pozornie niezależnego Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego [dalej: ZSL] oraz Stronnictwa Demokratycznego [dalej: SD], ułatwiały transformację metod sprawowania władzy. Stalinowski kanon stał się wykładnią polityczno-społeczno-ekonomicznego oraz kulturalnego życia państwa. Na fali procesu centralizacji i etatyzacji nastąpiło stopniowe ograniczanie działalności KS na rzecz TPPR, które nabrało charakteru organizacji masowej. Jego obecność widoczna była w zakładach przemysłowych, wszelkiego typu instytucjach, szkołach, a także w życiu wsi. Rzeczywistymi kreatorami prac TPPR były organy partyjne. Nie bez znaczenia dla *zamrożenia* działalności KS w latach 50. stał się także konflikt radziecko-jugosłowiański, w wyniku którego nastąpiło istotne przeniesienie akcentów na sojusz poszczególnych państw słowiańskich z ZSRR, który według oficjalnej propagandy miał być jedynym gwarantem pokoju i bezpieczeństwa w Europie. Ostatecznie polska agenda Komitetu została rozwiązana w sierpniu 1953 roku. Zastąpił go, pewniejszy pod względem politycznym oraz ideologicznym, Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą [dalej: KWKZ] (patrz: rozdział 5).

Podstawowym aktem normatywnym regulującym zasady działania i funkcjonowanie KS był statut organizacyjny, zatwierdzony przez Prezydenta m.st.

⁵⁸ Dnia 10 lutego powstało Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej [dalej: TPPJ], a 31 marca ukonstytuowało się Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej [dalej: TPPCz]. Z kolei TPPB powołano do życia 12 maja 1946 roku. Wszystkie zostały formalnie rozwiązane w pierwszym kwartale 1951 roku, lecz formalności związane z likwidacją ciągnęły się do końca 1952 roku. AAN. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej. Zarząd Główny w Warszawie, sygn. 176, t. 2, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej (powstanie stowarzyszenia)*, 1947, k. 37–38; AAN. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej. Zarząd Główny w Warszawie, sygn. 177, t. 1, *Stenogram z zebrania konstytucyjnego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej*, 31.03.1946, k. 12–22; APW. Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 550, t. 179, *Odpis protokołu z posiedzenia Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej*, 31.10.1951, k. 13.

Warszawy 30 stycznia 1946 roku (patrz: załącznik 2)⁵⁹. Jego modyfikację przeprowadzono na II Walnym Zjeździe, który odbył się 1 czerwca 1947 roku w Warszawie⁶⁰. Dotyczyła ona drobnej korekty edytorskiej tekstu oraz, co istotniejsze, dokooptowania do Prezydium przedstawicieli władz 4 Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, którzy odtąd pełnić mieli w nim funkcje wiceprezesów. Poprawka ta miała na celu usprawnienie pracy komitetu poprzez koordynację jego działań ze wspomnianymi instytucjami oraz dopasowanie go do wzorca KO, gdzie wiceprzewodniczącymi byli delegaci poszczególnych narodowych komitetów⁶¹. W październiku 1947 roku kolejne zmiany starała się wprowadzić Egzekutywa KS. Powodem miało być niewystarczające uregulowanie kwestii dotyczących sposobu ustalania składek i zobowiązań zaciąganych przez członków stowarzyszenia oraz warunkowanie ważności uchwał i pism KS. Proponowano ponadto zmianę podziału treści dokumentu na rozdziały (zamiast artykułów) i artykuły (w miejsce paragrafów), a także kolejne poprawki stylistyczne⁶². Projektu tego jednak nie zrealizowano.

Walny zjazd

Najwyższą władzą KS był walny zjazd wszystkich członków stowarzyszenia. W trybie zwyczajnym zwoływało go (przynajmniej raz na dwa lata) Prezydium. Do jego obowiązków należało wysłanie powiadomienia (z czternastodniowym wyprzedzeniem) o dokładnym terminie oraz miejscu i porządku obrad. W trybie nadzwyczajnym walny zjazd mógł być zwołany także na wniosek jednej trzeciej liczby członków lub na żądanie Komisji Rewizyjnej.

Skład osobowy walnego zjazdu określony był przez regulamin, uchwalony na posiedzeniu Egzekutywy KS 6 marca 1947 roku. Każdorazowo mieli brać w nim udział wszyscy członkowie Prezydium, przedstawiciele oddziałów wojewódzkich (po 3 osoby z każdego województwa) oraz reprezentanci Zarządów Głównych poszczególnych Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej (po 5 osób), z prawem głosu analogicznym do członków rzeczywistych. Sprawę reprezentacji województw, w których nie działały jeszcze oddziały KS, rozstrzygać miała Egzekutywa, w drodze specjalnej uchwały. Każdy delegat na zjazd (poza członkami

⁵⁹ Brak materiałów archiwalnych, dokumentujących działalność stowarzyszenia w ciągu pierwszych 4 miesięcy jego istnienia, uniemożliwia wskazanie autora oraz dokładnej daty jego powstania.

⁶⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Porządek dzienny Zwyczajnego II Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 4.

⁶¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Sprawozdanie stenograficzne ze Zwyczajnego II Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 49–50.

⁶² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Notatka dot. statutu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 3.10.1947, k. 100–102.

Prezydium) musiał przedstawić pisemne potwierdzenie, uprawniające go do reprezentowania odpowiedniego oddziału, delegatury czy towarzystwa oraz materiały sprawozdawcze z organizacji i pracy swojej jednostki macierzystej. Koszty podróży ponosiły reprezentowane przez delegatów podmioty⁶³. Do kompetencji walnego zjazdu należało:

- uchwalanie zmian statutu stowarzyszenia;
- określanie programu i głównych kierunków działalności Komitetu;
- wybieranie członków prezydium i komisji rewizyjnej oraz rozpatrywanie i zatwierdzanie sprawozdań z ich działalności;
- ustalanie wysokości składek członkowskich;
- podejmowanie uchwał w sprawach wniesionych pod obrady walnego zjazdu;
- ocenianie działalności stowarzyszenia i jego władz;
- podejmowanie uchwał w sprawie rozwiązania stowarzyszenia i przeznaczenia jego majątku⁶⁴.

Przez cały okres funkcjonowania KS w Polsce doszło do zwołania jedynie dwóch walnych zjazdów (obu w trybie ordynaryjnym). Pierwszy, organizacyjny, odbył się w dniach 22–23 sierpnia 1945 roku, kolejny miał miejsce 1 czerwca 1947 roku.

Z instrukcji skierowanej do delegatów na drugi z nich wiadomo, że miał on charakter *stricte* roboczy i dotyczył planów pracy oraz ustalenia wytycznych dla współpracy stowarzyszenia z organizacjami o profilu słowiańskim⁶⁵. Spotkanie zorganizowano w warszawskim lokalu Prezydium przy al. Józefa Stalina 12 (obecnie Al. Ujazdowskie)⁶⁶. Inaugurował go ówczesny przewodniczący KS – M. Michałowicz. W części pierwszej obrad odczytano i przyjęto (bez poprawek) protokół z poprzedniego zjazdu. Następnie referat nt. ideologii ruchu nowosłowiańskiego wygłosił H. Świątkowski⁶⁷. Jako drugi głos zabrał Stanisław Trojanowski⁶⁸, który przedstawił zebrany ogólny program przyszłych działań, sprowadzający się niemal w całości do wspomnianej już wcześniej kreacji przyjaźni z ZSRR. Poza nią, wskazał na konieczność szybkiego uregulowania wzajemnych relacji pomiędzy Komitetem a Towarzystwami Przyjaźni Polsko-

⁶³ W razie braku funduszy istniała możliwość pokrycia wyjazdu danego delegata przez Prezydium KS. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Regulamin Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 28.

⁶⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 16–18.

⁶⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Instrukcja dla delegatów na II Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 27.

⁶⁶ W latach 1945–1956 nazwa aleja Józefa Stalina obowiązywała częściowo, a potem całkowicie dla Alei Ujazdowskich, natomiast przez krótki czas nazwę Placu Stalina nosił też Plac Defilad. G. CZERNY: *Teoria nazw geograficznych*. Warszawa 2011, s. 60–61.

⁶⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Sprawozdanie stenograficzne z II Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 41.

⁶⁸ Patrz: biogram (aneks).

-Słowiańskiej. Postulat nie był bezpodstawny, z racji że wspomniane organizacje miały nie tylko podobny profil działalności, lecz także niemal identyczne formy aktywności. Jediną różnicą była elitarność KS, skupiającego w swoich szeregach osoby o odpowiednim przygotowaniu merytorycznym, co w przypadku Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej nie było wymogiem⁶⁹. Ostatnią kwestią podjętą w tej części obrad był wybór składu komisji nominacyjnej, mającej ustalić listę kandydatów na członków nowego Prezydium. Przez aklamację, w jej skład weszli: H. Batowski, Jan Grubecki⁷⁰, M. Michałowicz, H. Świątkowski oraz S. Trojanowski⁷¹.

Drugą część zjazdu rozpoczęto sprawozdaniem z dotychczasowej pracy Komitetu (patrz: rozdział 3). W latach 1945–1947 władze komunistyczne organizację większości akcji agitacyjno-propagandowych powierzały instytucjom społeczno-politycznym, by w ten sposób stworzyć wrażenie powszechnej afirmacji ZSRR. Bez wątplenia rolę taką spełniał KS, będąc inicjatorem większości realizowanych w tym duchu przedsięwzięć. Sytuacja ta stała się niemal kuriozalna, począwszy od roku 1948, gdy stowarzyszenie, w pełni już kontrolowane, stało się *teatrem* dla propagandowej reżyserii PPR/PZPR.

Kolejny punkt obrad dotyczył Serbów łużyckich. Było to wynikiem intensywnego w tym czasie rozwoju ruchu prołużyckiego w Polsce, którego celem była organizacja pomocy dla wzmiankowanych (patrz: rozdział 4). W odniesieniu do wskazanej kwestii głos zabrał Michał Pankiewicz⁷². Popierając dążenia wolnościowe narodu łużyckiego, odniósł się do problemu zachodniej granicy Polski, której zabezpieczeniem miały stać się suwerenne Łużyce. Skrytykował ponadto władze KS, że te nie zrobiły właściwie nic, by zapewnić Serbołużyczanom równoprawne miejsce wśród narodów słowiańskich. Z zarzutem polemizował H. Batowski, który zaznaczył, że tematyka łużycka jest stale obecna na łamach organu prasowego stowarzyszenia. Poparł go w tym M. Michałowicz, uznając zarzuty M. Pankiewicza za bezpodstawne, gdyż jak podkreślił, KS, niezależnie od postulatów swoich członków, nie jest organem samodzielnie podejmującym decyzje w tak istotnych kwestiach i „[...] tam, gdzie chodzi o teren międzynarodowy, musi zasięgać opinii czynników rządowych aż do ministrów włącznie”⁷³. Faktem jest, że pozytywny początkowo stosunek polskich komunistów do obrony praw wolnościowych Serbołużyczan zmienił się na przełomie 1946 i 1947

⁶⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Referat Stanisława Trojanowskiego nt. zadań i organizacji pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskich*, 1.06.1947, k. 100–112.

⁷⁰ Patrz: biogram (aneks).

⁷¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Sprawozdanie stenograficzne z II Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 30.

⁷² Patrz: biogram (aneks).

⁷³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Sprawozdanie stenograficzne z II Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 64–68.

roku. Miało to związek z nową koncepcją J. Stalina co do przyszłości państwa niemieckiego, pieczętującą ostatecznie los Łużyc i jego mieszkańców. Dodatkowo sprawy komplikował narastający konflikt w łuzickim ruchu narodowym, coraz mocniej infiltrowanym przez komunistów wschodniemieckich.

Ostatnim punktem obrad był wspomniany wybór Prezydium. Zaprezentowany przez komisję nominacyjną skład został jednomyślnie przyjęty przez uczestników (patrz: załącznik 3). Tym samym nowym przewodniczącym został ówczesny wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego, Wacław Barcikowski⁷⁴, a wiceprzewodniczącymi kolejno: H. Świątkowski, J. Grubecki, Jan Rabanowski⁷⁵, Eugeniusz Szyr⁷⁶ oraz H. Batowski⁷⁷. Ustępującemu z funkcji M. Michałowiczowi nadano tytuł honorowego Prezesa KS⁷⁸. Upolitycznienie składu Prezydium KS i odsunięcie od władzy przedstawicieli świata nauki i kultury wiązało się ze zmianą układu sił. Sfałszowane wybory z 1947 roku zakończyły dwuletni okres walki o władzę. Eliminacja opozycji i zdobycie przez komunistów całkowitej kontroli politycznej w kraju pozwoliły na pełną już ingerencję we wszystkie dziedziny życia państwowego.

Prezydium i Egzekutywa

Organem wykonawczym stowarzyszenia było Prezydium, na którego czele stał przewodniczący. Regulamin wewnętrzny KS zakładał, że jego posiedzenia będą odbywały się nie rzadziej niż raz na dwa miesiące⁷⁹. Zawiadomienie o terminie zebrania miało być dostarczone, wraz z porządkiem dziennym obrad oraz wszystkimi niezbędnymi materiałami, najpóźniej tydzień przed planowanym spotkaniem. Posiedzenie było ważne i zdolne do podejmowania wiążących decyzji, jeżeli uczestniczyła w nim ponad połowa składu Prezydium⁸⁰. W obra-

⁷⁴ Patrz: biogram (aneks).

⁷⁵ Patrz: biogram (aneks).

⁷⁶ Patrz: biogram (aneks).

⁷⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Protokół z II Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.06.1947, k. 33.

⁷⁸ Przed zakończeniem obrad ustalono jeszcze treść depeesz, które w następnych dniach miały zostać wysłane do KO oraz do KS w Pradze, Sofii i Belgradzie. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Depesza do Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Belgradzie na ręce Przewodniczącego Božidara Maslariča*, 1.06.1947, k. 21–22; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Depesza do Komitetu Słowiańskiego Czechosłowacji w Pradze na ręce Prokopa Maxa*, 1.06.1947, k. 23; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Depesza do Komitetu Słowiańskiego Jugosławii w Belgradzie na ręce Stevana Jakovljevića*, 1.06.1947, k. 25.

⁷⁹ Często nie przestrzegano jednak tego zapisu, szczególnie w latach 1948–1949, gdy w obliczu konfliktu radziecko-jugosłowiańskiego doszło do zahamowania działalności KS. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 42.

⁸⁰ W sytuacji, gdy nie udało się do tego doprowadzić, zwoływano w tym samym dniu drugie zebranie, lecz nie wcześniej niż pół godziny po upływie pierwszego terminu. Jego decyzje były

dach mogły brać udział także osoby spoza organu wykonawczego, wymagało to jednak zgody przewodniczącego. Uchwały zapadały zwykłą większością głosów. Jako ciało kolegialne, wybierane przez walny zjazd na dwuletnią kadencję, kontrolowało całokształt działalności KS. Do najważniejszych kompetencji Prezydium należało:

- kierowanie bieżącą pracą Komitetu;
- reprezentowanie interesów stowarzyszenia wobec władz, urzędów centralnych i organizacji w kraju i za granicą;
- nadzorowanie oddziałów Komitetu z jednoczesnym wydawaniem wiążących je decyzji;
- zatwierdzanie planów, sprawozdań i budżetu przedstawionych przez Egzekutywę;
- zwoływanie walnego zjazdu (w trybie zwyczajnym i nadzwyczajnym) i składanie przed nim sprawozdań ze swojej działalności;
- realizowanie (bezpośrednio lub przez Egzekutywę) poszczególnych artykułów statutu bądź uchwał Walnych Zjazdów;
- zarządzanie majątkiem stowarzyszenia⁸¹.

W razie niedyspozycji przewodniczącego zastępował go jeden z zastępców. Każdy członek Prezydium wyjeżdżający służbowo za granicę zobowiązany był wcześniej przedstawić Egzekutywie cel podróży i jej szczegółowy program oraz stanowisko, „[...] jakie ma zamiar zajmować wobec zagranicznych czynników państwowych i społecznych we wszelkich wystąpieniach oficjalnych”⁸². Musiał także ściśle przestrzegać udzielonych mu wytycznych. Środki te służyć miały utrzymaniu dyscypliny i kreowaniu wizji jedności ideologicznej stowarzyszenia. Ponadto kontrola wyjazdów członków KS związana była z uszczelnianiem przez władze granic kraju, co wiązało się z dążeniem do przejęcia przez państwo kontroli nad mobilnością społeczeństwa.

Statut KS z 1946 roku zakładał istnienie siedemnastoosobowego Prezydium w składzie: przewodniczący i jego 3 zastępców, sekretarz generalny i jego zastępcy, skarbnik oraz 10 członków (patrz: załącznik 2). Pierwsze Prezydium wyłonione podczas zjazdu założycielskiego KS w Polsce różniło się jednak nieco od założeń statutowych. Liczyło początkowo 15 osób, w tym 11 członków zwykłych. Nie obsadzono wówczas funkcji sekretarza generalnego, jego zastępcy oraz skarbnika (patrz: załącznik 3). Pod koniec 1945 roku, na wniosek wiceprzewodniczącego

wiązące, niezależnie od liczby obecnych członków. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 16.

⁸¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 16; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 42–43.

⁸² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 17.

H. Batowskiego, skład Prezydium został poszerzony o jednego członka⁸³. Był nim Stanisław Dobrowolski⁸⁴.

Prezydium wybierało ze swojego grona pięcioosobową Egzekutywę, która miała charakter organu prawodawczego i wykonawczego stowarzyszenia, posiadając ponadto wszelkie uprawnienia Prezydium. Jej zebrania miały odbywać się co najmniej raz na miesiąc lub każdorazowo na żądanie jednego z członków. Uchwały zapadały bezwzględną większością głosów⁸⁵. Do kompetencji Egzekutywy należało m.in.:

- podejmowanie czynności w zakresie uchwał Prezydium i wykonywanie zleconych jej przez Prezydium prac;
- zatwierdzanie budżetów i preliminarzy nadzwyczajnych w okresie między zebraniem Prezydium;
- inicjowanie i zatwierdzanie okresowych planów prac Komitetu;
- wykonywanie zadań określonych przez statut;
- przestrzeganie wytycznych KW w Moskwie w pracach KS⁸⁶.

W listopadzie 1945 roku ukonstytuował się skład Egzekutywy w osobach: M. Michałowicza, H. Batowskiego, E. Ochaba, H. Świątkowskiego oraz S. Wilańskiego⁸⁷. W ciągu następnego miesiąca do grona tego dołączyli: Mieczysław Wągrowski⁸⁸ oraz Henryk Wyrzykowski⁸⁹, któremu powierzono także funkcję skarbnika stowarzyszenia⁹⁰. Od maja 1946 roku w jej skład weszli również przedstawiciele czterech Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej (tj. TPPR, TPPCz, TPPB i TPPJ)⁹¹. Każdorazowo w obradach Egzekutywy uczestniczyć miał kierownik Biura KS – stałego organu techniczno-wykonawczego. W rzeczywistości nie przestrzegano określonej w statucie liczebności organu wykonawczego.

Zmiany personalne w gronie Prezydium i Egzekutywy w latach 1945–1947 (patrz: załącznik 3) pociągnęły za sobą konieczność wprowadzenia poprawek

⁸³ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/1, *Pismo Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce do Henryka Batowskiego w sprawie zmian personalnych w składzie władz*, 10.11.1945, b.p.

⁸⁴ Patrz: biogram (aneks).

⁸⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 46.

⁸⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 2

⁸⁷ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/4, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce w listopadzie 1945 r.*, 1945, b.p.

⁸⁸ Patrz: biogram (aneks).

⁸⁹ Patrz: biogram (aneks).

⁹⁰ Decyzja w tej sprawie zapadła w marcu 1946 roku. ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/4, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce za miesiąc marzec*, 1946, b.p.

⁹¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego*, 14.05.1946, k. 1–2.

w statucie. Na II Walnym Zjeździe KS zapadła decyzja o powiększeniu składu obydwu organów. Od tego momentu Prezydium miało liczyć 25 osób (przewodniczący i 5 jego zastępców, sekretarz generalny, skarbnik i 17 członków), a Egzekutywa 9 (przewodniczący, 5 wiceprzewodniczących, sekretarz generalny, skarbnik i jedna osoba delegowana z grona Prezydium). Podjęto także decyzję o zapraszaniu na posiedzenia, w charakterze gości, przedstawicielei Departamentu Informacyjno-Prasowego MSZ oraz MiiP⁹². Rozszerzono ponadto zakres kompetencji Egzekutywy o możliwość koordynowania działań Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, zatwierdzania planów prac (w porozumieniu z przewodniczącymi lub upoważnionymi przez nich członkami Prezydium) oraz kontrolę ich działalności (wspólnie z nadzorczymi komisjami rewizyjnymi)⁹³. W następnych latach zmiany w składzie władz stowarzyszenia były niewielkie. Po śmierci H. Wyrzykowskiego (19 kwietnia 1949 roku) stanowisko skarbnika było nieobsadzone przez kilka miesięcy⁹⁴. Na posiedzeniu w dniu 16 listopada funkcję tę powierzono Waławowi Szymanowskiemu⁹⁵, który objął równocześnie stanowisko wiceprzewodniczącego po rezygnacji J. Rabanowskiego⁹⁶. Ponadto, z końcem 1949 roku z członkostwa we władzach KS zrezygnował E. Szyr⁹⁷. Można zaryzykować twierdzenie, że fakt ten nie miał żadnego wpływu na działalność stowarzyszenia, gdyż IV wiceprzewodniczący nie uczestniczył w ani jednym posiedzeniu Egzekutywy KS w latach 1948–1949.

Biuro

Biuro KS powstało stosunkowo późno, bo dopiero w marcu 1947 roku, na mocy decyzji Egzekutywy⁹⁸. Bodźcem do jego powołania stał się coraz aktywniej rozwijający się ruch nowosłowiański w Polsce. Komórka ta realizowała obsługę organizacyjno-merytoryczną i techniczno-biurową organów statutowych KS. Na czele Biura stał dyrektor, powoływany przez Prezydium, na wniosek prze-

⁹² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 2, *Wykaz poprawek zgłoszonych do statutu na II Walnym Zjeździe Komitetu Słowiańskiego*, 1.06.1947, k. 119–120.

⁹³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 5–6.

⁹⁴ Z powodu choroby Henryk Wyrzykowski nie brał udziału w pierwszym posiedzeniu Egzekutywy KS w roku 1948. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 10.03.1949, k. 126.

⁹⁵ Patrz: biogram (aneks).

⁹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 16.11.1949, k. 155.

⁹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 4, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 09.01.1950, k. 9.

⁹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

wodniczącego. Do jego obowiązków należało nie tylko bieżące zarządzanie pracą poszczególnych Wydziałów i Biura, ale również zawiadywanie majątkiem stowarzyszenia, kwestiami lokalowymi oraz samochodem Komitetu, będącym do osobistej dyspozycji przewodniczącego i sekretarza generalnego oraz – na podstawie ich upoważnienia – także jego samego. Pracę Biura nadzorował przewodniczący KS i sekretarz generalny⁹⁹.

Do marca 1947 roku funkcję kierownika Biura pełniła Zuzanna Sobierajska¹⁰⁰, a następnie stanowisko to objęła Jadwiga Kwiatowska¹⁰¹ (1947–1950)¹⁰². W okresie pomiędzy rokiem 1947 a 1949 schemat organizacyjny Biura wyglądał następująco:

- Wydział Propagandowy;
- Wydział Oświatowo-Kulturalny;
- Wydział Naukowy;
- Wydział Organizacyjny (ds. kontaktów z organizacjami o profilu słowiańskim);
- Wydział Wymiany i Współpracy Międzynarodowej;
- Wydział Ogólny;
- Wydział Finansowy¹⁰³.

Biuro Komitetu od samego początku nie radziło sobie z organizacją pracy. Był to wynik niefunkcjonalnej struktury oraz skąpych zasobów materialnych i finansowych. Zakres kompetencji poszczególnych komórek nie został nigdy szczegółowo określony. Brakowało jasnych i precyzyjnych kryteriów, którymi dyrektor miał się kierować przy rozdzielaniu zadań pomiędzy poszczególnymi agendami. Dużą bolączką była również dysproporcja między liczbą zatrudnionych pracowników umysłowych i fizycznych a ilością pracy do wykonania. W latach 1946–1948 osób zatrudnionych było maksymalnie 20, w tym – poza dyrektorem i kierownikami poszczególnych wydziałów – referenci, sekretarz, maszynistka, kasjer i bibliotekarz¹⁰⁴. Według J. Kwiatowskiej uniemożliwiało to sprawne funkcjonowanie jednostki. W styczniu 1950 roku liczba pracowników

⁹⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Regulamin Biura Komitetu Słowiańskiego*, 1947, k. 45; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 12, *Ogólny regulamin pracy Biura Komitetu Słowiańskiego*, 1947, k. 64–65.

¹⁰⁰ ZUZANNA SOBIERAJSKA (ur. 1915) – działaczka społeczna, żona ówczesnego naczelnika Wydziału Południowo-Wschodniego MSZ – Wiesława Sobierajskiego (1913–1986). W tym czasie sekretarz ZG TPPJ. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

¹⁰¹ Patrz: biogram (aneks).

¹⁰² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 26, *Protokół z kontroli Komitetu Słowiańskiego przeprowadzonej przez inspektora Jerzego Sikorskiego w dniach 4–22 czerwca 1949 roku*, 4.07.1949, b.p.

¹⁰³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

¹⁰⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 9, *Wykaz etatów pracowników umysłowych i fizycznych Biura Komitetu Słowiańskiego*, 1949, k. 58–59; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.

Biura wyniosła 25 osób, jednak już w połowie roku – z powodów finansowych – ich liczba została zmniejszona o 20%¹⁰⁵.

Pracę utrudniały także problemy lokalowe. Biuro nie miało oddzielnej siedziby, zajmowało jedynie kilka pomieszczeń przy al. J. Stalina. W 1946 roku ówczesny przewodniczący Komitetu rozpoczął zabiegi o przydzielenie na potrzeby kierowanego przez niego stowarzyszenia pomieszczeń w pałacu Krasieńskich (tzw. Pałacu Rzeczypospolitej)¹⁰⁶. W czasie powstania warszawskiego budynek był bazą harcerskiego batalionu *Parasol*. Dnia 27 sierpnia 1944 roku niemieckie bomby zamieniły go w ruinę, zabijając 27 powstańców¹⁰⁷. Propozycja M. Michałowicza nigdy nie została zrealizowana, choć do odbudowy pałacu przystąpiono już w 1948 roku, według projektu Mieczysława Kuzmy i Zygmunta Stepińskiego. Pochłonęła ona jednak wiele wysiłku, środków i czasu (zakończyła się dopiero na początku lat 60. XX wieku).

Komisja Rewizyjna

Nadzór nad działalnością organizacji, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki finansowej, sprawowała Komisja Rewizyjna. W zgodzie ze statutem KS wybierana była przez walny zjazd w głosowaniu tajnym. Składać się miała z 3 członków i 2 zastępców. Członek Komisji Rewizyjnej nie mógł pełnić innych funkcji we władzach stowarzyszenia. Do najważniejszych jej kompetencji należało:

- kontrolowanie całokształtu działalności stowarzyszenia;
- ocenianie pracy Prezydium i Egzekutywy, w tym corocznych sprawozdań i bilansu;
- składanie sprawozdań na walnym zjeździe wraz z oceną działalności stowarzyszenia i jego władz;
- wnioskowanie do walnego zjazdu o udzielanie absolutorium Prezydium lub postulowanie jego odwołania¹⁰⁸.

¹⁰⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za I półrocze 1950 (styczeń–czerwiec)*, 21.07.1950, b.p.

¹⁰⁶ Ten niezwykle okazały niegdyś gmach wybudowany został pod koniec XVII wieku jako rezydencja Jana Dobrogosta Krasieńskiego, wojewody płockiego i starosty warszawskiego, według projektu Tylmana z Gameren. Na początku lat 80. XVIII wieku, po pożarze, który strawił sporą część wnętrza, został przebudowany według projektu Dominika Merliniego. Przez długie lata był siedzibą instytucji administracji państwowej Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego, a w czasach II Rzeczypospolitej znajdował się tam Sąd Najwyższy. Zob.: S. MOSSAKOWSKI: *Pałac Krasieńskich w Warszawie w świetle inwentarza z roku 1763 (65) oraz kilka uwag na marginesie jego odbudowy*. „Ochrona Zabytków” 1962, nr 15/1 (56), s. 3–13.

¹⁰⁷ A. PRZYGOŃSKI: *Powstanie warszawskie w sierpniu 1944*. T. 2. Warszawa 1980, s. 393–394.

¹⁰⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 32, *Przepisy rachunkowo-kasowe dla Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 32, *Przepisy rachunkowo-kasowe dla oddziałów i delegatur Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, b.p.

W materiałach archiwalnych nie zachowały się szczegółowe informacje na temat działalności Komisji Rewizyjnej KS. Być może jej rola była czysto teoretyczna, czego przyczyną mogła tkwić w przyznanym jej prawie do oceny działalności władz stowarzyszenia. W latach 1947–1953 w skład komisji wchodził: Michał Kaczorowski¹⁰⁹, Władysław Korczyc¹¹⁰ oraz Władysław Ozga¹¹¹. Przez trzy lata należał do niej również W. Rzymowski (1947–1950)¹¹²; po jego śmierci zastąpił go Marian Kubicki¹¹³.

Finanse

Braki w materiałach źródłowych uniemożliwiają przedstawienie w sposób pełny i wyczerpujący sytuacji majątkowej oraz finansowej KS w Polsce, zwłaszcza zaś sfery dochodów i wydatków. Z zachowanych dokumentów wynika jednak, że jego kondycja finansowa była nie najlepsza, a największym problemem był brak własnych wpływów.

Według początkowych założeń miała być to organizacja samofinansująca się, tzn. pokrywająca koszty działalności m.in. z wpisowego, składek członkowskich, dochodów z płatnych odczytów i pokazów, sprzedaży wydawnictw oraz darowizn, a subwencje państwowe miały być jedynie uzupełnieniem tych dochodów¹¹⁴. W praktyce KS był całkowicie zależny od dotacji z budżetu państwa, nad którego wykonaniem czuwało Prezydium Rady Ministrów [dalej: PRM]. Budżet stowarzyszenia zasilany również pieniądze z poszczególnych resortów. Wynika z tego jednoznacznie, że formy i skala jego działalności uzależnione były od aktualnego nastawienia polskich (a co za tym idzie i radzieckich) władz do idei jedności słowiańskiej oraz sytuacji międzynarodowej.

W 1945 roku polskie władze komunistyczne stanęły wobec konieczności realizacji zadań pociągających za sobą ogromne nakłady finansowe. Dla przykładu wymienimy konieczność odbudowy kraju, przejęcie administracji obszarów *wyzwolonych* przez Armię Czerwoną czy wreszcie problem repatriacji. Pomimo tego już 5 listopada br. PRM przyznało KS pierwszą subwencję w wysokości 50 000 zł. Kilka dni później, tj. 15 listopada, wsparcia finansowego udzieliło również MIiP oraz MSZ, wydatkując na ten cel odpowiednio 50 000 i 25 000 zł¹¹⁵.

¹⁰⁹ Patrz: biogram (aneks).

¹¹⁰ Patrz: biogram (aneks).

¹¹¹ Patrz: biogram (aneks).

¹¹² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1951*, 29.03.1952, b.p.

¹¹³ Patrz: biogram (aneks).

¹¹⁴ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/1, *Informacja o Komitecie Słowiańskim w Polsce*, 27.11.1945, b.p.

¹¹⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Załącznik nr 1 do sprawozdania z wpływów i wydatków za okres od 5 listopada 1945 roku do 31 grudnia 1946 roku*, 10.1948, b.p.

Znaczna część subwencji (60% ogółu, tj. 75 405 zł) została przeznaczona przez władze stowarzyszenia na tzw. działalność propagandową, czyli organizację imprez i akademii propagujących ideologię słowiańską oraz druk książek, broszur, materiałów fotograficznych i akcydensowych. Kolejną ważną kwestią były koszty wyposażenia pracowników administracyjno-biurowych (m.in. sekretarek, maszynistek, gońców i kierowcy), stanowiące 18,5% wielkości subwencji (tj. 23 150 zł) oraz opłaty lokalowe (16 000 zł, tj. 13%). Resztę środków pochłonęły wydatki na materiały biurowe oraz druki (3 295 zł, tj. 2,5%), koszty utrzymania samochodu i opłaty administracyjne (1 825 zł, tj. 1,5%)¹¹⁶.

W roku następnym PRM udzieliło Komitetowi subwencji w wysokości 4 112 500 zł¹¹⁷. Bezzwrotnej pomocy udzieliło również MSZ (40 000 zł) oraz Ministerstwo Kultury i Sztuki [dalej: MKiS] (25 000 zł). Budżet zasiłkiły ponadto środki ze sprzedaży jednego z samochodów osobowych (50 000 zł) oraz opłaty za wstęp na projekcję jednego z filmów rosyjskiej produkcji (2 000 zł)¹¹⁸. Wpływy wyniosły więc 4 229 500 zł, co jednak w minimalnym stopniu zaspokajało potrzeby instytucji. Tym samym w połowie roku władze stowarzyszenia wystosowały na ręce premiera E. Osóbki-Morawskiego prośbę o udzielenie rocznej subwencji w wysokości 30 mln zł¹¹⁹. Dotychczasowe środki wystarczyły bowiem jedynie na pokrycie najpilniejszych spraw, przede wszystkim utrzymanie dofinansowania TPPB, TPPCz i TPPJ, organizacji oddziałów wojewódzkich oraz pokrycie kosztów pracy zespołu redakcyjnego miesięcznika „Życie Słowiańskie”. Łączna suma wydatków na te cele wyniosła 1 570 095 zł, tj. 37% wpływów. Drugą pod względem wielkości grupę wydatków (14%) stanowiły koszty osobowe – 597 969 zł. Kolejną, środki poniesione na rzecz remontu nieruchomości przy al. J. Stalina w Warszawie, stanowiącej siedzibę władz KS oraz Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej o łącznej powierzchni ponad 750 m² (10%), koszty administracyjne (8% wpływów) oraz utrzymanie i eksploatacja nowego samochodu marki Chevrolet (6%). Nie koreluje to z realizacją działań statutowych związanych z promowaniem przyjaźni międzysłowiańskiej, gdzie wydatki osiągnęły poziom zaledwie 4% wpływów (tj. 181 939,95 zł)¹²⁰. Sytuacja ta może mieć

¹¹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Załącznik nr 3 do sprawozdania z wpływów i wydatków za okres od 5 listopada 1945 roku do 31 grudnia 1946 roku*, 10. 1948, b.p.

¹¹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Sprawozdanie z wpływów i wydatków za okres od 5 listopada 1945 roku do 31 grudnia 1946 roku*, 10.1948, b.p.

¹¹⁸ Z materiałów archiwalnych nie wynika jednak, w jaki sposób samochód znalazł się w posiadaniu Komitetu, ani jakiej był marki. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Załącznik nr 2 do sprawozdania z wpływów i wydatków za okres od 5 listopada 1945 roku do 31 grudnia 1946 roku*, 10.1948, b.p.

¹¹⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Pismo Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce do premiera Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej Edwarda Osóbki-Morawskiego*, 22.05.1946, b.p.

¹²⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Załącznik nr 4 do sprawozdania z wpływów i wydatków za okres od 5 listopada 1945 roku do 31 grudnia 1946 roku*, 10.1948, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 26, *Protokół kontroli Komitetu Słowiańskiego w Polsce przeprowadzonej w dniach 4–22 czerwca 1949 roku*, 4.07.1949, b.p.

związek z faktem, że w 1946 roku główny wysiłek władz KS skierowany był na współorganizację Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie. Przygotowywana tam przez polską sekcję wystawa pt. *Słowiańszczyzna w walce o wolność i odbudowę* finansowana była przez rząd polski, jednak środki przekazywano bezpośrednio do KW i KS Jugosławii, z pominięciem polskiej agendy¹²¹.

Sytuacja poprawiła się pod koniec lat 40. Już rok 1947 zakończył się dodatnim bilansem w wysokości 1 739 022,12 zł¹²². Ponadto w latach 1948–1949 subwencje z budżetu uległy dalszemu zwiększeniu, co związane było nie tyle ze wzrostem popularności idei jedności słowiańskiej w Polsce, ile upolitycznieniem władz KS. Dawało to komunistom możliwość bezpośredniego kreowania kierunków jego działalności. Po zmianach personalnych wprowadzonych na II Walnym Zjeździe KS w Polsce, stał się on skutecznym narzędziem sowietyzacji społeczeństwa, pociągając za sobą jednoczesne zwiększenie subwencji państwowych. W 1948 roku było to w sumie 49 871 060 zł, z czego 67% tej kwoty (33 635 000 zł) pochodziło od PRM, 17% (8 302 500 zł) – od Ministerstwa Przemysłu i Handlu [dalej: MPiH], 14% (7 000 000 zł) – od MKiS. Doraznej, choć niewielkiej pomocy udzieliło również Ministerstwo Oświaty (600 660 zł, tj. nieco ponad 1% wpływów)¹²³. W kolejnym roku środki otrzymane z budżetu państwa były nieco niższe (tj. 46 480 155 zł), więcej udało się jednak zaoszczędzić z roku poprzedniego (3 329 039 zł). Proces kształtowania preliminarza budżetowego stowarzyszenia był typowy dla ówczesnego planowania gospodarczego, tj. świadomie zawyżano wydatki wobec spodziewanych cięć. W stosunku do roku poprzedniego wzrosła subwencja ze strony PRM oraz MKiS. Pierwsze przekazało władzom Komitetu 36 000 000 zł, co stanowiło 77% wszystkich wpływów, drugie – 9 945 035 zł (21%). Zmalało za to wsparcie ze strony MPiH, które tym razem przekazało na ten cel jedynie 435 120 zł (niecały 1% wszystkich wpływów)¹²⁴. Wpływy własne KS nadal pozostawały znikome.

W latach 1948–1949 gro środków pochłaniały Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej (o znacznie już bogatszej strukturze terenowej), oddziały wojewódzkie KS oraz redakcja „Życia Słowiańskiego” i „Wolnych Narodów”. W 1948 roku było to 12 200 400 zł. W roku następnym – aż 27 172 530 zł¹²⁵. W dalszej kolejności uplasowały się wydatki osobowe, koszty administracyjne, działalność propagandowa oraz inwestycje budowlane. W 1948 roku pochłonęły one łącznie 14 050 805 zł. Pozostałe środki (22 256 463 zł) przeznaczono na tzw. wydatki jednorazowe, do których należały m.in.: składka roczna do KO, koszty

¹²¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Protokół z zebrania Komisji Organizacyjnej (Komitet przygotowawczy) Kongresu Wszechsłowiańskiego w Belgradzie*, 16.10.1946, b.p.

¹²² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Bilans na dzień 31.12.1948 roku*, 31.12.1948, b.p.

¹²³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Załącznik nr 3 do bilansu zamknięcia. Zestawienie subwencji otrzymanych w 1948 roku*, 31.12.1948, b.p.

¹²⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Ogólny rachunek wyników za rok 1949*, 27.03.1950, b.p.

¹²⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Bilans na dzień 21 grudnia 1948 roku*, 31.12.1948, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Ogólny rachunek wyników za rok 1949*, 27.03.1950, b.p.

przygotowawcze Kongresu Uczonych Słowistów w Moskwie oraz wydatki na podróże zagraniczne, w tym koszty wyjazdu delegacji KS na Plenum KO w Pradze oraz Kongres Dziennikarzy w Belgradzie¹²⁶. Dane finansowe dotyczące roku 1949 nie zachowały się.

Pełny obraz sytuacji finansowej KS w Polsce przesłaniają niedbale i chaotycznie prowadzona księgowość (nie można wykluczyć celowości tego działania) oraz liczne korekty dokonywane w ustaleniach budżetowych w trakcie roku, przy jednoczesnym braku ich planowej realizacji. Analiza protokołów z kontroli gospodarki pieniężnej i materiałowej przeprowadzonej na zlecenie PRM w 1949 roku wykazała, że większość ksiąg i dowodów rachunkowo-kasowych znajdowała się poza Biurem KS, co nie pozwoliło na ich pełną weryfikację. Z kolei materiały, do których uzyskano dostęp, w większości wypadków nie nadawały się do rzetelnej oceny, gdyż były prowadzone w sposób nieumiejętny i niechlujny – „[...] wypisane na kawałku urwanego papieru bez żadnych znamion, których przepis wymaga dla ważności rachunku, czy dowodu do księgowania”¹²⁷. Zdarzało się także, że rachunki nie były zatwierdzane przez władze KS, tak więc trudno było ustalić, czy i w jakim stopniu dany wydatek był celowy i ekonomicznie uzasadniony. Jednym z bardziej jaskrawych przykładów nadużyć był problem zaliczek wypłacanych członkom stowarzyszenia, bez konieczności wskazywania celu ich zaciągnięcia oraz przy braku uprzedniego ich zaksięgowania¹²⁸.

Zobrazowanie kolejnych lat działalności finansowej stowarzyszenia nastrocza wiele problemów wynikających ze wzmiankowanego braku materiału źródłowego oraz wprowadzonej w 1950 roku reformy walutowej (niejasne zasady przelicznika). Przywoływany już kryzys radziecko-jugosłowiański z 1948 roku w zasadniczy sposób przyczynił się do utraty popularności idei słowiańskiej. Wyrazem tego było m.in. drastyczne ograniczenie subwencji państwowych. W ramach ciekawostki warto jednak nadmienić, że opracowany przez Biuro KS projekt preliminarza budżetowego na rok 1950 zamykał się po stronie wydatków sumą 193 585 209 zł (sic!). Przewyższały one zatem poprzednie lata o ponad 200%, czego nie można tłumaczyć jedynie deprecjacją waluty. Władze KS zdawały sobie sprawę, że projekt ten został zbyt *rozdęty* i będzie musiał ulec zmianom, wszakże, biorąc za dobrą monetę uchwałę PRM z 30 maja 1949 roku, w której uznano, że „akcja pogłębiania i rozszerzania przyjaźni ze słowiańskimi państwami demokracji ludowej musi pociągnąć zwiększenie wydatków”, liczone przynajmniej na połowę wnioskowanej kwoty¹²⁹. Nadzieje te rozwiłało

¹²⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Zestawienie wydatków jednorazowych za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1948 roku*, 01.1949, b.p.

¹²⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 26, *Wyniki kontroli gospodarki pieniężnej i materiałowej Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1948, 1949*, b.p.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 34, *Analiza projektu preliminarza budżetowego Komitetu Słowiańskiego na rok 1950*, 29.11.1949, b.p.

ostatecznie pismo PRM do Prezydium KS z nakazem sporządzenia planu cięcia kosztów na rok 1950, stosownie do tzw. akcji oszczędnościowej, której założenia zostały przedstawione w uchwale PRM z 19 lutego 1949 roku *o wprowadzeniu planowanego systemu oszczędzania w gospodarce narodowej i zadaniach oszczędnościowych na rok 1949*¹³⁰. W ten sposób władze komunistyczne zyskały możliwość wykorzystania polityki finansowej do ostatecznej eliminacji KS z życia społeczno-politycznego w kraju.

2.3. Struktura terytorialna

Zgodnie ze statutem KS w Polsce mógł tworzyć wewnętrzne jednostki organizacyjne, tj. oddziały wojewódzkie i delegatury, których działalność była pochodną polityki prowadzonej przez Prezydium KS. Oficjalnie, w celu zwiększenia skuteczności działań na rzecz propagowania idei jedności słowiańskiej wśród społeczeństwa polskiego, miały one powstać we wszystkich ważniejszych ośrodkach życia kulturalnego i politycznego państwa¹³¹. Postulowano utworzenie placówek Komitetu we wszystkich województwach. Ostatecznie udało się powołać zaledwie 7 oddziałów wojewódzkich: w Krakowie, Wrocławiu, Warszawie, Łodzi, Gdańsku, Katowicach i Poznaniu. Prowadzono również rozmowy na temat otwarcia oddziałów w Białymstoku, Częstochowie i Lublinie, ostatecznie jednak nic z tych planów nie wyszło. Nie powstała też nawet jedna delegatura¹³². Teren działania każdego oddziału miał pokrywać się z obszarem województwa. Wyjątek stanowił Oddział Wojewódzki w Krakowie, który działać miał także na terenie województwa rzeszowskiego.

Od początku 1946 roku Prezydium podjęło działania zmierzające do przyspieszenia tworzenia terenowych struktur. Na posiedzeniu Prezydium Komitetu, 25 lutego, ustalono, że zakładanie oddziałów w Katowicach i Wrocławiu odbędzie się pod kontrolą kierowniczką Biura – Z. Sobierajskiej. Z kolei nadzór nad tworzeniem placówki w Poznaniu powierzono S. Wilanowskiemu, a w Gdańsku – H. Wyrzykowskiemu. W Łodzi z kolei inicjatywę przejęło środowisko lokalnych działaczy kulturalno-oświatowych, a na spotkaniu organizacyjnym obecny był

¹³⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 34, *Pismo Prezydium Rady Ministrów do Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 12.05.1950, b.p.

¹³¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1946, k. 82–83.

¹³² W 1948 roku pomorski Oddział TPPR wystąpił do Prezydium KS z propozycją utworzenia delegatury w Toruniu. Pomimo że władze stowarzyszenia pomysł zaaprobowwały, projekt upadł. Przyczyny takiego stanu rzeczy należy upatrywać w zmieniającej się sytuacji międzynarodowej (patrz: rozdział 5). AAN. KSwP, sygn. 858, t. 7, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Torunia (16–18 sierpnia 1948 roku)*, 23.08.1948, k. 87–91.

M. Michałowicz¹³³. Pomimo tego postęp w pracach nad budową wewnętrznych jednostek organizacyjnych był niewielki. Według H. Batowskiego było to konsekwencją małej skuteczności działań pracowników instancji terenowych (brak doświadczenia) oraz winą samych władz KS. Twierdził on, że „[...] zajmująca się tą sprawą kierowniczką kancelarii Zuzanna Sobierajska, przy całej swej gorliwości i pracowitości, posiada niezbyt właściwy sposób rozmawiania z ludźmi, wobec czego doszło do problemów w Krakowie, Katowicach i Wrocławiu”¹³⁴.

Poza trudnościami personalno-kompetencyjnymi pojawiły się również poważne problemy organizacyjne. Szczegółowo strukturę oddziałów oraz zakres ich obowiązków określił dopiero *Regulamin Oddziałów Wojewódzkich i Delegatur Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, który został opracowany przez Egzekutywę KS w pierwszej połowie 1948 roku¹³⁵. Wcześniej posługiwano się statutem stowarzyszenia, który sprawy struktur terenowych traktował w sposób bardzo ogólnikowy. Zgodnie z jego zapisem zadaniem oddziałów było nadzorowanie tworzenia wojewódzkich struktur poszczególnych Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, a następnie koordynowanie ich działalności. Poza tym, w miarę możliwości finansowych i w ścisłym porozumieniu z Prezydium, miały one wspierać władze KS w wypełnianiu ich zadań w terenie. Wspomniany regulamin był znacznie bardziej szczegółowy. Zgodnie z nim władzę KS w terenie stanowiły: Walne Zebranie Oddziału, Zarząd Wojewódzki oraz Komisja Rewizyjna. Zwoływanie zwyczajnych posiedzeń Walnego Zebrania (co najmniej raz na dwa lata) należało do obowiązków Zarządu, z wyjątkiem pierwszej sesji, której termin wskazywało Prezydium KS. Nadzwyczajne posiedzenie mogło być zwołane przez Zarząd Wojewódzki z własnej inicjatywy lub na wniosek Prezydium KS, Komisji Rewizyjnej czy jednej trzeciej liczby członków. Do kompetencji Walnych Zebrań szczebla wojewódzkiego należało rozpatrywanie i zatwierdzanie sprawozdań Zarządu i Komisji Rewizyjnej, udzielanie absoltorium ustępującemu Zarządowi oraz wybór nowych władz. Z kolei organem wykonawczym stowarzyszenia w terenie był Zarząd Wojewódzki, wybierany na dwuletnią kadencję. W skład Zarządu, liczącego od 7 do 9 osób, wchodził: przewodniczący, wiceprzewodniczący, sekretarz, skarbnik oraz 3 lub 5 członków. Do jego najważniejszych obowiązków należało reprezentowanie Oddziału na terenie województwa i wobec terenowych organów administracji publicznej, kierowanie bieżącą pracą Oddziału oraz współpraca z Towarzystwami Przyjaźni Polsko-

¹³³ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III-151, t. II/4, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce za luty 1946 r.*, 1.03.1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 14.05.1946, k. 1-2.

¹³⁴ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III-151, t. II/4, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce za luty 1946 r.*, 1.03.1946, b.p.

¹³⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Pismo Dyrektor Biura Jadwigi Kwiatowskiej do Oddziałów Wojewódzkich Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 16.07.1948, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 16, *Regulamin Oddziałów Wojewódzkich i Delegatur Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1948, k. 10-25.

-Słowiańskiej. Nadzór nad jego działalnością, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki finansowej, miała sprawować Komisja Rewizyjna¹³⁶. W rzeczywistości struktura władz wojewódzkich odbiegała w istotny sposób od przyjętych w regulaminie założeń. Brak szczegółowych uregulowań odnoszących się do sposobu powoływania i zasad funkcjonowania struktur terenowych KS był szeroko dyskutowany na zebraniu organizacyjnym Oddziału Wojewódzkiego w Gdańsku, w maju 1946 roku. Jeden z inicjatorów spotkania – Alfred Mossakowski¹³⁷ do najważniejszych uchybień statutu KS zaliczył „brak postanowień o kompetencji i zakresie działalności Zarządów Wojewódzkich Komitetu”¹³⁸. Poważnym problemem był również słaby kontakt z Zarządem Głównym w Warszawie i ograniczony dostęp do najważniejszych dokumentów stowarzyszenia. W listopadzie 1946 roku sekretarz Oddziału Wojewódzkiego w Katowicach Jerzy Berek¹³⁹ prosił o przesłanie z centrali odpowiednich materiałów: „zwracam się z prośbą o przesyłanie instrukcji co do zakresu działania w skali województwa Komitetu Słowiańskiego, gdyż przesłany nam statut dotyczy działalności Komitetu w skali krajowej. Prosimy również o systematyczne nadsyłanie wszelkich materiałów włącznie z podaniem składu osobowego Głównego Komitetu w Warszawie”¹⁴⁰. Kilka miesięcy później w podobnej sprawie anonsował do Prezydium KS Zarząd Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi: „prosimy o jak najszerszą i skuteczną pomoc w postaci: [...] druków i materiałów propagandowych i organizacyjnych, a w szczególności statutu Komitetu Słowiańskiego i poszczególnych Towarzystw Przyjaźni”¹⁴¹. Z kolei sekretarz Oddziału w Krakowie ostatnie pismo w podob-

¹³⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 16, *Regulamin dla Oddziałów Wojewódzkich i Delegatur*, 1946, k. 11–18.

¹³⁷ ALFRED MOSSAKOWSKI (1887–1957) – prawnik, działacz PPS. Do wybuchu II wojny światowej sędzia grodzki w Kraśniku; aktywny członek Ligi Morskiej i Związku Strzeleckiego. Po 1945 roku członek zarządu wojewódzkiego i wykładowca Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w Gdańsku. W latach 1946–1948 dyrektor Morskiego Urzędu Zdrowia w Gdyni, przewodniczący gdyńskiej Miejskiej Rady Narodowej (1946–1948) i jednocześnie członek Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. Wykluczony z partii w 1948 roku za *działalność pravicową*. R. TECHMAN: *Gdańsk, 30 października 1948 r. – Raport konsula generalnego ZSRR w Gdańsku Timofieja Nikolajewicza Chorobrycha o sytuacji na Wybrzeżu*. „Rocznik Gdański” 1998, t. 58, z. 2, s. 189.

¹³⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 21, *Protokół z zebrania organizacyjnego Gdańskiego Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 26.05.1946, b.p.

¹³⁹ JERZY BEREK (1914–1994) – działacz społeczno-polityczny; w tym czasie kierownik Wydziału Oświaty Komitetu Wojewódzkiego PPR w Katowicach. Kurator Okręgu Szkolnego Śląsko-Dąbrowskiego (1947–1949), przewodniczący Związku Harcerstwa Polskiego (1949–1950) oraz dyrektor Pałacu Młodzieży w Warszawie (1954–1978). W. CHMIELEWSKI: *Polska administracja szkolna 1944–1950*. Piotrków Trybunalski 2010, s. 253–254.

¹⁴⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Pismo Sekretarza Oddziału Wojewódzkiego w Katowicach Jerzego Berka do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Warszawie*, 8.11.1946, b.p.

¹⁴¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Zarządu Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi do Prezydium Komitetu Słowiańskiego*, 21.06.1947, k. 157.

nej sprawie wysłał 21 listopada 1949 roku (sic!)¹⁴². Powstaje zatem pytanie, jak lokalni działacze mieli propagować wśród szerokich kręgów społeczeństwa ideę solidarności słowiańskiej, nie znając podstawowych dokumentów, odnoszących się do powstania, struktury i działalności KS.

W sierpniu 1945 roku doszło do zawiązania grupy inicjatywnej, której celem było utworzenie pierwszego oddziału terenowego w Krakowie. W jej skład weszli: Tadeusz Grabowski¹⁴³, T. Mildner, T. Lehr-Spławiński, Walery Goetel¹⁴⁴, Zygmunt Latoszewski¹⁴⁵ oraz Zygmunt Mysłakowski¹⁴⁶. Oficjalnie krakowską placówkę utworzono na początku września 1945 roku, a więc kilkanaście dni po I Walnym Zjeździe KS w Polsce¹⁴⁷. Warto zwrócić uwagę na fakt, że oddział ten został zarejestrowany w Urzędzie Wojewódzkim dopiero

¹⁴² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Pismo Sekretarza Oddziału Wojewódzkiego w Krakowie do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Warszawie*, 21.11.1949, b.p.

¹⁴³ TADEUSZ GRABOWSKI (1871–1960) – historyk literatury, początkowo profesor UJ (1909–1919), następnie Uniwersytetu Poznańskiego [dalej: UP]. Pracował na uniwersytetach w Pradze i Paryżu (1923–1925), w czasie II wojny światowej brał udział w tajnym nauczaniu, wykładając polonistykę na kursach uniwersyteckich w Poznaniu. Należał do Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (od 1913 członek-korespondent, od 1917 członek zwyczajny) oraz Towarzystwa Naukowego we Lwowie (od 1925 członek czynny); od 1945 roku członek czynny PAU. W latach 1945–1952 wykładał romanistykę na UP. K. MĘŻYŃSKI: *Tadeusz Grabowski (29 października 1871 – 27 lipca 1960)*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1961, nr 52/1, s. 267–278.

¹⁴⁴ WALERY GOETEL (1889–1972) – geolog, ekolog i paleontolog. Do 1920 roku wykładowca UJ, od 1920 roku profesor nadzwyczajny, a od 1922 roku profesor zwyczajny Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Był kierownikiem Katedry Geologii Ogólnej i Paleontologii (1920–1925), Katedry Geologii Ogólnej (1925–1956), dziekanem Wydziału Górniczego (1930–1934), prorektorem (1937–1939) oraz kierownikiem Katedry Geologii (1956–1961). Autor ponad 250 prac z zakresu stratygrafii, geologii regionalnej, tektoniki, mineralogii ogólnej oraz petrogenety. S.W. ALEKSANDROWICZ: *Walery Goetel (1889–1972)*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego” 1973, t. 43, z. 4, s. 555–566.

¹⁴⁵ ZYGMUNT LATOSZEWSKI (1902–1995) – dyrygent i muzykolog. Wieloletni dyrygent Opery Poznańskiej (1933–1939 i 1945–1948). W czasie II wojny światowej przebywał w Warszawie, prowadząc koncerty w kawiarniach. W latach 1945–1949 współpracował z Filharmonią Krakowską, następnie z Operą Warszawską oraz Filharmonią Bałtycką. Dyrektor Opery Warszawskiej (1952–1954), kierownik artystyczny Opery i Filharmonii Bałtyckiej (1955–1961) oraz Opery Łódzkiej (1961–1972). W 1972 roku przeszedł na emeryturę, ale dalej dyrygował okazjonalnie, w tym jeszcz w latach 80., prowadząc spektakle w Teatrze Wielkim w Warszawie. M. DZIADEK: *Opera Poznańska 1919–2005. Dzieje sceny i myśli*. Poznań 2007, s. 38–39.

¹⁴⁶ ZYGMUNT MYŚLAKOWSKI (1890–1971) – pedagog, przedstawiciel pedagogiki kultury i pedagogiki socjalistycznej. Profesor UJ. W latach 1950–1956 rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. G. MICHAŁSKI: *Zygmunt Mysłakowski (1890–1971). Działalność i twórczość pedagogiczna*. Łódź 1994, passim.

¹⁴⁷ Fragmentaryczność materiału archiwalnego uniemożliwia określenie dokładnego czasu powstania krakowskiego oddziału. AAN, KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Oddziału od założenia do 31 grudnia 1946 r.*, 19.05.1947, b.p.

w 1948 roku¹⁴⁸. Wpływ na to miał problem związany z jego formalną nazwą. Założyciele krakowskiej agendy, powołując się na rzekome instrukcje z MSZ, chcieli zarejestrować stowarzyszenie pod nazwą Komitet Wszechrówniański w Krakowie¹⁴⁹. Pragnęli w ten sposób nawiązać do KW, który powstał w 1941 roku w Moskwie. Sprzeciw w tej sprawie zgłosił wiceprzewodniczący KS – H. Batowski, który domagał się zarejestrowania krakowskiej placówki pod nazwą Komitet Słowiański, Oddział w Krakowie, analogicznie do pozostałych struktur terenowych organizacji. W piśmie do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie napisał: „nie należy pozwolić na używanie takiej właśnie nazwy, a to ze względów ogólnopaństwowych. [...] nazwa tego rodzaju powinna być zastrzeżona dla organizacji naprawdę poważnych, mających charakter ogólnospołeczny, dających gwarancję, że występowanie pod tak poważną nazwą nie skompromituje akcji słowiańskiej w Polsce i nie narazi MSZ na kłopoty”¹⁵⁰. W rzeczywistości władze oddziału działały w tej sprawie na własną rękę, gdyż nigdy nie otrzymały wzmiankowanego upoważnienia z MSZ¹⁵¹.

Pierwszym przewodniczącym Oddziału Wojewódzkiego KS w Krakowie został T. Grabowski, a wiceprzewodniczącym – Kazimierz Piwarski¹⁵². Obaj w czasie okupacji uczestniczyli w tajnym nauczaniu w Krakowie, a po wojnie ponownie podjęli pracę w UJ. Pierwszy z nich stał na czele Katedry Nowszych Literatur Słowiańskich, drugi był kierownikiem Seminarium Historii Nowożytnej Słowiańszczyzny i Krajów Bałtyckich na Wydziale Humanistycznym. Funkcję sekretarza oddziału pełnił Vilim Frančić¹⁵³, a skarbnikiem został wy-

¹⁴⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział IV) [dalej: ANK]. Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 691, t. UW II 1136, *Wykaz stowarzyszeń i związków z terenu województwa krakowskiego zarejestrowanych w 1948 roku*, 12.1948, k. 699–708.

¹⁴⁹ ANK. Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 691, t. UW II 1135, *Wykaz stowarzyszeń, którym odmówiono zgody na rejestrację*, 1945, k. 391.

¹⁵⁰ ANK. Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 691, t. UW II 1099, *Pismo Henryka Batowskiego do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie Komitetu Wszechrówniańskiego*, 28.09.1945, k. 83.

¹⁵¹ ANK. Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 691, t. UW II 1099, *Pismo Dyrektora Departamentu Politycznego MSZ do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Krakowskiego Urzędu Wojewódzkiego*, 3.10.1945, k. 81.

¹⁵² Patrz: biogram (aneks).

¹⁵³ VILIM FRANČIĆ (1896–1978) – chorwacki slawista; lektor języka chorwackiego na UJ. W 1927 roku rozpoczął pracę w Państwowym Klasyczo-Humanistycznym Gimnazjum w Królewskiej Hucie (dziś Chorzów); rok później został powołany na stanowisko dyrektora administracyjnego nowo utworzonego Śląskiego Instytutu Pedagogicznego. W 1932 roku objął funkcję dyrektora Państwowego Gimnazjum Klasycznego i Humanistycznego w Katowicach. Od 1938 roku wizytator szkół średnich Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Aresztowany w czasie *Sonderaktion Krakau*, osadzony w KL Sachsenhausen. Zwolniony w lutym 1940 roku. Po powrocie do Krakowa wziął udział w tajnym nauczaniu na szczeblu gimnazjalnym i uniwersyteckim. Organizował pomoc dla bezrobotnych w czasie okupacji pracowników naukowych UJ.

brany T. Mildner. Ponadto w skład zarządu wszedł również W. Goetel, który od maja 1946 roku pełnił funkcję prezesa TPPCz w Krakowie¹⁵⁴. W następnych latach skład krakowskiego oddziału był wielokrotnie uzupełniany i rozszerzany, poza wymienionymi, wchodzili doń m.in.: Antoni Brosz¹⁵⁵, Jan Magiera¹⁵⁶, Zenon Klemensiewicz¹⁵⁷, Wojsław Molè¹⁵⁸, Kazimierz Stołyhwo¹⁵⁹, Władysław

W 1945 roku powrócił do pracy w Kuratorium Krakowskim i w Instytucie Języków Słowiańskich UJ. Od 1951 roku kierował Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych, był sekretarzem Studium Słowiańskiego. W 1961 roku uzyskał stanowisko docenta UJ. T. GAWĘŁ: *Pokłon Tym, którzy tworzyli... Instruktorzy Chorągwi Krakowskiej ZHP (wybór)*. Kraków 1999, s. 65–68.

¹⁵⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Skład Oddziału Krakowskiego Komitetu Słowiańskiego*, 1946, b.p.

¹⁵⁵ ANTONI BROSZ (1910–1978) – bibliofil, tłumacz z języka słowackiego i czeskiego. Po II wojnie światowej podjął pracę w Księgarni i Wydawnictwie Teodora Gieszczykiewicza na stanowisku redaktora technicznego (1946–1948). W latach 1948–1951 zatrudniony jako redaktor w Komitecie do Spraw Radiofonii *Polskie Radio*, następnie pracował w Instytucie Wydawniczym *Nasza Księgarnia* (1952–1953). Jako tłumacz i redaktor współpracował m.in. z: Wydawnictwem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Spółdzielnią Wydawniczo-Oświatową *Czytelnik*, Spółdzielnią Wydawniczą *Książka i Wiedza*, Ludową Spółdzielnią Wydawniczą, Robotniczą Spółdzielnią Wydawniczą *Prasa*, Państwowym Wydawnictwem Naukowym oraz redakcjami: „Odry”, „Kuźni”, „Życia Słowiańskiego”, „Płomyżka”. Pracę zawodową zakończył w marcu 1976 roku. A. FLUDA-KROKOS: *Antoni Szczepan Brosz (1910–1978) – bibliofil, kolekcjoner, tłumacz*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2015, R. 65, s. 125–140.

¹⁵⁶ JAN MAGIERA (1876–1958) – sławista i nauczyciel; w latach 1945–1952 lektor języka czeskiego i słowackiego na UJ. Był wieloletnim działaczem na polu zbliżenia polsko-słowiańskiego, a zwłaszcza polsko-słowackiego i polsko-czeskiego. Cz. ROBOTYCKI: *Nie wszystko jest oczywiste*. Kraków 1998, s. 28–29.

¹⁵⁷ ZENON KLEMENSIEWICZ (1891–1969) – językoznawca. Od 1923 roku współpracował z UJ, prowadząc wykłady z dydaktyki języka polskiego. Analogiczne wykłady prowadził również w Państwowym Pedagogium w Krakowie (1928–1931) i Instytucie Pedagogicznym w Katowicach (1928–1932). Przed wybuchem II wojny światowej został najpierw profesorem nadzwyczajnym, a wkrótce profesorem zwyczajnym UJ (Katedra Języka Polskiego). W 1945 roku powrócił do pracy w UJ. Rok później został powołany na członka-korespondenta PAU. W latach 1947–1952 kierował Katedrą Języka Polskiego, w roku akademickim 1947/1948 był dziekanem Wydziału Humanistycznego. W 1961 roku przeszedł na emeryturę. K. PISARKOWA: *Zenon Klemensiewicz (1891–1969). Materiały i szkice do portretu*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1972, nr 63/3, s. 183–206.

¹⁵⁸ WOJSŁAW MOLÈ (1886–1973) – słoweński historyk sztuki, poeta i krytyk literacki. W latach 1925–1939 oraz 1945–1960 profesor historii sztuki UJ, początkowo w ramach Studium Słowiańskiego na Wydziale Filologicznym, a od roku 1950 w ramach Katedry, a następnie Instytutu Historii Sztuki, którego w latach 1956–1960 był także dyrektorem. Członek PAU, PAN i Słoweńskiej Akademii Nauk i Sztuk. A. SULIKOWSKA: *Wojsław Molè (1886–1973)*. „Rocznik Historii Sztuki” 2012, t. 37, s. 39–48.

¹⁵⁹ KAZIMIERZ STOŁYHWO (1880–1966) – antropolog; przyrodnik, etnograf. W 1905 roku zorganizował przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa pierwszą w Polsce pracownię antropologiczną, którą następnie przekształcił w Instytut Nauk Antropologicznych z trzema zakładami: antropologii, etnologii i archeologii (1920). W 1927 roku habilitował się z zakresu antropologii na Wydziale Filozoficznym UJ. W czasie II wojny światowej aresztowany w ramach akcji *Sonderaktion Krakau*; zwolniony w kwietniu 1940 roku. Od 1945 roku kierownik Katedry i Zakładu Antropolo-

Szczygieł¹⁶⁰, a także prezesi wojewódzkich struktur Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskich: Stefan Wolas¹⁶¹ (TPPR), Kazimierz Lewicki¹⁶² (TPPB), Włodzimierz Gałecki¹⁶³ (TPPJ) oraz Witold Taszycki¹⁶⁴ (TPPJ).

W roku 1949 doszło do kolejnych zmian we władzach oddziału. W dniu 28 września tego roku z funkcji przewodniczącego zrezygnował bowiem T. Gra-

gii UJ. Członek PAU. W 1946 roku otrzymał nominację na profesora zwyczajnego. W. SŁABCZYŃSKI, T. SŁABCZYŃSKI: *Słownik podróżników polskich*. Warszawa 1992, s. 292–293.

¹⁶⁰ WŁADYSŁAW SZCZYGIEŁ (1902–1960) – pedagog; doktor filozofii; instruktor harcerski. W 1945 roku objął stanowisko nauczyciela języka polskiego w I Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Bartłomieja Nowodworskiego oraz dyrekturę II Liceum Pedagogicznego w Krakowie, którą sprawował do roku 1953. Zaangażowany w kształcenie kadr pedagogicznych, m.in. jako kierownik sekcji języka polskiego w Wojewódzkim Ośrodku Doskonalenia Kadr Oświatowych. W 1957 roku został zastępcą profesora na Wydziale Filologiczno-Historycznym przy Katedrze Literatury Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Był członkiem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN. T. GAWEL: *Szczygieł Władysław (1902–1960)*. W: *Słownik badaczy literatury polskiej*. T. 1. Oprac. J. STARNAWSKI. Łódź 1994, s. 271–272.

¹⁶¹ STEFAN WOLAS (1897–1976) – działacz polityczny i państwowy; członek Komunistycznej Partii Polski, PPS-Lewicy, PPR i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: PZPR]. Działał w ruchu zawodowym drukarzy w Rosji Radzieckiej (1917–1922) i Polsce (1923–1939). Redaktor odpowiedzialny i wydawca organu PPS-Lewicy „Robociarz”. W latach 1945–1947 Prezydent m. Krakowa. Następnie przewodniczący Komisji Historycznej przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Pracowników Poligrafii. K. ĆWIK: *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie krakowskim 1945–1948*. Warszawa–Kraków 1974, s. 69–71.

¹⁶² KAZIMIERZ LEWICKI (1884–1948) – historyk literatury, pedagog i bibliofil. Organizator polskiego szkolnictwa średniego w Zamościu (1916–1932); w latach 1926–1928 wizytator i naczelnik wydziału szkolnictwa średniego w Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego. Od 1932 roku dyrektor I Państwowego Gimnazjum im. B. Nowodworskiego w Krakowie. W czasie II wojny światowej zaangażowany w tajne nauczanie. F. BIELAK: *Kazimierz Lewicki*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1952, nr 40, s. 429–430.

¹⁶³ WŁODZIMIERZ GAŁECKI (1888–1968) – polonista i rusycysta. W latach 1920–1929 dyrektor Gimnazjum im. Józefa ks. Poniatowskiego w Warszawie; członek i pierwszy prezes Stowarzyszenia Dyrektorów Szkół Średnich. W latach 1927–1939 redaktor serii *Wielkiej Biblioteki* wydawanej przez Instytut Wydawniczy *Biblioteka Polska*. Współzałożyciel czasopisma „Polonista”. Od początku lat 30. Naczelnik Wydziału Szkół Średnich w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; w 1934 roku przeniesiony na stanowisko naczelnika Wydziału Szkół Średnich w Okręgu Szkolnym Krakowskim. W latach 1945–1947 kurator Okręgu Szkolnego Krakowskiego; następnie doradca pedagogiczny w Spółdzielni *Pomoce i Urządzenia Szkolne* (1947–1951). Od 1945 roku lektor języka rosyjskiego na UJ. J. STARNAWSKI: *Gałecki Włodzimierz (1888–1968)*. W: *Słownik badaczy literatury polskiej*. T. 6. Oprac. IDEM. Łódź 2003, s. 95–97.

¹⁶⁴ WITOLD TASZYCKI (1898–1979) – historyk języka polskiego, badacz onomastyki i dialektologii historycznej. W latach 1928–1929 pracował jako zastępca profesora języka polskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie; następnie kierownik Katedry Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Stefana Batorego we Lwowie (1929–1936). Po 1945 roku związany zawodowo z UJ (kolejno kierownik Katedry Onomastyki Słowiańskiej, Filologii Staropolskiej oraz Zespołowej Katedry Języka Polskiego). W latach 1951–1954 dziekan Wydziału Filologicznego UJ; ponadto od roku 1953 kierował Pracownią Onomastyczną istniejącą w ramach Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, którego sam został kierownikiem w latach 1961–1969. Członek TPPJ. M. MALEC: *Witold Taszycki 1989–1979*. „LingVaria” 2009, nr 2(8), s. 171–178.

bowski¹⁶⁵. Dla większości członków oddziału decyzja ta nie była zaskoczeniem, gdyż już wcześniej podejmował on próby ustąpienia ze stanowiska. Powód decyzji był zawsze taki sam, tj. problemy formalno-prawne i finansowe agendy. Wcześniej jednak udawało się go przekonać do pozostania na stanowisku. W protokole z zebrania odbytego w dniu 11 listopada 1946 roku czytamy: „Po obszernej dyskusji, w której poddano naświetleniu stosunek Zarządu Głównego Komitetu Słowiańskiego w Polsce do Oddziału w Krakowie charakterystyczny w nieudzielaniu odpowiedzi na zapytania, także w sprawach organizacyjnych oraz finansowych, wyrażono jednogłośnie wotum zaufania dla przewodniczącego i uproszono T. Grabowskiego o prowadzenie oddziału w dalszym ciągu”¹⁶⁶. Z kolei na posiedzeniu 15 kwietnia 1947 roku, odrzucając kolejny raz rezygnację przewodniczącego, wystosowano nawet pismo do Egzekutywy KS z groźbą grupowego złożenia mandatów, jeżeli stosunek władz do jednostek terenowych nie ulegnie zmianie¹⁶⁷. Nie wpłynęło ono jednak na poprawę sytuacji. H. Batowski jako jeden z nielicznych popierał rezygnację T. Grabowskiego. Uważał bowiem, że „[...] oddział wojewódzki winien być organizacją polityczną i znajdować się pod kierownictwem czynników politycznych”¹⁶⁸. Nowym szefem krakowskiej placówki został K. Piwarski. Na jego zastępców powołano: Mariana Rybickiego¹⁶⁹, który ostatecznie – nie wiadomo z jakiego powodu – wyboru nie przyjął, Stanisława Przybysza¹⁷⁰, Henryka Dobrowolskiego¹⁷¹, Kazimierza Wykę,

¹⁶⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Protokół z posiedzenia Oddziału Krakowskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 28.09.1949, b.p.

¹⁶⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Protokół z posiedzenia Oddziału Krakowskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 11.11.1946, b.p.

¹⁶⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Protokół 12 zebrania Oddziału Krakowskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 15.04.1947, b.p.

¹⁶⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 7, *Pismo wiceprezesa Henryka Batowskiego do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 23.03.1949, k. 33.

¹⁶⁹ MARIAN RYBICKI (1915–1987) – prawnik, działacz polityczny; członek PPS, a od 1948 roku PZPR. Przed wybuchem II wojny światowej pracował w Zarządzie Miejskim w Łodzi; brał udział w działalności konspiracyjnej w okresie okupacji. W latach 1945–1947 pracował w Wydziale Prawnym Biura Prezydyjnego KRN, następnie dyrektor Biura Prawnego Kancelarii Sejmu (1947), kierownik Wydziału Szkoleniowego Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS (1948) i zastępca redaktora naczelnego „Przeglądu Socjalistycznego”. W latach 1949–1950 i sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie; następnie szef Kancelarii Cywilnej Prezydenta Rzeczypospolitej i Kancelarii Rady Państwa (1950–1952); jako pierwszy sprawował funkcję sekretarza Rady Państwa (1952–1956); prokurator generalny PRL (1956–1957) oraz minister sprawiedliwości (1957–1965). Poseł na Sejm PRL I–III kadencji. J. SKUPIŃSKI, W. SOKOLEWICZ: *Marian Rybicki (1915–1987)*. „Studia Prawnicze” 1989, z. 2–3, s. 3–6.

¹⁷⁰ STANISŁAW PRZYBYSZ (1903–1978) – urzędnik administracji państwowej i samorządowej; członek PPR. W latach 1945–1947 burmistrz Chełmna, następnie wicewojewoda krakowski. R. SUDZIŃSKI: *Chełmno w Polsce Ludowej (1945–1970). Stosunki społeczno-polityczne, organy administracji i samorządu terytorialnego*. W: *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*. Red. M. BISKUP. Warszawa–Poznań–Toruń 1987, s. 348–353.

¹⁷¹ HENRYK DOBROWOLSKI (1904–1985) – historyk, działacz polityczny. W czasie II wojny światowej redagował prasę podziemną i brał udział w tajnym nauczaniu. Po 1945 kierownik Od-

a sekretarzem mianowano Stefana Towpasa¹⁷². Funkcję skarbnika nadal pełnił T. Mildner¹⁷³.

Drugi oddział terenowy KS powstał 28 lutego 1946 roku we Wrocławiu. Funkcję przewodniczącego zarządu objął Stanisław Piaskowski¹⁷⁴, wiceprzewodniczącym wybrany został Antoni Galiński¹⁷⁵. Brak danych źródłowych nie pozwala na odtworzenie pełnego składu. Wiadomo jedynie, że w jego władzach zasiedli również: Jan Dębski¹⁷⁶, Zofia Gostomska¹⁷⁷, Stanisław Ros-

działu Szkół Średnich w krakowskim kuratorium. Był posłem do KRN i do Sejmu Ustawodawczego (z ramienia PPR, a następnie PZPR). W latach 1947–1950 prezydent Krakowa; następnie dyrektor Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Krakowie (do 1973 roku). A. KAMIŃSKI: *Diariusz podręczny 1939–1945*. Warszawa 2001, s. 26.

¹⁷² STEFAN TOWPASZ (ur. 1906) – nauczyciel; działacz ruchu ludowego. W czasie okupacji organizator i kierownik rejonu II w Ośrodku Tajnego Nauczania nr II w Krakowie. Po II wojnie światowej dyrektor Państwowego Dwuletniego Koedukacyjnego Liceum Bibliotekarsko-Księgarskiego w Krakowie. J. CHROBACZYŃSKI, W. KRUCZEK: *Nauczyciele małopolscy. Portret zbiorowy 1939–1945*. Kraków 2004, s. 313.

¹⁷³ W skład Zarządu weszli ponadto: kierownik Wydziału Oświaty Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie – Wincenty Danek, V. Frančić, pedagog Henryk Smarzyński oraz filolog W. Szczygieł. Wszyscy oni mieli status członków stałych. ANK. Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 691, t. UW II 1120, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Krakowie do Naczelnika Wydziału Społeczno-Oświatowego Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego*, 2.01.1950, k. 105–106; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Protokół z posiedzenia Oddziału Krakowskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 28.09.1949, b.p.

¹⁷⁴ STANISŁAW PIASKOWSKI (1901–1963) – prawnik; działacz polityczny i państwowy. Z ramienia PPS poseł do KRN, a następnie na Sejm Ustawodawczy. W latach 1945–1948 członek Rady Naczelnej i Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS. Pełnomocnik Rządu na Okręg Dolny Śląsk (1945–1946); wojewoda wrocławski (1946–1949). W latach 1957–1962 pracował w departamencie Ministerstwa Gospodarki Komunalnej, następnie w MSZ. Z. ANTKOWIAK: *Wrocław od A do Z*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1997, s. 315.

¹⁷⁵ ANTONI GALIŃSKI (1888–1949) – działacz socjalistyczny i komunistyczny. Okres II wojny światowej spędził w Warszawie. Od 1945 roku członek PPR; od 1946 roku II sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PPR we Wrocławiu oraz przewodniczący Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej i wiceprzewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławiu. Poseł do Sejmu Ustawodawczego. Z. ANTKOWIAK: *Patroni ulic Wrocławia*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 72–74.

¹⁷⁶ JAN DĘBSKI (1889–1976) – nauczyciel; działacz ruchu ludowego. Poseł na Sejm Ustawodawczy oraz Sejm I–II kadencji II RP; senator w latach 1938–1939. W czasie okupacji poszukiwany przez Gestapo, ukrywał się w Janiku koło Ostrowca Świętokrzyskiego, a następnie w Zgłobicach koło Tarnowa; od 1940 nauczyciel tajnego nauczania. W latach 1945–1947 kurator wrocławskiego okręgu szkolnego. Prezes Zarządu Wojewódzkiego Polskiego Stronnictwa Ludowego [dalej: PSL] we Wrocławiu (1946–1947); od 1949 roku w Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym [dalej: ZSL]. W latach 1947–1950 kierownik Wydziału Wydawniczego Spółdzielni Wydawniczej *Chłopski Świat*, następnie członek władz Ludowej Spółdzielni Wydawniczej. K. MORAWSKI: *Tamten brzeg. Wspomnienia i szkice*. Warszawa 1996, s. 265.

¹⁷⁷ ZOFIA GOSTOMSKA-ZARZYCKA (1899–1952) – nauczycielka; długoletnia bibliotekarka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie oraz Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (1945–1951); twórczyni Gabinetu Śląsko-Łużyckiego. Współpracowniczka Komisji Śląskiej Wroc-

pond¹⁷⁸ oraz Ludwik Straszewicz¹⁷⁹. Na członka zarządu został również wybrany Karol Stojanowski¹⁸⁰, jednak z powodu niedopełnienia umówionych formalności, ostatecznie nie wszedł w skład wrocławskiego Oddziału¹⁸¹.

W dniu 10 marca 1946 roku, podczas spotkania przedstawicieli partii politycznych, organizacji społecznych i młodzieżowych, w lokalu Prezydium KS, powołano do życia stołeczny Oddział Wojewódzki KS. Swą działalnością miał on objąć teren miasta i województwa warszawskiego¹⁸². Przewodniczącym, przez

ławskiego Towarzystwa Naukowego. *Szpalty z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego 1948–1951*. Red. T. SULEJA. Wrocław 2001, s. 78.

¹⁷⁸ STANISŁAW ROSPOND (1906–1982) – slawista i językoznawca. W latach 1939–1941 docent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Po II wojnie światowej współorganizator Uniwersytetu Wrocławskiego [dalej: UW], kierownik tamtejszej Katedry Języka Polskiego (do 1969), dziekan Wydziału Filologicznego (1958–1960). Od 1945 roku członek Komisji Ustalania Nazw Miejscowości (przewodniczący podkomisji śląskiej). W latach 1950–1954 współzałożyciel i rektor (1950–1952) Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej we Wrocławiu, po przeniesieniu do Opola redaktor „Kwartalnika Opolskiego” (od 1959). W latach 1957–1974 przewodniczący Rady Naukowej Instytutu Śląskiego. R. ŁOBODZIŃSKA: *Stanisław Rospond (19.12.1906–16.10.1982)*. W: *Księga wspomnień o zmarłych pracownikach powojennej polonistyki wrocławskiej*. Red. M. URSEL. Wrocław 2002, s. 159–165.

¹⁷⁹ LUDWIK STRASZEWICZ (1916–1987) – ekonomista; geograf. W latach 1945–1952 pracownik Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego i Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego we Wrocławiu. Równocześnie od 1949 roku starszy asystent w Instytucie Geografii UW. Współorganizator i kierownik Pracowni Planów Regionalnych w Łodzi (1952–1955); od 1956 roku związany z Uniwersytetem Łódzkim [dalej: UŁ], gdzie kierował Katedrą (po reorganizacji uczelni – Zakładem) Geografii Ekonomicznej. W 1964 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1975 profesora zwyczajnego. W latach 1981–1987 pierwszy dyrektor Instytutu Geografii Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni tej uczelni. S. LISZEWSKI: *Profesor dr Ludwik Straszewicz (1916–1987)*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica” 1989, t. 11, s. 3–7.

¹⁸⁰ KAROL STOJANOWSKI (1895–1947) – antropolog, działacz polityczny. Żołnierz I Brygady Legionów. Działacz harcerski, pełnił m.in. funkcję komendanta poznańskiej Chorągwi Harcerzy. Po przewrocie majowym związał się z Obozem Wielkiej Polski. W 1935 roku został wybrany do Zarządu Okręgowego SN w Poznaniu, w którym kierował Wydziałem Propagandy i Wychowania Politycznego. W latach 1935–1939 był członkiem Komitetu Głównego SN w Warszawie. W 1939 roku założył Narodowo-Ludową Organizację Wojskową, a od 1940 roku wydawał podziemne pismo „Państwo Narodowe”. Jako jeden z pierwszych ogłosił postulat powrotu Polski nad Odrę i Nysę Łużycką oraz potrzebę powołania konfederacji państw Europy Środkowej. W czasie II wojny światowej wykładał na Wydziale Humanistycznym tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie. Od 1946 roku zawodowo związany z UW. A. MALINOWSKI: *Karol Stojanowski w setną rocznicę urodzin*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Anthropologica” 1996, t. 3, s. 3–15.

¹⁸¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu [dalej: APWr]. Wojewódzki Komitet PPS we Wrocławiu. Oddział Polityczno-Propagandowy, sygn. 118, t. 1, *Protokół z zebrania organizacyjnego Komitetu Słowiańskiego Oddziału Wrocławskiego*, 28.02.1946, k. 1–2.

¹⁸² Warto wspomnieć, że pierwsze kroki zmierzające do utworzenia warszawskiego ośrodka Komitetu Słowiańskiego podjęto już na początku roku. Do pierwszego spotkania organizacyjnego doszło 28 stycznia, następne odbyło się 7 lutego. Oba zebraniom przewodniczył przewodniczący KS w Polsce Mieczysław Michałowicz. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 25, *Protokół z I-go zebrania or-*

aklamację, wybrano Stanisława Tołwińskiego¹⁸³, a wiceprzewodniczącymi: J. Lotha oraz H. Wyrzykowskiego. W skład zarządu weszli ponadto: Ludwik Gościński¹⁸⁴ – jako skarbnik, Ludomir Rubach¹⁸⁵, S. Słoński, Teofil Wojeński¹⁸⁶ oraz Jan Zięborak¹⁸⁷. Stosunkowo nieliczny skład osobowy zarządu wynikał

organizacyjnego Oddziału Warszawskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce, 7.02.1946, k. 7–8; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 25, Referat pt. «Zadania Oddziału Warszawskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce», 28.01.1946, k. 61.

¹⁸³ STANISŁAW TOŁWIŃSKI (1895–1969) – działacz społeczno-polityczny. Brał udział w rewolucji październikowej w Rosji; po powrocie do kraju zaangażował się w działalność samorządową i spółdzielczą (m.in. wraz z Teodorem Toeplitzem współtworzył Warszawską Spółdzielnię Mieszkaniową i Stołeczne Przedsiębiorstwo Budowlane). Od 1919 roku członek PPS; poseł do KRN (z ramienia Robotniczej Partii Polskich Socjalistów) oraz na Sejm Ustawodawczy (PPR) i na Sejm I kadencji (PZPR). W latach 1945–1950 prezydent m.st. Warszawy; zastępca szefa Urzędu Rady Ministrów (1953–1967). Z. CHYRA-ROLICZ: *Stanisław Tołwiński*. Warszawa 1987, s. 5–14.

¹⁸⁴ LUDWIK GOŚCIŃSKI (1890–1969) – działacz partyjny i państwowy. W 1918 roku przyjął święcenia kapłańskie; działał jako duszpasterz w Warszawie, Poznaniu i Lwowie, przez pewien czas także wśród Polonii w Danii. W 1934 roku opuścił stan duchowny i podjął pracę jako kierownik biura Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską. Od 1944 roku członek PPR, potem PZPR. Poseł do KRN; wicestarosta krościński (1944–1945 oraz 1947–1948); prezydent Przemysła (1948–1950). W latach 50. działał w Związku Zawodowym Pracowników Łączności oraz w delegaturze powiatowej Przedsiębiorstwa Upowszechniania Prasy i Książki *Ruch* w Krośnie. Instruktor Komitetu Powiatowego PZPR, w latach 1961–1968 – Wojewódzkiego Ośrodka Propagandy Partyjnej w Rzeszowie. K. STECKO: *Ludwik Gościński*. W: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. T. II. E–J. Red. F. TYCH [et al.]. Warszawa 1987, s. 321.

¹⁸⁵ LUDOMIR RUBACH (1904–1974) – tłumacz z literatury czeskiej, krytyk filmowy i dziennikarz. Początkowo związany z Poznaniem, gdzie ukończył studia wyższe z zakresu filologii słowiańskiej; w latach 30. XX wieku przeniósł się do Warszawy. Współpracował z „Dziennikiem Polskim”, publikował na jego łamach relacje z podróży po Polsce i do krajów słowiańskich. Autor licznych przewodników, m.in. *Ziemia opolska* (1983) i *Województwo rzeszowskie* (1954) oraz przekładów na język polski dzieł białoruskich pisarzy, jak np. Orlina Wasilewa *Alarm* (1953) czy Iwana Martinowa *Drawa* (1955). Wieloletni członek Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich, TPPJ i TPPB. *Ludomir Alfred Rubach (1904–1974)*. „Rocznik Literacki” 1974, s. 681.

¹⁸⁶ TEOFIL WOJEŃSKI (1890–1963) – pedagog, dyrektor szkół średnich. W okresie międzywojennym działacz organizacji nauczycielskich, m.in. przewodniczący Zarządu Stowarzyszenia Dyrektorów Polskich Szkół Średnich Prywatnych (1926–1939). W latach 1945–1948 kurator Okręgu Szkolnego Warszawskiego; członek ZG ZNP, a w latach 1956–1960 jego prezes i redaktor „Głosu Nauczycielskiego”. A. KRZANOWSKI: *Wojeński Teofil (1890–1963)*. W: *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*. Red. A. MEISSNER, W. SZULAKIEWICZ. Toruń 2008, s. 869–871.

¹⁸⁷ JAN ZIĘBORAK (1889–1971) – chemik. W latach 1921–1928 pracował w przemyśle naftowym w Boryslawiu, budując pierwsze w Polsce fabryki gazołiny. Adiunkt w Chemicznym Instytucie Badawczym w Warszawie (1928–1931), a następnie w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Przed wybuchem II wojny światowej związany ze środowiskiem zaufanym. W 1944 roku aresztowany przez Gestapo; przetrzymywany w KL Stutthof. Po II wojnie światowej dyrektor jednego z departamentów w Ministerstwie Przemysłu i Handlu; kierownik pracowni w Instytucie Tworzyw Sztucznych (1952–1957); od 1959 roku pracownik w Zakładzie Nawierzchni Bitumicznych w Centralnym Ośrodku Badań i Rozwoju Techniki Drogowej. T. SZCZĘPAŃSKI: *Zięborak Jan Kazimierz «Wojmir»*, <http://www.niklot.org.pl/slownik-biograficzny/38-z-z-z/86-zieborak-jan-kazimierz-wojmir.html> (dostęp: 23.10.2015).

z przyjętego podczas pierwszego zebrania założenia o elitarnym charakterze agendy¹⁸⁸.

Miesiąc później, tj. 14 kwietnia 1946 roku, w sali obrad Wojewódzkiej Rady Narodowej odbyło się spotkanie założycielskie Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi. Inicjatorzy spotkania zadbali o odpowiednie nagłośnienie całego wydarzenia. Do uczestnictwa w obradach zaproszono liczną ekipę prasową (przedstawiciele Polskiej Agencji Prasowej i Naczelnej Dyrekcji Polskiego Radia oraz redaktorów z gazet takich, jak: „Dziennik Łódzki”, „Kurier Popularny”, „Express Ilustrowany”, „Głos Robotniczy” czy „Wieś”). Na wstępie referat programowy wygłosił przewodniczący KS w Polsce, który przedstawił zebrany analizę sytuacji poszczególnych narodów słowiańskich na przestrzeni wieków, skupiając się przede wszystkim na zagadnieniu walki Słowian z *germańskim najeźdźcą*. Zwrócił on również uwagę na rolę, jaką mogą i powinni odegrać w niej Polacy. Następnie Tadeusz Nowacki¹⁸⁹ zapoznał uczestników spotkania z wyjątkami z ogólnopolskiego Statutu KS i Tymczasowym Regulaminem dla Oddziałów i Delegatur. Ostatnim punktem był wybór Zarządu Oddziału, w skład którego weszli m.in.: S. Trojanowski, Zdzisław Stieber¹⁹⁰, Leon Gomolicki¹⁹¹, T. Nowac-

¹⁸⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 25, *Protokół ze spotkania organizacyjnego Oddziału Warszawskiego Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 10.03.1946, k. 54–58.

¹⁸⁹ TADEUSZ NOWACKI (1913–2011) – pedagog. Pracę zawodową rozpoczął jako asystent w Katedrze Pedagogiki UJ (1937–1938), a następnie jako nauczyciel w Państwowym Pedagogium w Łodzi (1938). W 1945 roku powołany na stanowisko Pełnomocnika Rządu Tymczasowego do spraw Organizacji Szkolnictwa w Łodzi. Nauczyciel Wyższej Szkoły Pedagogicznej (1945–1949); radca w Centralnym Urzędzie Szkolenia Zawodowego (1950–1955), gdzie od 1954 roku kierował funkcjonującym w jego ramach Wydziałem Kształcenia i Doskonalenia Kadr Pedagogicznych. W latach 1955–1962 pracownik Instytutu Pedagogiki w Warszawie, gdzie zorganizował Zakład Kształcenia Politechnicznego, a następnie Zakład Kształcenia Zawodowego; równocześnie wykładowca na UJ i w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. S. KACZOR: *Źródła i przyszłość pedagogiki pracy*. W: *O pracy i pomocy społecznej z pedagogicznego punktu widzenia*. Red. F. MAREK, S. ŚLIWA. Opole 2012, s. 19–21.

¹⁹⁰ ZDZISŁAW STIEBER (1903–1980) – językoznawca i sławista. W latach 1933–1937 lektor języków górnołużyckiego i dolnołużyckiego na UJ; od 1934 roku docent w Katedrze Filologii Słowiańskiej. Od 1937 roku profesor nadzwyczajny i kierownik Katedry Filologii Słowiańskiej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, przemianowanym następnie na Lwowski Państwowy Uniwersytet im. Iwana Franki. Należał w tym czasie do Armii Krajowej i współpracował z jej wywiadem oraz uczestniczył w tajnym nauczaniu uniwersyteckim. W 1945 roku przystąpił do organizowania Katedry Języka Polskiego i środowiska językoznawczego w nowo powstającym UŁ. Współtworzył tam bibliotekę polonistyczną oraz jednocześnie organizował sekcję językoznawczą w Łódzkim Towarzystwie Naukowym. W 1952 roku przeniósł się do stolicy, gdzie objął Katedrę Filologii Słowiańskiej UW (do 1966). Równocześnie uczestniczył w organizowaniu warszawskich placówek PAN – Zakładów Językoznawstwa i Słowianoznawstwa. J. SIATKOWSKI: *Droga życiowa Profesora Zdzisława Stiebera*. W: *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały z konferencji naukowej*. Warszawa, dnia 9 marca 1981. Red. E. RZETELSKA-FELESZKO. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 7–18.

¹⁹¹ LEON GOMOLICKI, właśc. LEW NIKOŁAJEWICZ GOMOLICKIJ (1903–1988) – poeta, prozaik i historyk literatury. Członek szeregów kół i stowarzyszeń literackich, sekretarz Związku Pisarzy

ki i Henryk Dzienisiewicz¹⁹². Pierwszym przewodniczącym został Stanisław Górniak¹⁹³, który jednak w kwietniu 1947 roku zrzekł się tej funkcji¹⁹⁴; zastąpił go Jan Baculewski¹⁹⁵. Warto wspomnieć, że w tym samym roku co S. Górniak z Oddziału Łódzkiego odszedł również S. Trojanowski, który objął stanowisko sekretarza generalnego KS w Polsce¹⁹⁶.

W dniu 26 maja 1946 roku powstał Oddział Wojewódzki w Gdańsku¹⁹⁷. Na przewodniczącego wybrano Radosława Krajewskiego¹⁹⁸. W skład zarządu weszli

i Dziennikarzy Rosyjskich w Polsce. Od 1946 roku należał do PPR, a następnie do PZPR. Długoletni redaktor w Wydawnictwie Łódzkim oraz wykładowca UŁ (1948–1962), Wyższej Szkoły Aktorskiej w Łodzi (1951–1952) oraz UW (1949–1950). *Kto jest kim w Polsce 1984. Informator biograficzny*. Red. L. BECELA [et al.]. Warszawa 1984, s. 246.

¹⁹² HENRYK DZIENISIEWICZ (?–1978) – nauczyciel; działacz oświatowy. Od 1945 roku odpowiedzialny za kształcenie osób dorosłych w ramach Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego; w latach 1948–1951 III wiceprzewodniczący ZG ZNP. W. CHMIELEWSKI: *Polska administracja szkolna...*, s. 348, 555.

¹⁹³ STANISŁAW GÓRNIAK (1887–1959) – działacz partyjny i państwowy. Od 1904 roku członek PPS, następnie PPS-Lewicy (1906). W 1912 roku zmobilizowany do armii rosyjskiej. W latach 1918–1921 kierownik Wydziału Ogólnego Komisariatu Polskiego w Charkowie i uczestnik walk rewolucyjnych w tym mieście. Powrócił do kraju w 1918 roku; funkcjonariusz Komitetu Okręgowego PPS-Lewicy w Łodzi; uczestnik pierwszego zjazdu Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, przemianowanej siedem lat później na Komunistyczną Partię Polski [dalej: KPP]. Działacz Związku Zawodowego Pracowników Samorządowych. W latach 40. XX wieku burmistrz Rudy Pabianickiej, następnie wicewojewoda łódzki. Od 1945 roku członek PPR. *Na granicy epok. Wspomnienia o udziale Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917–1921*. Red. Z. IWAŃCZUK. Warszawa 1967, s. 388.

¹⁹⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Protokół z zebrania organizacyjnego Łódzkiego Oddziału Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 14.06.1946, k. 3–6; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Skład Zarządu Wojewódzkiego Oddziału Komitetu Słowiańskiego w Łodzi*, 1946, k. 43; L.S. PRĘCIKOWSKI: *Komitet Słowiański w Polsce. Oddział w Łodzi (1946–1951)*. „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48, s. 172–198.

¹⁹⁵ JAN BACULEWSKI (1912–1994) – historyk literatury. Debiutował w 1936 roku na łamach prasy. W czasie II wojny światowej brał udział w tajnym nauczaniu oraz kierował tajnym zespołem teatralnym szkół zawodowych na Grochowie. Początkowo współpracował z konspiracyjną organizacją Wolność, Równość, Niepodległość; od 1945 roku członek PPR, a w latach 1946–1948 członek Komitetu Łódzkiego tej partii. W latach 1948–1953 wicedyrektor Instytutu Badań Literackich, następnie dyrektor Biblioteki UW (1956–1982). Współpracował z „Kuźnicą” i „Wisłą”, a w latach 1948–1960 był redaktorem działu klasyki polskiej w Państwowym Instytucie Wydawniczym. *Jan Baculewski (1912–1994)*. „Więź” 1994, nr 37, s. 210.

¹⁹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo sekretarza Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Łodzi do Starosty Grodzkiego Śródmiejsko-Łódzkiego*, 19.12.1947, k. 150; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Lista członków łódzkiego Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Łodzi*, 1947, k. 166–167.

¹⁹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 21, *Protokół z zebrania organizacyjnego Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Gdańsku*, 26.05.1946, b.p.; Archiwum Państwowe w Gdańsku [dalej: APG]. Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Gdańsku, sygn. 1165, t. 1130, *Ewidencja związków i stowarzyszeń*, 1947, k. 68–69.

¹⁹⁸ RADOSŁAW KRAJEWSKI (1887–1956) – literat, działacz państwowy. W okresie międzywojennym był redaktorem różnych czasopism morskich; po II wojnie światowej kierownik Wydziału

m.in.: Timofiej Chorobrych¹⁹⁹, Zdzisław Grabski²⁰⁰, Maria Moczydłowska²⁰¹, A. Mossakowski, Ireneusz Roszkowski²⁰² oraz Władysław Zdunek²⁰³. Z kolei

łu Informacji i Propagandy Zarządu Miejskiego w Gdańsku. Przewodniczący Oddziału Wojewódzkiego TPPR. W latach 1953–1956 zatrudniony jako archiwista w Zarządzie Budownictwa Mieszkaniowego w Gdańsku. H. ALTMAN: *Życiorysy archiwistów w tomach XIII–XVII Polskiego Słownika Biograficznego*. „Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym” 1977, nr 61, s. 148–149.

¹⁹⁹ TIMOFIEJ CHOROBRYCH (ur. 1913) – radziecki urzędnik konsularny. W 1940 roku wstąpił do radzieckiej służby zagranicznej, pełniąc następujące funkcje: pracownika konsularnego ZSRR w Królewcu (1940–1941) i Iranie (1941–1945) oraz konsula (1945) i konsula generalnego (1946–1949) w Gdańsku. M. GOŁON: *Radzieckie służby dyplomatyczne i konsularne w Polsce w latach 1944–1961*. „Czaszy Nowożytnie” 2007, T. XX, s. 215–216.

²⁰⁰ ZDZISŁAW GRABSKI (1905–1973) – ekonomista; w tym czasie szef Wojewódzkiej Rady Kultury i Sztuki w Gdańsku; wieloletni wykładowca Politechniki Gdańskiej. M. STRYCYŃSKI: *Gdańsk w latach 1945–1948. Odbudowa organizmu miejskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 112–113.

²⁰¹ MARIA MOCZYDŁOWSKA (1886–1969) – nauczycielka, działaczka organizacji społeczno-oświatowych. Od 1902 związana ze spółdzielczością; uczestniczka rewolucji 1905 i strajku szkolnego; nauczycielka w polskich szkołach prywatnych w Warszawie, Łomży i Kaliszu. Posłanka na Sejm Ustawodawczy II Rzeczypospolitej z ramienia Narodowego Zjednoczenia Ludowego. Po 1922 roku organizowała polskie szkoły we Francji oraz kursy wakacyjne dla nauczycieli polonijnych, następnie pracowała w dziale oświaty dla dorosłych w Kuratorium w Warszawie. Podczas okupacji niemieckiej uczestniczyła w tajnym nauczaniu. Po II wojnie światowej m.in. przewodnicząca Koła Spółdzielców przy Powszechnej Spółdzielni Spożywców *Spółem* w Sopocie i Towarzystwa *Trzeźwość*; członek Zarządu Związku Kółek Rolniczych w Warszawie; wiceprzewodnicząca Kół Gospodyń Wiejskich w Częstochowie i Warszawie. *Moczydłowska Maria z d. Grzymkowska 1886–1969*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001056&find_code=SYS&local_base=ARS10 (dostęp: 15.05.2015).

²⁰² IRENEUSZ ROSZKOWSKI (1909–1996) – ginekolog, twórca współczesnej polskiej ginekologii i położnictwa, prekursor medycyny prenatalnej. W latach 1936–1937 pracował w Zakładzie Ginekologiczno-Położniczym pod wezwaniem św. Zofii w Warszawie; następnie związany ze szpitalem Przemienienia Pańskiego. Po II wojnie światowej zatrudniony w Klinice Położniczo-Ginekologicznej w Warszawie (1944–1946), w Gdańsku (1946–1951) oraz w Poznaniu (1951–1955). W 1953 roku otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1974 roku – profesora zwyczajnego. Od 1955 roku aż do przejścia na emeryturę w 1979 roku kierował II Kliniką Położniczo-Ginekologiczną Akademii Medycznej przy ul. Karowej w Warszawie. Jako pierwszy w Polsce organizował oddziały patologii ciąży. W latach 1962–1982 redaktor naczelny „Ginekologii Polskiej”. Z. SŁOMKO: *W hołdzie nestorowi polskiego położnictwa i ginekologii prof. dr. hab. Ireneuszowi Roszkowskiemu w dniu 80 rocznicy urodzin*. „Ginekologia Polska” 1989, t. 60, nr 2, s. 67–69.

²⁰³ WŁADYSŁAW ZDUNEK (1903–1976) – działacz polityczny. Członek Niezależnej Partii Chłopskiej, Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej (1927–1931) i KPP, do której wstąpił w 1936 roku. Pracę partyjną łączył z działalnością w samorządach, był radnym gminy i rady powiatowej, m.in. gmin Rudno i Miechów. Pod koniec lat 20. ZG Samopomocy Chłopskiej powołał go na instruktora zarządu wojewódzkiego, a później centralnego tej partii. W 1930 sekretarz Głównego Zarządu Młodzieży Związku Lewicy Chłopskiej *Samopomoc*. Kilukrotnie aresztowany za działalność partyjną. W 1939 roku wyemigrował do ZSRR; od 1941 roku mieszkał w Kowlu. W 1944 roku dołączył do oddziałów Armii Ludowej na Lubelszczyźnie; oddelegowany do pracy w Sztapie Okrę-

w listopadzie 1946 roku ukonstytuował się Zarząd Wojewódzki w Katowicach, którego przewodniczącym został Jerzy Ziętek²⁰⁴. Wiceprzewodniczącymi wybrano: Eugeniusza Krala²⁰⁵ i Józefa Lisaka²⁰⁶. Ponadto do Zarządu weszli m.in.:

gu Lubelskiego, gdzie współpracował m.in. z Ignacym Logą-Sowińskim oraz Ignacym Robb-Narbuttem. Jako członek PPR wszedł w skład Lubelskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej. Latem 1944 roku wybrany I sekretarzem Komitetu Obwodowego, a następnie, po zmianie nazwy, Wojewódzkiego PPR w Lublinie. Latem 1945 roku został przeniesiony do KW PPR w Gdańsku. Na początku 1945 roku przesunięty na funkcję II sekretarza, a następnie przeniesiony do Gdańska, gdzie pełnił funkcję kierownika Wydziału Propagandy tamtejszego KW. W 1948 roku usunięty z partii za krytykę jej działaczy oraz brak dyscypliny partyjnej. W 1956 roku zrehabilitowany i przyjęty w poczet członków PZPR, jednakże rok później ponownie usunięty. R. DRABIK: *Władysław Zdunek. Od «zawodowego rewolucjonisty» do «elementu reakcyjnego»*. *Biografia działacza*. „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja” 2015, nr 4, s. 103–114.

²⁰⁴ JERZY ZIĘTEK (1901–1985) – działacz partyjny i państwowy; członek PPR i PZPR. W okresie powstań śląskich i plebiscytu był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska oraz wspierał działalność Polskiego Komisariatu Plebiscytowego na powiat gliwicki. Wbrew oficjalnej propagandzie prawdopodobnie nie brał czynnego udziału w walkach zbrojnych. W 1928 roku objął stanowisko komisarycznego naczelnika Radzionkowa, naczelnik gminy Radzionków w latach 1931–1935. Poseł na Sejm II RP (1930–1935) i na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL II–VIII kadencji. Po wybuchu II wojny światowej opuścił Górny Śląsk i trafił do Lwowa. W 1940 roku został deportowany przez władze radzieckie do Rybińska, gdzie pracował przy budowie miejscowej elektrowni. Zwolniony na mocy amnestii z 12 sierpnia 1941 roku. Od 1943 roku członek Ludowego Wojska Polskiego [dalej: LWP]. W 1944 roku wszedł w skład KRN. Wicewojewoda śląsko-dąbrowski (1945–1950); wiceprzewodniczący (1950–1964), a następnie przewodniczący (1964–1973) Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach; wojewoda katowicki (1973–1975). W latach 1963–1980 członek Rady Państwa, a następnie zastępca przewodniczącego tego gremium (1980–1985). Prezes Związku Weteranów Powstań Śląskich, wiceprezes Rady Naczelnej Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (1949–1985). J. WALCZAK: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*. Katowice 2001, *passim*.

²⁰⁵ EUGENIUSZ KRAL (1897–?) – sędzia, doktor prawa. W latach 1919–1922 odbył aplikację sędziowską w Krakowie, a następnie w Dębicy. Po złożeniu egzaminu sędziowskiego zajął stanowisko sędziego powiatowego w Lublińcu (od 1923 roku). Od początku lat 30. sędzia Sądu Okręgowego w Katowicach, w marcu 1938 roku sędzia katowickiego Sądu Apelacyjnego. Po II wojnie światowej prezes Sądu Apelacyjnego w Katowicach (do lat 50.). *Dziennik Ustaw Ministerstwa Sprawiedliwości* nr 5 z 16.05.1938, s. 81; J. MICHAŁSKI: *Pamiętniki Prawników. Wybór prac nadesłanych na konkurs pod nazwą «Pamiętniki prawników. Wspomnienia z 25 lat Polski Ludowej»*. Warszawa 1969, s. 143–144.

²⁰⁶ JÓZEF LISAK (1902–1984) – ekonomista, działacz społeczno-polityczny. Kierownik Oddziału Skarbowo-Depozytowego Ziemskiego Banku Kredytowego w Krakowie (1924–1925), prokurent Fabryki Drutu i Wyrobów Żelaznych Spółki Akcyjnej w Krakowie-Podgórzu (1925–1927), a od 1928 roku rewident Państwowej Rady Spółdzielczej utworzonej przy Ministrze Skarbu. W 1935 roku przybył do Katowic, obejmując stanowisko wizytatora szkół handlowych na Wydziale Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. Organizator i pierwszy dyrektor Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (1936–1939 i 1945–1948), przewodniczący Zarządu Wojewódzkiego TPPR. W latach 1948–1950 prowadził Ośrodek Szkolenia Młynarskiego w Kaliszu, na początku lat 50. zamieszkał w Zakopanem, podejmując pracę biurową w tamtejszych Zakładach Gastronomicznych. W latach 1961–1968 lektor języka angielskiego i niemieckiego w Akademickim Sanatorium Przeciwgruźliczym w Zakopanem oraz Akademii

J. Berek, Roman Lutman²⁰⁷, Tadeusz Żakiej²⁰⁸ oraz Wilhelm Szewczyk²⁰⁹. Placówka ta istniała jednak tylko na papierze²¹⁰.

Górnictwo-Hutniczej w Krakowie. A. CZECH: *Józef Lisak (1902–1984) ekonomista i organizator, założyciel Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach*. „AE Forum. Biuletyn Akademii Ekonomicznej w Katowicach” 2008, nr 28, s. 2–76.

²⁰⁷ ROMAN LUTMAN (1897–1973) – prawnik, dziennikarz, historyk i działacz społeczny. W latach 1917–1923 pracował jako aplikant w lwowskim Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich, a po przejęciu tej placówki przez Wydział Archiwów Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego został pracownikiem państwowym tego archiwum. Podczas akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku pracował w sekcji polskiej Wydziału Prasowego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu, korespondent „Kurieria Lwowskiego”. Uczestnik II i III powstania śląskiego. W 1923 roku decyzją władz państwowych został wysłany do Gdańska, by tam jako asystent państwowego archiwum pomorskiego prowadzić prace związane z podziałem gdańskiego archiwum. Redaktor „Nowin Codziennych” w Opolu (1924); zastępca redaktora, a następnie redaktor naczelny „Dziennika Lwowskiego” (1924–1926). Podczas wyborów 1928 roku kierował biurem Komitetu Wyborczego Narodowo-Chrześcijańskiego Zjednoczenia Pracy. Pełnił również obowiązki kierownika, a następnie dyrektora Biblioteki Śląskiej (1930) oraz referenta prasowego w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim. W latach 1931–1934 był szefem Działu Informacji Naukowej i wicedyrektorem w Instytucie Bałtyckim w Toruniu. Pierwszy dyrektor Instytutu Śląskiego w Katowicach (1934–1939 i 1945–1949). W latach 1950–1957 pracował w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W 1957 roku ponownie mianowano go dyrektorem reaktywowanego w Opolu Instytutu Śląskiego. W latach 1953–1955 sprawował mandat radnego Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z ramienia Stronnictwa Demokratycznego [dalej: SD]. J. GLENSK: *Roman Lutman*. Opole 1986, passim; K. PRZYBYSZEWSKI: *Roman Lutman (Krystian Lutwiński) (1897–1973), dziennikarz, publicysta, wicedyrektor Instytutu Bałtyckiego*. „Rocznik Toruński” 2012, t. 39, s. 273–277.

²⁰⁸ TADEUSZ ŻAKIEJ (1915–1994) – muzykolog, pisarz i publicysta muzyczny (w tym czasie naczelnik Wydziału Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. W latach 1966–1984 redaktor naczelny kwartalnika „Polish Music / Polnische Musik”. Jako Maria Lemnis i Henryk Vitry wydawał książki kucharskie i publikacje kulinarne. *Tadeusz Żakiej (1915–1994)*. W: *Encyklopedia muzyki*. Oprac. A. CHODKOWSKI. Warszawa 1995, s. 526.

²⁰⁹ WILHELM SZEWCZYK (1916–1991) – śląski polityk i działacz społeczny, poeta i prozaik, publicysta, krytyk literacki; literaturoznawca w zakresie literatury niemieckiej i serbołużycyckiej; działacz komunistyczny. Debiutował w 1932 roku wierszem pt. *Kochaj ziemię śląską*, w wychodzącym w Knurowie piśmie młodzieży szkolnej „Młodzież Śląska”. W 1939 roku rozpoczął pracę jako kierownik działu literackiego katowickiej rozgłośni Polskiego Radia. W czasie II wojny światowej przebywał w więzieniach w Antwerpii, Strasburgu, Oleśnicy, Goerlitz i Katowicach; w 1942 roku uciekł z Generalnego Gubernatorstwa. Po wyzwoleniu powrócił na Śląsk, gdzie rozpoczął pracę jako referent w Wojewódzkim Wydziale Informatyzacji i Propagandy w Katowicach. Od 1945 roku przez trzy kadencje był radnym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach. W latach 1947–1948 był członkiem PPR, a następnie, od 1948 należał do PZPR. Wieloletni redaktor naczelny dwutygodnika, a następnie tygodnika społeczno-literackiego „Odra” (1945–1950); kierownik literacki Teatru Śląskiego im. Stanisława Wyspiańskiego w Katowicach (1947–1951); od 1951 roku pełnił funkcję redaktora „Życia Literackiego”, a później czasopisma „Przemiany” (1956–1957). W latach 1952–1956 dyrektor Studium Teatralnego w Katowicach. Poseł na Sejm PRL II, III, V, VI, VII i VIII kadencji. M. FIC: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991). Śląski polityk i działacz społeczny*. Katowice 2007, passim.

²¹⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 7, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Katowicach dnia 13–14 maja 1948 r.*, 21.05.1948, k. 125–128; J. WALCZAK: *Jerzy Ziętek...*, s. 213.

Oddział KS powstał również w Poznaniu. Brak danych źródłowych nie pozwala na dokładne określenie czasu jego powstania (prawdopodobnie nastąpiło to jednak już w 1946 roku), ani też na wskazanie nazwisk założycieli. Dysponujemy jedynie pismem skierowanym przez sekretarza Zarządu do Prezydium KS z 16 kwietnia 1947 roku. Z treści dokumentu wynika, że w skład poznańskiej struktury stowarzyszenia wchodziło kilkunastu członków²¹¹. Funkcję przewodniczącego sprawował związany z PPR Jarosław Śluzar²¹², a jego zastępcami byli Tadeusz Kurkiewicz²¹³ i Zofia Kawecka²¹⁴.

Większość z oddziałów wojewódzkich nie rozwinęła szerszej działalności. Wyjątkiem były placówki w Krakowie, Warszawie oraz Wrocławiu (patrz: rozdział 3). Kontrole przeprowadzone w Katowicach i Poznaniu (maj 1948) – na zlecenie władz centralnych – wykazały, że tamtejsze ośrodki istniały jedynie formalnie, praktycznie nie prowadząc żadnej działalności. W sprawozdaniu inspektora Jana Przybylskiego, działającego na podstawie upoważnienia PRM, czytamy, iż oba oddziały nie nawiązały żadnych kontaktów z Towarzystwami Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, a cała ich praca ograniczyła się do odbycia kilku zebrań. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy miały być problemy finansowe oraz nieodpowiedni dobór członków. Uważał on, że KS jest jednostką poważną i aby mógł właściwie spełniać swe zadania, musi składać się z ludzi *wybitnych i poważnych*. Taką osobą był według niego m.in. przewodniczący poznańskiego Zarządu Wojewódzkiego TPPR – Włodzimierz Migoń, któremu proponował powierzyć kierownictwo tamtejszego Oddziału. Propozycji jednak nie przyjęto²¹⁵.

²¹¹ W tym m.in. członkini Ligi Kobiet Wanda Piwowarczyk i anaton Stefan Różycki. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 24, *Struktura Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Poznaniu*, 16.04.1947, b.p.

²¹² JAROSŁAW ŚLUZAR (1901-?) – lekarz. W październiku 1942 roku aresztowany przez Gestapo i więziony na Pawiaku, jako członek kolumny sanitarnej pomagał w utrzymaniu łączności konspiracyjnej. Od lipca 1944 roku osadzony w KL Gross-Rosen. Po II wojnie światowej ordynator Oddziału Płucnego Szpitala Miejskiego w Poznaniu. R. HASSELBUSCH, M. CIESIELSKA: *Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*. Warszawa 2015, passim.

²¹³ TADEUSZ KURKIEWICZ (1885–1962) – histolog i histochemik. Współzałożyciel Związku Nauczycielstwa Szkół Wyższych i poznańskiego koła Polskiego Związku Myśli Wolnej. Od 1923 roku profesor histologii i embriologii Wydziału Lekarskiego na UP. W czasie okupacji przebywał w Warszawie, gdzie pracował w stołecznych szpitalach oraz brał udział w nauczaniu na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich i tajnych kursach UW. Od 1950 roku pracownik poznańskiej Akademii Medycznej i jej rektor w latach 1950–1952. Z. ZAKRZEWSKI: *Wielopolanie w kulturze polskiej. Refleksje nad przeszłością*. Poznań 1992, s. 5–53.

²¹⁴ ZOFIA KAWECKA (1888–1971) – kustosz; działaczka społeczna (m.in. członkini Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet). W 1911 roku uzyskała tytuł doktora filologii na UJ; wieloletni kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (1920–1958); od 1 lipca 1947 do 31 grudnia 1947 pełniła obowiązki dyrektora tejże Biblioteki. W. WYDRA: *Pierwsze wrześniowe dni 1939 r. W poznańskiej Bibliotece Uniwersyteckiej we wspomnieniach dr Zofii Kaweckiej*. „Biblioteka” 1998, nr 2(11), s. 172–173.

²¹⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 24, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Poznaniu odbytej w dniach 24–31 maja 1948 r.*, 9.06.1948, b.p.;

Niewielką aktywność wykazywały oddziały w Łodzi i Gdańsku. Priorytetowym zadaniem w planach gdańskiego zarządu na lata 1947–1948 była zmiana nastawienia społeczeństwa polskiego wobec ideologii słowiańskiej poprzez efektywne wykorzystanie potencjału turystycznego Pomorza. Choć brzmi to zaskakująco, w przekonaniu władz Oddziału szczególnie korzystne możliwości dla kształtowania wyidealizowanego obrazu współpracy Polski z pozostałymi państwami słowiańskimi, w tym w szczególności z ZSRR, stwarzały właśnie wczasy Polaków nad morzem. Na posiedzeniu w maju 1947 roku omawiano m.in. pomysły organizowania wycieczek turystycznych, pogadanek z zakresu etnografii Słowiańszczyzny, występów zespołów słowiańskich na festiwalu w Sopocie czy też utworzenie muzeum martyrologii słowiańskiej w odrestaurowanym zamku w Malborku. Równie bezcennie jawił się tu pomysł R. Krajewskiego, który zaproponował zorganizowanie kongresu ogólnosłowiańskiego, jako imprezy towarzyszącej pierwszym powojennym Międzynarodowym Targom Gdańskim²¹⁶. Fakt, że planów tych nie udało się zrealizować zarówno ówczesnemu, jak i następnemu zarządowi, któremu przewodniczył Zbigniew Modliński²¹⁷, zdaje się być potwierdzeniem ich niefortunności²¹⁸.

Jak już wcześniej wspomniano, także łódzka placówka nie wykazywała zbyt dużej inicjatywy. Na uwagę zasługuje jednak jeden z jej członków, mianowicie Z. Stieber. Doskonałe przygotowanie zawodowe, korelujące z profilem działalności stowarzyszenia, w stosunkowo krótkim czasie umożliwiło mu osiągnięcie pozycji niekwestionowanego lidera w tamtejszej komórce KS²¹⁹. Największym wydarzeniem w historii łódzkiego Oddziału była wizyta przedstawicieli II Plenum KO, obradującego w Warszawie w czerwcu 1947 roku (patrz: rozdział 4).

AAN. KSwP, sygn. 858, t. 7, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Katowicach dnia 13–14 maja 1948 r.*, 21.05.1948, k. 125.

²¹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Oddziału Komitetu Słowiańskiego w Gdańsku*, 17.05.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Plan pracy Oddziału Komitetu Słowiańskiego w Gdańsku*, 22.05.1947, b.p.

²¹⁷ ZBIGNIEW MODLIŃSKI (1903–1982) – inżynier komunikacji. W latach 1928–1939 pracownik Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowej w Gdańsku, przeniesionej w 1933 roku do Torunia; równocześnie stały członek Komisji Kolejowej i Inwestycyjnej przy Radzie Portu w Gdyni. W 1944 roku powierzono mu obowiązki naczelnika Wydziału, a następnie dyrektora Departamentu Budowy i Utrzymania Kolei w resorcie Komunikacji, Poczty i Telegrafu PKWN. Dyrektor Okręgowej Kolei Państwowej w Gdańsku (1945–1949); kierownik ds. eksploatacji w Generalnej Dyrekcji Kolei (1949–1951); dyrektor generalny w Ministerstwie Kolei (1951–1952). W 1952 roku został powołany na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie Kolei, funkcję tę pełnił nieprzerwanie do roku 1965. *Jubileusz 75-lecia mgr. inż. Zbigniewa Modlińskiego*. „Drogi Kolejowe. Miesięcznik Techniczno-Gospodarczy” 1978, nr 2, s. 33–34.

²¹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Protokół z zebrania ogólnego członków Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego*, 12.11.1947, b.p.

²¹⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Protokół z posiedzenia Zarządu Wojewódzkiego Oddziału Komitetu Słowiańskiego w Łodzi*, 30.03.1947, k. 85–86.

Reasumując, wszystkie niedostatki w obszarze działalności oddziałów związane były przede wszystkim z brakiem środków finansowych na prowadzenie bieżącej działalności statutowej oraz fluktuacją kadr. Podstawę finansowania stanowić miały fundusze pochodzące ze składek członkowskich oraz dochody z imprez (w tym z koncertów, odczytów, spektakli teatralnych) i wydawnictw. Ponieważ wypracowanie własnych środków wymagało czasu, początkowo budżety poszczególnych placówek miały być zasilane przez subwencje ze strony Prezydium KS (które samo borykało się z poważnymi problemami finansowymi), a także przez darowizny²²⁰. Ich napływ był jednak znikomy. Przewodniczący Oddziału krakowskiego w sprawozdaniu z działalności za lata 1945–1946 jednoznacznie podsumował brak zainteresowania ogólnopolskich władz problemami budżetowymi pomniejszych jednostek organizacyjnych: „Słowiańszczyzna jest sprawą państwową, a nie akcją społeczną i dla tej sprawy winny być przewidziane stałe fundusze. Zarząd krakowski w żadnym wypadku – gdyby miały pozostać takie same warunki – nie mógłby się podjąć dalszej pracy”²²¹. Warto podkreślić, że krakowska placówka w 1946 roku i tak otrzymała największe wsparcie finansowe spośród wszystkich oddziałów, co umożliwiło jej realne funkcjonowanie. Jako jedna z dwóch uzyskała jednorazową subwencję ze strony Prezydium KS w wysokości 5 000 zł. Ponadto, od połowy 1946 roku, otrzymywała co miesiąc 1 000 zł z budżetu wojewody krakowskiego²²².

Dużo gorzej przedstawiała się kondycja finansowa pozostałych struktur terenowych. Brak wsparcia zarówno ze strony centrali, jak i władz wojewódzkich, uniemożliwiał tym placówkom bieżące utrzymanie, nie wspominając o innych formach działalności²²³. Przykładem może być Zarząd Wojewódzki w Łodzi, który w roku 1946 nie wykazał się jakkolwiek aktywnością²²⁴. Jego władze wie-

²²⁰ Art. 24 § 1 Regulamin Oddziałów Wojewódzkich i Delegatur Komitetu Słowiańskiego w Polsce, AAN. KSwP, sygn. 858, t. 16, *Regulamin Oddziałów Wojewódzkich i Delegatur Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1948, k. 24–25.

²²¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Oddziału od założenia do 31 XII 1946 r.*, 19.05.1947, b.p.

²²² W 1946 roku KS w Polsce przeznaczył na subwencje sumę 1 567 095 zł. Pieniądze te trafiły także do TPPJ (535 000 zł), TPPCz (280 000 zł), TPPB (225 000 zł), redakcji „Życia Słowiańskiego” (520 095 zł) oraz Zarządu Wojewódzkiego w Łodzi (2 000 zł). AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Załącznik nr 4 do sprawozdania finansowego z wpływów i wydatków za okres od 5 listopada 1945 roku do 31 grudnia 1946 roku*, 10.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Oddziału od założenia do 31 XII 1946 r.*, 19.05.1947, b.p.

²²³ Władze Komitetu planowały stworzenie do połowy 1948 roku specjalnego funduszu subwencyjnego dla wszystkich oddziałów. Gdyby pomysł ten udało się zrealizować, Zarządy Wojewódzkie mogłyby liczyć na otrzymywanie comiesięcznych subwencji w wysokości 10 000 – 15 000 zł. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce do Zarządu Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi*, 9.09.1947, k. 101–102.

²²⁴ Rejestracja Oddziału w Starostwie Grodzkim nastąpiła dopiero w sierpniu 1947 roku. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Zarządu Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi do Starostwa Grodzkiego w Łodzi*, 16.12.1946, k. 59; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Zarządu Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi do Starostwa Grodzkiego w Łodzi*, 29.08.1947, k. 87.

lokrotnie zwracały się z wnioskiem o dofinansowanie do władz miasta, a także organizacji społeczno-politycznych²²⁵. Prośby te okazały się jednak bezskuteczne. Ostatecznie, dzięki składkom członkowskim (wynoszącym w sumie około 1 000 zł) oraz jednorazowej subwencji ze strony Prezydium KS (w wysokości 2 000 zł), udało się zgromadzić zaledwie część kwoty potrzebnej na zorganizowanie Biura Oddziału²²⁶ (patrz: tabela 1). Odnoszące się do ogółu, permanentne zmiany personalne, nader często będące wynikiem nadań z klucza partyjnego, były nie mniej istotnym mankamentem pracy struktur terenowych.

Tabela 1. Zestawienie planowanych wydatków rocznych Oddziału Wojewódzkiego Komitetu Słowiańskiego w Łodzi w 1946 roku

Kategoria kosztu	Wyszczególnienie		Wartość (w zł)
1. Koszty administracyjne	16 700		
	Personel	kierownik biura	4 000
		sekretarka	3 000
		maszynistka	1 500
		goniec	800
		sprzątaczką	300
	Świadczenia socjalne	2 400	
	Obiady pracowników	1 500	
	Utrzymanie lokalu	1 000	
	Światło	200	
	Woda	200	
	Telefon	1 500	
	Przejazdy	300	
2. Koszty organizacyjne	20 000		
3. Koszty reprezentacyjne	10 000		
4. Świetlica	1 600		
	Prenumeraty	500	
	Zakup książek	1 000	
	Radio	100	
Suma: 48 300			

Opracowano na podstawie: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 33, *Preliminarz budżetowy Komitetu Słowiańskiego w Polsce na rok 1946*, 12.1945, b.p.

²²⁵ Wojewódzka Rada Narodowa dopiero 11 lipca 1947 roku – a więc przeszło rok od zainicjowania Oddziału – udzieliła jednorazowej subwencji na jego bieżącą działalność w kwocie 10 000 zł. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Wojewódzkiej Rady Narodowej w Łodzi w sprawie subwencji dla Oddziału Łódzkiego Komitetu Słowiańskiego*, 11.07.1947, k. 58.

²²⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Zarządu Wojewódzkiego Oddziału w Łodzi do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 17.04.1946, k. 34; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Pismo Zarządu Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi do Wojewody łódzkiego*, 17.04.1946, k. 58.

Znajominy się ze Statutem Komitetu Słowiańskiego
przebrać mnie w ...

Deklaracja

Znajominy się ze statutem proszę o przyjęcie mnie
w poczet członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Nazwisko

Imię

Data urodzenia

Miejsce urodzenia

Narodowość

Wykształcenie

Zawód

Adres

Stanowisko i miejsce pracy

Przynależność do organizacji społecznych (wieloletnich)

Członkostwo

3 ROZDZIAŁ

Wokół idei słowiańskiej.
Działalność w latach 1945–1949

Decyzja P

w dniu

ob.

członka K

3.1. Między kulturą a propagandą

Politykę kulturalną, jak i inne aspekty życia społecznego, definiowano przez pryzmat kryteriów ideologicznych. Warto jednak podkreślić, że w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej komuniści pozostawili pewien margines swobody dla poszukiwań twórczych, wykraczających poza granice odgórnego modelu¹. Lata 1944/1945–1947 charakteryzowała bowiem swoista „kurtuazja w dziedzinie kultury”, jak napisała Marta Fik². Kierownictwo PPR musiało zaakceptować fakt, że inteligencja twórcza jest w swej większości nastawiona wobec nowych władz co najmniej nieufnie. Za początek procesu sowietyzacji na tym polu uznać można przemówienie Bolesława Bieruta, wygłoszone podczas otwarcia rozgłośni Polskiego Radia 16 listopada 1947 roku we Wrocławiu. Sformułowany wówczas postulat planowania w kulturze złożył na barki polskich twórców obowiązek współdziałania w budowie socjalizmu, co miało się odbywać przez oddolną inspirację modelowym reprezentantem nowego ustroju – robotnikiem³.

¹ Realizm socjalistyczny (socrealizm) – doktryna i praktyka twórcza, stworzona w Związku Radzieckim na początku lat 30. XX wieku, która sprowadzała sztukę do roli politycznego, ideowego i propagandowego narzędzia partii. W Polsce socrealizm został ogłoszony powszechnie obowiązującą metodą twórczą podczas IV Walnego Zjazdu Delegatów Związku Zawodowego Literatów Polskich, obradującego w styczniu 1949 roku w Szczecinie. Samemu Związkowi nadano wówczas charakter stowarzyszenia, co wyprowadziło go z Centralnej Komisji Związków Zawodowych i podporządkowało Ministerstwu Kultury i Sztuki [dalej: MKiS], a także Wydziałowi Kultury KC PZPR oraz wiązało się ze zmianą nazwy na Związek Literatów Polskich. Szerzej zob.: J. BEŁKOT: *Kultura polska w okresie socrealizmu*. W: *Oblicza polskiego stalinizmu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 maja 1999 roku przez Wydział Humanistyczny WSHE*. Red. R. SUDZIŃSKI. Włocławek 2000, s. 131–143; J. BŁAŻEJOWSKA, C. KUTA: *Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944–1989/1990*. Kraków 2013, s. 15–19; K. KERSTEN: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*. Londyn 1993, s. 21–38, U. URBAN: *Władza ludowa a literaci. Polityka władz wobec środowiska Związku Zawodowego Literatów Polskich 1947–1950*. Warszawa 2006, s. 61–79; K. WOŹNIAKOWSKI: *Między ubezwłasnowolnieniem a opozycją. Związek Literatów Polskich w latach 1949–1959*. Kraków 1990, s. 44–46.

² M. FIK: *Kultura polska 1944–1956. W: Polacy wobec przemocy 1944–1946*. Red. B. OTWINOWSKA, J. ŻARYN. Warszawa 1996, s. 235.

³ „Obowiązkiem twórcy kształtującego duchową dziedzinę życia narodu jest wczuć się w tętno pracy mas ludowych, w ich tęsknotę i potrzeby, z ich wzruszeń i przeżyć czerpać natchnienie twórcze do własnego wysiłku, którego celem głównym i podstawowym winno być podniesienie i uszlachetnienie poziomu życia tych mas”. Szerzej zob.: *O upowszechnieniu kultury. Przemówienie prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 listopada 1947*. Warszawa 1948, s. 18–19.

Przedstawione przez prezydenta założenia szybko przybrały konkretny kształt realizowanej z ramienia PPR/PZPR polityki MKiS, kierowanego przez głównego apologetę socrealizmu – Włodzimierza Sokorskiego. W działaniach tych wspomagali go funkcjonujący w środowiskach artystycznych i intelektualnych partyjni teoretycy, jak i należący do frakcji artyści i twórcy⁴. W wyznaczonych przez nowy nurt ramach czasowych (1948–1956) rozwijał swoją działalność KS w Polsce⁵.

Braki w dokumentacji z pierwszego, pionierskiego okresu funkcjonowania KS, nie pozwalają na pełne odtworzenie wszystkich form aktywności w odniesieniu tak do centrali, jak i jeszcze słabiej udokumentowanej działalności oddziałów terenowych. Wiadomo, że ideą przewodnią była chęć popularyzowania szeroko rozumianego dorobku cywilizacyjnego Słowiańszczyzny, korespondująca z próbą przeniesienia polskich wzorców kulturowych na grunt wspólnoty słowiańskiej. Główny nacisk kładziono na rozwijanie polsko-radzieckiej współpracy kulturalnej, afirmowanej przez partyjnych decydentów, którzy sztucznie rozpowszechniali propagandę przyjaźni pomiędzy narodami. Do roku 1949 współpraca ta przebiegała dwutorowo. Z jednej strony odpowiadała za nią oficjalna sieć organów państwowych, wyspecjalizowanych w wymianie kulturalnej z zagranicą, z drugiej dużą rolę odgrywały w niej organizacje społeczne. Do najważniejszych instytucji państwowych należało utworzone 14 lutego 1946 roku Biuro Współpracy Kulturalnej z Zagranicą, działające przy MKiS. Z kolei wśród stowarzyszeń rolę tę pełnił m.in. KS oraz TPPR⁶. Pierwszy z wymienionych zrzeszał stosunkowo niewielką liczbę członków, dlatego ilość samodzielnie zorganizowanych przez niego przedsięwzięć kulturalnych była niewielka⁷. Znaczenie KS w Polsce polegało jednak na tym, że wypracował on wiele rozwiązań, które weszły na stałe do katalogu działań podejmowanych przez organizacje

⁴ Pierwszymi partyjnymi strukturami powołanymi do kierowania sprawami kultury była Komisja Oświatowo-Kulturalna Biura Politycznego KC PPR (powstała w lutym 1947 roku) oraz Wydział Oświaty i Kultury KC PPR (utworzony w marcu 1947 roku). Po Kongresie Zjednoczeniowym funkcjonował Wydział Oświaty KC PZPR, który w 1956 roku został zlikwidowany na fali redukcji aparatu partyjnego.

⁵ Szerzej zob.: H. DOMAŃSKI: *Inteligencja w Polsce. Specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?* Warszawa 2008, s. 179–195; B. FIJAŁKOWSKA: *Polityka i twórcy (1948–1959)*. Warszawa 1985, s. 54–65; W. SZULC: *Kultura dla mas Polski Ludowej. Wizje ideologów, twórców i publicystów z lat 1944–1958*. Wrocław 2008, s. 39–45.

⁶ Szerzej zob.: A. KORZON: *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne w latach 1944–1950*. Wrocław 1982, s. 11–47; M. OLEJNICZAK: *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne po II wojnie światowej*. Wrocław 1977, s. 9–26.

⁷ KS współpracował przede wszystkim z TPPR, które na dzień 1 stycznia 1948 roku oficjalnie miało 475 427 członków. *Sprawozdanie Zarządu Głównego TPPR z działalności towarzystwa w okresie 17 października 1945 – 1 stycznia 1948 r.* (5 lutego 1948 roku, Warszawa). W: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. 9. Styczeń 1946 – grudzień 1949*. Oprac. E. BASIŃSKI [et al.]. Warszawa 1974, s. 290–292.

o podobnym charakterze, zwłaszcza TPPR. Sytuację ułatwiał fakt, że oba podmioty miały niemal identyczny cel, którym było pogłębianie przyjaźni polsko-radzieckiej, realizowany poprzez kreowanie pożądanego obrazu stosunków dwustronnych, tuszowanie braku suwerenności oraz eksponowanie korzyści wynikających z sojuszniczych układów. Komitet Słowiański brał także aktywny udział w organizacji obchodów świąt państwowych i ważnych dla wspólnoty słowiańskiej rocznic historycznych.

Pierwszą zorganizowaną przezeń imprezą była akademie z okazji rocznicy II sesji Antyfaszystowskiej Rady Wyzwolenia Narodowego Jugosławii. Uroczystość odbyła się 29 listopada 1945 roku w Warszawie. Wzięli w niej udział przedstawiciele rządu i generalicji. Komitet Słowiański odpowiedzialny był za przygotowanie programu artystycznego. Poczyniono starania, by zawierał on jak najwięcej odniesień do kultury bałkańskiej. W repertuarze znalazły się więc deklamacje liryki poświęconej osobie Josipa Broz Tito, chór *Harfa* zaś, a następnie tenor Michał Szopski, przy akompaniamencie Kwartetu Polskiego Radia, wykonali kilka pieśni z serbsko-chorwackiego repertuaru⁸.

Kolejnym wyzwaniem były przygotowania przyjazdu do Polski delegacji KW, na której czele stanął Walentin Moczalów. Przyleciała ona do Warszawy w maju 1946 roku, by wziąć udział w ceremonii odsłonięcia Grobu Nieznanego Żołnierza⁹, a także w obchodach z okazji rocznicy zwycięstwa nad III Rzeszą¹⁰. Następnie udała się w kilkudniową podróż po kraju.

Prawdziwym sprawdzianem organizacyjnych umiejętności władz KS była jednak realizacja części wystawy pt. *Słowiańszczyzna w walce o wolność i odbudowę*, która odbyła się w belgradzkim Muzeum Sztuki i była jedną z imprez

⁸ Archiwum MSZ. Gabinet Ministra (1945–1951), sygn. 15, t. 197, w. 20, *Sprawozdanie z prac Komitetu Słowiańskiego w listopadzie 1945 roku*, 30.11.1945, k. 3; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 84, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej*, 1947, b.p.; *Akademia jugosłowiańska w Warszawie*. „Rzeczpospolita” z 29.11.1945 r., nr 325, s. 3.

⁹ Pałac Saski, w którego centralnej części znajdował się Grób Nieznanego Żołnierza, został zburzony w czasie Powstania Warszawskiego. Ocalały jedynie fragmenty arkad, a płyta nagrobna została przysypana gruzem. Po wkroczeniu do Warszawy LWP odkryto ocalałe resztki. W listopadzie 1945 roku naczelny dowódca WP, marsz. Michał Rola-Żymierski, wydał rozkaz przygotowania projektu odbudowy Grobu Nieznanego Żołnierza. Niezwłocznie przystąpiono do jego realizacji. Nad arkadami przywrócono kamienne bazy 8 kolumn, a także kamienne tralki, z których część ocalała. Arkady od strony Ogrodu Saskiego zostały wypełnione ozdobnymi kratami, na których umieszczono najwyższe odznaczenia wojskowe: Krzyż *Virtuti Militari*, Krzyż *Grunwaldu* (w centrum) oraz Krzyż *Walecznych*. W.J. WYSOCKI: *Grób Nieznanego Żołnierza*. W: *Warszawa. O czym mówią pomniki i kamienie*. Red. K. MÓRAWSKI, A. STAWARZ. Warszawa 2000, s. 118–121; *Na Placu Zwycięstwa w Warszawie*. „Rzeczpospolita” z 11.05.1946 r., nr 128, s. 2; *9 Maja 1945–1947. Uroczystości przy Grobie Nieznanego Żołnierza*. Repozytorium Cyfrowe Filмотeki Narodowej, PKF20/47, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9310#.VbkKXU2qqk0> (dostęp: 28.06.2015).

¹⁰ E. BASIŃSKI: *Polska–ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*. Warszawa 1973, s. 62; *Święto zwycięstwa w Warszawie*. „Rzeczpospolita” z 9.05.1946 r., nr 126, s. 1.

towarzyszących Kongresowi w stolicy Jugosławii (patrz: rozdział 1). Oficjalnie otwarcie miało miejsce 9 grudnia 1946 roku¹¹. Organizacją polskiej ekspozycji zajęli się Marian Bogusz¹², Piotr Borowy¹³ oraz Józef Jarosz¹⁴. Całość podzielono na trzy okresy chronologiczne, do których należały: historia do roku 1918, okres międzywojenny i okupacja hitlerowska oraz lata 1945–1946. Najwięcej miejsca poświęcono walce i martyrologii Polaków w czasie II wojny światowej oraz procesowi kształtowania się zachodniej granicy Polski. Ekspozyty prezentowane w Belgradzie zostały wypożyczone m.in. z: Muzeum Wojska Polskiego (np. broń, hełmy, sztandary, medale i mapy), Komitetu Organizacyjnego Wystawy Przemysłu Śląska Opolskiego w Gliwicach (np. modele Fabryki *Silesia* i Huty *Bobrek*), Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (głównie fotografie) i Archiwum Pamięci Narodowej przy PRM (prasa z okresu okupacji, m.in. „Barykada Powstańcza”, „Werblicze Wolności” i „Żołnierz Polski”)¹⁵. Do Belgradu wysłano również szeroki asortyment wydawnictw książkowych i cza-

¹¹ Mimo że KS w Polsce sprawę organizacji wystawy traktował priorytetowo, przygotowania rozpoczęły się dopiero w listopadzie 1946 roku, tj. po otrzymaniu z Belgradu ogólnego planu wystawy i rozmieszczenia poszczególnych działów. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Pismo Przewodniczącego Komitetu Słowiańskiego w Polsce Mieczysława Michałowicza do Ministra Spraw Zagranicznych* [Zygmunta – przyp. aut.] *Modzelewskiego*, 12.11.1946, b.p.

¹² MARIAN BOGUSZ (1920–1980) – artysta plastyk, scenograf i animator życia artystycznego. Uczestnik kampanii wrześniowej; od 1941 do 1945 był więziony w KL Mauthausen. Po II wojnie światowej osiadł w Warszawie, gdzie podjął studia na warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych (1946–1948). Był współzałożycielem Klubu Młodych Artystów i Naukowców, działającego w latach 1947–1949, pierwszym w powojennej Warszawie ośrodkiem sztuki awangardowej. W 1955 roku wspólnie ze Zbigniewem Dłubakiem i Kajetanem Sosnowskim założył *Grupę 55*, uważaną za przeciwwagę ideową i artystyczną *Arsenału*. W tym samym roku związał się z Galerią Krzywe Koło, którą prowadził do roku 1965, tworząc z niej ważny ośrodek ruchu *nowoczesnych*. W 1963 był inicjatorem Plenerów Koszalińskich w Osiekach, które przez kolejnych 15 lat osiągnęły rangę czołowych międzynarodowych spotkań artystów i naukowców w Polsce. A. KROPLEWSKA-GAJEWSKA: *Malarstwo i rzeźba polska od 1945 do 1970 roku ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*. T. III. Toruń 2008, s. 58–59.

¹³ Patrz: biogram (aneks).

¹⁴ JÓZEF JAROSZ (1902–1970) – działacz ruchu robotniczego; organizator oddziałów partyzanckich Gwardii Ludowej i Armii Ludowej okręgów Radom–Kielce. Od 1924 roku członek KPP, następnie PPR; działacz szczebla lokalnego. W tym czasie szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach. *Polska–ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*. Oprac. A. GIENNADU [et al.]. Warszawa 1995, s. 86.

¹⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Spis ekspozycji wypożyczonych z Muzeum Wojska Polskiego na wystawę w Belgradzie*, 29.11.1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Pismo Komitetu Organizacyjnego Wystawy Przemysłu Śląska Opolskiego w Gliwicach do Ministerstwa Przemysłu w Warszawie*, 19.11.1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Pismo Dyrektora Biura KS mgr. Z. [Zuzanny – przyp. aut.] Sobierajskiej do Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce*, 23.11.1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Wykaz czasopism konspiracyjnych i powstańczych wypożyczonych na wystawę w Belgradzie (przez Komitet Słowiański w Polsce dnia 5 X 1946 roku) z Archiwum Pamięci Narodowej przy Prezydium Rady Ministrów*, 10.1946, b.p.

sopism, które Komitet otrzymał z Departamentu Prasy i Informacji MSZ oraz Spółdzielni Wydawniczej [dalej: SW] *Czytelnik* i SW *Książka*¹⁶.

Z punktu widzenia PPR najważniejszym fragmentem całej ekspozycji była część poświęcona problematyce Ziem Zachodnich i Północnych, przygotowana przez KS, przy współpracy z Ministerstwem Ziem Odzyskanych¹⁷. Zwiedzającym prezentowano materiały na temat historii terenów, które uzasadniały ich przynależność do państwa polskiego oraz przedstawiały wielowiekową tradycję walki z niemiecką ekspansją. Włączenie ich do Polski argumentowano kategorią sprawiedliwości dziejowej, a także ukoronowaniem polskiej myśli politycznej. Warto dodać, że deklarowane przez komunistów obietnice polonizacji tych terenów oraz przejęcia majątków niemieckich, a także i ich podziału w ramach reformy rolnej, były solidnym filarem polityki pozyskiwania społeczeństwa. Obok plansz przedstawiających zniszczenia wojenne, prezentowano również sukcesy władzy komunistycznej w zakresie odbudowy państwa. Choć nie zachowały się materiały mogące reprezentatywnie określić szczegóły ekspozycji, jej niewątpliwym elementem stać się musiał dorobek polskiej nauki z okresu dwudziestolecia międzywojennego (wzmiankowana polska myśl polityczna). Zdaje się to potwierdzać fakt, iż postulatom tym sprzyjała część przedwojennych historyków, etnografów i archeologów, którzy już wtedy tworzyli płaszczyznę naukową, uzasadniającą dezzyderat powrotu Polski nad Odrę i Bałtyk. Spośród instytucji szczególnie zasłużonych wskazać można: Polski Związek Zachodni [dalej: PZZ], UP, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Instytut Bałtycki. Wcześniejszą konstatację sankcjonując także personalia osób, których wkład w realizację idei nie budził wątpliwości. Byli to: Józef Kostrzewski, Kazimierz Tymieniecki, Zygmunt Wojciechowski, Karol Górski, Józef Widajewicz, Tadeusz Lehr-Spławiński, Kazimierz Piwarski. Część z nich była ściśle związana lub też blisko współpracowała z KS. Wymieniony Z. Wojciechowski już w latach 30. wysunął koncepcję *macierzystych ziem Polski*, które obejmować miały obszar od Odry do Bugu oraz od Bałtyku po Sudety.

Odnosząc się do sfery *stricte* wizualnej ekspozycji belgradzkiej, stanowić mógł ją plakat propagandowy, sankcjonujący polskie prawa do Ziem Zachodnich. Pierwsze jego przykłady powstawały jeszcze w trakcie działań wojennych. Przykładowo z pracowni Frontowego Plakatu Ludowego Wojska Polskiego pochodzi najwcześniejszy plakat poświęcony tej tematyce, autorstwa Jana Kulikowskiego: *Leć nasz Orle w górnym pędzie – na Poznań i Gdańsk! Na Śląsk i Pomorze!* Uzasadniając kierunek marszu, w czasie walk o Wał Pomorski, Włodzimierz Zakrzewski stworzył plakat pt. *Szlakiem Krzywoustego*, Witold Kalicki zaś

¹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Pismo dyrektora Administracyjnego Wydziału Wydawniczego Spółdzielni Wydawniczej «Czytelnik» Jana Szmidla do Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 23.11.1946, b.p.

¹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Program wystawy «Słowiańszczyzna w walce o Wolność i Odbudowę» – dział polski*, 1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Projekt urządzania wystawy w Belgradzie z partyzanckich walk w Polsce*, 1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Wystawa w Belgradzie. Program części wystawy, odnoszący się do Ziem Odzyskanych*, 1946, b.p.

w latach 1945–1946 był autorem dwóch kolejnych: *Polskie Morze Wraca Do Macierzy* i *Polskie Morze Znowu Nasze*. Zakończenie działań militarnych implikowało zmianę treści przekazu. Zgodnie ze wskazaną wcześniej wykładnią PPR, tematem wiodącym stały się teraz kwestie zagospodarowania i zasiedlenia nowych terenów. Informacje kierowano tak do repatriantów ze Związku Radzieckiego, jak i mieszkańców innych ziem polskich. Przykładem tychże mogą być plakaty: *Ziemie Zachodnie Czekają czy Zagospodarujemy Ziemie Zachodnie – Pożyczka Odbudowy Kraju*¹⁸. Nie sposób jednoznacznie stwierdzić, czy wskazane tu formy plastyczne rzeczywiście znalazły się w strefie polskiej ekspozycji wystawowej, tym niemniej prawdopodobieństwo tego faktu było bardzo duże.

W myśl postanowień Kongresu we wszystkich państwach słowiańskich miała rozpocząć się szeroka kampania propagandowo-popularyzatorska na temat prac belgradzkiego forum (patrz: rozdział 1). W tym też celu władze KS w Polsce powołały do życia 30 grudnia 1946 roku Komisję Pokongresową, której przewodniczył Stanisław Trojanowski. Poza wiceministrem oświaty w jej skład weszli wszyscy członkowie polskiej delegacji. Komisja składała się z 4 sekcji: historycznej, oświatowej, redakcyjnej oraz imprez masowych. Głównym jej zadaniem było „zaznajomienie społeczeństwa polskiego z problematyką i hasłami Zjazdu oraz zjednanie go dla idei wspólnoty słowiańskiej”¹⁹. Jednym z pierwszych zadań było przetłumaczenie na język polski materiałów zjazdowych (stenogramów, referatów i koreferatów), opracowanie i wydanie broszur informacyjnych, zorganizowanie wiecu sprawozdawczego oraz wygłoszenie serii odczytów przez członków polskiej delegacji we wszystkich miastach wojewódzkich Polski. Pierwsze posiedzenie Komisji Pokongresowej odbyło się 2 stycznia 1947 roku. Ustalono wówczas, że wiec sprawozdawczy odbędzie się 10 stycznia w sali posiedzeń KRN *Roma*²⁰. Pośpiech towarzyszący tym działaniom związany był z terminem wyborów do Sejmu Ustawodawczego, który wyznaczono na dzień 19 stycznia 1947 roku. Tym samym akcja popularyzowania haseł Zjazdu Słowiańskiego w Belgradzie została połączona z kampanią wyborczą Bloku Stronnictw Demokratycznych. Ponadto wiec zorganizowano przy współudziale jego Komitetu Wyborczego. Poza sprawozdaniem z prac Kongresu (które złożył S. Trojanowski), agitowano za prawomyślnym oddawaniem głosów. Podobne spotkania miały się odbywać we wszystkich stolicach województw²¹.

¹⁸ *Powrót nad Odrę i Bałtyk. Plakaty ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie*. Red. T. SKOCZEK. Warszawa 2015, s. 13, 17–18.

¹⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Plan pracy Komisji Zjazdu Słowiańskiego w Belgradzie*, 30.12.1946, b.p.

²⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Protokół z posiedzenia sekcji imprez masowych Komisji Pokongresowej*, 2.01.1947, b.p.; APANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/1, *Zaproszenie ob. Henryka Batowskiego na wiec sprawozdawczy poświęcony problematyce Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 1947, b.p.

²¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Przemówienie Ministra Dr. Michała Kaczorowskiego wygłoszone w «Romie» na Wiecu Sprawozdawczym z Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 10.01.1947, b.p.

Pozostając przy zagadnieniu aktywności kulturalnej, nie sposób nie wspomnieć o Towarzystwach Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej. Były to masowe, ogólnopolskie i upolitycznione organizacje społeczne, mające na celu propagowanie idei współpracy i przyjaźni pomiędzy Polską i pozostałymi krajami słowiańskimi. Jednym z najważniejszych było TPPR, które do końca lat 40. pozostawało głównym partnerem KS w kreowaniu pozytywnego wizerunku ZSRR w Polsce. Jego pierwszym przewodniczącym został Józef Wasowski²² (1944–1945), kolejnym – Henryk Świątkowski (1945–1950). Towarzystwo posiadało bardzo rozbudowaną strukturę, składającą się z oddziałów wojewódzkich, kół terenowych, szkolnych i zakładowych. Było to niewątpliwie jedno z najliczniejszych stowarzyszeń w Polsce, zrzeszające, według oficjalnych statystyk, ponad 7 mln osób w 1953 roku²³. Biorąc pod uwagę praktykę alfabetycznego dopisywania nowych członków w każdej z możliwych instytucji, trudno liczbę tę uznać za obiektywny wskaźnik społecznego zainteresowania. Spośród wszystkich form działalności kulturalno-artystycznych TPPR największa eksplozja imprez odbywała się w ramach corocznych obchodów Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Warto dodać, że po raz pierwszy na dużą skalę celebrowano w powojennej Polsce *przyjaźń* pomiędzy Polską a Związkiem Radzieckim w 1947 roku, gdy uchwałą KC PPR z lipca 1947 roku polecono, że obchody 30. rocznicy rewolucji październikowej powinien poprzedzić miesiąc wymiany kulturalnej pomiędzy obu krajami, w czasie którego zaznajomi się społeczeństwo polskie z historią i dorobkiem narodów ZSRR. Działacze KS chętnie angażowali się w organizację obchodów, głównie poprzez udział w akcjach odczytowych i audycjach radiowych. Popularyzacja kultury radzieckiej w Polsce odbywała się także poprzez organizację wieczorów poetyckich, prozatorskich i małych form teatralnych. Stwarzały one doskonałą okazję do zaszczepiania prekursorskich form nurtu socrealistycznego²⁴.

²² JÓZEF WASOWSKI właśc. WASSERCUG (1885–1947) – dziennikarz i publicysta; profesor Wyższej Szkoły Dziennikarskiej w Warszawie. Był także dyrektorem Departamentu Resortu Informacji i Propagandy PKWN (1944), a następnie Ministerstwa Informacji i Propagandy Rządu Tymczasowego (1945). Współorganizator i pierwszy redaktor naczelny „Kuriera Codziennego”. W latach 1944–1945 prezes ZG TPPR. Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy z ramienia SD. Prezes ZG Związku Zawodowego Dziennikarzy Rzeczypospolitej Polskiej (1944–1947). *Anna i Jarosław Iwaszkiewiczowie. Listy 1922–1926*. Oprac. M. BOJANOWSKA [et al.]. Warszawa 1998, s. 83; J. WRONA: *Zależni czy suwerenni? Stronnictwo Demokratyczne w województwie lubelskim 1944–1975*. Lublin 1998, s. 35.

²³ Szerzej zob.: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. 10. Styczeń 1950 – grudzień 1955*. Oprac. W. BALCERAK. Warszawa 1982, s. 253–254, 274–275, 285, 352, 495.

²⁴ Wraz ze spadkiem znaczenia KS w Polsce zmalało też jego zaangażowanie w obchody Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 27, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947*, 1948, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 75, *Program Miesiąca Polsko-Radzieckiej Wymiany Kulturalnej*, 1948, k. 70–93; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 76, *Pismo naczelnika Wydziału Literackiego Ministerstwa Kultury i Sztuki do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce w sprawie imprez w okre-*

Z inicjatywy KS, dnia 10 stycznia 1946 roku *grupa przyjaciół Jugosławii* zawiązała komisję organizacyjną, która po opracowaniu statutu zwołała na dzień 10 lutego zebranie organizacyjne. Z obecnych na zebraniu wyłoniono Zarząd Główny TPPJ. Przewodniczącym wybrano Jana Grubeckiego²⁵. Towarzystwo nie rozwinęło szerszej działalności. Jego członków pominięto nawet przy organizacji wizyty jugosłowiańskiej delegacji rządowej z J. Broz Tito na czele w 1946 roku²⁶. Ta, podczas swego kilkudniowego pobytu w Polsce (14–20 marca), zwiedziła Warszawę oraz zapoznała się bliżej z planami odbudowy miasta. Kulminacyjnym punktem programu była uroczystość w Belwederze, w czasie której, w asyście prominentów – B. Bieruta, Edwarda Osóbki-Morawskiego i Michała Roli-Żymierskiego – odznaczono przywódcę Jugosławii najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym – Krzyżem Wielkim Orderu Virtuti Militari, zresztą nader chętnie szafowanym przez komunistów²⁷. Pomimo że w czasie swojego pobytu J. Broz Tito kilkakrotnie odwoływał się do idei solidarności słowiańskiej, władz KS i TPPJ nie zaproszono nawet na uroczyste przyjęcie, zorganizowane na cześć Marszałka wieczorem 15 marca. Sprawa stała się nawet przedmiotem listownej interwencji Mieczysława Michałowicza, skierowanej do MSZ²⁸. Niewiele to pomogło, gdyż w następnych latach Komitet permanentnie pomijano przy okazji tego typu spotkań. Zasadnym zdaje się więc być stwierdzenie, iż w zgodzie z wolą władz państwowych, KS miał się skupić przede wszystkim na łagodzeniu oporu społecznego wobec sowietyzacji życia narodowego, a nie marnotrawieniu czasu na nawiązywanie kontaktów z przedstawicielami państw słowiańskich.

Także powstanie TPPCz zainicjowane zostało przez KS. Ukonstytuowało się ono 31 marca 1946 roku, a prezesem został wybrany J. Rabanowski²⁹. Co ciekawe,

sie Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, 13.09.1949, k. 24; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 76, *Instrukcja w sprawie obchodu Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej*, 15.09.1949, k. 30.

²⁵ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 257, w. 17, *Protokół z I zebrania Komisji Organizacyjnej Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej*, 24.01.1946, k. 6–7; APW. Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 489, *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej*, 1946, k. 77.

²⁶ Wraz z nim do Polski przyjechał m.in.: minister bez teki – Milovan Djilas, przewodniczący Komitetu dla Spraw Kultury i Oświaty – Vladislav Ribnikar oraz wiceminister spraw zagranicznych – Vladimir Velebita. *Witam y sternika nowej Jugosławii*. „Rzeczpospolita” z 15.03.1946 r., nr 74, s. 1.

²⁷ *Jugosławia – kraj naszych przyjaciół*. „Głos Ludu” z 15.03.1946 r., nr 74, s. 2; *Przyjaźń polsko-jugosłowiańska*. „Głos Ludu” z 16.03.1946 r., nr 75, s. 3; *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej ku czci Wielkiego Wodza Narodów Jugosławii*. „Głos Ludu” z 16.03.1946 r., nr 76, s. 2; *Uroczysta dekoracja w Belwederze*. „Rzeczpospolita” z 17.03.1946 r., nr 75, s. 1.

²⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 19, *Pismo przewodniczącego Komitetu Słowiańskiego Mieczysława Michałowicza do ministra spraw zagranicznych Zygmunta Modzelewskiego w sprawie wizyty w Polsce marszałka Josipa Broz Tito*, 30.03.1946, b.p.

²⁹ W skład Rady Naczelnej TPPCz weszli ponadto m.in.: poeta i dziennikarz prasy ludowej – Marian Kubicki (Stronnictwo Ludowe [dalej: SL]), członek Związku Walki Młodych – Jerzy Mo-

doszło do tego w chwili, gdy stosunki pomiędzy Polską a Czechosłowacją pozostawały bardzo napięte³⁰. Powstanie organizacji, której celem było „pogłębienie harmonijnego współżycia narodu polskiego z narodami czeskim i słowackim przez szerzenie wzajemnej znajomości i przyjaźni”³¹, w obliczu trwającego od wielu miesięcy sporu granicznego, przedstawiane było, jako przykład przedkładania interesów wspólnotowych ponad narodowe. Komitet stał się w ten sposób ośrodkiem promującym kulturę słowiańską, niezależnie od drażliwych kwestii politycznych.

Na tym tle znacznie lepiej układały się relacje polsko-bułgarskie. Z chwilą nawiązania stosunków dyplomatycznych powstały sprzyjające warunki do odnowienia, przerwanej w czasie wojny, współpracy, również w dziedzinie nauki i kultury, czego efektem było powstanie TPPB. Organizacja powstała, z inicjatywy KS, 12 maja 1946 roku, a na jej czele stanął Eugeniusz Szyr³².

Wspólnym wysiłkiem KS i Towarzystw Przyjaźni nie tylko organizowano bezpłatne kursy językowe, dzięki czemu instytucje te znacząco wspomogły popularyzację języków słowiańskich w Polsce, lecz także inicjowano liczne wydarzenia artystyczno-kulturalne³³. Na uwagę zasługuje prezentowana w Muzeum Narodowym w Warszawie wystawa fotografii pt. *Czechosłowacja 1938–1945*. Jej otwarcie, 17 października 1946 roku, uświetniła grupa wyższych urzędników czechosłowackich, na czele której stał Václav Kopecký. Według oceny głównego organizatora (TPPCz) doskonale obrazowała ona zmagania wolnościowe narodu czeskiego i słowackiego z niemieckim okupantem. Ciekawostką była tu sama ekspozycja, którą potraktować można jako modelowy przykład perswazyjnej nachalności. Zwiedzający, po wejściu do sali wystawowej, musieli pokonać labi-

rawski (PPR) oraz redaktor naczelny komunistycznego tygodnika „Chłopska Droga” – Czesław Skonecki (PPR). AAN. KSwP, sygn. 858, t. 82, *Stenogram z zebrania organizacyjnego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej odbytego w gmachu Komitetu Słowiańskiego w Warszawie*, 31.03.1946, k. 19–28.

³⁰ Trwające w latach 1945–1947 polsko-czechosłowackie spory graniczne dotyczyły trzech obszarów: północnego Spisza i Orawy, zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, tzw. Zaolzia, oraz niewielkiej części terenów Górnego Śląska, przekazanych mocą decyzji konferencji poczdamskiej pod tymczasową administrację państwa Polskiego. Szerzej zob.: M.K. KAMIŃSKI: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*. Warszawa 1990, s. 18–20; P. PAŁYS: *Czechosłowackie roszczenia graniczne wobec Polski 1945–1947. Racibórz–Głubczyce–Kłodzko*. Opole 2007, s. 52–139; Z. JIRÁSEK, A. MAŁKIEWICZ: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956). Studium porównawcze*. Warszawa 2005, s. 23–38.

³¹ „Monitor Polski” 1947, nr 74, poz. 491, s. 3.

³² W skład Rady Naczelnej TPPB wchodził m.in.: artysta grafik – Edmund Bartłomiejczyk, kompozytor – Stanisław Kazuro oraz językoznawcy – Stefan Łaszewski i Stanisław Słoński. Honorowym przewodniczącym został poseł Bułgarii w Warszawie – Paweł Tagarow. APW. Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 550, t. 179, *Odpis protokołu z posiedzenia Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej*, 31.10.1951, k. 13.

³³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z działalności Komitetu i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za okres od 23 VIII 1945 r. do 15 VI 1947 r.*, 06.1947, b.p.

rynt przejść, dzięki czemu nic nie mogło umknąć ich percepcji. Wysoki poziom socjotechniczny projektu podkreśla fakt, iż do roku 1947 wystawa prezentowana była kolejno w Poznaniu, Katowicach i Krakowie³⁴.

Do repertuaru wystaw promujących ZSRR zaliczyć można, bez wątpienia, *Moskwę – stolicę ZSRR*, którą otwarto 19 września 1947 roku w Warszawie. Do jej realizacji ponownie zaangażowano KS. Przygotowano ją z okazji 800-lecia miasta, ukazując różne etapy rozwoju stolicy, eksponujące przede wszystkim okres po 1917 roku. Otwarcu wystawy towarzyszyły liczne imprezy, m.in.: pokaz mody moskiewskiej, degustacja kuchni radzieckiej czy występy zespołu instrumentalistów ludowych. Dodatkowo w teatrach wystawiano sztuki rosyjskie, stołeczne szare ekrany zaś rozświetlały arcydzieła kinematografii radzieckiej³⁵.

Podobnie wszelkie jubileusze stawały się istotnym elementem w repertuarze obchodów rocznicowych. Wymienić można tu 600-lecie istnienia Uniwersytetu Karola w Pradze (1948), czy 100. rocznicę urodzin poety Christo Botewa (1848–1876)³⁶. Analogicznie wśród odbywających się regularnie przedsięwzięć kulturalnych znalazły się ponadto doroczne obchody ustanowienia Ludowej Republiki Bułgarii (9 września) oraz ogłoszenie niepodległości Czechosłowacji (28 października)³⁷. Święta te były stałym punktem w kalendarzu rocznic celebrowanych przez władze (patrz: tabela 2), ponieważ pozwalało im to na mistyfikację wizji jednej wielkiej wspólnoty słowiańskiej. Wprowadzenie nowej obrzędowości było także jednym z elementów budowania socjalistycznego społeczeństwa³⁸.

³⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 27, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 82, *Protokół z zebrania członków Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej*, 22.10.1946, k. 47–79; M.K. KAMIŃSKI: *Polsko-czechosłowackie stosunki...*, s. 277–278.

³⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 77, *Notatka dot. wystawy «Moskwa – stolica ZSRR»*, 1947, b.p.; E. BASIŃSKI: *Polska-ZSRR. Kronika...*, s. 74; *800-lecie Moskwy*, Polska Kronika Filmowa, PKF47/40, <http://www.kronikarp.pl/szukaj,3620,tag-691863,strona-1> (dostęp: 28.06.2015).

³⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 82, *Protokół z zebrania prezydium i kierowników sekcji Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej*, 9.01.1948, k. 187–191; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 14, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za 1949*, 4.07.1950, b.p.; L. RUBACH: *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej ku czci Christo Botewa. „Życie Słowiańskie” 1949, nr 4 (dodatek) s. 255–256.*

³⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 82, *Protokół z zebrania Komisji Artystycznej celem zorganizowania Akademii ku czci Święta Niepodległości Republiki Czechosłowackiej*, 26.10.1946, k. 46; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 27, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

³⁸ Katalog świąt podniesionych do rangi narodowych tworzony był według wzorców radzieckich. Tym samym w 1945 roku zlikwidowano Święto Niepodległości, a w jego miejsce wprowadzono Narodowe Święto Odrodzenia Polski, nazywane często „urodzinami sytemu komunistycznego” (imieniny przypadały na 1 maja). Jednocześnie kultywowano rocznicę ogłoszenia Manifestu PKWN w Chełmie Lubelskim – 22 lipca 1944 roku, co miało nie tylko legitymować system, lecz także podkreślać znaczenie udziału LWP w wyzwoleniu kraju spod niemieckiej okupacji. W miesiącu obchodów Święta Niepodległości władze celebrowały uroczystości rocznicę wybuchu rewolucji październi-

Tabela 2. Kalendarz oficjalnych świąt państwowych i narodowych Słowian i tzw. krajów demokracji ludowej

Miesiąc	Dzień	Święto
1	2	3
Styczeń	21	Rocznica śmierci Włodzimierza Lenina
	26	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Polską a Rumunią
Luty	23	Rocznica powstania Armii Czerwonej
	25	Rocznica przejęcia władzy przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji
Marzec	3	Dzień Wyzwolenia Bułgarii
	10	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Polską a Czechosłowacją
	15	Rocznica Wiosny Ludów na Węgrzech
Kwiecień	21	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Polską a Związkiem Radzieckim
	22	Rocznica urodzin Włodzimierza Lenina
Maj	1	Święto Pracy
	5	Rocznica Powstania Praskiego
	9	Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności
	29	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Polską a Bułgarią
Czerwiec	18	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej między Polską a Węgrami
	22	Rocznica początku Wojny Ojczyźnianej
Lipiec	6	Rocznica śmierci Jana Husa
	22	Narodowe Święto Odrodzenia Polski
Sierpień	20	Święto Powstania Państwa Węgierskiego
	23	Święto Rumuńskiej Republiki Ludowej
	29	Rocznica Słowackiego Powstania Narodowego
Wrzesień	9	Rocznica objęcia władzy przez Front Ojczyźniany w Bułgarii
	15	Święto Ludowej Republiki Bułgarii

kowej (6–7 listopada według kalendarza gregoriańskiego). Szerzej zob.: M. BRODAŁA, A. LISIECKA, T. RUZIKOWSKI: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Warszawa 2001, s. 123–182; A. GŁOWACKI: *Polskie wychodźstwo cywilne w ZSRR wobec tradycji trzemicmajowej (1940–1946)*. W: *Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*. Red. A. BARSZCZEWSKA-KRUPA. Łódź 1991, s. 395–415; I. MAIN: *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie*. Warszawa 2004, s. 33–455; P. OSĘKA: *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce w latach 1944–1956*. Warszawa 2007, s. 31–178.

1	2	3
Październik	28	Święto Republiki Czechosłowackiej
	30	Rocznica uchwalenia Deklaracji Narodu Słowackiego
Listopad	7	Rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej
	29	Święto Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii
Grudzień	5	Rocznica uchwalenia Konstytucji ZSRR
	21	Urodziny Stalina

Źródło: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 20, *Kalendarz oficjalnych świąt państwowych i narodowych Słowian i krajów demokracji ludowej*, 1950, b.p.

Dominowały wśród nich pompatyczne treści związane z historią Związku Radzieckiego. Obchody te były starannie przygotowywane i drobiazgowo reżyserowane. Towarzyszyły im liczne akademie, publiczne odczyty, wystąpienia artystyczne, a także zabawy oraz festyny. Komitet Centralny PPR/PZPR nadzorował ich przebieg, a prasa zamieszczała obszernie relacje, mocno akcentując społeczny entuzjazm – przymus uczestnictwa gwarantował frekwencję. Do masowego udziału we wskazanych rytuałach *zachęcała* nie tylko partia – czyniły to także organizacje społeczno-polityczne, w tym KS.

Dużą wagę przykładano do celebracji święta Armii Czerwonej (23 lutego), którą kreowano na najpotężniejszą siłę militarną świata, czuwającą i nieustannie gotową odeprzeć każdy atak imperialistów³⁹. W całym kraju odbywały się tego dnia wiece i akademie, a przedstawiciele rządzącej partii oraz społeczeństwa (w tym także członkowie KS) składali wieńce na grobach poległych żołnierzy⁴⁰. Obchody te symbolizowały przyjaźń polsko-radziecką oraz – co podkreślano w propagandowym aspekcie – stanowiły wyraz wdzięczności Polaków wobec Związku Radzieckiego. Kolejnym było Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności (9 maja), upamiętniające podpisanie aktu bezwarunkowej kapitulacji III Rzeszy, zgodnie z czasem moskiewskim⁴¹. Corocznie z tej okazji odbywała się wielka defilada wojskowa oraz liczne imprezy towarzyszące (m.in. wieczorne przemarsze żołnierzy z pochodniami, wystawy, seanse kinowe i pokazy teatralne)⁴². Szcze-

³⁹ *Okólnik Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej do zarządów wojewódzkich i powiatowych w sprawie obchodów 30. rocznicy Armii Radzieckiej (3 luty 1948 r. Warszawa)*, W: *Dokumenty i materiały do historii...*, T. 9., s. 288–290.

⁴⁰ I. MAIN: *Trudne świętowanie. Konflikty...*, s. 90–91; *Święto Armii Radzieckiej*, Repozytorium Cyfrowe Filмотeki Narodowej, PKF10/50, http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/6183#VeS_q6Cqpp (dostęp: 28.06.2015).

⁴¹ Nazwą tą posługiwano się oficjalnie jedynie w 1945 roku. W następnych latach pojawiły się inne określenia, m.in.: Święto Pokoju, Dzień Zwycięstwa czy Uroczystości 9 Maja.

⁴² P. OSĘKA: *Rytuały stalinizmu...*, s. 58–60; B. ROGOWSKA: *Funkcje polityczne obchodów Dnia Zwycięstwa w Polsce w latach 1945–1989*. W: *Studia historyczne i politologiczne*. Red. R. GELLES, M.S. WOLAŃSKI. Wrocław 1997, s. 295–305.

gólna estyma, jaką władze darzyły ten jubileusz, wynikała z faktu pielęgnowania wspólnej tradycji walk (m.in. pod Lenino w 1943 roku). Pozwalało to także na umacnianie stereotypu negatywnych stosunków polsko-niemieckich⁴³.

Przez cały okres istnienia *Polski Ludowej* obchody Święta Niepodległości 11 listopada były zakazane, a jakiegokolwiek próby jego upamiętnienia groziły sankcjami. Surogatem dlań, w myśl odgórnego dyktatu, stać się miały, organizowane z celebrą, kolejne rocznice Rewolucji Październikowej (7 listopada). Podkreślano jej ogromne znaczenie dla sprawy niepodległości Polski, w czym nie przeszkadzał komunistom fakt, iż jej polscy uczestnicy, m.in. Feliks Dzierżyński i Julian Marchlewski, byli zagorzałymi przeciwnikami odbudowy niepodległego i suwerennego państwa⁴⁴. Na szczególną uwagę zasługuje jubileusz 30. rocznicy, której władze radzieckie nadały charakter priorytetowy we wszystkich krajach słowiańskich⁴⁵. Z tej okazji KS zorganizował uroczystą konferencję z udziałem przedstawicieli korpusu dyplomatycznego, aparatu państwowego i partyjnego, reprezentantów wojska oraz organizacji społeczno-kulturalnych⁴⁶; ponadto, przygotowywał dla TPPR materiały odczytowe, biorąc także udział w organizacji jednej z imprez towarzyszących obchodom, tj. Radiowym Festiwalu Muzyki Słowiańskiej. Przegląd zespołów chóralnych, muzycznych oraz solistów (z Polski, ZSRR, Bułgarii, Czechosłowacji i Jugosławii) odbył się w dniach 8–16 listopada 1947 roku w Warszawie. Uroczyste otwarcie Festiwalu w Sali Teatru Polskiego było transmitowane przez radio w Belgradzie, Paryżu, Pradze i Moskwie⁴⁷. W realizację obchodów wciągnięto również struktury terenowe. Władze KS przekazały oddziałom wojewódzkim instrukcję dotyczącą sposobów organizacji rocznicy, jej charakteru, jak również postulowanej akcji propagandowej. Prezydium zobowiązało się do przesłania materiałów (m.in. plakatów z podobiznami Władimira Lenina i Józefa Stalina, odbitek fotografii z okresu rewolucji październikowej oraz egzemplarzy broszury, wydanej specjalnie na tę okazję

⁴³ Szerzej zob.: A. SAKSON: *Niemcy w świadomości społecznej Polaków*. W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1948*. Red. A. WOLFF-POWĘSKA. Poznań 1993, s. 409–415; E. DMITROW: *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987, passim.

⁴⁴ AAN. Ministerstwo Informacji i Propagandy (1945–1947), sygn. 168, t. 161 (nr mikrofilmu 28063), *Sprawozdanie z konferencji w Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w sprawie rocznicy Wielkiej Rewolucji Rosyjskiej*, 31.09.1946, k. 262–263.

⁴⁵ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 34, w. 540, *Uchwała Prezydium Komitetu Wszechsłowiańskiego z dn. 26–28 kwietnia 1947 roku*, 4.05.1947, k. 6.

⁴⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 74, *Program uroczystej konferencji zorganizowanej przez Komitet Słowiański z okazji uczczenia 30. rocznicy Rewolucji Październikowej*, 7.11.1947, k. 11–12.

⁴⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 19, *Protokół z posiedzenia Komisji Programowej Komitetu Organizacyjnego Festiwalu Muzyki Słowiańskiej*, 1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 75, *Wykaz imprez w związku z uroczystymi obchodami 30. rocznicy Rewolucji Październikowej*, 1947, k. 14; A. KORZON: *Polsko-radzieckie kontakty...*, s. 220; *Z festiwalu muzyki słowiańskiej*, Polska Kronika Filmowa, PKF47/47, <http://www.kronikarp.pl/szukaj,36556,tag-689502,strona-1> (dostęp: 28.06.2015).

przez TPPR), jednak główny trud scedowano na działaczy terenowych⁴⁸. Żądano przygotowania akademii oraz zwołania uroczystych posiedzeń Zarządów Wojewódzkich, poszerzonych o obecność zaproszonych gości – przedstawicieli nauki, wojewódzkich władz partyjno-państwowych oraz delegacji Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej. Uroczystościom towarzyszyć miała akcja propagandowa w prasie i radiu⁴⁹. Jedną z typowo propagandowych akcji KS było wsparcie obchodów 150. rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1948) i Aleksandra Puszkina (1949). W ramach tzw. akcji puszkiniowskiej, finansowanej przez MKiS, zorganizowano liczne konkursy recytatorskie oraz spotkania poświęcone życiu i twórczości rosyjskiego twórcy. Nakładem Komitetu Słowiańskiego ukazał się także, w całości mu poświęcony, dodatek do „Życia Słowiańskiego”. Zawierał on sporo informacji biograficznych, a także tekst referatu wygłoszonego 11 czerwca 1949 roku w Warszawie przez związanego z władzami literata – Stefana Żółkiewskiego. Podobny wydzwięk miała wystawa pt. *Mickiewicz–Puszkina*. Jej premiera odbyła się 21 czerwca 1949 roku w Muzeum Narodowym⁵⁰. Wiele uwagi poświęcono wyidealizowanej przyjaźni A. Puszkina z A. Mickiewiczem. Relacje łączące obu poetów przedstawiano jako bezkonfliktowe, a ich poglądy jako tożsame – swoisty symbol braterskiej przyjaźni i współpracy polsko-radzieckiej⁵¹.

Komitet Słowiański kooperował także z przedsiębiorstwem państwowym *Film Polski*, organizując seanse filmów produkcji krajów socjalistycznych. Wyświetlały je kina stałe, objazdowe oraz tzw. przenośne, urządzone w świetlicach i klubach. Obok pojawiały się różnorodne wystawy o charakterze planszowo-gablotowym, co było stałym elementem prac stowarzyszenia⁵².

Przykładem realizacji kulturalnych KS mogą być także spotkania sympatyków wzajemnego zbliżenia narodów. Na szczególną uwagę zasługują tu tzw. wieczory słowiańskie, których pomysłodawcą i realizatorem był Oddział Wojewódzki w Krakowie. Odbywały się one w lokalu „Kuźnicy” lub sali wykładowej krakowskiego Muzeum Przemysłowego, gromadząc sporą liczbę słuchaczy (wstęp na nie był bezpłatny). Najczęściej poświęcano je prezentacji dorobku narodów słowiańskich w obszarze historycznym, literackim czy szeroko pojętej sztuki (prezentacja twórczości plastycznej, występy muzyków i zespołów teatralnych). W ramach tego cyklu zorganizowano m.in. wieczór poezji Władimira Majakow-

⁴⁸ ZSRR nasz sąsiad i sojusznik. 1917–1947. Warszawa 1947, passim.

⁴⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 75, *Instrukcja obchodów 30. rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej*, 1947, k. 13–14.

⁵⁰ Aleksander Puszkina, 1799–1837. „Życie Słowiańskie” 1949, nr 7–8 (dodatek), passim.

⁵¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół posiedzenia egzekutywy Komitetu Słowiańskiego*, 28.02.1949, k. 135–136; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Pismo z Ministerstwa Kultury i Sztuki do sekretarza generalnego Komitetu Słowiańskiego Jadwigi Kwiatowskiej*, 21.01.1950, k. 69; M. OLEJNICZAK: *Polsko-radzieckie kontakty...*, s. 121–122; E. BASIŃSKI: *Polska–ZSRR. Kronika...*, s. 98–100.

⁵² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 27, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.

skiego, A. Mickiewicza i A. Puszkina, a także spotkania poświęcone meandrom literatury bułgarskiej⁵³.

3.2. Aktywność wydawnicza

Aktywność informacyjno-propagandowa KS w Polsce wiązała się także, i to w znaczącej mierze, z działalnością wydawniczą. Obejmowała ona publikacje form periodycznych i różnorodnych wydawnictw okazjonalnych. Głównym organem prasowym KS stało się czasopismo o charakterze popularnonaukowym pt. „Życie Słowiańskie”. Był to pierwszy – a także do końca 1948 roku jedyny – powojenny periodyk sławistyczny⁵⁴. W świetle zachowanego materiału archiwalnego trudno ustalić pomysłodawcę tytułu pisma oraz precyzyjny czas podjęcia decyzji o jego powstaniu⁵⁵. Profil tematyczny określono w pierwszym numerze, a następnie potwierdzono go na początku marca 1946 roku, w czasie konferencji w Warszawie. Miał to być magazyn przeznaczony dla polskich elit intelektualnych, informujący je o dokonaniach tzw. ruchu nowosłowiańskiego oraz rozpowszechniający informacje o konieczności ścisłej współpracy ze Związkiem Radzieckim, a także pozostałymi państwami słowiańskimi⁵⁶. Analiza merytorycznej zawartości nasuwa jednakże odmienną konstatację. Jakość nachalnych agitacyjnych treści, serwowanych w szczególności od roku 1948, pozostawia tu wiele do życzenia, przede wszystkim w odniesieniu do sugerowanych beneficjentów.

⁵³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Protokół z zebrania Wojewódzkiego Oddziału krakowskiego Komitetu Słowiańskiego*, 15.04.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Oddziału krakowskiego od założenia do 31 XII 1946 roku*, 19.05.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Oddziału krakowskiego za czas I I 1947 – 22 V 1947*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Oddziału krakowskiego za rok 1948*, 25.01.1949, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 76, *Sprawozdanie z wieczoru słowiańskiego urządzonego dnia 5 listopada 1949*, 21.11.1949, k. 27.

⁵⁴ W latach 1946–1947 pismo zaopatrzone było w podtytuł: „Miesięcznik poświęcony sprawom słowiańskim i pokojowemu współżyciu narodów”. Od stycznia 1949 roku zmieniono go na: „Miesięcznik społeczno-polityczny poświęcony sprawom słowiańskim, życiu ZSRR i krajów demokracji ludowej oraz pokojowemu współistnieniu narodów”. Kolejna modyfikacja, wprowadzona w kwietniu 1953 roku, związana była ze zmianą częstotliwości wydawania tytułu („Kwartalnik społeczno-polityczny”).

⁵⁵ Z zachowanych materiałów archiwalnych wiadomo jedynie, że decyzja ta musiała zapaść przed 29 listopada 1945 roku, gdyż to właśnie tego dnia Prezydium KS zwróciło się z oficjalną prośbą do Ministerstwa Obrony Narodowej o dotację dla „Życia Słowiańskiego”. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 110, *Pismo Mieczysława Michałowicza i Henryka Batowskiego do Ministerstwa Obrony Narodowej*, 30.03.1946, b.p.

⁵⁶ *Od Redakcji*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 4.

Zgoda na druk periodyku została udzielona w styczniu 1946 roku. Prezydium KS otrzymało ją z rąk Centralnego Biura Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, które następnie przekształcone zostało w Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk [dalej: GUKPPIW]⁵⁷. Miesięcznik zaczął ukazywać się od stycznia 1946 roku⁵⁸. W kwietniu 1953 roku pojawiał się już jedynie w formie kwartalnika, co trwało do czerwca tego roku. Ogółem zredagowano i opublikowano 84 numery, o średniej objętości 60 stron, jednak ze względu na podwójną, a czasem nawet potrójną numerację, faktycznie było to tylko 66 zeszytów⁵⁹. We wskazanym okresie wydano również kilka dodatków uzupełniających⁶⁰. Pismo ukazywało się nakładem SW *Czytelnik*⁶¹. Nie sposób nie zauważyć, iż nie cieszyło

⁵⁷ Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk [dalej: GUKPPIW] został powołany formalnie do życia dekretem KRN z 5 lipca 1946 roku. Podlegał Prezesowi Rady Ministrów [dalej: RM], a prowadzona przezeń kontrola miała zapobiegać godzeniu w ustrój Polski, ujawnianiu państwowych tajemnic, działaniu na szkodę międzynarodowych stosunków oraz naruszaniu prawa i dobrych obyczajów. Dekret ustalał, że GUKPPIW ma prawo sankcjonować rozpowszechnianie wszelkiego rodzaju utworów bez względu na to, czy będą one miały postać druku, obrazu czy żywego słowa. W następnych latach stopniowo rozszerzono uprawnienia Urzędu. Od 1948 roku w gestii GUKPPIW znalazły się zezwolenia na druk czasopism, a od 1952 roku także zawiadomień, plakatów, ogłoszeń i pieczętek, nie wspominając o prawie do posiadania maszyn powielających. Zapewniało to komunistom utrzymanie pełnej kontroli nad środkami masowego przekazu, informacją oraz życiem naukowym i kulturalnym państwa. *Dekret z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” [dalej: Dz.U.RP] nr 34 z 1946, poz. 210, s. 379; *Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*. Oprac. D. NAŁĘCZ. Warszawa 1994, s. 9–26.

⁵⁸ Premierowy, tj. styczniowy numer „Życia Słowiańskiego” w rzeczywistości ukazał się dopiero 19 lutego, a więc z ponad dwutygodniowym opóźnieniem względem pierwotnie planowanego terminu wydania. Archiwum MSZ. Gabinet Ministra (1945–1951), sygn. 15, w. 30, t. 194, *Plan pierwszego numeru „Życia Słowiańskiego”*, i 1946, k. 2; ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/4, *Protokół z IV-go posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 20.02.1946, b.p.

⁵⁹ W 1946 roku ukazały się 3 zeszyty łączone, oznaczone numeracją 4–5, 7–8 i 9–10–11. W 1947 roku – 2 (1–2 i 7–8), w latach 1948–1949 roku – po 4 (odpowiednio: 1–2, 3–4, 7–8–9 i 10–11 oraz 1–2, 5–6, 7–8 i 11–12), w 1950 roku – 2 (1–2 i 7–8), a w 1951 roku – 3 (1–2, 7–8, 11–12). Ostatni numer z podwójną numeracją wyszedł w 1952 roku (6–7).

⁶⁰ M.in.: P.F. JUDIN: *Na drogach przejścia do socjalizmu w krajach demokracji ludowej*. „Życie Słowiańskie” 1950, nr 1–2 (dodatek), passim; T. MOTYLEW: *Postępowi pisarze świata w walce o pokój*. „Życie Słowiańskie” 1951, nr 9 (dodatek), passim; T.K. PIETROW: *Wielki stalinowski plan przeobrażenia przyrody*. „Życie Słowiańskie” 1950, nr 10 (dodatek), passim; A. ZWORYKIN: *O radzieckim pierwszeństwie w nauce*. „Życie Słowiańskie” 1949, nr 3 (dodatek), passim.

⁶¹ Spółdzielnia Wydawnicza [dalej: SW] *Czytelnik* powołana została 16 października 1944 roku w Lublinie, jako Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa. Jej pierwszym prezesem w latach 1944–1948 był Jerzy Borejsza. Od stycznia do lipca 1945 roku siedzibą *Czytelnika* była Łódź, a następnie Warszawa. W tym czasie rynek zdominowany był przez wydawców prywatnych. Różnorodność zapewniała szeroki asortyment wydawniczy. Wraz z umacnianiem się władzy komunistycznej sektor ten był jednak systematycznie wypierany. Od 1947 roku rozpoczęła się stopniowa likwidacja niepaństwowych i niepartyjnych instytucji wydawniczych. W efekcie tych działań

się ono dużą poczytnością. Potwierdza to niski nakład – wahający się od 5 tys. W momencie powstania do 1,8 tys. na krótko przed jego likwidacją⁶². Ponadto do końca lat 40. XX wieku większa część wydań rozchodziła się w ramach zorganizowanej prenumeraty zbiorowej, trafiając głównie do szkół i bibliotek publicznych lub była kolportowana w formie darmowych egzemplarzy, które otrzymywali członkowie KS, osoby z nim współpracujące, funkcjonariusze wyższego szczebla z Ministerstwa Oświaty, Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: MBP] oraz MSZ⁶³. Bezpłatnie rozsyłano je również do pracowników słowiańskich placówek dyplomatycznych na terenie kraju oraz do narodowych KS⁶⁴. Nie sposób ustalić liczby prenumerat indywidualnych. Wiadomo jedynie, że w 1947 roku było ich zaledwie 28, w roku następnym 38, a pod koniec 1950 roku – 52⁶⁵. Nasuwa to konkluzję, że we wspomnianym okresie ta kategoria odbiorców miała dla redakcji znaczenie drugorzędne.

Redakcja „Życia Słowiańskiego” miała dwie siedziby. Pierwsza z nich mieściła się w warszawskim lokalu Prezydium KS przy al. J. Stalina, druga z kolei w Krakowie, przy ulicy Basztowej 15, gdzie faktycznie odbywały się wszystkie prace związane z procesem wydawniczym⁶⁶. Pierwszym redaktorem pisma został Henryk Batowski. Funkcję tę pełnił nieprzerwanie od stycznia 1946 roku do maja roku 1951. W skład pierwszej redakcji weszli ponadto: zastępca redaktora

w lipcu 1949 roku powołano Centralną Komisję Wydawniczą, koordynującą funkcjonowanie wydawnictw państwowych i spółdzielczych, odpowiedzialną także za likwidację wydawnictw prywatnych. W 1950 roku *Czytelnik* oraz pozostałe spółdzielnie wydawnicze zostały włączone do Państwowego Przedsiębiorstwa Kolportażu *Ruch*, które utworzono 20 grudnia 1949 roku. Przedsiębiorstwo podlegało nadzorowi Ministerstwa Poczty i Telegrafów, natomiast w zakresie koordynacji zagadnień wydawniczych i kolportażowych – Prezesowi Rady Ministrów. Szerzej zob.: A. BROMBERG: *Książki i wydawcy: ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*. Warszawa 1958, passim; M. CZARNOWSKA: *Książka w Polsce Ludowej. Statystyczna analiza ruchu wydawniczego*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 140–160; P. KITRASIEWICZ, Ł. GOŁĘBIEWSKI: *Rynek książki w Polsce 1944–1989*. Warszawa 2005, passim; S. SIEKIEŃSKI: *Spółdzielnia Wydawnicza «Czytelnik»*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1, s. 173–197.

⁶² Największy nakład w swojej historii pismo osiągnęło w pierwszej połowie 1951 roku (6,5 tys. egz.). AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji „Życia Słowiańskiego” za rok 1951*, 13.03.1952, b.p.

⁶³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 110, *Pismo redaktora «Życia Słowiańskiego» Henryka Batowskiego do Ministerstwa Oświaty*, 3.01.1949, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 110, *Pismo administracji „Życia Słowiańskiego” do Biura Komitetu Słowiańskiego w sprawie prenumerat zbiorowych*, 21.12.1950, b.p.

⁶⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 106, *Protokół z posiedzenia Kolegium Redakcyjnego «Życia Słowiańskiego» w Krakowie*, 25.03.1948, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 106, *Protokół z posiedzenia Kolegium Redakcyjnego «Życia Słowiańskiego» w Krakowie*, 20.04.1948, b.p.

⁶⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Wykaz ilościowy prenumerat «Życia Słowiańskiego» na dzień 31 grudnia 1948*, 01.1949, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 108, *Sprawozdanie z działalności redakcji «Życia Słowiańskiego» za rok 1950*, 9.03.1951, k. 21–23.

⁶⁶ Od 1951 roku funkcjonowała już tylko placówka stołeczna.

naczelnego – Fryderyk Łęski⁶⁷ oraz sekretarz – Bożena Modelska, która funkcję tę pełniła jedynie przez kilka miesięcy, ponieważ w marcu 1946 roku przeprowadziła się z Krakowa do Wrocławia⁶⁸.

To właśnie H. Batowski i F. Łęski byli całkowicie odpowiedzialni za treści zamieszczone na łamach dwóch pierwszych numerów. W lutym 1946 roku główny redaktor, powołując się na swą ścisłą współpracę z MSZ, wystąpił z propozycją drukowania kolejnych numerów bez konieczności zatwierdzania ich przez Egzekutywę KS oraz Departament Prasy i Publikacji MSZ. Wszelkie próby wybicia się na niezależność skazane były na niepowodzenie⁶⁹. Warto podkreślić, że pomysł H. Batowskiego w ówczesnym układzie politycznym, niezależnie od stanowiska władz KS, był nierealny. Stworzony w Polsce system zarządzania i kontroli prasy *dbał* o właściwy obieg informacji. Prasa, jako jeden z elementów propagandy komunistycznej, służyć miała przede wszystkim indoktrynacji społeczeństwa polskiego.

Periodyk składał się z dwóch odrębnych części. Pierwsza z nich, drukowana w formie pojedynczej szpalty, zawierała artykuły popularyzacyjne, dotyczące spraw ogólnosłowiańskich i problematyki krajów wspólnoty. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że do końca 1947 roku wykazywano duże zainteresowanie sprawą łużycką, systematycznie zamieszczając materiały na temat tego najmniejszego narodu słowiańskiego. Uwagę poświęcano przede wszystkim wydarzeniom bieżącym, odnotowując aktywność na tym polu tak w Polsce, jak i pozostałych krajach słowiańskich (patrz: rozdział 4). Z kolei treści zamieszczone w drugiej części (układ dwuszpaltowy) miały charakter krótkich materiałów informacyjnych, grupowanych w stałe działy tematyczne. W latach 1946–1949 należały do nich: *Najważniejsze wiadomości o Słowiańszczyźnie współczesnej*⁷⁰, *Rozwój idei słowiańskiej w Polsce*, *Z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, *Kronika polityczna, kulturalna i gospodarcza*, *Przegląd wydawnictw książkowych i czasopism*. Okazjonalnie drukowano też wiadomości sportowe oraz informacje dotyczące sztuki współczesnej⁷¹.

⁶⁷ FRYDERYK ŁĘSKI (1907–?) – dziennikarz; w tym czasie kierownik krakowskiego oddziału Polskiej Agencji Prasowej *Polpress*. AAN. KSWP, sygn. 858, t. 106, *Protokół z posiedzenia Kolegium Redakcyjnego «Życia Słowiańskiego» w Krakowie*, 20.04.1948, b.p.

⁶⁸ Funkcję sekretarza czasopisma przejęła wówczas studentka Henryka Batowskiego – Alina Szklarska.

⁶⁹ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/4, *Protokół z IV posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 20.02.1946, b.p.

⁷⁰ Dział stanowił kompendium wiedzy o narodach i państwach słowiańskich. W latach 1945–1946 w jego ramach ukazały się następujące artykuły: *Abecadła słowiańskie*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 132–134; *Jak czytać nazwiska słowiańskie?* „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 18–19; *Języki słowiańskie*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 3, s. 80–81; *Narody słowiańskie*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 2, s. 53–54; *Państwa słowiańskie (dane ogólne)*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 7–8, s. 225–227; *Siedziby Słowian i nazwy krajów (regionów)*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 6, s. 178–180; *Słowianie w czasie II wojny światowej 1939–1945*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 9–10–11, s. 290–293.

⁷¹ Rubryka sportowa pojawiła się po raz pierwszy w numerze 3, a dział *Teatr i film słowiański* w zeszytach 7–8 z 1946 roku.

Analiza treści „Życia Słowiańskiego” z lat 1946–1947 ukazuje dominantę artykułów o charakterze sprawozdawczo-informacyjnym, odnoszących się do zagadnień kulturalnych, literackich i sztuki słowiańskiej (nie zawsze najwyższych lotów). Wiele uwagi poświęcono również historii Słowian, dość często ukazywanej w perspektywie niekorelującej z rzetelnością warsztatową. Na łamach miesięcznika prezentowano ponadto stosunek narodów słowiańskich wobec społeczeństwa polskiego, dążąc przede wszystkim do zaznajomienia inteligencji polskiej z hasłami, ideami i założeniami tzw. ruchu nowosłowiańskiego, oczywiście w zgodzie z obowiązującą i wielokrotnie już wzmiankowaną wykładnią polityczną. Systematycznie zamieszczano także sprawozdania z bieżącej działalności Komitetu. Autorami tekstów byli głównie, poza redaktorem naczelnym i jego współpracownikami, członkowie władz KS (m.in. Tadeusz Grabowski⁷², T. Lehr-Spławiński⁷³, M. Michałowicz⁷⁴ i H. Świątkowski⁷⁵) oraz osoby blisko z nimi współpracujące (m.in. Walery Goetel⁷⁶, Jan Magiera⁷⁷, Tadeusz Spiss⁷⁸ czy J. Widadajewicz⁷⁹). Okazjonalnie zamieszczano także artykuły zagranicznych działaczy słowiańskich, pozyskiwane za pośrednictwem polskiej sekcji KW w Moskwie. W ramach współpracy wydawniczej na łamach gazety pojawiły się wypowiedzi między innymi Stelli Błagojew i Iwana Stefanowa⁸⁰.

⁷² T. GRABOWSKI: *Adolf Černý*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 5, s. 169–173; IDEM: *O współpracę Słowian w dziedzinie literatury*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 2, s. 44–46; IDEM: *Tragedia Bułgarii*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 108–113; IDEM: *Jeszcze o Puszczyńce w Polsce*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 6, s. 213–215.

⁷³ T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Konferencja slawistyczna w Leningradzie*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 9–10–11, s. 305–306; IDEM: *Naukowe zjazdy slawistyczne*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 12, s. 446–448.

⁷⁴ M. MICHAŁOWICZ: *O potrzebie stworzenia i wydawania Encyklopedii Słowiańskiej*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 12, s. 365–366; IDEM: *Gleba i klimat*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 6, s. 216–218.

⁷⁵ H. ŚWIĄTKOWSKI: *Michał Kalinin*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 6, s. 162–163; IDEM: *Nowa konstytucja Jugosławii*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 9–10–11, s. 253–256; IDEM: *Słowianie w służbie pokoju i wolności*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 12, s. 349–353; IDEM: *Trzydziestolecie Państwa Radzieckiego*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 11, s. 368–370; IDEM: *Współpraca prawników państw słowiańskich*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 9, s. 304–306; IDEM: *Zdobywcze słowiańskich demokracji ludowych*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 6, s. 207–209.

⁷⁶ W. GOETEL: *Stosunki gospodarcze polsko-czechosłowackie*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 3, s. 74–77.

⁷⁷ J. MAGIERA: *Svatopluk Čech*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 115–119.

⁷⁸ T. SPIS: *Współpraca gospodarza Słowian*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 12–16.

⁷⁹ J. WIDADAJEWICZ: *Niemcy wobec Słowian połabskich*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 147; IDEM: *Słowianie Zachodni a Niemcy w wiekach średnich*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 9–10–11, s. 328.

⁸⁰ IWAN STEFANOW (1899–1980) – ekonomista i statystyk, dyrektor Bułgarskiego Banku Narodowego (1944–1946), minister finansów (1946–1949). *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-bułgarskich. T. 2. 1944–1960*. Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Wrocław–Warszawa–Kra-ków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 99.

Pomimo że z dzisiejszej perspektywy periodyk od samego początku był wyraźnie podatny na polityczną indoktrynację, nie zdobył on uznania polskich władz stowarzyszenia i kierownictwa KW. Egzekutywa KS zarzucała redakcji unikanie tematów aktualnych i nadmierne poświęcanie uwagi zagadnieniom historycznym⁸¹. Zgodnie z ogólną kreacją zasady instrumentalności, drukowane informacje miały być nie tylko aktualne politycznie, lecz przede wszystkim przekazywane w określonych celach, tj. pacyfikowania nastrojów antykomunistycznych i pozyskania sympatyków nowej władzy (głównie wśród inteligencji)⁸². W podobnym tonie wypowiadali się działacze radzieccy. W połowie 1947 roku, na posiedzeniu rozszerzonego Prezydium KO, skrytykowano „Życie Słowiańskie” za brak zdecydowanego oblicza ideowo-politycznego, a także zbyt obszerny dobór tematów⁸³. Negatywna opinia członków moskiewskiego ośrodka na temat polskiego czasopisma w ciągu siedmiu miesięcy została powtórzona jeszcze dwukrotnie. Pierwszy raz podczas warszawskiego Plenum KO w czerwcu 1947 roku, drugi – w grudniowym numerze czasopisma „Slavjane”, gdzie stwierdzono, że: „[...] w czasopiśmie czytelnik może znaleźć najrozmaitsze wiadomości o narodach słowiańskich i ruchu słowiańskim. Ale niestety nie znajdzie on najważniejszego – ostrych politycznych wystąpień, dotyczących istotnych, najbardziej życiowych zagadnień dla narodów słowiańskich”⁸⁴.

Sugestie te były wyraźnym ostrzeżeniem, tym samym pierwsza wzmianka o konieczności zmian w ideologicznym profilu pisma pojawiła się już pod koniec 1946 roku⁸⁵. W sprawozdaniu z działalności KS za rok 1947 władze stowarzyszenia określiły podstawowe zadania, jakie spełniać miał jego organ prasowy – tzn. natychmiastowe informowanie społeczeństwa polskiego o bieżących (podanych w efektywnej i efektownej formie) wydarzeniach z życia narodów słowiańskich oraz kwestiach związanych z międzynarodową współpracą Słowian. Zanegowano tym samym *charakter tylko informacyjny*, kładąc główny nacisk na propagowanie osiągnięć władzy ludowej, pochwałę nowego ustroju i afirmowanie

⁸¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 106, *Protokół z II posiedzenia Kolegium Redakcyjnego «Życia Słowiańskiego» w Warszawie, 19.02.1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 108, *Sprawozdanie ogólne redakcji «Życia Słowiańskiego» za rok 1948, 6.02.1949*, k. 1–2.

⁸² Szerzej zob.: S. KUŚMIERSKI: *Propaganda polityczna Polskiej Partii Robotniczej w latach 1944–1948*. Warszawa 1976, s. 34–46; J. LUBIŃSKI: *Najważniejsze zasady i cele polityki PZPR w dziedzinie komunikowania w latach 1948–1971*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 2, s. 123–126.

⁸³ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, w. 34, t. 540, *Uchwała Prezydium Komitetu Ogólnosłowiańskiego z dn. 26–28 kwietnia 1947, 4.05.1947*, k. 3.

⁸⁴ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 540, w. 34, *Uchwała prezydium Komitetu Ogólnosłowiańskiego o działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego i narodowych Komitetów Słowiańskich po Kongresie Słowiańskim w Belgradzie oraz o zadaniach bieżących, 4.05.1947*, k. 2–3.

⁸⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Program pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce na rok 1947, 12.1946*, b.p.

międzynarodowej współpracy ze Związkiem Radzieckim⁸⁶. Określiło to zatem w jednoznaczny sposób charakter pisma na rok 1948.

Już na jego początku, podczas jednego z krakowskich spotkań zespołu redakcyjnego ustalono, że w każdym numerze miesięcznika powinny znaleźć się artykuły poruszające aktualne tematy polityczne, gospodarcze i kulturalne krajów słowiańskich. Za ich adekwatny do politycznych wymogów poziom ideologiczny odpowiadała redakcja oraz dyrektor Departamentu Prasy MSZ – Wiktor Grosz⁸⁷. Autorami tekstów miały być przede wszystkim osoby zajmujące wysokie stanowiska w aparacie władzy, a nie jak do tej pory członkowie stowarzyszenia. Zamiaru tego nie udało się jednak zrealizować, głównie z powodu niskiego poziomu intelektualnego (poza nielicznymi wyjątkami) działaczy partyjno-państwowych, z różnych względów nie zawsze chcących korzystać z pomocy wykształconego aparatu pomocniczego. Niewykluczone, że niechęć ta dyktowana była również obawą ujawnienia własnego światopoglądu na łamach kontrowersyjnego (pomimo jego ideologicznych walorów) i obserwowanego przez aparat bezpieczeństwa czasopisma.

Oficjalnie redakcja miesięcznika miała dbać o to, by liczba opublikowanych materiałów na temat poszczególnych państw słowiańskich w skali roku była do siebie zbliżona. W rzeczywistości jednak większość zamieszczanych tekstów dotyczyła ZSRR. W latach 1946–1948 ogółem ukazały się 73 takie artykuły i 403 notatki, co stanowiło około 60% wszystkich informacji⁸⁸. Sytuacja nie zmieniła się w latach następnych. Z zestawień tematycznych artykułów drukowanych w pierwszej części periodyku (patrz: tabela 3) oraz wiadomości odnotowanych w kronikach z lat 1948–1949 (patrz: tabela 4) wynika, że państwem zdecydowanie najczęściej przywoływanym był Związek Radziecki. Przedstawianie Słowiańszczyzny z radzieckiego punktu widzenia implikował fakt podporządkowania prasy wytycznym partii rządzącej oraz istnieniu cenzury prewencyjnej, ograniczającej możliwość rozpowszechniania wiadomości niezgodnych z oficjalnym nurtem⁸⁹.

Kreowanie wizerunku ZSRR można podzielić na dwie podstawowe kategorie. Pierwszą stanowił przekaz polityczny, czyli publikacje odnoszące się do przywódców rewolucji, ideologii, rocznic państwowych oraz komentarzy bieżącej polityki tego państwa, gdzie dominującym motywem było przedstawianie go

⁸⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

⁸⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 106, *Protokół z I posiedzenia Kolegium Redakcyjnego «Życia Słowiańskiego» w Warszawie, 01.1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 106, *Protokół z posiedzenia Kolegium Redakcyjnego «Życia Słowiańskiego» w Krakowie, 15.01.1948*, b.p.

⁸⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 61, *Wykaz artykułów, informacji i ilustracji na temat Związku Radzieckiego, które ukazały się w miesięczniku «Życie Słowiańskie» w latach 1946–1948, 24.11.1949*, b.p.

⁸⁹ Szerzej zob.: A. KOZIEŁ: *Polityka prasowa w latach 1944–1956*. W: *Aparat represji wobec inteligencji w latach 1945–1956*. Red. D. RAFALSKA, R. HABIELSKI. Warszawa 2010, s. 123–135.

jako strażnika światowego pokoju i bezpieczeństwa Polski w jej nowych granicach. Drugą obszerną kategorię stanowiły teksty poświęcone kulturze i sztuce radzieckiej. Tendencja ta utrzymywała się także w następnych latach.

Tabela 3. Tematyka artykułów popularyzacyjnych „Życia Słowiańskiego” w latach 1948–1949

Tematy	Artykuły			Suma
	polityczne	gospodarcze	kulturalne	
Sprawy ogólnosłowiańskie	15	0	1	16
ZSRR	30	6	24	60
Czechosłowacja	16	4	11	31
Bułgaria	12	5	5	22
Jugosławia	5	1	3	9
Polska	16	2	1	19

Opracowano na podstawie: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji «Życia Słowiańskiego» w okresie 1 I – 31 XII 1948*, 5.02.1949, k. 3–5; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji «Życia Słowiańskiego» w okresie 1 I – 31 XII 1949*, 25.02.1950, k. 12–14.

Tabela 4. Zestawienie zagadnień odnotowanych w kronice „Życia Słowiańskiego” w latach 1948–1949

Tematy	Kronika			Suma
	polityczna	gospodarcza	kulturalna	
Sprawy ogólnosłowiańskie	11	0	0	11
ZSRR	139	154	172	465
Czechosłowacja	117	133	128	378
Bułgaria	86	85	79	250
Jugosławia	23	35	22	80

Opracowano na podstawie: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji «Życia Słowiańskiego» w okresie 1 I – 31 XII 1948*, 5.02.1949, k. 3–5; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji «Życia Słowiańskiego» w okresie 1 I – 31 XII 1949*, 25.02.1950, k. 12–14.

Rok 1949, zgodnie z oczekiwaniami komunistów, to ewidentne już zaangażowanie się pisma w meandry aktualnej sytuacji politycznej. Polem do popisu stał się konflikt radziecko-jugosłowiański (patrz: rozdział 5). Wskazana zmiana profilu pisma wiązała się z pełną polityczną strukturą Komitetu oraz towarzyszącą jej tendencją do przekształcenia „Życia Słowiańskiego” w adekwatny do jej oczekiwań organ prasowy. Zmiany te rozpoczęły się już w 1947 roku, kiedy wysiłek Egzekutywy KS skoncentrował się na trosce o prawidłowy dobór współpracowników – zgodny z życzeniami władz partyjnych. Właściwa postawa polityczna i światopoglądowa stała się tu kluczowym kryterium naboru. W dniu 17 stycznia 1948 roku powołano pięcioosobowe Kolegium Redakcyjne, które oficjalnie miało czuwać nad utrzymaniem wysokiego poziomu naukowego publikacji, jednakże jego właściwa rola wiązała się przede wszystkim z utrzyma-

niem odpowiedniego oblicza ideowego⁹⁰. Poza osobą H. Batowskiego, którego rolę ograniczono jedynie do funkcji redaktora naukowego, w skład Kolegium weszli H. Świątkowski (przewodniczący) oraz S. Trojanowski (redaktor polityczny). W latach 1948–1950 w składzie redakcyjnym pisma znaleźli się również K. Piwarski i kierownik Międzyuczelnianego Studium Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym przy UJ – Józef Sieradzki.

W latach 1948–1950 KS wydawał ponadto miesięcznik pt. „Wolne Narody”, skierowany do szerokiego kręgu czytelników. Pismo powstało z inicjatywy Wydziału Propagandy KC PPR. Redaktorem naczelnym był Mieczysław Berman⁹¹. W skład redakcji weszli ponadto: Roman Kornecki⁹² (redaktor polityczny), Adam Galis⁹³ (redaktor literacki) oraz Filip Istner⁹⁴ (redaktor Działu Zagranicz-

⁹⁰ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III-151, t. II/12, *Sprawozdanie ogólne za rok 1948*, 6.02.1949, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 158, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowińskiego w Polsce*, 12.12.1949, k. 175–181.

⁹¹ MIECZYŚLAW BERMAN (1903–1975) – grafik i satyryk, projektant Orderu Krzyża Grunwaldu. Kształcił się w Miejskiej Szkole Sztuk Zdobniczych w Warszawie; był członkiem grupy artystycznej *Czapka Frygijska*, która jednoczyła malarzy o poglądach lewicowych (1934–1937). Okres II wojny światowej spędził w ZSRR, gdzie publikował swoje prace m.in. w „Czerwonym Sztandarze” (1939–1941) i „Nowych Widnokręgach” (1943–1946). Po powrocie do kraju pracownik Wydziału Kultury KC PZPR. Zamieszczał swoje rysunki i fotomontaże satyryczne m.in. W „Szpilkach” i „Trybunie Wolności”. S. CZEKAŁSKI: *Fotomontaż polski w XX-leciu międzywojennym*. Warszawa 2003, s. 48–49.

⁹² ROMAN KORNECKI, właśc. SALOMON STRAMER (1905–1984) – dziennikarz; członek PPR i PZPR. Wieloletni pracownik Wydziału Kultury KC PZPR, w latach 1948–1951 redaktor naczelny „Trybuny Wolności”. J. PAWŁOWICZ, B. POLAK: *Interesuje mnie człowiek. Rozmowa z Ryszardem Bugajskim, reżyserem, twórcą spektaklu telewizyjnego «Śmierć rotmistrza Pileckiego»*. „Biuletyn IPN” 2006, nr 7(66), s. 40.

⁹³ ADAM GALIS (1906–1988) – poeta, eseista i tłumacz literatury radzieckiej. Studiował na Wydziale Humanistycznym i Wydziale Prawa UW. Debiutował w 1925 roku na łamach dziennika „Ziemia Lubelska” jako publicysta. W latach 1927–1939 był dziennikarzem warszawskiej prasy. Po wybuchu II wojny światowej zamieszkał we Lwowie, w 1941 roku ewakuowany do Uzbekistanu. Do kraju powrócił dopiero w 1947 roku. Wieloletni pracownik Polskiego Radia (1947–1955), gdzie prowadził audycje polityczno-informacyjne. A. HUTNIKIEWICZ, A. LAM: *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa 2000, s. 181.

⁹⁴ FILIP ISTNER (1912–1990) – poeta, dziennikarz i publicysta literacki; członek PZPR. W latach 30. należał do Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej *Życie*. W 1939 roku aresztowany przez NKWD, po długotrwałym śledztwie i pobycie w więzieniu na Zamarstynowie we Lwowie, trafił do obozu pracy na Kołymie. Zwolniony na mocy amnestii w konsekwencji układu Sikorski–Majski. Na Syberii pracował jako robotnik w kamieniołomach, a następnie jako nauczyciel w polskiej szkole. W 1946 roku wrócił do kraju i podjął pracę w Polskim Radiu, jednocześnie wykładał w Wyższej Szkole Szkolenia Kadr. W czasie odwilży współpracował z czasopismem „Po prostu”. W 1957 roku usunięty z PZPR za tzw. działalność rewizjonistyczną; od tego czasu pracował jako bezpartyjny dziennikarz. Artykuły pod pseudonimem publikował m.in. w: „Kurierze Polskim”, „Tygodniku Powszechnym”, paryskiej „Kulturze” i londyńskich „Wiadomościach”. W 1968 roku wraz z rodziną wyemigrował do Izraela. K. ZABŁOCKI: *Filip Istner (1912–1990)*. „Literatura na Świecie” 1991, nr 5, s. 317–318.

nego)⁹⁵. Z pewnością nie bez znaczenia jest fakt, że wszyscy byli członkami PZPR. Ich ideowe zaangażowanie przekreślało szanse na obiektywny i bezstronny opis rzeczywistości społeczno-politycznej.

Teksty zamieszczane na łamach czasopisma miały charakter krótkich, kronikarskich notatek. Tym samym artykuły stanowiły jedynie skromne uzupełnienie bogatego i różnorodnego materiału ilustracyjnego⁹⁶. Pismo liczyło 12 stron w formacie B3⁹⁷. W swej treści nawiązywało do idei słowiańskiej, koncentrując się przede wszystkim na charakterystyce krajów wspólnoty, spośród których prym wiodły ZSRR i Bułgaria. Kwerenda czasopisma pozwala na konkluzję, że z jednej strony było ono uzupełnieniem sztabowego organu stowarzyszenia – „Życia Słowiańskiego”, z drugiej zaś jedynie powieleniem części jego treści, przeznaczonych w tym wypadku do szerszego kolportażu. Czasopismo przestało się ukazywać od 1 października 1950 roku⁹⁸. Było to wynikiem zmiany geopolityki radzieckiej, deprecjonującej ideę słowiańską w jej rdzennym założeniu. Zgodnie z odgórnymi dyspozycjami ograniczono ją zatem do promocji elementu folklorystycznego poszczególnych krajów słowiańskich.

W 1946 roku postanowiono podjąć druk wydawnictw książkowych. Nie opracowano jednak planów wydawniczych, choć odczuwalny był silny brak literatury tematycznej. W tym czasie opublikowano jedynie materiały z Kongresu pod tytułem *Most Przyjaźni*⁹⁹. Była to pierwsza i zarazem jedyna publikacja książkowa wydana staraniem polskiego KS. Chociaż we wstępie Waclaw Barcikowski podkreślił, że chodzi w niej przede wszystkim o aspekt informacyjno-sprawozdawczy, jest to dzieło *stricte* polityczne o dużym wydźwięku ideologicznym. Był to także prolog, a zarazem epilog bibliofilskiej kampanii propagandowej, która miała pomóc komunistom w uzyskaniu akceptacji społecznej dla idei sojuszu z ZSRR.

Nieco większą grupę publikacji tworzyły drobne prace – wydawane przeważnie w formie broszur – o bardzo ogólnym charakterze, mające na celu popularyzację szeroko pojętej wiedzy o Słowiańszczyźnie (patrz ZSRR). Przykładowo w latach 1948–1949 ukazały się dwa druki: *Moskwa. Stolica ZSRR*¹⁰⁰ oraz *Georgi*

⁹⁵ AAA. KSwP, sygn. 858, t. 129, *Pismo redaktora naczelnego Mieczysława Bermana do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w sprawie składu redakcji miesięcznika «Wolne Narody»*, 23.11.1949, b.p.

⁹⁶ Ilustracje stanowiły znaczącą część każdego numeru (około 80%). AAN. KSwP, sygn. 858, t. 129, *Sprawozdanie z działalności redakcji miesięcznika «Wolne Narody» za rok 1949*, 19.04.1950, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego*, 16.04.1948, k. 87–90; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 129, *Pismo Sekretarza Generalnego Komitetu Słowiańskiego do Redakcji miesięcznika «Wolne Narody»*, 30.08.1950, b.p.

⁹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 129, *Notatka nt. miesięcznika «Wolne Narody» dyrektora Biura Komitetu Słowiańskiego J. Woźnickiego*, 11.03.1950, b.p.

⁹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 96, *Pismo Dyrektora Biura Jerzego Woźnickiego do Biblioteki Narodowej w Warszawie*, 23.07.1951, k. 64.

⁹⁹ *Most Przyjaźni* [nakładem KS w Polsce]. Warszawa 1947.

¹⁰⁰ M. SZULKIN: *Moskwa. Stolica ZSRR* [nakładem KS w Polsce]. Warszawa 1948.

Dymitrow¹⁰¹, obie autorstwa pracownika Ministerstwa Oświaty [dalej: MO] Michała Szulkina.

3.3. Działalność oświatowa i naukowa

W czasach stalinowskich polityka oświatowa stała się istotnym czynnikiem kształtowania świadomości społeczeństwa, będąc jednocześnie środkiem kontroli młodego pokolenia, narzucającym mu stan uległości wobec nowego porządku społeczno-politycznego. Choć pochodząca z 1932 roku ustawa o ustroju szkolnictwa obowiązywała jeszcze przez kilkanaście lat po wojnie (do 1961 roku), to już pierwsze miesiące działalności Resortu Oświaty PKWN, kierowanego przez komunistę Stanisława Skrzyszewskiego, ukazały rzeczywisty kierunek jego działań¹⁰².

Wraz z powstaniem Rządu Tymczasowego, został on przekształcony w Ministerstwo Oświaty, w którym wpływy zachowali przedstawiciele lewicy politycznej na czele z PPR. Już w styczniu 1945 roku Ministerstwo zajęło się likwidacją skutków wojny w szkolnictwie, opracowywaniem nowego systemu oświatowo-wychowawczego oraz przygotowywaniem programu nauczania historii, obejmującego dzieje ojczyzny i historię powszechną¹⁰³. Zasadnicze tezy przedstawione zostały na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi, który odbył się w dniach 18–22 czerwca 1945 roku. Projekt przewidywał utworzenie szkoły jedenastoletniej, podzielonej na trzy cykle edukacyjne¹⁰⁴. Najwięcej dyskusji wywołały propozycje zmian programowych o zabarwieniu ideowo-politycznym, tj.: wprowadzenie obowiązku nauki języka rosyjskiego i nowego przedmiotu – *Nauki*

¹⁰¹ M. SZULKIN: *Georgi Dymitrow* [nakładem KS w Polsce]. Warszawa 1948.

¹⁰² Szerzej zob.: W. CHMIELEWSKI: *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*. Warszawa 2006, s. 10–42; J. JAKUBOWSKI: *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*. Warszawa 1975, s. 38–57; S. MAUERSBERG: *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944–1948*. Wrocław 1974, s. 101–121; S. MICHAŁSKI: *Wkład ruchu ludowego w rozwój systemu oświatowo-wychowawczego w latach 1945–1949*. W: *Z dziejów ruchu ludowego w PRL*. Red. Z. HEMMERLING. Warszawa 1976, s. 220–226; B. POTYRAŁA: *Oświata w Polsce w latach 1949–1956*. Wrocław 1992, s. 12–29; L. SZUBA: *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*. Lublin 2002, s. 87–97.

¹⁰³ Straty w oświacie wyniosły około 60% wobec stanu przedwojennego. W czasie II wojny światowej życie straciło około 16 tys. nauczycieli, ponadto zniszczono lub uszkodzono 7 621 budynków szkolnych. L. SZUBA: *Polityka oświatowa...*, s. 89.

¹⁰⁴ Propedeutyczny (klasy I–V), średni niższy gimnazjalny (klasy VI–VIII) i średni wyższy licealny (klasy IX–XI). Szerzej zob.: W. BIEŃKOWSKI: *Zasady reformy ustroju szkolnego*. W: *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*. Red. S. ŚWIDWIŃSKI. Warszawa 1945, s. 64–73.

o Polsce i świecie współczesnym. Nacisk kładziono na akcentowanie zagadnień dotyczących ruchu robotniczego i konieczność współpracy partii robotniczych dla obrony zdobyczy ludu pracującego. Nowe programy miały kształtować człowieka o pożądanym przez władze obliczu ideowym oraz podkreślać, że źródłem awansu i miernikiem jego wartości jest przede wszystkim praca¹⁰⁵. Ostatecznie na realizację tych planów trzeba było jednak poczekać.

W czasie, gdy obowiązki ministra pełnił Czesław Wycech (28 czerwca 1945 – 5 lutego 1947), podstawowym zadaniem władz oświatowych stało się doprowadzenie do powszechności nauczania, zwłaszcza na wsi, na poziomie siedmioletniej szkoły podstawowej. W roku szkolnym 1945/1946 zmiany w programie nauczania dotyczyły głównie języka ojczystego oraz historii. Do lansowanej przez komunistów reformy szkolnictwa powrócono po wyborach ze stycznia 1947 roku, gdy ministrem oświaty został ponownie wybrany S. Skrzyszewski¹⁰⁶.

Począwszy od roku szkolnego 1947/1948 zmodyfikowano program nauczania, wprowadzając doń bieżącą tematykę, dotyczącą kształtowania się *Polski Ludowej* i zmieniających się z tej racji stosunków społeczno-politycznych. Treści przekazywane w procesie dydaktycznym miały być ściśle skorelowane z wytycznymi partii. Szczególną troską objęto dokształcanie polityczne kadr oświatowych, które komuniści traktowali jako naturalnych sprzymierzeńców w urzeczywistnianiu koncepcji *homo sovieticus*¹⁰⁷. Pozwalało to także na wyeliminowanie z zawodu osób wykazujących wątpliwą postawę światopoglądową. Choć KS nie był instytucją oświatową, to poprzez swoją działalność realnie uczestniczył w procesie oświatowym. Przy współpracy z innymi podmiotami, w tym m.in. Kolegium Słowiańskim Związku Nauczycielstwa Polskiego [dalej: ZNP]¹⁰⁸, podjął próbę włączenia do cyklu nauczania wiedzy o dorobku narodów słowiańskich. Organizowano tym samym kursy słowianoznawcze dla nauczycieli szkół wszystkich typów i stopni. Nadzór nad nimi, poprzez kuratorów okręgów szkolnych, przejęło Ministerstwo Oświaty. Działania te były odpowiedzią na dwa ściśle ze

¹⁰⁵ Szerzej zob.: J. JAKUBOWSKI: *Polityka oświatowa...*, s. 97–137; S. SKRZYSZEWSKI: *Podstawowe zagadnienia wychowania i oświecenia publicznego w nowej Polsce*. W: *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi...*, s. 56–60; L. SZUBA: *Polityka oświatowa...*, s. 101–103; S. GAWLIK: *Budowanie podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)*. W: *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*. Red. R. GRZYBOWSKI. Toruń 2004, s. 27–42.

¹⁰⁶ Funkcję ministra oświaty pełnił on dwukrotnie (31 grudnia 1944 – 28 czerwca 1945 oraz 5 lutego 1947 – 7 lipca 1950).

¹⁰⁷ Problematykę odpowiedniego kształcenia kadry oświatowej podjęto po raz pierwszy na konferencji UJ w dniach 17–19 grudnia 1945 roku. *Konferencja w sprawie kształcenia nauczycieli, odbyta w Krakowie w dniach 17, 18, 19 grudnia 1945 r.* Warszawa 1946, s. 162–163.

¹⁰⁸ Kolegium Słowiańskie ZNP powołano do życia w listopadzie 1946 roku. Jego pracami kierował S. Słoński. Kolegium zajmowało się organizacją kursów językowych oraz popularyzacją wiedzy o kulturze i historii narodów słowiańskich. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 93, *Studium Kolegium Słowiańskiego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie*, 15.01.1947, k. 3–6.

sobą powiązane, wysuwane przez komunistów postulaty, tj. wprowadzenie do programów nauczania tematyki antyniemieckiej i słowiańskiej oraz dokształcanie ideologiczne nauczycieli.

Szczególnie aktywny na tym polu był oddział w Krakowie, współorganizujący szkolenia śródroczne i wakacyjne. Ich tematyka dotyczyła historii Słowiańszczyzny oraz ogólnego, syntetycznego oglądu historii literatur słowiańskich. Członkowie krakowskiej agendy KS nie tylko opracowywali program kursów, lecz także sprawowali nadzór nad jego przebiegiem¹⁰⁹. Samą organizacją zajęć zajmowało się Ognisko Metodyczne Słowianoznawcze przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego oraz reaktywowane na początku 1945 roku Studium Słowiańskie UJ, którego pracami kierował Mieczysław Małecki.

W dniu 15 października 1945 roku ruszył pierwszy kurs, który trwał do 31 stycznia 1946 roku. Wzięło w nim udział 76 nauczycieli z krakowskich średnich szkół ogólnokształcących i zawodowych. Według jednego z prelegentów, Vilima Frančića myślą przewodnią organizatorów szkolenia było: „[...] zapewnienie każdej szkole w Krakowie jednego nauczyciela obeznanego dokładnie z problemami słowiańskimi, który by tak wśród grona jak i – na co szczególnie kładzie się nacisk – wśród młodzieży był propagatorem dobrze zrozumianego zbliżenia słowiańskiego”¹¹⁰. Zamierzeniem KS było, by w toku prowadzonego doskonalenia zawodowego sprzyjać rozwojowi intelektualnemu i kulturalnemu nauczycieli, rozwijać ich zainteresowania i pobudzać do pracy oświatowej w środowisku. Program kursu składał się z dwóch, wzajemnie się dopełniających modułów i zakończony był egzaminem. Pierwszym z nich był cykl wykładów (125 godzin) poświęconych historii, gospodarce, geografii oraz literaturze i sztuce. Wśród prelegentów znaleźli się m.in.: etnolog Kazimierz Dobrowolski, językoznawca Zenon Klemensiewicz, geograf Stanisław Leszczyński, językoznawca i sławista Stanisław Urbańczyk oraz J. Widajewicz; drugim – praktyczna nauka jednego z języków słowiańskich (90 godzin)¹¹¹.

Kolejne kursy prowadzone były według podobnego schematu. W latach 1945–1946 ingerencja władz w program dokształcania kadr oświatowych nie była jeszcze permanentna. Potwierdza to fakt, iż podczas pierwszego ze szkoleń jedynie wykład Jana Dąbrowskiego pt. *Znaczenie walk Grunwaldu w dziejach Słowiańszczyzny* miał wydźwięk ideologiczny. Także wakacyjne warsztaty w Polanicy Zdroju (10 lipca – 18 sierpnia 1946) oraz cykl kursów w Dusznikach i Kłodzku (sierpień 1946) pozbawione były w zasadzie ww. treści. Wzięło w nich udział około 150 nauczycieli z całego kraju, głównie historyków i polonistów, delegowanych na zajęcia przez kuratoria okręgów szkolnych¹¹².

¹⁰⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Plan pracy Wydziału Oświatowego na rok 1947*, 03.1947, b.p.

¹¹⁰ V. FRANČIĆ: *Kursy słowianoznawcze w Krakowie*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 2, s. 64.

¹¹¹ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III-151, t. II/3, *Program kursu słowianoznawstwa (15 październik 1945 – 15 styczeń 1946)*, 1946, b.p.

¹¹² Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Akta Wydziału Humanistycznego (1945/1946–1950/1951), sygn. WHm 54, *Pismo Instytutu Słowiańskiego do Departamentu Nauki i Szkół Wyż-*

Sytuacja zmieniła się w 1947 roku, gdy władze komunistyczne zaczęły zwracać większą uwagę na propagowanie w działalności oświatowej treści ideowo-politycznych. Wzorcem była tu pedagogika radziecka, w pełni zawłaszczona przez ideologię totalitarną, sprowadzającą ją do roli czysto pragmatycznego kreatora pożądanej jakości obywatela. Tym samym w planach kursów organizowanych przez Wydział Oświatowo-Kulturalny KS uwzględnione zostały wykłady dotyczące bieżących zagadnień politycznych. Ich tematykę dobierano w taki sposób, by przedstawiać ZSRR jako gwaranta polskiej suwerenności i naturalnego sojusznika. W selektywny sposób prezentowano udział Polaków w walkach na frontach II wojny światowej – idealizując szlak bitewny Ludowego Wojska Polskiego [dalej: LWP], przy jednoczesnej deprecjacji Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Analogicznie postępowano wobec przebywających na emigracji wyższych dowódców tej formacji, czego najlepszym przykładem może być nagonka prowadzona na gen. Władysława Andersa¹¹³. Tematy, które mogły wywołać zadrażnienia w stosunkach na linii Warszawa – Moskwa, w tym m.in. sprawa Polaków wywiezionych w głąb ZSRR czy rzeczywiste okoliczności zbrodni katyńskiej, były permanentnie pomijane¹¹⁴.

Równie pieczołowicie dobierano kadrę dydaktyczną, rekrutowaną głównie spośród pracowników Ministerstwa Oświaty oraz Wydziału Oświaty KC PPR, którego pracami w tym czasie kierował S. Trojanowski. Jednocześnie coraz rzadziej angażowano osoby ze świata nauki. Jednym z najaktywniejszych instruktorów był M. Szulkin, który pomiędzy kwietniem 1947 roku a grudniem 1948 roku wygłosił także większość odczytów na temat założeń ruchu nowosłowiańskiego. Przeznaczone były one dla pracowników resortów, Biura Kontroli przy Radzie Państwa, Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej oraz Dowództwa Wojsk Lądowych¹¹⁵. Nie ulega wątpliwości, że jego wybór podyktowany był względami czysto politycznej natury.

— — — — —
szych Ministerstwa Oświaty w sprawie wakacyjnego kursu słowianoznawstwa dla nauczycieli z całego kraju, 6.02.1946, k. 1–2; AAN. KSwP, sygn. 158, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Oddziału od założenia do 31 XII 1946*, 19.05.1947, b.p.

¹¹³ W dniu 6 września 1946 roku RM powzięła uchwałę, w której stwierdzono, że gen. Władysław Anders utracił obywatelstwo Państwa Polskiego na skutek przyjęcia „[...] bez zgody właściwych władz polskich, urzędu publicznego w państwie obcym, a to podejmując się funkcji współorganizowania Polskiego Przystosobienia i Rozmieszczenia, będącego formacją paramilitarną, stanowiącą część Armii Brytyjskiej, organizacyjnie podporządkowaną dowództwu brytyjskiemu, a nadto namawiając podległych mu z tytułu poprzedniej służby żołnierzy polskich do wstępowania do tej formacji”. Cyt. za: A. AJNENKIEL: *Naczelní wodzowie i wyżsi dowódcy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*. Warszawa 1995, s. 77.

¹¹⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 21.02.1948, k. 66–69.

¹¹⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 94, *Sprawozdanie z dotychczasowej pracy Michała Szulkina na rzecz Komitetu Słowiańskiego*, 1948, b.p.

Na przełomie lipca i sierpnia 1947 roku KS wspólnie z Kolegium Słowiańskim ZNP zorganizował dwudziestodniowy kurs w Gdyni-Orłowo. Szkoleniem objęto 60 nauczycieli z całej Polski oraz 45 z Czechosłowacji i Jugosławii. Zajęcia trwały około 6 godzin dziennie. Po wykładach odbywały się konwersatoria, w czasie których utrwalano poznany wcześniej materiał. Obowiązkowa lektura książek, dostarczonych przy współudziale TPPR, stanowiła niezbędne uzupełnienie wiedzy czerpanej z odczytów. Adekwatnie do odgórných wytycznych, program nasycony był treściami ideowo-politycznymi, co zdaniem S. Trojanowskiego dodatnio wpływało na jego poziom. Zalecał on przede wszystkim, by prowadzący zajęcia opierali się na podstawach marksizmu i leninizmu, akcentując walkę klasową jako podstawową siłę napędową rozwoju społecznego. Tym samym eksponowano problematykę reform społeczno-politycznych, oświatowych i gospodarczych oraz powiązany z nimi obszar nowych zagadnień wychowawczych. Wątki niemieszczące się w lansowanym przez władze komunistyczne obrazie pozytywnej współpracy polsko-radzieckiej pomijane były milczeniem. Nowością była tematyka Ziem Odzyskanych, w której duży nacisk kładziono na osiągnięcia odbudowy i zagospodarowania tych terenów, dokonane w latach 1945–1946¹¹⁶. Zdaniem organizatorów szkolenie zostało zorganizowane na najwyższym poziomie i cieszyło się ogromnym powodzeniem: „[...] zarówno ankieta słuchaczy i wykładowców, jak i bezpośrednie obserwacje utwierdzają w przekonaniu, że praca podjęta jest akcją celową. Nastawienie słuchaczy do kursów było pozytywne, stosunek do pracy poważny i aktywny. Mimo okresu ferii i wypoczynkowego charakteru miejscowości – frekwencja na wykładach była stuprocentowa, zainteresowanie zagadnieniami słowiańskimi wielkie, stosunek do nich entuzjastyczny”¹¹⁷. Przytoczony fragment tekstu nie wymaga szerszego komentarza.

Podobny do powyższego przebieg miało także czternastodniowe szkolenie dla aktywistów słowiańskich, zorganizowane w Warszawie w listopadzie 1947 roku, na którym referaty wygłosili m.in. M. Szulkin (*Współpraca narodów słowiańskich*), H. Świątkowski (*Związek Radziecki a narody słowiańskie*) oraz S. Trojanowski (*Podstawy ruchu nowosłowiańskiego*). W analogicznej konwencji utrzymany był również kolejny wakacyjny kurs w Gdyni-Orłowo (lipiec 1948)¹¹⁸. Ponadto rolę wykładowców powierzano członkom KS na kursach organizowa-

¹¹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 93, *Sprawozdanie z akcji letniej Kolegium Słowiańskiego Związku Nauczycielstwa Polskiego za rok 1947*, 17.01.1948, k. 8–10; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 95, *Polsko-Radzieckie konserwatorium – tezy organizacyjne*, 23.11.1948, b.p.; R. STANKIEWICZ: *Związek Nauczycielstwa Polskiego 1944–1948. Oczekiwania i rzeczywistość*. Zielona Góra 1986, s. 201–202.

¹¹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 93, *Sprawozdanie z akcji letniej Kolegium Słowiańskiego Związku Nauczycielstwa Polskiego za rok 1947*, 17.01.1948, k. 11.

¹¹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 93, *Sprawozdanie z dotychczasowej pracy Michała Szulkina na rzecz Komitetu Słowiańskiego*, 1948, b.p.

nych przez TPPR w ośrodku szkoleniowym niedaleko Jeleniej Góry oraz podczas seminariów urządzanych przez Ministerstwo Oświaty w Warszawie¹¹⁹.

Nie mniej ważną formą działalności oświatowej KS w latach 1945–1948 była nauka języków słowiańskich – głównie rosyjskiego, a także czeskiego i serbsko-chorwackiego¹²⁰. Zajęcia organizowano w ramach kursów słowianoznawczych bądź jako samodzielne lektoraty. W drugim ze wskazanych przypadków wspomagano się Towarzystwami Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, pod względem kadrowym i finansowym lepiej przygotowanymi do tego typu działań dydaktycznych.

Szczególnie aktywne na tym polu były oddziały w Krakowie i Warszawie. Wśród lektorów pracujących na zlecenie KS znaleźli się m.in.: V. Francić (język serbsko-chorwacki), Włodzimierz Gałęcki (język rosyjski dla początkujących), Wiktor Jakubowski (język rosyjski dla zaawansowanych), Andrzej Sieczkowski i S. Urbańczyk (język czeski)¹²¹. Z inicjatywy i przy współpracy Komitetu odbywały się również radiowe kursy języka rosyjskiego. Pomimo starań, nie udało się przenieść tej formuły na pozostałe języki słowiańskie¹²².

W dniu 10 marca 1949 roku, po czteromiesięcznej przerwie, zwołane zostało kolejne posiedzenie Egzekutywy KS. W podsumowaniu działalności za lata 1947–1948 omówiono jednocześnie przyszlą rolę stowarzyszenia w systemie oświatowym. Pomimo przekonania, że jej urzeczywistnienie nie będzie łatwe, nakreślono plany kolejnych kursów i lektoratów¹²³. Jak się okazało, obawy te nie były bezpodstawne. Komitet otrzymał jedynie możliwość uczestnictwa w przygotowywaniu audycji słowiańskich nadawanych na antenie Polskiego Radia¹²⁴. Poczynając od roku 1949, kształcenie ideologiczne nauczycieli powie-

¹¹⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.

¹²⁰ Już 1 września 1944 roku Resort Oświaty PKWN wydał okólnik o wprowadzeniu nauki języka rosyjskiego jako przedmiotu nadobowiązkowego dla szkół średnich ogólnokształcących na terenach wyzwolonych; z kolei jako przedmiot obowiązkowy został wprowadzony do szkół na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z 12 czerwca 1945 roku. Szerzej zob.: H. ZAJĄC: *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*. Kraków 2008, s. 8–12.

¹²¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z działalności Komitetu i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za okres od 23 VIII 1945 r. do 15 VI 1947 r.*, 06.1947, b.p.

¹²² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 96, *Wykaz audycji dotyczących państw słowiańskich nadanych na antenie Polskiego Radia w 1948 roku*, 20.12.1948, k. 44–50.

¹²³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 10.03.1949, b.p.

¹²⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1949, 1950*, b.p.; J. MYŚLIŃSKI: *Mikrofon i polityka. Z dziejów radiofonii polskiej 1944–1960*. Warszawa 1990, s. 82–85.

rzo bardziej wiarygodnemu ZNP¹²⁵. Z kolei kursy językowe przejęło TPPER, które ponadto od 1951 roku rozpoczęło systematyczną organizację *Szkolnych Kół Przyjaciół ZSRR*¹²⁶.

Odnosząc się do podstawowych obszarów działalności naukowej KS, należy podkreślić, iż koncentrowały się one wokół trzech priorytetowych zadań – edycji publikacji tematycznych oraz innych materiałów przeznaczonych do publicznego udostępniania, pozyskiwania polskiego świata nauki dla propagowania idei wzajemności słowiańskiej oraz zorganizowania Biblioteki Słowiańskiej¹²⁷. Wykorzystywano w tym celu główny organ prasowy PPR – „Głos Ludu”, który wydawany był w Lubinie od 14 listopada 1944 roku¹²⁸. Już na początku 1945 roku tematyka słowiańska trafiła na pierwsze strony wzmiankowanego pisma. Realizując wytyczne propagandowe, sporo miejsca poświęcano Związkowi Radzieckiemu. Ideę quasi-przyjaźni polsko-radzieckiej uwiarygodnić miały nacechowane asymetrią artykuły: *ZSRR – nasz sojusznik*¹²⁹, *Tylko przyjaźń ze Związkiem Radzieckim zapewni nam pokój, bezpieczeństwo i niepodległość*¹³⁰, *Przyjaźń polsko-radziecka to najwyższa racja stanu*¹³¹, *Związek Radziecki gwarantem naszych granic*¹³² czy *Przyjaźń polsko-radziecka ochroną przed agresją imperializmu niemieckiego*¹³³. Zaprezentowane tu tytuły nie budzą wątpliwości, co do celowości ich doboru. Kolejną dominantę tematyczną tworzył cykl przesiąknięty bojowym du-

¹²⁵ Po 1948 roku ZNP przestał być organizacją skupiającą tylko nauczycieli, zrezygnowano też z zasady bezpartyjności i samodzielności ruchu zawodowego. Na Zjeździe Delegatów ZNP w Poznaniu (maj 1948) zobowiązano się do podjęcia intensywnej działalności ideowo-politycznej wśród nauczycieli. Postanowienie wzmocniły uchwały podjęte na Plenum ZG ZNP we Wrocławiu (październik 1948). Uznano na nim ideowe przywództwo PPR oraz nałożono na Związek obowiązek mobilizacji nauczycieli do aktywniejszego udziału w politycznym wychowaniu młodzieży. Dodatkowo wskazano też na konieczność korzystania z dorobku nauki radzieckiej i rozwinięcia prac nad marksistowską koncepcją pedagogiczną. W. CHMIELEWSKI: *Kształcenie nauczycieli...*, s. 113–121.

¹²⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 14, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1949*, 4.07.1950, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 158, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 56–57; L. SZUBA: *Polityka oświatowa...*, s. 302–303.

¹²⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Plan pracy Wydziału Naukowego na rok 1947*, 03.1947, b.p.

¹²⁸ W marcu 1945 roku redakcja gazety przeniosła się do Łodzi, a już w czerwcu 1945 roku do Warszawy. W dniu 16 grudnia 1948 roku w wyniku połączenia „Głosu Ludu” i „Robotnika” powstał centralny organ KC PZPR – „Trybuna Ludu”.

¹²⁹ *ZSRR – nasz sojusznik*. „Głos Ludu” z 7.01.1945 r., nr 5(44), s. 2.

¹³⁰ *Tylko przyjaźń ze Związkiem Radzieckim zapewni nam pokój, bezpieczeństwo i niepodległość*. „Głos Ludu” z 21.04.1945 r., nr 99(139), s. 2.

¹³¹ *Przyjaźń polsko-radziecka to najwyższa racja stanu*. „Głos Ludu” z 4.06.1946 r., nr 153(541), s. 1.

¹³² *Związek Radziecki gwarantem naszych granic*. „Głos Ludu” z 20.10.1946 r., nr 289(677), s. 2.

¹³³ *Przyjaźń polsko-radziecka ochroną przed agresją imperializmu niemieckiego*. „Głos Ludu” z 17.03.1947 r., nr 75(820), s. 2.

chem sojuszu słowiańskiego, ze stałym już motywem przewodnim: *germańskiego zagrożenia*¹³⁴. Uwagę zwraca brak tekstów dotyczących *stricte* działalności KS. Można to wyjaśnić faktem, że informacje o nim pojawiały się w „Życiu Słowiańskim”, choć nie można też całkowicie wykluczyć niechęci aparatu partyjnego do umieszczania informacji o budzącym lojalnościowe wątpliwości organie na łamach sztandarowego pisma nowej władzy.

Na uwagę zasługują także dwa inne tytuły, które w latach 1946–1948 regularnie zamieszczały materiały o tematyce słowiańskiej¹³⁵. Pierwszym z nich była „Myśl Współczesna”, miesięcznik przeznaczony dla inteligencji, założony w czerwcu 1946 roku z inicjatywy KC PPR. Jego redakcja za swój główny cel uznała działania na rzecz prezentacji założeń polityki kulturalnej PPR oraz pozyskanie dla niej zwolenników wśród ww. grupy¹³⁶. Drugim z periodyków był „Świat i Polska”. Premierowy numer tygodnika ukazał się 17 listopada 1946 roku. Było to pierwsze powojenne pismo w całości poświęcone sprawom zagranicznym¹³⁷. Przy tej okazji warto kilka słów uwagi poświęcić K. Piwarskiemu,

¹³⁴ Z tego cyklu w latach 1945–1947 ukazały się takie artykuły, jak: *Solidarność słowiańska*. „Głos Ludu” z 16.03.1945 r., 65(105), s. 1; *Zjednoczona Słowiańszczyzna zada Niemcom cios śmiertelny*. „Głos Ludu” z 15.07.1945 r., nr 181(221), s. 1; *Współpraca Słowian – to racja historyczna, a nie polityczny sentymentalizm*. „Głos Ludu” z 24.08.1945 r., nr 221(261), s. 3; *Współpraca Słowian – obowiązkiem wobec historii*. „Głos Ludu” z 10.10.1945 r., nr 268(308), s. 2; *Współpraca Słowian dla pokoju*. „Głos Ludu” z 26.03.1946 r., nr 75(463), s. 2; *Premier Klement Gottwald o jedności słowiańskiej*. „Głos Ludu” z 18.09.1946 r., nr 257(645), s. 1; *Cała Słowiańszczyzna strzeże granic zachodnich Polski*. „Głos Ludu” z 11.12.1946 r., nr 340(728), s. 1; *Godne miejsce Polski w rodzinie narodów słowiańskich*. „Głos Ludu” z 29.12.1946 r., nr 356(744), s. 2; *Współpraca narodów słowiańskich decydującym czynnikiem stabilizacji pokoju*. „Głos Ludu” z 19.02.1947 r., nr 49(794), s. 1; *Idea solidarności słowiańskiej przejawiać się musi w czynach*. „Głos Ludu” z 4.07.1947 r., nr 181(926), s. 2.

¹³⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.

¹³⁶ Pismo wydawano w Łodzi w latach 1946–1951. W redakcji periodyku przeważali uczeni łódzcy: Józef Chałasiński, Natalia Gąsiorowska, Tadeusz Kotarbiński, Adam Schaff, Zygmunt Szymanowski oraz Henryk Ułaszyn. W 1951 roku jego miejsce zajął kwartalnik „Myśl Filozoficzna”. *Uchwała KC PPR z 12 stycznia 1946 w sprawie utworzenia czasopisma naukowego dla inteligencji*. W: PPR. *Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. I 1946 – I 1947*. Oprac. W. GÓRA, R. HALABA, N. KOŁOMIEJCZYK, Warszawa 1961, s. 17–18; J. DUTKIEWICZ: *Wkład ośrodka łódzkiego w przebudowę nauki historii w latach 1945–1948*. W: *XX rocznica powstania PPR. Sesja naukowa Uniwersytetu Łódzkiego*. Łódź 1963, s. 37–39.

¹³⁷ Pismo wydawano w latach 1946–1948. Powstało z inicjatywy Wydziału Zagranicznego Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS i było ściśle związane z jego działalnością. Redaktorem był Stanisław Dobrowolski. W styczniu 1948 roku zastąpił go Jan Rosner. W skład kolegium redakcyjnego wchodził także: Ludwik Grosfeld, Henryk Jabłoński i Kazimierz Piwarski. W związku z tendencją do fuzji tytułów prasowych PPR i PPS, pod koniec 1948 roku tygodnik został połączony z „Przeglądem Międzynarodowym”, dwutygodnikiem wydawanym od stycznia do grudnia 1948 roku pod redakcją Jerzego Pańskiego. Od tej pory ukazywał się jako „Świat i Polska. Przegląd Międzynarodowy”. A. KOZIEŁ: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1944–1948 (cz. 1. 1944–1946)*. „Kwartalnik Historii Polskiej Prasy” 1983, nr 22/4, s. 85–102; A. KOZIEŁ: *Prasa*

który był autorem licznych artykułów, ukazujących się na jego łamach, przede wszystkim dotyczących stosunków polsko-czechosłowackich. W pierwszym numerze ukazał się obszerny artykuł jego autorstwa pt. *Drogi rozwojowe Słowiańszczyzny Zachodniej*, gdzie poddał on naukowej analizie stosunki polsko-czeskie na przestrzeni wieków, apelując jednocześnie o kształtowanie wzajemnych kontaktów w duchu pokoju i przyjaźni¹³⁸. Biorąc pod uwagę ówczesne relacje na linii Warszawa – Praga, cel wezwania nie był bezzasadny.

Zmiany, które zaszły po 1948 roku, usunęły zagadnienia słowiańskie z pierwszych stron gazet. Wyraźny już podział Europy na dwa wrogie systemy polityczne znalazł bowiem swoje odzwierciedlenie w polskiej propagandzie prasowej.

Wydział Naukowy KS opracowywał również materiały dla Polskiego Radia oraz KO. Warto nadmienić, że polskie audycje weszły do stałego repertuaru Radia Belgrad, współpracującego w tym czasie z KO¹³⁹. W sierpniu 1945 roku ruszył w kraju cykl audycji pt. *Z życia narodów słowiańskich*, poświęcony historii i kulturze ZSRR oraz krajów środkowoeuropejskich. Audycje nadawano 2–3 razy w tygodniu. Znaczną ich część emitowano w południe (około godziny 12.00–13.00), pozostałe – w godzinach wieczornych (około 19.00–19.30), tj. W czasie największej słuchalności. Jak łatwo skonstatować, tematyka radziecka szybko zdominowała, bardzo profesjonalnie zresztą redagowany cykl. Przykładowo w ciągu 8 miesięcy (luty–wrzesień 1946) na blisko 80 audycji ponad 60 dotyczyło życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego Związku Radzieckiego. Pozostałe poświęcono: Bułgarii, Czechosłowacji i Jugosławii (w sumie około 9 audycji), Łużycom (1), współpracy słowiańskiej w ujęciu międzynarodowym (3) oraz działalności KS i TPPR (4)¹⁴⁰. Zaproszonymi gośćmi byli m.in. wymieniani już: H. Batowski i Ludomir Rubach, obok nich krytyk i tłumacz Eustachy Czekalski oraz muzykolog Zofia Lissa. Na antenie regularnie pojawiały się też audycje informacyjne nadawane w jednym z języków słowiańskich. Poza tym emitowano także aktualne wiadomości z życia politycznego i kulturalnego krajów słowiańskich w wieczornym dzienniku¹⁴¹. Należy podkreślić, że wszystkie programy poddawane były szczegółowej kontroli i cenzurze władz partyjnych. Ze względu na mały zasięg stacji, zakres oddziaływania audycji był jednak niewielki. Do końca lat 40. XX wieku wśród środków masowego komunikowania w dalszym ciągu dominowała prasa.

Polskiej Partii Socjalistycznej 1944–1948 (cz. 2. 1947–1948). „Kwartalnik Historii Polskiej Prasy” 1984, nr 23/2, s. 87–106.

¹³⁸ K. PIWARSKI: *Drogi rozwojowe Słowiańszczyzny Zachodniej*. „Świat i Polska” z 17.11.1946 r., nr 1, s. 1.

¹³⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 96, *Plan transmisji radiowych Komitetu Ogólnosłowiańskiego (kwiecień – czerwiec 1948)*, 1948, k. 24–26.

¹⁴⁰ Cyt. za: J. MYŚLIŃSKI: *Mikrofon i polityka...*, s. 82.

¹⁴¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 96, *Pismo Dyrekcji Programowej Polskiego Radia do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 20.05.1948, k. 43.

Jednym ze wspomnianych celów władzy było pozyskanie akceptacji jak największej części inteligencji. Działania te miały charakter dwutorowy. Z jednej strony PPR próbowała zachęcić do współpracy przedstawicieli przedwojennych intelektualistów, zwłaszcza ludzi nauki i kultury, gwarantując im szereg korzyści, m.in. dalszą możliwość rozwoju, awans zawodowy czy też materialne udogodnienia – np. uzyskanie mieszkania¹⁴². Z drugiej – przystąpiono do kreowania tzw. *nowej inteligencji*, której orientacja ideowa miała być emanacją odgórnie narzuconego wzorca. Odnosząc się do powyższego, warto przytoczyć słowa Stefana Staszewskiego, który mówił wprost, że chciał: „[...] włączyć przy ich pomocy w sferę oddziaływania partii bezpartyjną masę czytelniczną. By móc administrować ich świadomością”¹⁴³. Taką też rolę spełniać miał KS w Polsce, jako jedno z narzędzi społeczno-politycznej manipulacji. Mimo to, nieodzownym warunkiem efektywności było pozyskanie szerokiego wsparcia w intelektualnej warstwie społeczeństwa. Analiza personalnego zaplecza stowarzyszenia z lat 1945–1947 potwierdza zasadniczo realizację tego zamierzenia (patrz: rozdział 2). W okresie tym KS miał bowiem charakter elitarny, skupiając w swoich szeregach liczne autorytety, dzięki którym koordynowano pracę w terenie za pośrednictwem licznych Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej.

Spośród czynnych członków Komitetu na uwagę zasługuje grupa sławistów (V. Frančić, J. Magiera, M. Małecki, A. Sieczkowski, Stanisław Słoński, Zdzisław Stieber oraz S. Urbańczyk), która traktowała uczestnictwo w działalności stowarzyszenia jako przedłużenie i konsekwencję swojej zawodowej aktywności. W środowisku historyków do najbardziej zaangażowanych w jego pracę należeli: H. Batowski, T. Grabowski, K. Piwarski i T. Lehr-Spławiński. Wszyscy powiązani byli z ośrodkiem krakowskim, który w obliczu zniszczenia Warszawy i utraty przez Polskę uniwersyteckiego Lwowa oraz Wilna stał się w tym czasie głównym centrum życia naukowego i kulturalnego w kraju. W 1947 roku do tego grona dołączył partyjny historyk Stanisław Arnold¹⁴⁴, który odegrał znaczącą rolę w realizacji destrukcyjnej polityki PPR/PZPR w obszarze nauk społecznych¹⁴⁵.

¹⁴² M. HIRSZOWICZ: *Pułapki zaangażowania. Intelektualiści w służbie komunizmu*. Warszawa 2001, s. 83–85.

¹⁴³ T. TORAŃSKA: *Oni*. Warszawa 1985, s. 85.

¹⁴⁴ Patrz: biogram (aneks).

¹⁴⁵ Szerzej zob.: T. RUTKOWSKI: *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa 2007, s. 104–128; Z. ROMEK: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*. Warszawa 2010, s. 107–134.

Znajdując się ze Statutem Komitetu Słowiańskiego
przyjąć mnie w poczet członków

Deklaracja

Znajdując się ze statutem proszę o przyjęcie mnie
w poczet członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Nazwisko

Imię

Data urodzenia

Miejsce urodzenia

Narodowość

Wykształcenie

Zawód

Adres

Stanowisko i miejsce pracy

Przyłączyć do organizacji (indywidualnych)
Członkowie

4 ROZDZIAŁ

W szerszym pryzmacie.
Komitet Słowiański na arenie
międzynarodowej (1945–1949)

Decyzja P

w dniu

ob.

członka K

4.1. Kwestia łużycka

Klęska III Rzeszy doprowadziła do ożywienia życia narodowego Serbołużyczan. Jeszcze w czasie konfliktu przedstawiciele tej społeczności starali się zainteresować kwestią Łużyc czechosłowackie władze emigracyjne. Poczynania te nie przyniosły jednak żadnych wymiernych efektów¹. W czasie styczniowej ofensywy Armii Czerwonej 1945 roku odbywały się konspiracyjne spotkania i narady, podczas których postulowano szybkie reaktywowanie Domowiny². Podjęto też starania zmierzające do nawiązania kontaktów ze zbliżającymi się do terytorium Łużyc wojskami radzieckimi, w celu poinformowania ich o obecności na tym obszarze autochtonów o prominencji słowiańskiej oraz przedstawienia im swoich postulatów. Tym samym w marcu tego roku skierowano do oddziałów 1. Frontu Ukraińskiego odezwę, w której napisano: „Dziś w czasie najpotężniejszych działań militarnych i może jeszcze ważniejszych zmian politycznych, chcemy i my, Serbowie Górnych i Dolnych Łużyc, [...] wykorzystać ostatnią szansę do osiągnięcia tak dawno upragnionej politycznej i kulturalnej niezależności”³. Wezwanie pozostało jednak bez odpowiedzi. Dyplomacja radziecka nie miała jeszcze w tym czasie w pełni skryształowanego poglądu na sprawę łużycką, jednak wszystkie inicjatywy niepodległościowe traktowała z dużą rezerwą.

Natychmiast po zakończeniu działań wojennych kwestia została podjęta ponownie przez przedstawicieli emigracji serbołużyckiej w Czechosłowacji. Już 9 maja 1945 roku powstał w Pradze Serbołużycki Komitet Narodowy (*Łužicko-*

¹ Szerzej zob.: A. KASTORY: *Łużyce w czeskiej polityce w 1945 roku*. W: *Ojczyzna bliższa i dal-sza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. J. CHROBACZYŃKI, A. JURECZKA, M. ŚLIWA. Warszawa 1993, s. 391–392; P. PAŁYS, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945–1948*. Opole 2014, s. 85–91.

² Domowina powstała 13 października 1912 roku w Wojerecach, jako naczelną organizacja wszystkich związków i stowarzyszeń serbołużyckich (początkowo zrzeszała 24 towarzystwa, a w latach 30. XX wieku – już 64). Za cel stawiała sobie reprezentowanie demokratycznych interesów narodowych oraz zachowanie języka i tradycji serbołużyckich. Zaraz po wybuchu I wojny światowej jej działalność została zawieszona. Wznowiono ją 5 stycznia 1921 roku. W latach 1933–1934 przekształciła się w Związek Łużyckich Serbów i rozpoczęła przyjmowanie pojedynczych członków. W 1937 roku została zdelegalizowana i wywłaszczona z posiadanego mienia z powodu sprzeciwu wobec polityki germanizacyjnej. J. ŠOŁTA: *Zarys dziejów Serbołużyczan*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 97–99; P. PAŁYS, *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 323–326.

³ L. KUBERSKI, P. PAŁYS: *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945–1950*. Opole 2005, s. 34.

serbski Narodny Wuberk) [dalej: SKN], początkowo kierowany przez Mikława Krječmara⁴, następnie przez księdza Jana Čyža⁵. Program SKN kształtował się pod wpływem wielu czynników; wśród nich istotne były bliskie kontakty łużyckich i czeskich więźniów w Konzentrationslager [dalej: KL] Dachau. Działający w ramach SKN aktywiści, powołując się na historyczną przynależność Łużyc do korony św. Wacława oraz prześladowania, jakich doznali ze strony władz niemieckich, postulowali przyłączenie Łużyc do Czechosłowacji⁶.

W dniu 10 maja 1945 roku reaktywowano w Crostwitz Domowinę z Janem Čyżem⁷ (zbieżność nazwisk przypadkowa) oraz Janem Meškankiem⁸ na czele. Była to pierwsza organizacja we wschodnich Niemczech, która otrzymała od Radzieckiej Administracji Wojskowej zezwolenie na prowadzenie działalności (17 maja), a także jedyna łużycka instytucja uznawana przez władze tego państwa. Do końca roku związek skupiał w swoich szeregach około 80 tys. członków.

⁴ MIKŁAWŠ KRJEČMAR (1891–1967) – historyk literatury, językoznawca, tłumacz. W latach 1922–1939 lektor języka łużyckiego na Uniwersytecie Karola w Pradze. W czasie okupacji Czechosłowacji prześladowany przez hitlerowców. Po zakończeniu II wojny światowej współzałożyciel Serbołużyckiego Komitetu Narodowego [dalej: SKN]. W 1948 roku powrócił do pracy na Uniwersytecie. Autor licznych prac naukowych, wydawca poetów i prozaików łużyckich. I. DOROVSKÝ: *Slavista Josef Páta*. Boskovice 2003, passim.

⁵ JAN ČYŽ (1883–1948) – ksiądz katolicki, działacz narodowy. W latach 1922–1940 proboszcz w Heinitz. Dwukrotny delegat Serbołużyczan na Kongres Mniejszości Narodowych w Genewie (1926 i 1927). W latach 1931–1933 przewodniczący Serbołużyckiej Rady Narodowej [dalej: SRN]. Aresztowany przez Niemców w 1940 roku. W 1945 roku wyjechał do Pragi, gdzie przyjął przewodnictwo SKN. Rezygnację złożył w lutym 1947 roku. P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, passim.

⁶ Warto wspomnieć, że idea przyłączenia Łużyc do Czechosłowacji nie była akceptowana przez cały serbski ruch narodowy tak w 1945 roku, podobnie jak i w 1919 roku. Poza entuzjastami stworzenia niepodległego państwa serbołużyckiego, istniały jeszcze dwie inne grupy – propolska i proniemiecka. Zwolennicy opcji propolskiej nawiązywali do pomocy niesionej Łużyczanom przez Polaków po 1925 roku, w tym do konspiracyjnej działalności w okupowanej Polsce – SKN, który współpracował z Delegaturą Krajową Rządu RP w Londynie, w tym z jej Biurem Ziem Zachodnich. Archiwum MSZ. Biuro Prac Kongresowych (1945–1948), sygn. 18, t. 429, w. 28, *Materiały do sprawy łużyckiej – stosunki wewnętrzne polityczne*, 1945, k. 3–4; M. CYGAŃSKI, R. LESZCZYŃSKI: *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*. T. 2. *Lata 1919–1997*. Opole 1997, s. 48–52; P. PAŁYS, *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 40–41.

⁷ JAN ČYŽ (1898–1985) – prawnik, pedagog. W latach 1934–1937 redaktor dziennika „Serbske Nowiny”. W czasie II wojny światowej czterokrotnie więziony. W lutym 1945 roku ucieczkę z więzienia umożliwiły mu tzw. *drezdeńskie zapusty*, czyli zmasowane naloty lotnictwa alianckiego. W pierwszych latach po wojnie jeden z czołowych działaczy Domowiny. Wieloletni przewodniczący Rady Powiatu Budziszynskiego (1945–1955). W latach 1955–1963 pracował jako lektor, a następnie kierownik drukarni Ludowego Wydawnictwa Domowina. P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, passim.

⁸ JAN MEŠKANK (1905–1988) – nauczyciel, autor licznych sztuk scenicznych, prac historycznych i etnograficznych. W czasie II wojny światowej kilkakrotnie więziony. W lutym 1945 roku uciekł wraz z J. Čyżem ze zbombardowanego przez lotnictwo alianckie więzienia drezdeńskiego. Aktywny działacz Domowiny. L. KUBERSKI, P. PAŁYS: *Od inkorporacji do autonomii...*, passim.

Władze Domowiny rozważały możliwość przyłączenia Łużyc do Czechosłowacji bądź pozostanie w obrębie Niemiec. Jednak w obu przypadkach domagano się zarówno administracyjnego połączenia Łużyc Górnych i Dolnych, jak i zgody na otwieranie własnych szkół, a także możliwości wydawania prasy i prowadzenia wydawnictw. Planowano również przeprowadzenie reformy rolnej, wyłączenie przestępców wojennych oraz monopolistycznych kapitalistów⁹.

Na obszarze Niemiec, zajęтым przez Armię Czerwoną, wspomniana Radziecka Administracja Wojskowa stała się głównym podmiotem decyzyjnym. Możliwość podjęcia jakichkolwiek działań w sferze publicznej wymagała jej bezpośredniej zgody. Co ważniejsze, akceptacja ze strony władz radzieckich była niezbędnym warunkiem wprowadzania ewentualnych korekt administracyjnych. Dlatego jednym z adresatów memorandum SKN z 12 maja 1945 roku (obok Edvarda Beneša) był Józef Stalin. Autorzy domagali się w nim przyłączenia Łużyc do Czechosłowacji, uwolnienia niemieckich jeńców łużyckiego pochodzenia, zaprzestania wywózek młodzieży serbołużyckiej oraz zgody na przeniesienie swej siedziby do Budziszyna. Kolejne memorandum, złożone za pośrednictwem rządu czechosłowackiego, wysłano na początku lipca 1945 roku. Władze radzieckie, w których Serbołużycanie upatrywali rzecznika swoich praw narodowościowo-państwowych, zwlekały jednak z zajęciem jednoznacznego stanowiska¹⁰.

Wynikało to z tego, iż postulaty te nie mieściły się w spektrum polityki ZSRR wobec pokonanej III Rzeszy. Ewentualne wsparcie dążeń niepodległościowych Serbołużycan mogło bowiem osłabić pozycję niemieckich komunistów, a także przyczynić się do dalszego rozbicia kraju, m.in. poprzez aneksję Saary przez Francję, co ostatecznie i tak nastąpiło¹¹. Jednocześnie umowa poczdamska z 2 sierpnia 1945 roku, choć niezrealizowana, stanęła na gruncie jedności terytorialnej Niemiec, i w momencie podpisania *de facto* pogrzebała serbołużyckie dążenia autonomiczne¹². Informacja o tym została przez władze radzieckie utajniona. Pozory poparcia dla kwestii łużyckiej stwarzała ich zgoda (wrzesień 1945 roku) na przeniesienie struktur SKN do Budziszyna. W Pradze pozostał jedynie

⁹ J. Cyż: *Ciernista droga do wolności. Wspomnienia od listopada 1944 do końca maja 1945*. Warszawa 1983, s. 101–136; M. CYGAŃSKI, R. LESZCZYŃSKI: *Zarys dziejów narodowościowych...*, s. 49–51; P. PAŁYS, *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 46–47.

¹⁰ Archiwum MSZ. Biuro Prac Kongresowych (1945–1948), sygn. 18, t. 429, w. 28, *Materiały do sprawy łużyckiej – stosunki wewnątrzpolityczne*, 1945, k. 2–3; Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 257, w. 17, *Sprawozdanie z Łużyc Edmunda Osmańczyka, Stanisława Sokołowskiego i Mieczysława Zarzyckiego*, 17.07.1945, k. 4–5.

¹¹ Po II wojnie utworzono z niej Protektorat pod kontrolą Francji. Wynik referendum z roku 1955 przesądził o powrocie Saary do państwa niemieckiego, co nastąpiło ostatecznie w roku 1957, gdy została ona włączona do Republiki Federalnej Niemiec.

¹² P. PAŁYS: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych ZSRR oraz Wojskowa Administracja Radzieckiej Strefy Okupacyjnej Niemiec wobec kwestii łużyckiej w latach 1945–1948*. „Studia Śląskie” 2013, t. 73, s. 57–60.

sekretariat, którego pracę nadzorował Jurij Cyż¹³. W dużej mierze to dzięki jego staraniom SKN nawiązała kontakty z pozostałymi państwami słowiańskimi¹⁴.

Jesienią 1945 roku KW w Moskwie wysłał swojego przedstawiciela w celu ustalenia rzeczywistej liczebności narodu serbołużycyckiego. Misja miała charakter nieoficjalny, a jedynym jej efektem było sprawozdanie z 23 listopada, złożone na ręce Fiodora Konstantinowa¹⁵. Oszacowano w nim społeczność serbołużycycką na około 100–200 tys. osób, w żaden sposób nie wpłynęło to jednak na zmianę postępowania radzieckich władz okupacyjnych, które nader często nie czyniły żadnego rozróżnienia pomiędzy Niemcami a Serbołużyczanami¹⁶. W oficjalnych wystąpieniach KW, a także na łamach miesięcznika „Slavjane” kwestię tę pomijano.

W grudniu 1945 roku powstał KS w Budziszynie. Jego pierwszym przewodniczącym został Michał Nawka¹⁷, zastępcami zaś – J. Cyż i M. Krječmar¹⁸. Należy podkreślić, że w przeciwieństwie do pozostałych agend słowiańskich, ta powstała w wyniku oddolnej inicjatywy aktywistów narodowych. Radziecka administracja, tolerując jej działalność, nie zarejestrowała jej jednak formalnie, co znacząco utrudniało funkcjonowanie. Determinację Serbołużyczan podkreśla fakt, że w tym samym miesiącu polonofilska grupa działaczy (m.in. J. Cyż) podjęła próbę nawiązania relacji z rządem polskim. Na ręce jego *chargé d'affaires* w Pradze złożono prośbę o wyrażenie zgody na przyjazd do Polski Jurija Ješkego¹⁹; wydawał się być idealnym kandydatem na pośrednika w rozmowach, gdyż przez wiele lat mieszkał w Warszawie. W MSZ niepokój wzbudziło jednak to, że w czasie

¹³ JURIJ CYŻ (1904–1947) – prawnik, działacz narodowy. Współpracował ze Związkiem Polaków w Niemczech. Organizator nielegalnego ruchu łużycyckiego w latach 1938–1939. Aresztowany w 1939 roku, od 1940 roku wcielony do armii niemieckiej. W 1944 roku ponownie aresztowany i skazany na karę śmierci, której Niemcy nie zdążyli jednak wykonać. W lutym 1945 roku, po uwolnieniu przez wojska radzieckie, wyjechał do Pragi. Działacz SKN. J. Cyż: *Ciernista droga do...*, s. 153.

¹⁴ P. PAŁYS: *Jurij Cyż jako sekretarz Serbołużycyckiej Rady Narodowej w latach 1945–1947*. „Zeszyty Łużyckie” 2011, t. 45, s. 274–285.

¹⁵ FIODOR KONSTANTINOV (1901–1991) – radziecki filozof, dziennikarz; działacz komunistyczny. W latach 1945–1951 pracownik Instytutu Filozofii Akademii Nauk ZSRR. Członek KW. N. KIKIESZEW: *Sławiańskoje dżiżenije w SSSR 1941–1948 gody*. Moskwa 2008, b.p., http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 17.11.2016).

¹⁶ M. IWANOW: *Idea serbołużycyckiej autonomii a Związek Sowiecki*. „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2008, t. 7, s. 68–69; P. PAŁYS: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych...*, s. 63–64.

¹⁷ MICHAŁ NAWKA (1885–1968) – literat, poeta i muzyk. Współzałożyciel Domowiny w 1912 roku. W 1937 roku wygnany z Łużyc. Jako jeden z pierwszych nauczycieli powrócił w 1945 roku, obejmując funkcję dyrektora szkoły średniej w Budziszynie. W latach 1946–1948 organizator i dyrektor pierwszego Łużyckiego Instytutu Nauczycielskiego w Radiborze. Lektor języków łużycyckich w uniwersytecie w Lipsku (1949–1955). J. Cyż: *Ciernista droga do...*, s. 155.

¹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Protokol. Zalożenska zhromadžizna Słowjańskeho Komiteta w Budysinje*, 13.11.1946, k. 178–179.

¹⁹ JURIJ JEŠKE (1896–1970) – inżynier. Pracował jako urzędnik w poznańskim Magistracie oraz Ministerstwie Poczty i Telegrafów w Warszawie (1925–1933). W latach 1933–1944 lektor języka łużycyckiego w UW. P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, passim.

okupacji niemieckiej nie był prześladowany²⁰. Ostatecznie w lutym 1946 roku misji tej podjął się, posiadający polskie obywatelstwo, Wójciech Kóčka²¹. Ministerstwo przekazało go do dyspozycji KS. Ten jednakże, z racji braku oficjalnego statusu dyplomatycznego, nie do końca wiedział, jakie zająć oficjalne stanowisko względem niego. Niezależnie od dylematów władz polskich, W. Kóčka rozpoczął starania o zwolnienie jeńców narodowości serbołużyckiej z obozów dla żołnierzy byłej armii niemieckiej, znajdujących się na terytorium Polski. Osobiście weryfikował dane przekazane mu przez Domowinę, interweniując w tej sprawie w Ministerstwie Sprawiedliwości²².

Uchylenie się dyplomacji radzieckiej od rozmów doprowadziło do radykalizacji nastrojów działaczy SKN. Dotychczasowa koncepcja przyłączenia do Czechosłowacji została zastąpiona żądaniem utworzenia niepodległego państwa z neutralnym statusem, pod opieką jednego lub kilku państw słowiańskich. W tym duchu utrzymana była też deklaracja programowa z 7 stycznia 1946 roku. Domagano się w niej uznania SKN za oficjalny rząd, zgody na akces do Organizacji Narodów Zjednoczonych, międzynarodowych gwarancji, umożliwienia przedstawienia swych postulatów na konferencji pokojowej oraz uchylenia na obszarze Łużyc zarządzeń okupacyjnych²³. Kilka dni później ksiądz J. Cyż podjął próbę przejścia kontroli nad całym ruchem narodowym. Pokłosiem tego było przekształcenie SKN (27 stycznia) w Serbołużycki Ziemski Komitet Narodowy (*Łužickoserbski Zemski Narodny Wuberk*) [dalej: SZKN], na czele którego stanęła Serbołużycka Rada Narodowa (*Łužiskoserbska Narodna Rada*) [dalej: SRN]. Jej przewodniczącym wybrany został inicjator zmian – ksiądz J. Cyż, wiceprzewodniczącymi – Paweł Nedo²⁴ i J. Cyż²⁵. Domowina miała się zająć działalnością kulturalno-oświatową, a SZKN i SRN – reprezentacją Serbołużyczan na arenie międzynarodowej. Współpraca ta nie trwała jednak długo.

²⁰ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 159, w. 10, *Opinia nt. Jurija Ješke*, 1.08.1946, k. 40.

²¹ WÓJCIECH KÓČKA (1911–1965) – archeolog i antropolog. W latach 30. XX wieku asystent w Instytucie Prehistorii UP. Brał udział w prowadzonych przez ten instytut pracach wykopaliskowych na terenie grodu łużyckiej kultury w Biskupinie. Od 1947 roku adiunkt, a następnie docent (1954) w Katedrze Antropologii UW. W 1955 roku przeniósł się do Poznania, gdzie został kierownikiem Zakładu Archeologii Polskiej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN. J. ŻAK: *Profesor dr Wojciech Kóčka (13.X.1911–18.XI.1965)*. „*Slavia Occidentalis*” 1967, T. 26, s. 275.

²² W. BORODZIEJ: *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*. Londyn 1990, s. 314–315; M. MIECZKOWSKA: *Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku. Wybrane problemy*. Szczecin 2006, s. 115–116.

²³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Memorandum Serbów łużyckich*, 7.01.1946, k. 103–111; P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 47–48; M. CYGAŃSKI, R. LESZCZYŃSKI: *Zarys dziejów narodowościowych...*, s. 58–59.

²⁴ PAWÓŁ NEDO (1908–1984) – etnograf, polityk. Ostatni, przed wybuchem II wojny światowej, przewodniczący Domowiny. W 1945 roku powrócił na zajmowane stanowisko (do 1950). P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, passim.

²⁵ J. ŚOŁTA: *Zarys dziejów...*, s. 142–143; P. PAŁYS, *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 46–47.

Konflikt pojawił się w momencie, gdy starania księdza J. Cyża o powołanie do życia partii politycznej lub sekcji serbołużyckiej spotkały się ze zdecydowaną odmową administracji radzieckiej (połowa 1946 roku). Przyczyną była ochrona interesów Komunistycznej Partii Niemiec [dalej: KPN], a następnie Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec. W tej sytuacji kierownictwo Domowiny zdecydowało się na współpracę z KPN, czemu towarzyszył rozdźwięk z SZKN i SRN²⁶. Oficjalnie władze radzieckie zajęły w tym sporze neutralne stanowisko, jednak w rzeczywistości wspierali P. Nedo i jego współpracowników. Infiltrowana przez komunistów Domowina szybko utraciła swoją samodzielność. Pozwoliło to z kolei na przejście kontroli nad KS w Budziszynie. W listopadzie tego roku w jego władzach pojawili się wzmiankowani J. Cyż (wiceprzewodniczący) i W. Kóćka (sekretarz)²⁷, co dodatkowo osłabiło wpływy SZKN i SRN.

W latach 1945–1946 władze Polski i Czechosłowacji podchodziły do sprawy Łużyc z dużą rezerwą, ograniczając swoje działania do niezobowiązujących deklaracji. Nie mniej istotne były tu pogarszające się stosunki dwustronne pomiędzy obydwojma państwami, co nie przeszkadzało jednak wykorzystywaniu kwestii łużyckiej jako karty przetargowej w toczącym się sporze granicznym²⁸. Ewentualną akcję polską hamowały dodatkowo radzieckie ostrzeżenia sugerujące, że popieranie dążeń wolnościowych Serbołużyczan jest zbyt pochopne i może zaszkodzić staraniom o uznanie granicy zachodniej państwa polskiego na Odrze i Nysie Łużyckiej²⁹.

²⁶ Współpraca nabrała rozmachu w czerwcu 1946 roku, w czasie przygotowań do referendum w Saksonii (30 czerwca) dotyczącego przejścia na własność narodu przedsiębiorstw należących do niemieckich nazistów oraz przestępców wojennych. Następnie była kontynuowana w czasie wyborów do władz gminnych i komunalnych (w strefie wschodniej w dniach 1–15 września) oraz do sejmików powiatowych (20 października). M. CYGAŃSKI: *Łużyce w polityce Polski, Czechosłowacji, Związku Radzieckiego i Jugosławii w latach 1946–1948*. „Studia Śląskie” 1997, t. 56, s.47–53; P. PAŁYS: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych...*, s. 70–72.

²⁷ W skład prezydium weszli ponadto: Frida Heblec, Merćin Nowak-Njehorński, Alfred Krupań, Arnošt Beard i Jan Brusak. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Protokol założenska zhromadźizna Słowjańskeho Komiteta w Budysinje*, 13.11.1946, k. 178.

²⁸ Warto tu odnotować marginalne stanowisko Józefa Króla, który proponował oddanie Łużyc Czechosłowacji, jako rekompensaty za Ruś Zakarpacką (zaanektowaną przez ZSRR) i Zaolzie (które przejął miała ewentualnie Polska). Archiwum MSZ. Gabinet Ministra (1945–1951), sygn. 15, t. 51, w. 5, *List Józefa Króla do ministra spraw zagranicznych Wincentego Rzymowskiego*, 12.07.1945, k. 3.

²⁹ Szerzej zob.: W. DOBRZYCKI: *Granica zachodnia w polskiej polityce 1944–1914*. Warszawa 1975, 92–119; A. KŁAFKOWSKI: *Umowa poczdamska a sprawy polskie 1945–1970*. Poznań 1970, s. 187–231; A. SKOWROŃSKI: *Polska a problem Niemiec 1945–1965*. Warszawa 1967, s. 44–79; K. SKUBISZEWSKI: *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów (1944–1949)*. „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1984, nr 121, s. 88–90; M. STOLARCZYK: *Stanowisko Polski wobec zagadnienia jedności i podziału Niemiec w latach 1945–1949*. Katowice 1989, s. 39–59; T. SZKOPEK: *Władze w Polsce wobec problemu łużyckiego w latach 1945–1950*. W: *Ojczyzna wielka i mała. Księga pamiątkowa wydana z okazji 40-lecia Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Cieszynie*. Red. I. PANIC. Cieszyn 1996, s. 202–214.

Niezależnie od powyższego w społeczeństwie polskim sprawa ta wzbudzała żywe zainteresowanie. Tak euforia z powodu kapitulacji III Rzeszy, jak i przypadające na ten czas apogeum popularności ideologii słowiańskiej sprzyjały inicjatywie. Idea pomocy pojawiła się równolegle w programach kilku organizacji, w tym także KS w Polsce. W działaniach tych wzięli udział wybitni sorabiści, w tym Henryk Batowski, który należał do najbardziej aktywnych zwolenników powstania państwa serbołużyckiego³⁰. Już w 1945 roku uczestniczył on w kursach poświęconych problematyce ziem zachodnich, gdzie prowadził wykłady na temat historii Serbów łużyckich, ich etnografii oraz kultury. Materiały te ukazały się następnie drukiem³¹. Swe rozważania publikował także na łamach „Dziennika Polskiego”³². Nawiązywał w nich do historycznych i kulturalnych związków Polaków i Łużyczan, podkreślając przełomowy moment w dziejach, umożliwiający ich wyzwolenie spod niemieckiej dominacji: „[...] teraz nadchodzi jedyna na tysiąc lat chwila dziejowa, by jedną z największych tych niesprawiedliwości niemieckich odczynić i uwolnić naród słowiański, najdłużej przez niemczyznę uciskany”³³. Swoje stanowisko przedstawił także w szeregu analiz, przygotowywanych dla MSZ. Kierując się interesem geopolitycznym, postulował przesunięcie granicy Polski o około 50–60 km na zachód, tj. do zasięgu etnicznego Łużyc. Na południu obszar ten zamykać miała Czechosłowacja, na zachodzie – linia grzbietów górskich wokół miejscowości takich, jak: Nowe Miasto, Biskupice, Rolany, Kaława, Lubinjow, aż po Odrę pomiędzy Frankfurtem a Gubinem³⁴. Stwarzało to dla Polski szansę na wydłużenie granicy z Czechosłowacją, co z kolei skutkowało by likwidacją niemieckiego klina przy zetknięciu Nysy Łużyckiej z granicą tego państwa w Sudetach.

H. Batowski swoje żywe zainteresowanie kwestią łużycką przeniósł na forum prac KS. Już w sierpniu 1945 roku, na zjeździe organizacyjnym wygłosił krótki referat, w którym podkreślił potrzebę ochrony Serbołużyczan, zarówno przed zagrożeniami zewnętrznymi, jak i przede wszystkim przed wynarodowieniem³⁵. Niecały rok później przyznał, że jego nadzieje okazały się płonne.

³⁰ Pierwsze oznaki zainteresowania Henryka Batowskiego Łużycami można dostrzec już w latach 20. XX wieku. Bezpośrednim impulsem, jak sam wspominał po latach, było przypadkowe spotkanie z Łużyczaninem Hermanem Schletzem w redakcji „Słowa Polskiego” i przeprowadzona z nim wtedy rozmowa. Szerzej zob.: M. MIECZKOWSKA: *Profesor Henryk Batowski i jego zainteresowania Łużycami*. W: *Serbołużycanie. Łużyce. Badania historyczne i fascynacje*. Red. T. JAWORSKI, W. PYŻEWICZ. Zielona Góra 1998, s. 299–304.

³¹ H. BATOWSKI: *Łużyce Związła informacja*. Kraków 1945.

³² M.in.: IDEM: *Nie zapomnijmy o Łużyczanach!* „Dziennik Polski” z 8.03.1945, nr 33, s. 2; IDEM: *Łużyce są wyzwolone*. „Dziennik Polski” z 17.05.1945, nr 100, s. 3; IDEM: *Łużycanie nie chcą porzucić swojej ziemi*. „Dziennik Polski” z 3.08.1945, nr 177, s. 2.

³³ IDEM: *Nie zapomnijmy...*, s. 2.

³⁴ Archiwum MSZ. Biuro Prac Kongresowych (1945–1948), sygn. 18, t. 429, w. 28, *Henryk Batowski. Materiały do sprawy łużyckiej*, 5.07.1945, k. 17–23.

³⁵ T. MILDNER: *Utworzenie Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 31.

W swej eksplikacji stwierdził: „Nie łudźmy się. My Polacy, Czechosłowacja, inni słowiańscy przyjaciele Łużyc – wszyscy razem możemy w sprawie łużyckiej najwyżej – manifestować. Nic więcej”³⁶. Jak sam przyznał, sprawa łużycka przegrała w konfrontacji z ideologią komunistyczną i strategicznymi interesami Związku Radzieckiego.

Pierwszy oficjalny kontakt pomiędzy polskim a łużyckim KS został nawiązany w styczniu 1946 roku. W odpowiedzi na życzenia noworoczne przesłane przez M. Nawkę, Mieczysław Michałowicz zapewnił o głębokiej przyjaźni łączącej oba narody, dając jednocześnie gwarancję, że będzie wspierał działalność łużyckiego stowarzyszenia³⁷. Znalazło to potwierdzenie w statucie polskiego KS (patrz: załącznik 2). Tematyka Łużyc była stale obecna na posiedzeniach jego Prezydium. Najwięcej uwagi poświęcano kwestii zapewnienia Serbołużyczanom prawa do samostanowienia oraz przyszłemu kształtowi politycznemu ich państwa. Obawy dotyczyły niemieckiej polityki narodowościowej, której skutkiem mogłoby stać się sprowadzenie narodu do roli, skupionej w skansenach, ciekawostki etnograficznej. Szczególnie aktywni w inicjowaniu dyskusji byli H. Batowski oraz Tadeusz Lehr-Spławiński.

Warto wspomnieć także o tym, że od 30 kwietnia 1946 roku, poza wspomnianym już W. Kócką, przebywał w Polsce także Paweł Cyż³⁸ – oficjalny przedstawiciel SRN³⁹. Wpłynęło to na postawę władz, które podjęły próbę wysondowania radzieckiego stanowiska. W październiku tego roku szef Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie – Jakub Prawin otrzymał w odpowiedzi pismo od Radzieckiej Administracji Wojskowej, w którym stwierdzono jednoznacznie: „[...] nie oplaca się angażować w skomplikowane problemy niezupełnie dojrzałej politycznie grupy słowiańskiej i utrudniać sobie położenie polityczne”⁴⁰. Nie ulega wątpliwości, że ZSRR był zdecydowanie przeciwny ingerencji polskiej dyplomacji w kwestię łużycką.

Akcję ograniczono zatem do sfery pozapolitycznej. W dniu 21 stycznia 1946 roku powstał referat ds. Łużyc, który zgodnie z ogólnymi założeniami KS działać miał na polu kulturalnego zbliżenia obu narodów. Jego utworzenie było wynikiem rozmów z PZZ w sprawie przejścia przez KS kurateli nad kwestią łużycką

³⁶ H. BATOWSKI: *W sprawie łużyckiej*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 6, s. 176.

³⁷ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 10, w. 154, *Depesza Komitetu Słowiańskiego w Polsce do budziszyńskiego Komitetu z okazji Nowego Roku*, 12.01.1946, k. 20.

³⁸ PAWEŁ CYŻ (1911–1986) – działacz łużycki. Studiował w Uniwersytecie w Królewcu, gdzie po raz pierwszy nawiązał kontakty z Polakami. Współpracował także ze Związkiem Polaków w Niemczech, który powstał w 1923 roku w Olsztynie. Związek reprezentował interesy ludności polskiej z Warmii, Mazur i Powiśla, po włączeniu miasta do Niemiec na mocy przeprowadzonego w 1920 roku plebiscytu. W czasie II wojny światowej więzień KL Oranienburg; uwolniony przez wojska alianckie w 1945 roku. P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, passim.

³⁹ *Przedstawiciele Łużyc w Warszawie*. „Rzeczpospolita” z 19.05.1946 r., nr 136(632), s. 6.

⁴⁰ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 665, w. 42, *Sprawozdanie naczelnika Wydziału Środkowo-Europejskiego MSZ w sprawie Łużyc*, 29.10.1946, k. 61.

oraz wyrazem kompromisu ze strony władz państwowych, które łagodziły w ten sposób negatywny wydzźwięk swej odmowy wobec koncepcji powołania ogólnopolskiego Towarzystwa Przyjaciół Łużyc⁴¹. Referat podlegać miał bezpośrednio MSZ. W zakres jego działań wchodziły: nagłaśnianie sprawy łużyckiej poprzez kolportaż informacji prasowej (w ograniczonym zakresie radiowej), włączenie tematyki łużyckiej do kursów słowianoznawczych dla nauczycieli oraz utrzymywanie stałych kontaktów z KS w Budziszynie⁴². W założeniu władz działalność referatu miała poprawić jej nadwyreżony w oczach społeczności serbołużyckiej wizerunek, co wiązało się z akcją wysiedleńczą Niemców (którą objęto także około 30 rodzin Łużyczan) z trzech wsi: Niedowa, Osieku Łużyckiego i Bielawy Dolnej⁴³.

Wątek łużycki, jako jeden z elementów programowych kursów, pojawił się już w październiku 1945 roku. Inicjatorem jego wprowadzenia był H. Batowski⁴⁴. Utrzymał się jednakże tylko w czasie pierwszej edycji szkolenia, tj. do stycznia 1946 roku. Od tego momentu kontakty z KS w Budziszynie ograniczały się jedynie do regularnego wysyłania, za pośrednictwem Poselstwa Polskiego w Pradze, przesyłek z prasą. Większość z nich nie dotarła jednak do adresata, o czym informował polskie Prezydium J. Cyż⁴⁵. Interwencja w tej sprawie nie zmieniła tego stanu, co sugerować może celowe działanie władz, zmierzających do ograniczenia wzajemnych relacji.

Równolegle prowadzono także tzw. akcje specjalne. Pierwszą z nich było wstawiennictwo KS w sprawie uwolnienia jeńców narodowości serbołużyckiej, spośród których większość znajdowała się w obozie w Jaworznie. Petycję do MSZ wysłano pod koniec kwietnia 1946 roku. Domagano się w niej uwolnienia 50 osób, których narodowość została potwierdzona przez SZKN. Według M. Michałowicza sprawa ta miała aspekt moralny, gdyż Serbołużycanie „[...] w swej tysiącletniej walce z niemczyzną ponosili bezustannie najcięższe ofiary. Są liczebnie słabi i dlatego każdy młody lub w sile wieku mężczyzna (a takimi są właśnie jeńcy wojenni) stanowi tak dla najbliższej rodziny, jak i dla całego narodu nieocenioną wprost wartość”⁴⁶. Nakaz zwolnienia więźniów (23 osoby)

⁴¹ Szerzej zob.: M. MIECZKOWSKA, J. MIECZKOWSKI: *Problematyka łużycka w pracach Polskiego Związku Zachodniego i Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc «Prołuż» (1945–1950)*. „Zeszyty Łużyckie” 1992, t. 4, s. 66–72.

⁴² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Referat Łużycki – cele działania*, 1946, k. 64; *Referat Łużycki przy Komitecie Słowiańskim*. „Polska Zbrojna” z 17.02.1946, nr 7(29).

⁴³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Władysław Ziemiański – o pozytywnych programach w stosunkach polsko-łużyckich*, 23.03.1946, k. 131–138.

⁴⁴ ANPANiPAU. Spuścizna Henryka Batowskiego, sygn. K III–151, t. II/3, *Program kursu słowianoznawstwa (15 październik 1945 – 15 styczeń 1946)*, 1946, b.p.

⁴⁵ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 10, w. 154, *Pismo Mieczysława Michałowicza do Poselstwa Rzeczypospolitej w Pradze*, 11.04.1946, k. 30.

⁴⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Pismo Mieczysława Michałowicza do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie uwolnienia jeńców wojennych narodowości Serbołużyckiej*, 27.04.1946, k. 159.

MBP wydało 3 kwietnia 1947 roku⁴⁷. Trudno jednak przypisać to bezpośrednim działaniom KS, którego pozycja była jednak zbyt słaba, by w niebudzący wątpliwości sposób wygzekwować taką decyzję.

Celem drugiej akcji było zorganizowanie przy jednym z dolnośląskich gimnazjów klasy dla młodzieży serbołużyckiej⁴⁸. Zarówno SZKN, jak i Domowina mocno popierały pomysł kształcenia swej młodzieży w krajach słowiańskich, z racji że same nie były w stanie zapewnić jej edukacji na odpowiednim poziomie. Mankament ten niwelowano w niewielkim stopniu, dzięki pomocy i finansowemu wsparciu Czechosłowacji, która przyjmowała stypendystów w stolicy.

W połowie 1946 roku KS zwrócił się do Ministerstwa Oświaty [dalej: MO] z wnioskiem o zgodę na utworzenie przy gimnazjum w Zgorzelcu osobnych klas dla młodzieży serbołużyckiej. O wyborze miasta zdecydowało jego położenie geograficzne. Ministerstwo przychyliło się do tej prośby, zapewniając także środki finansowe⁴⁹. Bardzo aktywnie na rzecz uruchomienia placówki działał też wrocławski Oddział KS, który równocześnie wystąpił do MSZ z prośbą o subwencję na urządzenie bursy i stypendia dla kilkudziesięciu uczniów mających rozpocząć naukę. Zdecydowano, że powstaną dwie klasy, które będą realizować pełny program polskiego gimnazjum ogólnokształcącego. Dodatkowo uczniowie musieli przejść kurs nauki języka górnołużyckiego z elementami narodowej historii i kultury. Przedmiotów tych uczyć miał J. Ješke. Drugim wymogiem były zajęcia repolonizacyjne, gdzie w otocze nauki języka, historii i literatury, eliminować miano wpływy niemieckie, w tym przede wszystkim indoktrynację narodowo-socjalistyczną⁵⁰.

Selekcją uczniów chętnych do podjęcia nauki zajął się KS w Budziszynie, który już w lipcu poinformował polskich działaczy, że zwrócił się do władz radzieckich z prośbą o wystawienie przepustek granicznych dla wzmiankowanej młodzieży⁵¹. Do końca 1946 roku władze Zgorzelca były gotowe na przyjęcie pierwszego rocznika uczniów (25 osób). Brak decyzji w sprawie przepustek uniemożliwił jednak przyjazd stypendystów. W 1947 roku idea kształcenia młodzieży serbołużyckiej w Polsce upadła z powodu uruchomienia gimnazjum w Budziszynie⁵².

⁴⁷ T. SZKOPEK: *Władze w Polsce wobec...*, s. 208–209.

⁴⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Referat Łużycki – cele działania*, 1946, k. 64.

⁴⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Pismo Mieczysława Michałowicza do Biura Ziem Odzyskanych w Ministerstwie Oświaty w sprawie utworzenia klasy dla młodzieży serbołużyckiej przy gimnazjum w Zgorzelcu*, 06.1946, k. 148–149; AAN, KSwP, sygn. 858, t. 103, *Pismo Dyrektora Biura Ziem Odzyskanych w Ministerstwie Oświaty Michała Pollaka do prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 24.09.1946, k. 16.

⁵⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Pismo Dyrektora Biura Ziem Odzyskanych Ministerstwa Oświaty do Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 19.06.1946, k. 3.

⁵¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Pismo przewodniczącego Komitetu Słowiańskiego Łużyc do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 15.07.1946, k. 6.

⁵² L. KUBERSKI, P. PAŁYS: *Od inkorporacji do autonomii...*, s. 105–112; P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 289–292.

Nietrudno zauważyć, że radziecka administracja wykorzystywała ruch graniczny do swoich celów politycznych, a przepustki stały się swoistą kartą przetargową w rozmowach z Serbołużyczanami. Poprzez ich wstrzymywanie chciano uniemożliwić udział czteroosobowej delegacji budziszyńskiego KS w kongresie belgradzkim; ZSRR stał bowiem na stanowisku, że mogą wziąć w nim udział wyłącznie reprezentacje państw słowiańskich, a wskazani, jako obywatele niemieccy, mogli się na nim pojawić jedynie w towarzystwie jednej z delegacji państwowych. Rosjanie tarkowali Kongres jako pokazową wizytówkę ruchu nowosłowiańskiego, tym samym nie był on miejscem dla postulatów narodowych Łużyczan, wśród których znalazły się żądania równouprawnienia z Niemcami we wszystkich dziedzinach życia społeczno-politycznego i połączenia w granicach jednej prowincji obydwu części Łużyc⁵³.

Ostatecznie delegacja KS, która w rzeczywistości była reprezentacją Domo-winy, dotarła do stolicy Jugosławii już po zakończeniu oficjalnej części obrad. Na miejscu spotkali delegację SZKN, która przybyła z Pragi, pomimo braku radzieckich dokumentów tranzytowych⁵⁴. Żadnej z nich nie zezwolono na wystąpienie. Z pozostałymi uczestnikami obrad mogły się one kontaktować jedynie nieoficjalnie. Co istotniejsze, problem łużycki został całkowicie zignorowany w każdym z punktów programu uroczystości.

Delegacji Serbów łużyckich nie zaproszono także na I Plenum KO, które odbyło się w dniach 26–27 kwietnia 1947 roku w Moskwie. Sytuacja powtórzyła się dwa miesiące później, podczas kolejnego spotkania KO w Warszawie (15–22 czerwca 1947 roku). Božidar Maslarić zaproponował wprawdzie W. Kóćce rozmowę za zamkniętymi drzwiami, jednak ostatecznie nie doszło do niej z powodu wcześniejszego wyjazdu części delegatów⁵⁵. Według działaczy polskiego KS „[...] nie jest wykluczone, iż chcieli wykręcić się z kłopotliwej i niewygodnej sytuacji”⁵⁶. Faktem jest, że strona polska nie podjęła jakichkolwiek kroków w tej sprawie.

Wymierna dla fluktuacji zainteresowania problematyką łużycką może być analiza sztandarowego pisma KS – „Życia Słowiańskiego”. Rubryka jej poświęcona pojawiała się co prawda w latach 1946–1948, tym niemniej objętość permanentnie malała. Zmieniał się również zakres tematyczny artykułów.

⁵³ W skład delegacji budziszyńskiego KS weszli: P. Nedo, M. Nawka, M. Nowak-Njehorński oraz Jurij Wićaz. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 103, *Protokol založenska zhromadžizna Słowjańskeho Komiteta w Budysinje*, 13.II.1946, k. 178.

⁵⁴ Reprezentowali ją: Marka Cyżowa (żona Jurija Cyża), Korl Wirt, P. Čyž i Jurij Rjenč, który jako jedyny z członków delegacji posiadał wszystkie dokumenty. P. PAŁYS: *Państwa słowiańskie wobec...*, s. 122–123.

⁵⁵ P. ŠURMAN: *Wojciech Kóćka a plenum Komitetu Wszechsłowiańskiego w Warszawie w 1947 roku*. W: *Serbowie łużyccy i Polacy. Doświadczenia historyczne i perspektywy współpracy. Materiały z sesji naukowej odbytej 15–16 listopada 1991 r. w Niwkach pod Opolem*. Red. M. LIS. Opole 1992, s. 84–85.

⁵⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie (15–22 czerwiec 1947)*, 1947, b.p.

W pierwszym numerze miesięcznika widać jeszcze odważne postawienie kwestii. Nadzorująca dział spraw łużyckich Bożena Modelska, solidaryzując się z położeniem Serbołużyczan, stwierdziła w nim, że Polska: „[...] uznaje słuszne prawa Łużyc do niepodległości i stanowienia o sobie. Polska wzywa bratnie narody słowiańskie nie w imię indywidualnej rywalizacji o wpływy, ale w imię jedności i solidarności słowiańskiej do podjęcia wysiłków, celem uznania niepodległości najbardziej krzywdzonego w historii słowiańskiego narodu łużyckiego”⁵⁷.

Przez cały rok 1946 pismo na bieżąco przekazywało swoim czytelnikom aktualny obraz stosunków społeczno-politycznych oraz stan sprawy łużyckiej na arenie międzynarodowej⁵⁸. Ideę jedności słowiańskiej odnoszono bezpośrednio do wzmiankowanej problematyki. Poza przytoczoną wypowiedzią B. Modelskiej, opinie prezentowane na łamach czasopisma były jednak bardzo wyważone, co odróżniało je od prasy codziennej⁵⁹. Przykładem może być artykuł autorstwa H. Batowskiego, zamieszczony w numerze 4/5 z 1946 roku. Podkreślił on, że problem Łużyc jest zbyt skomplikowany, by rozwiązać go w sposób zadowalający wszystkie strony. W swej analizie założył, że Związek Radziecki nie będzie dążył do pogorszenia stosunków we własnej strefie okupacyjnej, dlatego przychylił się do postulatów KPN⁶⁰. Rozwój wydarzeń potwierdził trafność jego domniemywań.

Rok 1947 przyniósł sygnalizowane już zmiany. Liczba artykułów poświęcona Łużycom drastycznie zmalała. Zmianie uległa również forma prezentowanych informacji, w których ograniczano się jedynie do lakonicznych uwag i notatek. Nie podnoszono już wątku politycznej przyszłości, co wiązało się z naciskami MSZ, żądającego rezygnacji z politycznych wycieczek i skupienia się wyłącznie na działalności kulturalnej. Nie bez znaczenia był również fakt, że koordynowanie akcji prołużyckiej w Polsce przejął PZZ. Tym samym na łamach „Życia Słowiańskiego” pojawiła się m.in. relacja z obrad I Ogólnopolskiego Zjazdu Łużycoznawczego naukowców i działaczy społecznych, zorganizowanego przezeń w Poznaniu w październiku 1946 roku⁶¹. Szeroko informowano także o nowych, lecz niewiele znaczących pozycjach wydawniczych – mapie Łużyc czy śpiewniku

⁵⁷ B. MODELKA: *Łużycom*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 17.

⁵⁸ A. SIERCZKOWSKI: *Z życia Łużyc*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 131.

⁵⁹ Warto dodać, że w latach 1946–1947 w kształtowaniu polskiej opinii społecznej w tematyce łużyckiej prym wiodły: na Śląsku tygodnik społeczno-kulturalny „Odra”, a na zachodzie kraju – „Polska Zachodnia” (pismo Polskiego Związku Zachodniego [dalej: PZZ]) i „Przegląd Zachodni” (wydawany przez Instytut Zachodni w Poznaniu). Liczne artykuły nt. Serbów łużyckich znaleźć możemy także w „Głosie Ludu”, „Robotniku” i „Tygodniku Powszechnym”.

⁶⁰ H. BATOWSKI: *W sprawie łużyckiej...*, s. 176–177.

⁶¹ T. GRABOWSKI: *Stulecie Macierzy Łużyckiej*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 12, s. 426–430; W. KOCHAŃSKI: *Bratni szczerp Łużyczan*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 4, s. 150; A. PUCHAŁKA-ZABRZEŃSKI: *Naukowa Rada Łużycoznawcza*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 5, s. 183–184; *Problemy łużyckie. Materiały z I-go Ogólnopolskiego Zjazdu Łużycoznawczego*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 4, s. 150; *Autonomia kulturalna części Łużyc*. „Życie Słowiańskie” 1948, nr 6, s. 245.

najpopularniejszych piosenek ludowych⁶². Pojawiały się również wątki dotyczące polemicznych artykułów prasowych, które o ile nie mieściły się w odgórnie narzuconej wykładni, poddawane były krytyce⁶³. W kolejnym roku tematykę całkowicie już wyciszono. Było to efektem zarówno zmiany ogólnego profilu czasopisma, jak i zmierzchu popularności ideologii słowiańskiej, sprzyjającej postulatом łużyckim.

Pozostając w obszarze działalności wydawniczej KS, warto wspomnieć o inicjatywie Oddziału Wojewódzkiego we Wrocławiu, który pod kierownictwem Stanisława Rosponda zainicjował specjalną serię, poświęconą problematyce słowiańskiej przeszłości ziem położonych na wschód od Łaby. Jako pierwsza ukazała się książka Karola Stojanowskiego pt. *O reslawizację wschodnich Niemiec*⁶⁴. Autor uważał, że przychyłność państw słowiańskich z jednej strony i silny ucisk narodowy ze strony Niemiec z drugiej, dodatkowo pobudzi separatyzm słowiański. Mając na uwadze szczepowe zróżnicowanie dawnych Słowian oraz różny stopień ich zgermanizowania, wysunął śmiały postulat utworzenia na północno-wschodnim terenie Niemiec dwóch, będących pod międzynarodową ochroną, państw: łużyckiego i połabskiego. Miały one w przyszłości pomniejszyć niemiecki potencjał wojenny, odbierając realne możliwości podboju sąsiednich narodów, i stanowić jednocześnie naturalną przeszkodę w ewentualnym kolejnym *Drang nach Osten*. Postulat ten autor broszury traktował jako akt sprawiedliwości dziejowej.

Zajęcie przez autora książki tak wyraźnego stanowiska w sprawie Serbów łużyckich i Słowian połabskich spotkało się z krytyką władz stowarzyszenia i doprowadziło do wykluczenia go z szeregów Komitetu. Naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki we Wrocławiu Marceli Łabędź w opinii na jej temat napisał: „Jaki byłby odgłos w polityce międzynarodowej, gdyby postawiono sprawę Łużyc w skali proponowanej przez Karola Stojanowskiego i w dodatku obciążono by ją równoległym pomysłem tworzenia państwa połabskiego i przyznaniem obu państwom prawa przymusowej akcji reslawizacji? Czy wysuwanie tak prowokacyjnych pomysłów w publikacji Komitetu Słowiańskiego jest rzeczą poważną?”⁶⁵. Po tym fakcie Ministerstwo Ziem Odzyskanych zastrzegło sobie prawo do zatwierdzania wszystkich publikacji dotyczących granic państwa. Nie dziwi więc fakt, że władze centralne KS uznały broszurę K. Stojanowskiego za rzecz wysoce niewłaściwą i kompromitującą ideę jedności słowiańskiej⁶⁶.

⁶² H.B. [H. Batowski – przyp. aut.] *Mapa Łużyc wydana przez Serbołużycką Radę Narodową w Budziszynie*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 4, s. 150; J. WINAŘ: *Wěńčk spěwow. Mały spěwnik za serbski lud*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 12, s. 462.

⁶³ M.in.: P. DUDZIK: *O przyszłość Łużyc. Tłumaczenie z «Světové Rozhlady»*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 9, s. 319; J. KAPITÁN: *Sčítání lidu v Lužici*. „Życie Słowiańskie” 1948, nr 3–4, s. 160.

⁶⁴ K. STOJANOWSKI: *O reslawizację wschodnich Niemiec*. Wrocław 1946.

⁶⁵ AAN. KSwp, sygn. 858, t. 7, *Opinia Marceliego Łabędzia w sprawie broszury Karola Stojanowskiego pod tytułem «O reslawizację wschodnich Niemiec»*, 1946, k. 185–186.

⁶⁶ AAN. KSwp, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

Rok później wyszła drukiem broszura pt. *Łużycanie, ich walka, klęski i triumf*⁶⁷ w opracowaniu Tadeusza Grabowskiego, która stanowiła zbiór wygłoszonych przez niego popularnonaukowych odczytów na temat Łużyc. Jak sam podkreślał, jego zainteresowanie badawcze problematyką Słowiańszczyzny zachodniej wychodziło niejako naprzeciw ówczesnemu zainteresowaniu społeczeństwa⁶⁸. Choć praca koncentrowała się głównie na problematyce historycznej, to snute przez autora ogólne refleksje na temat przyszłych losów Łużyc, stwierdzające konieczność zaangażowania Polski w tę sprawę, stały się przyczyną jej oceniania przez miejskie Biuro Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, co przesądziło ostatecznie o niemożności kontynuacji wrocławskiej serii⁶⁹.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż zaangażowanie KS w działalność prołużyczą nie było akcją zorganizowaną, lecz wynikiem autentycznego zainteresowania losem Serbołużyczan. Starano się, w ramach realnych możliwości, doprowadzić do poprawy ich sytuacji międzynarodowej. Świadczy to o pewnej swobodzie myślenia, jak również szczerości intencji. Faktem jest, że życzliwy początkowo stosunek polskich komunistów zmienił się diametralnie pod koniec 1946 roku. Niewątpliwym wpływem na stanowisko polskich władz miała realizowana przez Związek Radziecki polityka faktów dokonanych. Stopniowo poruszanie problemu przyszłości Łużyc stało się już nie tylko niepożądane, lecz także mocno ograniczane przez władze.

4.2. Współpraca międzynarodowa

Po II wojnie światowej polityka zagraniczna Polski nastawiona była na współpracę w obrębie bloku wschodniego. Jednakże w pierwszych miesiącach istnienia KS za najważniejsze uznano stworzenie ram organizacyjnych oraz struktur terenowych, a także zainicjowanie i przetarcie szlaków dla działalności krajowej. Międzynarodowe kontakty miały wówczas charakter sporadyczny. Szczyt aktywności KS na tym polu przypadł na lata 1946–1948. W okresie późniejszym zarówno tzw. kryzys jugosłowiański, jak i ukształtowany już rządowy aparat propagandowy, całkowicie zdeprecjonowały tę sferę działań stowarzyszenia.

Pierwszą okazją do wystąpienia władz KS na forum międzynarodowym był Kongres Słowiański w Belgradzie. Przygotowania do tego wydarzenia były

⁶⁷ T. GRABOWSKI: *Łużycanie, ich walka, klęski i triumf*. Wrocław 1947.

⁶⁸ J. KAPUŚCIK: *Tadeusz Stanisław Grabowski i jego zainteresowania Łużycami*. W: *Serbołużycanie. Łużycy. Badania historyczne i fascynacje*. Red. T. JAWORSKI, W. PYŻEWICZ. Zielona Góra 1998, s. 281–282.

⁶⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.

niezwykle żmudne i trwały przez cały 1946 rok (patrz: rozdział 1). Emocje podnosiła rywalizacja poszczególnych Komitetów narodowych, z których każdy chciał odegrać jedną z głównych ról, a przez to uzyskać aprobatę ZSSR. Strona polska nie uczestniczyła w praskiej konferencji Delegatów Krajów Słowiańskich, która odbyła się w dniach 7–11 maja. Do Pragi nie dotarła również delegacja KS z Bratysławy. Ich nieobecność spowodowała jednodniowe wstrzymanie obrad. Wznowiono je 8 maja, po otrzymaniu depeszy od przedstawiciela Czechosłowacji w Polsce Josefa Hejreta i Ladislava Novomeský'ego, gdzie potwierdzono niemożność przyjazdu wskazanych przedstawicieli⁷⁰. Ostatecznie zdecydowano, że interesy słowackie reprezentować będzie delegacja KS w Pradze, z kolei polskie – przebywający wówczas w stolicy Czechosłowacji dziennikarz Marek Sadzewicz⁷¹.

Powodem nieobecności Polaków był fakt, że obrady konferencji zbiegły się w czasie z uroczystością odsłonięcia Grobu Nieznanego Żołnierza w Warszawie, na którą zaproszona była delegacja KW w Moskwie. W jej skład weszli m.in. Walentin Moczalów i Anton Żebrak⁷². Goście obecni byli przy poświęceniu pomnika (9 maja), a następnie udali się w kilkudniową podróż po kraju, w czasie której odwiedzili m.in.: Kraków, Katowice, Wrocław i Szczecin. W dawnej stolicy Polski członkowie KW spędzili dwa dni (16–17 maja), w trakcie których zwiedzili galerię obrazów w Sukiennicach oraz Wawel. Wzięli także udział w wiecu poparcia dla Związku Radzieckiego, zorganizowanym przez wojewódzkie struktury KS i TPPR, który odbył się w gmachu Teatru im. Juliusza Słowackiego⁷³. Wydarzenie to było pierwszą tego rodzaju imprezą ogólnosłowiańską w mieście po II wojnie światowej. Ważnym punktem programu było spotkanie z władzami UJ oraz przedstawicielami PAU. Przy okazji rozmów dotyczących współpracy naukowej, ponownie pojawiła się kwestia *wyzwolenia* miasta przez Armię Czerwoną – 18 stycznia 1945 roku. W analogii do pierwotnej wersji, delegaci celowo podtrzymali fałszywą teorię, w której świetle głównym celem ofensywy wojsk

⁷⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 40, *Protokół nr 1 z posiedzenia Konferencji Delegatów Słowiańskich Komitetów*, 7.05.1946, k. 3; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 40, *Protokół nr 2 z posiedzenia Konferencji Delegatów Słowiańskich Komitetów*, 8.05.1946, k. 4.

⁷¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 40, *Komunikat o Konferencji Delegatów Słowiańskich odbytej w Pradze w dniach 7–11 maja 1946 roku*, 11.05.1946, k. 1–2; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 40, *Protokół nr 4 z posiedzenia Konferencji Delegatów Słowiańskich Komitetów*, 11.05.1946, k. 7–8.

⁷² ANTON ŻEBRAK (1901–1965) – białoruski genetyk; w tym czasie kierownik Zakładu Genetyki Roślin na Moskiewskiej Akademii Rolniczej im. Klimenta Arkadjewicza Timiriazewa (1943–1948). W 1948 przez kilka miesięcy był przewodniczącym Akademii Nauk Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Członek KW, następnie KS ZSRR. N. KIKIESZEW: *Sławiańskoje dżiwienije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 28.11.2016).

⁷³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 22, *Sprawozdanie z działalności Oddziału od założenia do 31 XII 1946 r.*, 19.05.1947, b.p.; *Kraków manifestuje solidarność słowiańską*. „Głos Ludu” z 20.05.1946 r., nr 138, s. 3; *Wielka manifestacja słowiańska w Krakowie*. „Dziennik Polski” z 18.05.1946 r., nr 136, s. 10.

radzieckich miało być ocalenie Krakowa przed wysadzeniem⁷⁴. W rzeczywistości operacja była planowana od jesieni 1944 roku, a zdobycie miasta miało charakter nie tylko prestiżowy, lecz także strategiczny – opanowanie go pozwalało na ubezpieczenie skrzydła wojsk atakujących Górny Śląsk.

Pozostając przy problematyce regionu, warto wspomnieć, że delegacja radziecka uczestniczyła również w obchodach 25. rocznicy III powstania śląskiego, które odbyły się 19 maja na Górze św. Anny, pod patronatem i z udziałem Edwarda Osóbki-Morawskiego oraz Władysława Gomułki. Analogię symboliki powrotu Śląska do Macierzy przeniesiono na problematykę tzw. Ziem Odzyskanych, co wobec pojawiających się na Zachodzie głosów na rzecz rewizji granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, leżało w pragmatycznym interesie państwa polskiego. Co charakterystyczne dla wczesnego okresu kształtowania się nowej formy ustrojowej, jednym z istotnych elementów uroczystości była celebracja Mszy Świętej⁷⁵. Strategia komunistów zakładała w tym czasie konieczność utrzymania poprawnych relacji z Kościołem⁷⁶. Zmiana tego stanu rzeczy nastąpiła dopiero po roku 1947⁷⁷.

Ostatnim punktem pobytu delegacji radzieckiej w Polsce było uroczyste posiedzenie rozszerzonego Prezydium KS w Warszawie oraz przygotowana przezeń

⁷⁴ *Delegaci Komitetu Wszechsłowiańskiego przybyli do Krakowa*. „Dziennik Polski” z 17.05.1946 r., nr 135, s. 3; [Dział Komitet Słowiański w Polsce] „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 157–158.

⁷⁵ Z. MAZUR: *Obchody świąt i rocznic historycznych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (1945–1948)*. W: *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. IDEM. Poznań 2000, s. 146–147; H. RECHOWICZ: *Powstańcy śląscy w Polsce Ludowej 1945–1949*. Katowice 1970, s. 72–75; *Uroczystości 25. rocznicy Powstania Śląskiego na górze Św. Anny*, Repozytorium Cyfrowe Filmoteki Narodowej, PKF 16/46, <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4347#.VblLFE2qklo> (dostęp: 28.06.2015).

⁷⁶ Wyrazem tego stało się m.in. wyłączenie kościelnych majątków ziemskich z rozpoczętej 6 września 1944 roku reformy rolnej, zwrot zagrabionego przez Niemców Kościołowi mienia, zgoda na wydawanie prasy katolickiej oraz nauczanie religii w szkołach podstawowych. Początkowo kierownictwo PPR było również skłonne tolerować, z przyczyn taktycznych, konkordat z 10 lutego 1925 roku. Do jego wypowiedzenia dążyła jednak grupa antyklerykałów z PPS, której przewodził minister Henryk Świątkowski, pragnąca w ten sposób zrealizować jeden z tradycyjnych postulatów ruchu socjalistycznego. Ostatecznie więc, na mocy uchwały Rady Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej [dalej: TRJN] z 12 września 1945 roku, uznano konkordat za nieobowiązujący z winy Watykanu. Komuniści odebrali Kościołowi w ten sposób możliwość obrony jego praw przez odwoływanie się do umowy międzynarodowej. Szerzej zob.: A. MEZGLEWSKI: *Spór o wygaśnięcie konkordatu polskiego z 1925 roku*. „Roczniki Nauk Prawnych” 1988, t. 8, s. 325–340; A. RZEPECKI: *Problematyka wygaśnięcia Konkordatu zawartego między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską w dniu 10 lutego 1925 roku*. „Studia Erasmiana Wratislaviensia” 2011, z. 5, s. 285–304.

⁷⁷ Szerzej zob.: A. DUDEK: *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. Kraków 1995, s. 27–38; S. KISIELEWSKI: *Stosunki państwo–Kościół w PRL*. Warszawa 1986, s. 7–8; A. MICEWSKI: *Kościół–Państwo 1945–1989*. Warszawa 1994, s. 18–21; J. ŻARYN: *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*. Warszawa 1997, s. 151–169.

konferencja prasowa (21 maja)⁷⁸. Warto dodać, że zorganizowano wówczas cykl publicznych wykładów A. Żebraka, których celem było zapoznanie słuchaczy z nowinkami radzieckiej agrokultury, dotyczącymi wytwarzania poliploidalnych gatunków pszenicy za pomocą kolchicyny⁷⁹. Warto również podkreślić, że była to pierwsza i zarazem ostatnia okazja do zaznajomienia się z wynikami jego badań. Rok później utracił bowiem stanowisko przewodniczącego białoruskiej Akademii Nauk, a następnie został aresztowany. Przyczyną tego był jego artykuł, wydrukowany w jednym z amerykańskich czasopism, w którym przekonywał zagranicznych uczonych, że niesłusznym jest ocenianie dorobku radzieckich biologów poprzez pryzmat teorii głoszonych przez Trofima Łysenkę⁸⁰. Publikację A. Żebraka uznano za przejaw zdrady radzieckiej nauki przez kompromitowanie jej *najwybitniejszych* autorów⁸¹.

Kolejne spotkania organizacyjne Zjazdu w Belgradzie (17–19 lipca oraz 15–17 października 1946 roku) odbyły się już przy czynnym udziale delegacji polskiej. Komitet Słowiański reprezentowali wówczas H. Batowski oraz Paweł Dąbek. W obradach udział wzięć miał także Stanisław Dobrowolski, który jednak z powodu zobowiązań zawodowych nie mógł wyjechać razem ze wskazanymi⁸². Największym sukcesem Polaków było, według sekretarza KS, przekonanie pozostałych delegacji do organizacji międzynarodowej wystawy, prezentującej historię i dorobek Słowiańszczyzny⁸³. O roli i znaczeniu środków wizualnych w popularyzacji idei słowiańskiej rozmawiano podczas konferencji prasowej, na którą zaproszono wszystkich przybyłych do stolicy Jugosławii delegatów⁸⁴.

W skład grupy roboczej, nadzorującej przygotowania do Kongresu (strona techniczno-organizacyjna), wchodziły dwuosobowe delegacje upoważnione

⁷⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 14.05.1946, k. 1–3; E. BASIŃSKI: *Polska–ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*. Warszawa 1973, s. 62.

⁷⁹ [Dział Komitet Słowiański w Polsce] „Życie Słowiańskie” 1946, nr 4–5, s. 157–158; O. WYSZOMIRSKA-KUŹMIŃSKA: *Więzi humanistów polskich i radzieckich (1944–1980)*. Wrocław 1988, s. 37–38.

⁸⁰ TROFIM ŁYSENKO (1898–1976) – radziecki biolog, przez wiele lat określający kierunki radzieckiej genetyki. Opracował teorię tzw. stadialnego rozwoju roślin, odrzucał darwinizm i zakładał nieograniczoną możliwość przekształcania organizmów za pomocą zmian środowiskowych. L. GRAHAM: *Lysenko's Ghost. Epigenetics and Russia*. Cambridge 2016, passim.

⁸¹ T. ORLEWICZ: *Zarys wiadomości o rolnictwie socjalistycznym*. Warszawa 1951, s. 172–187.

⁸² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Sprawozdanie z konferencji przygotowawczej przed Kongresem Słowiańskim w Belgradzie*, 07.1946, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 26–27.09.1946, k. 10–11; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 19.10.1946, k. 12–13; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Protokół z zebrania Komisji Organizacyjnej («Komitet przygotowawczy») Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 25.10.1945, b.p.

⁸³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Sprawozdanie z konferencji przygotowawczej przed Kongresem Słowiańskim w Belgradzie*, 07.1946, b.p.

⁸⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 43, *Oświadczenie delegatów Komitetu Słowiańskiego w Polsce dla korespondenta Polskiej Agencji Prasowej*, 18.10.1946, b.p.

nych przedstawiciele komitetów narodowych. Polskę reprezentowali H. Batowski oraz Franciszek Król (pełniący także funkcję sekretarza delegacji). Do Belgradu przybyli oni już 4 grudnia⁸⁵. Reszta polskiego przedstawicielstwa pojawiła się cztery dni później. W jego składzie znaleźli się m.in.: Stanisław Trojanowski (wiceprzewodniczący delegacji), S. Dobrowolski, Stanisław Janusz⁸⁶, Jadwiga Kwiatowska, M. Michałowicz, B. Modelska, Kazimierz Piwarski, Michał Rękas⁸⁷, Marian Rybicki⁸⁸, Zuzanna Sobierajska oraz Kazimierz Wyka⁸⁹. Ponadto, w charakterze gości honorowych w obradach uczestniczyli: Waław Barcikowski, Michał Kaczorowski oraz Władysław Korczyk⁹⁰. Według przewodniczącego KW – Aleksandra Gundorowa – to właśnie skład osobowy polskiej reprezentacji najlepiej świadczył o tym, że idea słowiańska pozyskała w Polsce *najświetniejsze umysły*⁹¹.

Akcent polski pojawił się już w czasie dyskusji nad referatem Milovana Djilasa, gdy głos zabrał S. Trojanowski. Poruszył on sprawę granicy zachodniej, podkreślając, iż: „Cały naród polski stwierdza, że granice polskie na Odrze

⁸⁵ V. BURIAN: *Slovanský sjezd v Bělehradě r. 1946*. Praha 1947, s. 12.

⁸⁶ STANISŁAW JANUSZ (1890–1970) – polityk; członek koncesjonowanego SL, a następnie ZSL. W 1944 roku wojewoda rzeszowski oraz przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie; wiceprzewodniczący PKWN. W latach 1944–1945 II wiceprzewodniczący Rządu Tymczasowego. Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy oraz na Sejm PRL I kadencji. W latach 1944–1947 przewodniczący Związku Samopomocy Chłopskiej (w następnych latach prezes honorowy). Członek TPPR. *Polskie Państwo Podziemne wobec komunistów polskich (1939–1945). Wypisy z prasy konspiracyjnej*. Oprac. K. SACEWICZ. Olsztyn 2005, s. 96.

⁸⁷ MICHAŁ RĘKAS (1903–1955) – pedagog, polityk. W 1944 roku podjął pracę w resorcie oświaty PKWN. Z ramienia Związku Młodzieży Wiejskiej Wici został posłem do KRN. Współzałożyciel Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Poseł na Sejm Ustawodawczy (z listy PSL *Nowe Wyzwolenie*). *U kresu samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947–1949. Protokoły, sprawozdania, listy*. Oprac. J.R. SZAFLIK, R. TURKOWSKI. Warszawa 1995, s. 265.

⁸⁸ MARIAN RYBICKI (1915–1987) – działacz państwowy, prawnik. Po II wojnie światowej pracował jako asesor, a następnie podprokurator Specjalnego Sądu Karnego w Warszawie, zajmującego się ściganiem zbrodniarzy niemieckich. Od 1945 roku członek PPS, następnie PZPR. S. ZAWADZKI: *Marian Rybicki 1915–1987*. „Państwo i Prawo” 1987, R. 42, z. 5, s. 103–105.

⁸⁹ KAZIMIERZ WYKA (1910–1975) – historyk literatury okresu Młodej Polski i romantyzmu, krytyk literacki. Lata II wojny światowej i okupacji spędził razem z rodziną w Krzeszowicach, pracując w tartaku ojca i zajmując się tajnym nauczaniem. W 1948 roku uzyskał tytuł profesora UJ. Redaktor naczelny magazynu „Twórczość” (1945–1950). Współzałożyciel i wieloletni dyrektor Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie (1953–1970). Poseł na Sejm PRL I kadencji (bezpartyjny). Cz. ZGORZELSKI: *Kazimierz Wyka (1910–1975)*. „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1975, nr 10, s. 173–180.

⁹⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Wykaz uczestników Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 1947, k. 1–8; *Po kongresie w Belgradzie. Polska w rodzinie Słowian zajmuje godne miejsce w dążeniu do pokoju i postępu*. „Dziennik Zachodni” z 29.12.1946 r., nr 360(671), s. 1–2.

⁹¹ *Kongres Słowiański w Belgradzie rozpoczyna obrady*. „Dziennik Zachodni” z 29.12.1946 r., nr 360(671), s. 1.

i Nysie są ostateczne i nienaruszalne [...]. Uchwała Poczdamka w sprawie Ziemi Odzyskanych zapadła jednogłośnie. Skąd więc ta zmiana frontu, obserwowana u niektórych polityków angielskich?⁹² Nie ulega wątpliwości, że wypowiedź ta była próbą zdyskredytowania postawy aliantów zachodnich wobec Polski. Dotyczyło to przede wszystkim Winstona Churchilla, którego, z powodu jego słynnego przemówienia wygłoszonego 5 marca 1946 w Fulton, określił jako polityka o postawie zdecydowanie antypolskiej⁹³. Warto podkreślić, że wystąpienie S. Trojanowskiego było jedynie głosem w szerszej dyskusji, która trwała już od września tego roku. Asumpt do niej dało przemówienie amerykańskiego sekretarza stanu Jamesa Byrnesa w Stuttgarcie, stwierdzającego, że ustalenie rozmiaru obszaru, który miał być oddany Polsce przez Niemcy, może się dokonać jedynie podczas *ostatecznego uregulowania*⁹⁴. W trakcie Zjazdu oskarżano polityków zachodnich o utrudnianie *wy tępienia hitleryzmu* w Niemczech i przeszkadzanie w ustaleniu polskiej granicy zachodniej⁹⁵.

Jako drugi, 10 grudnia, głos zabrał M. Michałowicz. Jego czterdziestominutowa wypowiedź była uzupełnieniem referatu wygłoszonego przez Borysa Grekova. Dużo miejsca poświęcił analizie wpływu czynników geopolitycznych na rozwój polskiej kultury, wskazując jednocześnie główne wartości pielęgnowane w tradycji narodowej, do których w pierwszym rządzie zaliczył: „[...] głęboki humanizm, stanowiący podłoże ideologii Polski, szczerść w stosunku do innych narodów oraz ofiarność w walce o powszechne dobra”⁹⁶.

Nie mniej ważną była wypowiedź H. Batowskiego, przemawiającego ostatniego dnia obrad, tuż po A. Gundorowie. W swym wystąpieniu omówił genezę i założenia programowe polskiego KS oraz TPPR. Podkreślił, że to właśnie Polacy wykazywali zainteresowanie zbliżeniem Słowian już na początku XX wieku. Nawiązał tu do powstałego w Krakowie w roku 1901 Klubu Słowiańskiego⁹⁷.

⁹² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Przemówienie Stanisława Trojanowskiego na Kongresie Słowiańskim w Belgradzie, wygłoszone w dyskusji nad referatem Milovana Djilasa*, 9.12.1946, k. 52.

⁹³ *Nie można zmienić zachodnich granic Polski. Jednogłośnie stanowisko Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*. „Rzeczpospolita” z 12.12.1946 r., nr 340(835), s. 1; *Współpraca narodów słowiańskich filarem pokoju i demokracji w Europie*. „Głos Ludu” z 11.12.1946 r., nr 340(728), s. 1.

⁹⁴ L. ZYBLIKIEWICZ: *Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski 1944–1949*. Warszawa 1984, s. 271.

⁹⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Drugi dzień Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 9.12.1946, k. 37–45.

⁹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Trzeci dzień Kongresu Słowiańskiego w Belgradzie*, 10.12.1946, k. 89–96.

⁹⁷ Klub Słowiański skupiał ponad 40 wybitnych publicystów, literatów, humanistów polskich z zaboru austriackiego. Przewodniczył mu literaturoznawca i filozof – Marian Dzieduchowski. Głównym jego celem było poznawanie umysłowego i kulturalnego życia Słowian. W latach 1905–1914 Klub wydawał własne czasopismo „Świat Słowiański”, którego redaktorem został Feliks Koneczny. Działał do roku 1914, podobnie jak powstałe w 1912 roku Towarzystwo Słowiańskie. L. GAWOR: *Świat Słowiański [1905–1914]*. „ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 2004, nr 4, s. 342–347.

Asekuracyjnie tłumaczył, że był to raczej „[...]” ruch teoretyczny i ponieważ jednostronny, gdyż obejmował tylko szczupłą garstkę intelektualistów”⁹⁸. Nie docierając do szerokich mas społecznych, miał, według prelegenta, jeszcze jedną wadę – nie posiadał możliwości zbliżenia z największym państwem słowiańskim, czyli ze Związkiem Radzieckim (sic!). Głosy pozostałych członków polskiej delegacji, którzy wzięli udział w dyskusji, miały znaczenie marginalne i ograniczały się jedynie do entuzjastycznej akceptacji lansowanej przez ZSRR idei ruchu nowosłowiańskiego oraz akcentowania konieczności współpracy Słowian w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej.

Jak już wspomniano, trzeciego dnia obrad powołano do życia KO, składający się z przedstawicieli 5 państw. Polski KS reprezentowany był przez: M. Michałowicza (wiceprzewodniczący), H. Batowskiego, Jana Grubeckiego, Henryka Świątkowskiego oraz S. Trojanowskiego. I Plenum KO odbyło się wkrótce po zakończeniu belgradzkiego forum – 16 grudnia 1946 roku; S. Trojanowski wystąpił wówczas z wnioskiem o zorganizowanie następnego spotkania w Polsce. Prośba ta została przyjęta z zastrzeżeniem, że ostateczna decyzja zapadnie na najbliższym spotkaniu Prezydium KO i będzie zależała od rozwoju sytuacji⁹⁹.

Odbyło się ono w dniach 26–27 kwietnia 1947 roku w Moskwie. Tematem obrad były sprawy organizacyjne i naukowe. W imieniu KS w Polsce występował M. Michałowicz, który złożył sprawozdanie z działalności polskiej agendy. Co ciekawe, według relacji polskiego ambasadora w Moskwie – Mariana Naszkowskiego, przewodniczący KS nie trzymał się wcześniej ustalonego tekstu sprawozdania, przez co przedstawił bilans działalności stowarzyszenia skrótowo i nie dbale. Ponadto poparł wniosek o zwołanie kolejnego plenum KO w Warszawie, podczas gdy sekretarz generalny S. Trojanowski, zgodnie ze stanowiskiem władz KS, proponował Wrocław¹⁰⁰. Nie były to jedyne zarzuty wysuwane pod jego adresem. Dnia 28 kwietnia, podczas śniadania w Ambasadzie Polskiej w ZSRR, wydanego na cześć członków Prezydium KO, M. Michałowicz wygłosił przemówienie gloryfikujące uczestników Powstania Warszawskiego, co nie spodobało się pozostałym. Jego dominantą miała być „[...]” romantyczno-mesjanistyczna ideologia, jaskrawo odbiegająca od wszystkich innych przemówień”¹⁰¹. Marian Naszkowski zarzucił ponadto przewodniczącemu KS, że przy dokonywaniu oceny działalności kierowanej przez siebie placówki ograniczył się jedynie do

⁹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 41, *Przemówienie Henryka Batowskiego na Kongresie Słowiańskim w Belgradzie*, 11.12.1946, k. 145–147.

⁹⁹ *Informacje o II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 7–8, s. 275.

¹⁰⁰ M. NASZKOWSKI: *Paryż–Moskwa. Wspomnienia dyplomaty (1945–1950)*. Warszawa 1986, s. 131–132.

¹⁰¹ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 540, w. 34, *Pismo radcy i chargé d'affaires Ambasady RP w Moskwie Henryka Wolpe do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie*, 29.04.1947, k. 1.

odczytania dokumentu przygotowanego przez Prezydium. Polski ambasador wyraził swe oburzenie z powodu braku informacji dotyczących wsparcia, jakie Związek Radziecki udzielił powstańcom w 1944 roku. Prezentowanie przeszłości musiało bowiem ściśle korelować z interesem władzy komunistycznej¹⁰². Był to pierwszy udokumentowany przykład krytyki najwyższych władz KS, poczyniony przez aparat państwowy. Okres względnej niezależności oraz samodzielności członków organizacji społeczno-kulturalnych skończył się praktycznie z chwilą ogłoszenia wyniku wyborów parlamentarnych ze stycznia 1947 roku.

Należy wspomnieć, że posiedzenie Prezydium KO poprzedziła reorganizacja KW w Moskwie, który 27 marca 1947 roku został przekształcony w Komitet Słowiański ZSRR. Stanowisko przewodniczącego w dalszym ciągu piastował A. Gundorow, w skład Prezydium zaś weszli m.in: Nikoła Dierżawin, B. Grekow, Jakub Kołas, Ołeksandr Kornijczuk, Sidor Kowpak¹⁰³, Nikoła Tichonow¹⁰⁴, Fiodor Tołbuchin¹⁰⁵, Wsiewołod Wiszniewski¹⁰⁶ oraz Aleksandr Wozniesienskij¹⁰⁷.

Wskazaną modyfikację strukturalną, dokonując przy okazji oceny działalności pozostałych agend słowiańskich, przyjęto pozytywnie w czasie spotkania moskiewskiego. Bożidar Maslarič stwierdził, że żadna z nich nie rozwinęła w pełni „[...]” głębokiej pracy ideologicznej zarówno w dziedzinie opracowania teoretycznego zagadnienia nowego ruchu słowiańskiego, jak i w dziedzinie stanowczej kontrpropagandy przeciwko wszelkiego rodzaju reakcyjnym proniemieckim wystąpieniom¹⁰⁸. Działalność stowarzyszeń miała bowiem jednoznacznie

¹⁰² Stosunek Józefa Stalina do Powstania Warszawskiego wpisuje się w znacznie szerszy kontekst nie tylko jego polityki wobec Polski i Polaków, ale i całej globalnej strategii Związku Radzieckiego, której celem był permanentny podbój. Szerzej zob.: N. IWANOW: *Powstanie Warszawskie widziane z Moskwy*. Kraków 2010, s. 164–173; A. PRZYGOŃSKI: *Stalin i Powstanie Warszawskie*. Warszawa 1994, passim; J.K. ZAWODNY: *Powstanie Warszawskie w walce i dyplomacji*. Warszawa 2005, s. 112–151.

¹⁰³ SIDOR KOWPAK (1887–1967) – generał, działacz społeczno-polityczny. Członek WKP(b). Podczas II wojny światowej jeden z organizatorów ruchu partyzanckiego na Ukrainie. W latach 1947–1967 zastępca przewodniczącego Prezydium Rady Najwyższej USRR. N. KIKIESZEW: *Słowiańskie dwiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

¹⁰⁴ NIKOŁAJ TICHONOW (1896–1979) – poeta, prozaik i eseista. W latach 1944–1946 przewodniczący Związku Pisarzy ZSRR. T. KLIMOWICZ: *Przewodnik po współczesnej literaturze rosyjskiej i jej okolicach, 1917–1996*. Wrocław 1996, s. 685.

¹⁰⁵ FIODOR TOŁBUCHIN (1894–1949) – marszałek Związku Radzieckiego. W latach 1943–1945 kolejno: dowódca Frontu Południowego, 3. i 4. Frontu Ukraińskiego, które wkroczyły do Ukrainy, Rumunii, Bułgarii, Węgier i Austrii. Był także przewodniczącym Sojuszniczej Komisji Kontroli w Bułgarii (1944–1947). J. JACKOWICZ: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*. Warszawa 1997, s. 245.

¹⁰⁶ WSIEWOŁOD WISZNIEWSKI (1900–1951) – pisarz, dramaturg i publicysta; w tym czasie zastępca sekretarza generalnego Związku Pisarzy ZSRR. G. PORĘBINA, S. PORĘBA: *Historia literatury rosyjskiej 1917–1991*. Katowice 1994, s. 173–174.

¹⁰⁷ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991, s. 108–109.

¹⁰⁸ Archiwum MSZ. Departament Polityczny (1945–1948), sygn. 6, t. 540, w. 34, *Uchwała prezydium Komitetu Ogólnosłowiańskiego o działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego i naro-*

korespondować z pragmatyzmem polityki zagranicznej Związku Radzieckiego, wykluczającym jakąkolwiek samowolność w tym obszarze. Pozostałe zarzuty dotyczyły niewykorzystania potencjału istniejących środków i sposobów komunikacji do propagowania ruchu nowosłowiańskiego, jak również idei sojuszu robotniczo-chłopskiego, czy też braku wzajemnej współpracy pomiędzy narodowymi KS. Polakom zarzucono dodatkowo: słabą aktywność wydawniczą, ze szczególnym wskazaniem na publikacje periodyczne i okazjonalne, niewywiązywanie się z obowiązku uiszczania składek na rzecz KO, a także niewykonanie uchwały w sprawie oddelegowania do Belgradu pomocniczego referenta. Przedmiotem krytyki stał się także miesięcznik „Życie Słowiańskie”. Redakcję czasopisma oskarżano o nihilizm, zarzucając jej jednocześnie apolityczność i hołdowniczość wobec Zachodu. Było to wstępem do szeregu zmian personalnych w strukturach polskiego KS (patrz: rozdział 3).

Ostatecznie obrady II Plenum KO odbyły się w Warszawie w dniach 16–18 czerwca 1947 roku. Przewodniczący B. Maslarič wraz z najbliższymi współpracownikami zakwaterowany został w niezniszczonym w czasie wojny, barokowym Pałacu w Wilanowie, który był też miejscem obrad. Pozostali goście zajęli apartamenty Hotelu Sejmowego. Stroną techniczną przygotowań zajęło się Biuro KS, przy wsparciu Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej oraz Oddziałów wojewódzkich KS. Wydarzeniu o takiej randze towarzyszyć musiała odpowiednia oprawa – odpowiadał więc za nią sekretarz generalny. Pieczę nad całością przejęło MSZ oraz KC PPR¹⁰⁹.

Jako pierwsi pojawili się w Warszawie wspomniany B. Maslarič oraz sekretarz generalny KO – W. Moczałow. Po przeprowadzeniu wstępnych rozmów z członkami polskiej Egzekutywy KS, zostali przyjęci przez premiera rządu polskiego – Józefa Cyrankiewicza, a następnie ministra spraw zagranicznych – Zygmunta Modzelewskiego. Stałą opieką otoczył gości S. Trojanowski. Dzień później, 14 czerwca, przyjechały delegacje z Jugosławii i Bułgarii, niedługo po nich pojawili się przedstawiciele Czechosłowacji i reszta reprezentacji KS ZSRR. Utworzono honorowy komitet powitalny, w skład którego weszli przedstawiciele władz polskiego KS oraz Prezydów poszczególnych Towarzystw Przyjaźni. Rozpoczęcie obrad poprzedziły okolicznościowe przemówienia. Szczególnie zadbano tutaj, by goście spotykali się z permanentnie entuzjastycznym przyjęciem ze strony społeczeństwa, witającego ich przy dźwiękach odgrywanych hymnów państwowych, a także na kolejnych etapach wizyty¹¹⁰.

dowych Komitetów Słowiańskich po Kongresie Słowiańskim w Belgradzie, oraz o zadaniach bieżących, 4.05.1947, k. 3.

¹⁰⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948, b.p.*

¹¹⁰ *Informacje o II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego...*, s. 275; *Powitanie delegacji słowiańskich w Warszawie*. „Dziennik Polski” z 16.06.1947 r., nr 161(845), s. 2; *Jedność słowiańska na straży pokoju*. „Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy” z 16.06.1947 r., nr 162, s. 1.

W obradach uczestniczyły 32 osoby (stan z 16 czerwca 1947 roku). Z powodu choroby do Warszawy nie przyjechał wiceprzewodniczący KO – Zdeněk Nejedlý, zastąpił go Prokop Maxa. Najliczniejszą reprezentację stanowili gospodarze (9 osób). Poza M. Michałowiczem, obecni byli: W. Barcikowski, H. Batowski, Mirosław Dyner, S. Dobrowolski, J. Grubecki, H. Świątkowski, S. Trojanowski oraz Tadeusz Rek¹¹¹.

W imieniu gospodarzy przemówienie inauguracyjne wygłosił H. Świątkowski¹¹². Po nim występowali kolejno przewodniczący poszczególnych delegacji. Najważniejszym punktem pierwszego dnia była mowa wygłoszona przez B. Maslariča. Zapisany w protokole tytuł: *Referat informacyjny o działalności Komitetu Ogólnosłowiańskiego*¹¹³ nasuwa konstatację, że przedmiotem jego rozważań powinna być analiza dotychczasowej działalności organizacji. W rzeczywistości stanowił on tylko przykrywkę dla ideologicznej mantry i pochlebstw pod adresem Związku Radzieckiego. Autor oskarżał imperializm amerykański o przemykanie hasel antykomunistycznych i nacjonalistycznych do świata słowiańskiego oraz dowodził wyższości socjalizmu nad kapitalizmem¹¹⁴. Następnie głos zabrali kolejno: A. Gundorow, Stevan Jakovljević, Georgi Petrow¹¹⁵, P. Maxa oraz M. Michałowicz. Każde ze złożonych przez nich sprawozdań miało podobny, ogólnikowy charakter, wzbogacony jedynie o wspomniane już elementy¹¹⁶. Sporo miejsca poświęcono także analizie bieżącej sytuacji politycznej, czego przykładem może być wystąpienie M. Michałowicza, który zaznajomił obecnych z przebiegiem styczniowych wyborów, przedstawiając je jako olbrzymi sukces

¹¹¹ *Skład osobowy II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 7–8, s. 275–276; Delegacje bratnich narodów słowiańskich przyjechały do Warszawy. „Głos Ludu” z 15.06.1947 r., nr 162(907), s. 1.

¹¹² *Przemówienie wiceprzewodniczącego Komitetu Słowiańskiego w Polsce Henryka Świątkowskiego*. „Głos Ludu” z 16.06.1947 r., nr 163(908), s. 1.

¹¹³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Protokół z obrad II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie*, 18.06.1947, b.p.

¹¹⁴ B. MASLARIČ: *Referat informacyjny o działalności Komitetu Ogólnosłowiańskiego*. „Życie Słowiańskie” 1948, nr 3–4, s. 61–62; *Przedstawiciele państw słowiańskich obradują w Warszawie*. „Dziennik Polski” z 17.06.1947 r., nr 162 (846), s. 1; *Ideologia Słowiańszczyzny jest prawdziwie pokojowa*. „Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy” z 17.06.1947 r., nr 163, s. 1.

¹¹⁵ GEORGI PETROW (1891–1959) – bułgarski dyplomata, prawnik. W latach 1946–1948 przewodniczący KS w Sofii. N. KIKIESZEW: *Sławiańskoje dwizenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

¹¹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego ZSRR złożone na II plenarnym posiedzeniu Komitetu Ogólnosłowiańskiego przez Aleksandra Gundorowa*, 06.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za okres od 23 sierpnia 1945 roku do 15 czerwca 1947 roku*, 06.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie dla II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego z działalności Komitetu Słowiańskiego w Bułgarii za okres od grudnia 1946 roku do czerwca 1947 roku*, 06.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Protokół z obrad II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie*, 18.06.1947, b.p.

Bloku Stronnictw Demokratycznych w Polsce¹¹⁷ (choć w rzeczywistości były one sfałszowane).

Celem wystąpień plenarnych było zatem jedynie uzasadnienie potrzeby konsolidacji Słowian wokół Związku Radzieckiego, sankcjonowanej sztucznie podgrzewaną atmosferą zagrożenia. Zmienił się jedynie wróg. W tym czasie głównym adwersarzem ZSRR stały się bowiem Stany Zjednoczone. Narastający między oboma państwami antagonizm odzwierciedlał przede wszystkim odmienne interesy polityczno-strategiczne obu mocarstw. Treść odezwy z okazji zakończenia obrad była więc jedynie odbiciem konfliktu na linii Wschód–Zachód. Zawarte w niej polityczne slogany: *Demaskujcie agresywne plany imperialistów. Zrywajcie maski z oblicza podżegaczy do nowej wojny, nie wymagają komentarza*¹¹⁸.

Za najważniejszą decyzję podjętą na II Plenum należy uznać uchwałę o zorganizowaniu w stolicy Czechosłowacji II powojennego Kongresu Słowiańskiego, planowanego na następny rok. Miał on nawiązywać do 100. rocznicy Zjazdu Słowiańskiego w Pradze¹¹⁹. Dodatkowo imprezą towarzyszącą miał być Kongres Uczonych Sławistów w Moskwie. Jego organizacją miała się zająć specjalna ośmioosobowa komisja, w skład której wybrany został zaocznie m.in. K. Piwarski¹²⁰. Podjęto też decyzję o dokooptowaniu do składu KO W. Barcikowskiego oraz Igora Miedwiediewa¹²¹. Ten drugi zastąpił W. Moczalowa na stanowisku sekretarza generalnego¹²².

¹¹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za okres od 23 sierpnia 1945 roku do 15 czerwca 1947 roku*, 06.1947, b.p.

¹¹⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Protokół z obrad II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie*, 18.06.1947, b.p.

¹¹⁹ Inicjatywę zorganizowania zjazdu podjęto jednocześnie w Pradze, Poznaniu i Zagrzebiu już w kwietniu 1848 roku. Choć w założeniu czeskich gospodarzy miało to być spotkanie Słowian austriackich, to wzięli w nim udział także Polacy i Rosjanie spoza Austrii. Najliczniej przybyłą grupę stanowili Polacy – ponad 70 uczestników, wśród nich: Karol Libelt, Florian Ziemiałkowski, Andrzej Kotula, Franciszek Smolka i Jerzy Lubomirski. Zjazd poświęcono omówieniu metod walki z postępującą germanizacją i madziaryzacją. Pomimo że rozpoczął się on pod hasłami austrosławizmu (federacji ludów słowiańskich w ramach monarchii habsburskiej, przy luźnych związkach kulturalnych z pozostałymi Słowianami), to działacze czescy i polscy pod kierunkiem K. Libelta podnieśli kwestię związku wszystkich Słowian i ich prawa do niepodległości. Uchwalony pod koniec *Manifest do ludów Europy* wysuwał też postulat niepodległości Polski. W dniu 12 czerwca obrady zostały zerwane, a Pragę wstrząsnęły zamieszki i starcia z garnizonem austriackim. Obok Czechów na barykadach Pragi stanęli również Polacy. Powstanie praskie stłumiono po sześciu dniach walk. Szerzej zob.: W.T. WISŁOCKI: *Kongres słowiański w r. 1848 i sprawa polska*. Lwów 1927, passim.

¹²⁰ *Uchwała II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego o zwołaniu Kongresu Uczonych-Sławistów*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 7–8, s. 267.

¹²¹ IGOR MIEDWIEDIEW (daty życia nieznanne) – radziecki publicysta. Członek KS ZSRR. W latach 1947–1950 przewodniczący KO. N. KIKIESZEW: *Sławianskoje dwiżenije w SSSR...*, http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php (dostęp: 14.09.2016).

¹²² *Uchwała II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego o wyborze przewodniczącego*. „Życie Słowiańskie” 1947, nr 7–8, s. 266; Igor Miedwiediew *nowym szefem Komitetu Ogólnosłowiańskiego*. „Dziennik Polski” z 20.06.1947 r., nr 165(849), s. 2.

Zakończeniem oficjalnego przebiegu obrad II Plenum było wystosowanie oficjalnych depešz dziękczynnych do polskich władz państwowych. Z okazji 65. rocznicy urodzin oraz 50-lecia działalności społeczno-politycznej wysłano również depešzę gratulacyjną do bułgarskiego premiera Georgija Dymitrowa¹²³. Uchwalono ponadto, na wniosek delegacji jugosłowiańskiej, rezolucję na rzecz Słoweńców karyńskich¹²⁴. Władze w Belgradzie, poczynawszy od 1945 roku, podejmowały bowiem starania o odzyskanie *narodowych ziem jugosłowiańskich*, które po I wojnie światowej znalazły się poza granicami kraju. Zaliczano do nich: Krainę Julijską z Triestem oraz południową część Karyntii, włączoną do Austrii na mocy plebiscytu z 10 października 1920 roku. Wydarzenie to Niemiec nacjonalści nazwali dniem zwycięstwa Niemieczechy nad Słowiańszczyzną¹²⁵.

Obradom towarzyszył bogaty program towarzysko-rozrywkowy. Goście mieli możliwość obejrzenia filmu pt. *Bułgaria*, którego pokaz przygotowało TPPB, kilku przedstawień teatralnych oraz szansę na wysłuchanie licznych koncertów muzyki słowiańskiej. Z inicjatywy Jana Mulaka¹²⁶ 15 czerwca na stadionie Wojska Polskiego zorganizowano zawody sportowe. Dodatkowo oficjalne przyjęcia wydali: minister spraw zagranicznych (15 czerwca), ambasador jugosłowiański w Polsce – Rade Pribičević (16 czerwca), prezydent (18 czerwca) oraz premier (22 czerwca). Zorganizowano również wielki wiec ludowy w sali Teatru *Roma* z udziałem władz partyjnych i państwowych (17 czerwca). Delegaci złożyli także wieniec na grobie gen. Karola Świerczewskiego oraz uczestniczyli w obradach ZG TPPR¹²⁷. Wszystkie te wydarzenia były relacjonowane na bieżąco przez prasę i radio.

W analogii do przebiegu nieoficjalnej części programu belgradzkiego Kongresu Ogólnosłowiańskiego, dzięki staraniom Biura KS, zorganizowano wycieczkę dla gości. Trasa nie była przypadkowa. Odwiedzono przemysłową Łódź, następnie Wrocław i wreszcie Kraków – swoisty miszmasz akcentów robotniczych, rewizjonistycznych i kulturowych. Program celebry w każdym z miast był niemal identyczny, pieczołowicie przygotowany przez tamtejsze Oddziały

¹²³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 45, *Protokół z obrad II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Warszawie*, 18.06.1947, b.p.

¹²⁴ *Informacje o II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego...*, s. 277; *Ogromny wkład Słowian w dzieło pokoju*. „Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy” z 18.06.1947 r., nr 164, s. 1.

¹²⁵ W czasie II wojny światowej przesiedlono około 1 000 Słoweńców z Karyntii do III Rzeszy, na ich miejsce zaś osiedlono Niemców. Czołowi słoweńscy politycy, nauczyciele i twórcy kultury zostali zesłani do obozów koncentracyjnych, a jawne manifestowanie postaw narodowych zostało zabronione. Słoweńcy Karyńcy byli jedyną grupą narodowościową, która przeciwstawiła się nazistowskiemu okupantowi w Austrii, wywołując powstanie w roku 1942. J. MICHNIUK: *Karyntia – dwa języki, jedna kultura. Słoweńcy Karyńcy na tle innych mniejszości narodowych Republiki Austrii*. „Zeszyty Łużyckie” 2001, t. 45, s. 336–341.

¹²⁶ Patrz: biogram (aneks).

¹²⁷ *Wielka manifestacja przyjaźni. Spotkanie ludności stolicy z delegatami państw słowiańskich*. „Głos Ludu” z 18.06.1946 r., nr 165(910), s. 2.

Wojewódzkie oraz Prezydium KS już na początku czerwca 1947 roku¹²⁸. Na dworcach powitalny korowód tworzyli przedstawiciele lokalnych władz, partii politycznych, organizacji społeczno-kulturalnych oraz dziennikarze, akredytowani do obsługi spotkań. Delegatów witano ze wszystkimi honorami należnymi oficjalnym wizytom zagranicznym¹²⁹.

W dniu 19 czerwca działacze słowiańscy zwiedzili największy zakład włókienniczy w Łodzi, tj. Państwowe Zakłady Przemysłu Bawełnianego, którego pracownicy zgotowali im entuzjastyczne przyjęcie. Powitano ich kwiatami i okrzykami na cześć Związku Radzieckiego. Podobne *spontaniczne* reakcje powtarzały się w ciągu następnego dwóch dni. Kolejnym punktem wizyty był odczyt nt. roli inteligencji w Związku Radzieckim, który wygłosił w murach UŁ A. Wozniesiński. Wieczorem goście uczestniczyli w przedstawieniu pt. *Cud Mniemany czyli Krakowiacy i Górale*, autorstwa Wojciecha Bogusławskiego, odegranym na deskach Państwowego Teatru Wojska Polskiego¹³⁰. Na marginesie warto dodać, że sztuka ta była także wystawiana w Warszawie, tuż przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego, a organizatorem przedsięwzięcia był Komitet Wyborczy Bloku Stronnictw Demokratycznych¹³¹.

We Wrocławiu trasa wycieczki objęła Biuro Planowania Przestrzennego, Państwową Fabrykę Wagonów oraz tamtejszy Uniwersytet, gdzie powtórzone odczyt członka KS ZSRR. Późnym popołudniem odbył się wiec w Hali Ludowej, w którym według polskiej działalności uczestniczyć miało 50 tys. osób (sic!). Kurtuazję wyrażoną przez „[...] stałe nawiązywanie ze strony gości do faktu odwiecznej polskości Wrocławia i Ziemi Odzyskanych, z podkreśleniem, że granice na Odrze i Nysie są wspólnymi granicami Słowiańszczyzny”¹³² doceniono z nieukrywaną satysfakcją.

Pobyt we Wrocławiu został zakończony spektaklem teatralnym i wystawą prac uczennic jednej z wrocławskich szkół zawodowych. W sobotę 21 czerwca delegaci przybyli do Krakowa, gdzie odwiedzili redakcję „Życia Słowiańskiego”. Powitał ich tam ówczesny redaktor czasopisma – H. Batowski. Następnie zwiedzono Stare Miasto i Zamek na Wawelu. Finałem był kolejny wiec poparcia dla solidarności słowiańskiej, w czasie którego z zadowoleniem odnotowano życzliwie nastawienie do Związku Radzieckiego i pozostałych państw słowiańskich¹³³.

¹²⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu i Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej za rok 1947, 1948*, b.p.; *Rozwój idei słowiańskiej w ZSRR*. „Dziennik Polski” z 20.06.1947 r., nr 165(849), s. 2.

¹²⁹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 23, *Wytyczne dot. organizacji wizyty gości II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego*, 7.06.1947, k. 112.

¹³⁰ L.S. PRĘCIKOWSKI: *Komitet Słowiański w Polsce. Oddział w Łodzi (1946–1951)*. „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48, s. 186–188.

¹³¹ L. SCHILLER: *Teatr demokracji ludowej 1946–1950*. Warszawa 2004, s. 12–13.

¹³² *Informacje o II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego...*, s. 278.

¹³³ *Informacje o II Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego...*, s. 279; Członkowie Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Krakowie. „Dziennik Polski” z 22.06.1947 r., nr 167(851), s. 1.

Nie ulega wątpliwości, że II Plenum KO było najważniejszym wydarzeniem o randze międzynarodowej, w którego organizację zaangażowany był KS w Polsce. Następne miesiące pochłonęły przygotowania do uczestnictwa w Kongresie Uczonych Słowistów w Moskwie, zaplanowanego na 18 kwietnia 1948 roku. Część polskiego środowiska naukowego pozytywnie odpowiedziała na propozycję podjęcia badań wokół problemów, istotnych z punktu widzenia władz, takich jak problematyka Ziem Odzyskanych, stosunków polsko-niemieckich czy kwestii słowiańskiej. Spotkanie organizacyjne odbyło się 18 grudnia, na posiedzeniu zorganizowanym przez Egzekutywę KS. W zastępstwie nieobecnego W. Barcikowskiego zagał je J. Grubecki, który w swym przemówieniu wielokrotnie podkreślał znaczenie pracy naukowej dla ruchu nowosłowiańskiego. Z racji absencji K. Piwarskiego, w roli sprawozdawcy wystąpił H. Batowski. Podczas spotkania wyłoniono prelegentów (w sumie 22 osoby)¹³⁴. Główną rolę w polskiej delegacji naukowej postanowiono powierzyć Kazimierzowi Nitschowi¹³⁵; jednak z racji złego stanu jego zdrowia zastąpił go T. Lehr-Splawiński¹³⁶.

Przygotowanie referatów trwało wiele miesięcy, każdy z nich stał się bowiem przedmiotem szczegółowej analizy. W sprawozdaniu KS z 1948 roku zapisano informację o wielokrotnych korektach, dotyczących warstwy interpretacyjno-ideologicznej. Ponadto zorganizowano trzy konferencje plenarne oraz kilkanaście sekcyjnych. Ich wyniki popularyzowano wśród naukowców. Pomiędzy 15 marca a 15 kwietnia KS przygotował nawet specjalne wieczory dyskusyjne. W Warszawie odbyły się spotkania sekcji: historycznej (2 kwietnia), archeologicznej (3 kwietnia), literaturoznawczej (5 kwietnia). W Krakowie dyskursem

¹³⁴ Tematyka referatów obejmowała niezwykle szeroki zakres zagadnień z różnych dziedzin nauki: od dominującej historii (Stanisław Arnold, H. Batowski, Natalia Gąsiorowska, Henryk Jabłoński, Kazimierz Piwarski, Jan Rutkowski oraz Zygmunt Wojciechowski), poprzez lingwistykę (Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Splawiński i Stanisław Urbańczyk), literaturoznawstwo (Julian Krzyżanowski, K. Wyka i Stefan Żółkiewski), etnografię i folklor (Eugeniusz Frankowski i Jan Szczepański), archeologię (Jan Kostrzewski i Ludwik Sawicki), pedagogikę (Zygmunt Mysłakowski i Bogdan Suchodolski) po historię sztuki (Eugeniusz Ejbisz, Zofia Lissa i Wojśław Molè). Ostatecznie skład osobowy delegacji polskiej uległ dużym modyfikacjom. Z powodów zmian w programie na obrady do Moskwy nie pojechali referenci sekcji etnograficznej. W kraju zostali również, z powodu innych obowiązków zawodowych, H. Batowski i Z. Wojciechowski, a ze względu na zły stan zdrowia – K. Nitsch. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 50, *Lista delegatów, gości i sił pomocniczych na Kongres Uczonych Słowistów w Moskwie w 1948 roku*, 18.12.1947, k. 3–6; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 51, *Protokół z pierwszego spotkania delegatów na Kongres Uczonych Słowistów w Moskwie*, 18.12.1947, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948*, 1949, b.p.

¹³⁵ KAZIMIERZ NITSCH (1874–1958) – językoznawca, filolog i dialektolog. Profesor UJ. Od 1911 roku członek, a od 1946 roku prezes PAU. W latach 1952–1957 wiceprezes PAN. A. OTRĘBSKA-JABŁOŃSKA: *Wspomnienia pośmiertne. Kazimierz Nitsch (1874–1958)*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1983, nr 46, s. 251–254.

¹³⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 21.02.1948, k. 66–75.

objęto natomiast historię sztuki (5 kwietnia), etnografię (8–9 kwietnia) oraz ekonomię (9 kwietnia). Cykl spotkań zamykało posiedzenie dotyczące głównego referatu – autorstwa T. Lehra-Spławińskiego, które odbyło się 11 kwietnia w stolicy. Uczestniczyli w nim prelegenci z wszystkich sekcji¹³⁷. Kongres miał stać się zachętą do usankcjonowania w polskim środowisku naukowym nowej, opartej na podbudowie marksistowsko-leninowskiej wykładni ideologicznej.

Sprawozdania z przygotowań składano dodatkowo na sesjach międzynarodowego Komitetu Organizacyjnego. Pierwsze odbyło się w Sofii już 15 października 1947 roku¹³⁸. Kolejne – 26 lutego w Pradze, przy okazji III Plenum KO, zorganizowanego pomiędzy 26 a 28 lutego 1948 roku (program był kalką warszawskiego zjazdu¹³⁹). W posiedzeniach Komitetu Organizacyjnego uczestniczyli: H. Batowski, T. Lehr-Spławiński oraz K. Piwarski. Ustalono, że tematem sesji plenarnej będzie *Stan i aktualne zadania współczesnego sławistoznawstwa*, dyskusje w sekcjach zaś prowadzone będą wokół zagadnień bardziej szczegółowych. Każdy z krajów mógł wydelegować do Moskwy maksymalnie 22 swoich przedstawicieli¹⁴⁰.

Działacze KO wielokrotnie podkreślali, że wydarzenie to stanowić będzie doskonałą okazję do szerokiej konfrontacji poglądów i wymiany doświadczeń, co pozwoli uczonym usystematyzować aktualny stan badań sławistycznych. W związku z powyższym na sesji plenarnej przedstawione zostały referaty sprawozdawcze. Wygłosili je: Aleksandar Belić¹⁴¹, B. Grekow, Z. Nejedlý, Todor Pawłow oraz T. Lehr-Spławiński¹⁴². Resztę obrad toczono w 4 sekcjach: historycznej, językowej, pedagogicznej oraz historii sztuki. Charakterystyczny był

¹³⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.; *Przygotowania Polski do Kongresu Uczonych Sławistów*. „Robotnik” z 2.04.1948 r., nr 89(1232), s. 3; *Przygotowania polskich uczonych do Kongresu Sławistów w Moskwie*. „Dziennik Polski” z 20.03.1948 r., nr 79(1118), s. 2.

¹³⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 46, *Uchwała rozszerzonego Prezydium Komitetu Ogólnosłowiańskiego o przygotowaniach do Kongresu Sławistycznego w Moskwie*, 15.10.1947, k. 71–74.

¹³⁹ Polskę reprezentowali wówczas: Waclaw Barcikowski, H. Batowski, Stanisław Dobrowolski, Jan Grubecki, Stanisław Trojanowski, a także Mieczysław Wągrowski oraz Jadwiga Kwiatowska. W odezwie końcowej akcentowano wątki antyamerykańskie i antyniemieckie. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 46, *Program Kongresu Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Pradze*, 1948, k. 231–236; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 46, *Rezolucja III Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Pradze*, 28.02.1946, k. 54–58; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 46, *Trzecie plenarne posiedzenie Komitetu Ogólnosłowiańskiego odbyte w Pradze w dniach 26–28 lutego 1948 roku*, 02.1948, k. 276–279.

¹⁴⁰ B. MASLARIĆ: *Referat informacyjny o działalności Komitetu...*, s. 63–64.

¹⁴¹ ALEKSANDAR BELIĆ (1876–1960) – serbski językoznawca. Pracownik Uniwersytetu w Belgradzie; wieloletni prezes Serbskiej Akademii Nauk. T.A. SEBEOK: *Portraits of Linguists. From Eduard Sievers to Benjamin Lee Whorf*. Bloomington 1966, s. 393–399.

¹⁴² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.; *Spis referentów na posiedzeniu plenarnym Kongresu Uczonych Sławistów i na sekcjach kongresowych*. „Życie Słowiańskie” 1948, nr 3–4, s. 125–128.

brak ujęć syntetycznych, wyraźną przewagę miały zagadnienia szczegółowe, niemogące pretendować do rangi problemów centralnych¹⁴³.

W rzeczywistości prawdziwym celem Kongresu było stworzenie podstawy do przyjęcia wykładni zgodnej z istotą polityki naukowej ZSRR, rozumianej jako swoisty prognostyk działań politycznych i – co nie mniej istotne – w interesującym nas okresie jednego z pożądanych i niejednokrotnie narzucanych składników politycznej rzeczywistości Słowiańszczyzny. Konsekwencją miało się stać wdrożenie sławistyki w całościowy system nauk, opartych na ideologii marksistowskiej, niestety przy udziale uczonych, których autorytet, przy jednoczesnej ich aprobacie, wykorzystano do legitymizacji podjętych działań.

W konkluzji należy nadmienić, że KS utrzymywał również kontakty z emigracją słowiańską w Ameryce Północnej. Ich celem było niszczenie autorytetu polskiego rządu emigracyjnego w Londynie, oskarżanego o próbę skłócenia aliantów zachodnich ze Związkiem Radzieckim. W latach 1945–1946 utrzymywano łączność korespondencyjną z Kongresem Słowian Amerykańskich (*American Slav Congress*) z Leonem Krzyckim na czele¹⁴⁴. Na podstawie dostępnych materiałów można wywnioskować, że począwszy od 1948 roku w miarę systematyczne relacje nawiązano także z Komitetem Słowian Kanadyjskich (*Canadian Slav Committee*), któremu przewodniczył wówczas John Boyd¹⁴⁵. Za jego pośrednictwem starano się promować hasła ogólnosłowiańskie w nowej, radzieckiej wykładni. Kontakty dwustronne sprowadzały się jednak na ogół

¹⁴³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.

¹⁴⁴ Organizacja wychodźstwa pochodzenia słowiańskiego, zamieszkała w Stanach Zjednoczonych. Utworzono ją z inicjatywy najbardziej radykalnego odłamu Polonii amerykańskiej ze stanu Michigan. W dniach 25–26 kwietnia 1942 roku miał miejsce pierwszy ogólnoamerykański Kongres Słowian w Detroit z udziałem 3 tys. delegatów stanowych. Wyłonił on Krajowy Komitet Kongresu, którego członkami zostały lokalne komitety i stowarzyszenia słowiańskie. Jednym z głównych kierunków działań było prowadzenie w latach 1942–1943 kampanii na rzecz otwarcia drugiego frontu w Europie. Po II wojnie światowej Kongres Słowian Amerykańskich istniał już jedynie na papierze. Szerzej zob.: S. FERTACZ: *Przyczynek do powstania i działalności Kongresu Słowian Amerykańskich w latach drugiej wojny światowej*. „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 2, s. 77–89; E. MILLER: *Leo Krzycki, Polish American Labor Leader*. „Polish American Studies” 1976, Vol. 33, No. 2, s. 52–64.

¹⁴⁵ Prace nad organizacją Kongresu rozpoczęły się pod koniec 1941 roku. Powstanie organizacji na wzór amerykańskiej agendy było utrudniane przez nieprzychylny stosunek Polonii, księży oraz konsulatu w Winnipeg. Organizacja kanadyjska, pomimo rzekomej niezależności, podporządkowana była Kongresowi Słowian Amerykańskich i w zasadzie nie podejmowała samodzielnej działalności. W latach 1943–1947 istniała wyłącznie formalnie. Reaktywowano ją w 1948 roku. W skład Komitetu wchodził przedstawiciele siedmiu lewicowych partii: ukraińskiej, rosyjskiej, polskiej, słowackiej, bułgarskiej, macedońskiej oraz jugosłowiańskiej. Szerzej zob.: S. MOĆKUN: *Bezpieczna przystań. Kanada i Polonia kanadyjska wobec Polski i Polaków w latach 1939–1945*. Warszawa 2015, s. 103–105; J. BOYD: *a Noble Cause Betrayed... But Hope Lives On Pages From a Political Life: Memoirs of a Former Ukrainian Canadian Communist*. „Canadian Institute of Ukrainian Studies Research Report” 1999, Vol. 64, s. 67–82.

do przesyłania kurtuazyjnych pozdrowień z okazji świąt i rocznic oraz nieregularnego kolportażu polskiej prasy (m.in. „Życia Słowiańskiego” i „Trybuny Ludu”)¹⁴⁶.

¹⁴⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948, 1949*, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 14, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1949*, 4.07.1950, b.p.

Znajdując się ze Statutem Komitetu Słowiańskiego
o przyjęciu mnie w ...

Deklaracja

Znajdując się ze statutem proszę o przyjęcie mnie
w poczet członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Nazwisko

Imię

Data urodzenia

Miejsce urodzenia

Narodowość

Wykształcenie

Zawód

Adres

Stanowisko i miejsce pracy

Przynależność do organizacji (politycznych)

Członkostwo

5 ROZDZIAŁ

Schyłek koncepcji (1950–1953)

Decyzja P

w dniu

ob.

członka K

5.1. Problem konfliktu radziecko-jugosłowiańskiego w aspekcie jedności słowiańskiej

Bezpośrednio po zakończeniu działań militarnych władze radzieckie skłonne były do tymczasowego tolerowania odmienności dróg, prowadzących do urzeczywistnienia socjalistycznego ideału. Jednak już w 1947 roku przystąpiono do pełnej unifikacji państw bloku wschodniego. Punktem wyjścia do realizacji tego celu było wrześniowe spotkanie w Szklarskiej Porębie, w trakcie którego przedstawiciele Bułgarii, Czechosłowacji, Jugosławii, Polski, Rumunii, Węgier, ZSRR oraz komuniści z Francji i Włoch powołali do życia Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominform). Pierwotnie jego siedzibą został Belgrad, lecz w następnym roku przeniesiono je do Bukaresztu. Głównym zadaniem Kominformu było koordynowanie prac *bratnich partii* oraz przeprowadzenie we wszystkich państwach *demokracji ludowej* procesu *zjednoczenia ruchu robotniczego* (rozumianego jako wchłonięcie struktur socjalistycznych i socjaldemokratycznych do formacji komunistycznych). W Czechosłowacji wstępem do tych działań był lutowy zamach stanu, który w 1948 roku pozwolił na odsunięcie prezydenta Edvarda Beneša. Ostatecznie, w rezultacie wprowadzanych zmian, we wszystkich państwach satelickich ukształtował się system polityczny oparty na kierowniczej roli partii komunistycznej, która samodzielnie (Albania, Jugosławia, Rumunia, Węgry i ZSRR) lub przy pomocy tzw. stronnictw sojuszniczych (Bułgaria, Czechosłowacja, NRD i Polska) sprawowała faktyczną władzę.

Najbardziej skomplikowane okazały się stosunki na linii Moskwa–Belgrad. Powodem, dla którego wzajemne relacje zaczęły się gwałtownie pogarszać, począwszy od 1948 roku, była samodzielność jugosłowiańskiego kierownictwa w zakresie polityki zagranicznej na kierunku bałkańskim. Długą listę radzieckich pretensji działacze jugosłowiańscy usłyszeli na spotkaniu z Józefem Stalinem i Wiaczesławem Mołotowem, do którego doszło w dniu 10 lutego 1948 roku¹. W rozmowach – poza przedstawicielami ZSRR i Jugosławii – uczestniczyła również delegacja Bułgarii. Józef Stalin zażądał wówczas zaprzestania interwencji w Grecji i wycofania z Albanii stacjonujących tam dwóch jugosłowiańskich dywizji. Uważał, że działania te mogą sprowokować Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone do interwencji zbrojnej na Bałkanach. Jednocześnie podkreślił, że o sytuacji Kreml dowiedział się przypadkowo od samych Albańczyków. Krytykowano

¹ W skład jugosłowiańskiej delegacji wchodził: Edvard Kardelj, Milovan Djilas, Vladimir Bakarić i Vladimir Popović. M. DJILAS: *Rozmowy ze Stalinem*. Warszawa 1991, s. 144.

także kształtowanie stosunków bułgarsko-jugosłowiańskich bez porozumienia ze Związkiem Radzieckim, czego przykładem miał być m.in. zawarty przez oba państwa, 27 listopada 1947 roku, układ o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy, którego treść wykraczała znacząco poza postanowienia analogicznych porozumień sojuszniczych, zawartych dotychczas przez tzw. kraje demokracji ludowej². Wobec nacisków ze strony władz radzieckich spotkanie zakończyło się podpisaniem 12 lutego *porozumienia* dotyczącego konsultacji jugosłowiańskiej polityki zagranicznej z ZSRR³. Jak zauważa Elżbieta Znamierowska-Rakk presja, której podlegali politycy jugosłowiańscy, była znacznie słabsza od wywieranej na Georgiju Dymitrowie, gdyż J. Stalin, wyładowawszy wcześniej swój gniew na przywódcy Bułgarii, bardziej powściągliwie krytykował członków delegacji jugosłowiańskiej⁴.

Rozmowy nie poprawiły sytuacji, wręcz przeciwnie – jeszcze bardziej ją zaożnily, a drogi Belgradu i Sofii ostatecznie się rozeszły. W dniu 22 lutego Związek Radziecki odrzucił złożoną przez Jugosławię prośbę o pomoc gospodarczą, a 1 marca KC KPJ uznał, po zanegowaniu przez ZSRR pomysłu szerokiej federacji bałkańskiej⁵ (z nadrzędną rolą Belgradu), że stosunki radziecko-jugosłowiańskie znalazły się w głębokim kryzysie. Zgoda Moskwy jedynie na równoprawną unię bułgarsko-jugosłowiańską została przez Josipa Broz Tito odebrana jako próba wprowadzenia do federacji jugosłowiańskiej *sofijskiego konia trojańskiego*⁶. W następnym miesiącu, tj. 18 marca, radzieccy doradcy cywilni i wojskowi opuścili Jugosławię na znak protestu⁷.

Pomiędzy partiami obydwu państw rozpoczęła się wymiana not. Jednym ze spornych zagadnień był model rozwoju gospodarczego Jugosławii, kolejnym – spór o znaczenie udziału armii radzieckiej w wyzwoleniu kraju. Szczególną

² Zapisy o przygotowywaniu unii celnej, wspólnym działaniu w zakresie wymiany towarów z zagranicą, ścisłym współdziałaniu i konsultacjach w sferze polityki zagranicznej, a także szeroki *casus foederis* (wzajemna pomoc w razie napaści jakiegokolwiek innego państwa, a nie tylko Niemiec i ich sojuszników, jak było zapisane we wcześniejszych traktatach wschodnioeuropejskich) stanowiły o jakościowej różnicy tego traktatu. A. KORYN: *Kwestia federacji na Bałkanach i w basenie dunajskim po II wojnie światowej*. „Dzieje Najnowsze” 1998, R. 30, z. 2, s. 101–102; Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie międzynarodowej 1943–1948*. Warszawa 1981, s. 324–330.

³ M.J. ZACHARIAS: *Konflikt radziecko-jugosłowiański i przemiany ustrojowe w Jugosławii w latach 1948–1954*. „Dzieje Najnowsze” 1990, R. 22, z. 4, s. 30–31.

⁴ Szerzej zob.: E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Ku upadkowi idei federacji Słowian południowych (styczeń–grudzień 1948)*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40, s. 210–226.

⁵ Wejść miały do niej Rumunia, Albania, Grecja i Bułgaria.

⁶ Bułgarzy jeszcze przez kilka miesięcy starali się czynić wrażenie, iż zmierzają do realizacji federacji z Jugosławią, na którą mieli zgodę Moskwy, lecz wkrótce wobec pogłębiania konfliktu radziecko-jugosłowiańskiego sprawa stała się bezprzedmiotowa. Ostatecznym ciosem dla tej idei było podpisanie w 18 marca 1948 roku *Układu o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej* pomiędzy ZSRR a Bułgarią.

⁷ Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie...*, s. 253.

uwagę warto zwrócić na pismo wystosowane 27 marca przez WKP(b). Dla jugosłowiańskich działaczy była to data symboliczna, gdyż siedem lat wcześniej doszło do obalenia proniemieckiego rządu. Z listu wynikało, że działalność i sposób organizacji KPJ nie pozwala na traktowanie jej jako „partii marksistowsko-leninowskiej, bolszewickiej”⁸. W odpowiedzi Jugosłowianie podkreślili niezawisłość oraz równość praw w stosunkach międzynarodowych, kwestionując tym samym nadrzędną pozycję ZSRR.

Wkrótce nadeszły kolejne noty – z Bułgarii, Czechosłowacji, Rumunii i Węgier, które w swojej treści powtarzały oskarżenia wysunięte przez stronę radziecką. Wyjątek stanowiła Polska. Władysław Gomułka, sceptycznie nastawiony wobec zarzutu, że J. Broz Tito zdradził obóz socjalistyczny 8 czerwca, wysłał do Belgradu list, w którym polecił swoje pośrednictwo w sporze, apelując jednocześnie o rozważenie uczestnictwa jugosłowiańskiej delegacji w najbliższym posiedzeniu Kominformu w Bukareszcie. Sekretarz generalny PPR obawiał się, że absencja jugosłowiańskiej delegacji może przyczynić się do powstania, skierowanego przeciwko niej, jednolitego frontu państw obozu⁹. Akcja podjęta przez W. Gomułkę negatywnie nastawiła radzieckie kierownictwo wobec lidera PPR, co pozwoliło na jawne wystąpienie opozycji w Biurze Politycznym partii.

Napięte stosunki radziecko-jugosłowiańskie przerodziły się w konflikt, który w bezpośredni sposób zanegował ideę jedności słowiańskiej. Józef Stalin zrezygnował z bezpośredniej polemiki. W dniu 28 czerwca 1948 roku na posiedzeniu Kominformu w Bukareszcie ogłoszono rezolucję potępiającą KPJ, oskarżając jej kierownictwo o sprzeniewierzenie się ideologii marksistowskiej i osłabienie ducha walki klasowej, czego konsekwencją było wykluczenie jej z szeregow. Uchwała ta wymierzona była w J. Broz Tito oraz jego wiernych współpracowników, m.in.: Edvarda Kardelja, Milovana Djilasa i Aleksandra Rankovicia¹⁰. Jerzy Putrament, ambasador Polski w Paryżu, nazwał to wydarzenie „bombą jugosłowiańską”¹¹.

⁸ M.J. ZACHARIAS: *Konflikt radziecko-jugosłowiański...*, s. 32; M. BABIĆ: *Fenomen dysydenta jugosłowiańskiego. Przypadek Milovana Djilasa*. Warszawa 2015, s. 39.

⁹ W odpowiedzi Josip Broz Tito oświadczył, że decyzja KC KPJ o nieuczestniczeniu w naradzie partii komunistycznych w Bukareszcie jest nieodwołalna. A. KEMP-WELCH: *Polska pod rządami komunistów 1944–1989*. Kraków 2008, s. 38–39; J. PTASIŃSKI: *Pierwszy z trzech zwrotów, czyli rzecz o Gomułce*. Warszawa 1983, s. 111.

¹⁰ Do ostatecznego zerwania stosunków Jugosławii z tzw. krajami demokracji ludowej doszło we wrześniu 1949 roku, na trzecim zaś i ostatnim spotkaniu Kominformu w Bukareszcie w listopadzie 1949 roku przyjęto raport sekretarza generalnego Rumuńskiej Partii Komunistycznej Gheorghé'a Gheorghiu-Deja o wymownym tytule: *Komunistyczna Partia Jugosławii w rękach morderców i szpiegów*. Jugosławia została oficjalnie poddana izolacji, zaś jej przedstawicieleli w krajach socjalistycznych nękanio i znieważano. E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Ku upadkowi...*, s. 227–229; M.J. ZACHARIAS: *Stosunki radziecko-jugosłowiańskie w latach 1948–1958. Aspekty polityczne oraz ideologiczne*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40, s. 245–248.

¹¹ J. PUTRAMENT: *Pół wieku. Zagranica*. Warszawa 1965, s. 325.

Konsekwencją decyzji bukaresztańskich było nie tylko upolitycznienie konfliktu pomiędzy KPJ a ruchem komunistycznym kierowanym przez Moskwę, ale także wygaszanie słowiańskiej akcji propagandowej. Wobec tak poważnego konfliktu na łonie Słowiańszczyzny, kierownictwo radzieckie odwołało zapowiedziane na drugą połowę roku posiedzenie rozszerzonego Prezydium KO w Moskwie. Także sprawę przygotowań drugiego powojennego Kongresu Słowiańskiego w Pradze odłożono na bliżej nieokreśloną przyszłość, po czym do sprawy nigdy już nie powrócono.

Skutki eskalacji konfliktu dotknęły również narodowe KS. Do czerwca 1948 roku działały one według instrukcji otrzymanych na III Plenum KO w Pradze¹². W drugiej połowie roku, na wniosek przewodniczącego, nastąpiło wstrzymanie ich działalności statutowej, ze względu na *chwilową drażliwość* zagadnień słowiańskich¹³. Praca organizacji o profilu słowiańskim zamarła, przy jednoczesnej pełnej dezinformacji co do przyszłej roli komitetów narodowych.

W pierwszej połowie 1948 roku zebrania Egzekutywy KS w Polsce zwoływane były jeszcze regularnie – tj. co najmniej raz na dwa miesiące. Ostatnie posiedzenie przed kryzysem jugosłowiańskim miało miejsce 4 czerwca, kolejne dopiero pod koniec roku¹⁴. Zawieszeniu uległa nie tylko aktywność władz centralnych, ale również praca w terenie. Na grudniowym posiedzeniu Stanisław Trojanowski bardzo ogólnie tłumaczył zniecierpliwionym działaczom zaistniałą sytuację: „[...] praca Komitetu jest ściśle uzależniona od warunków politycznych”¹⁵. Na podstawie analizy protokołu zebrania można stwierdzić, że powód jego zwołania był uzasadniony koniecznością rozliczenia się stowarzyszenia z otrzymanych dotacji oraz zatwierdzeniem planu budżetowego na rok następny. Kwestie te omawiane były ponownie na posiedzeniu, które odbyło się w połowie miesiąca¹⁶.

W sprawozdaniu z działalności KS za rok 1948 znajdujemy informacje dotyczące prac organizacji, które: „[...] odbywały się w warunkach bardzo trudnych ze względu na ciężką sytuację polityczną na słowiańskim odcinku krajów demokracji ludowej, którą wywołało w czerwcu odstępstwo KPJ”¹⁷. Władze stowarzyszenia postulowały by, organizując poszczególne działania

¹² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 46, *Rezolucja III Plenum Komitetu Ogólnosłowiańskiego w Pradze*, 28.02.1946, k. 54–58.

¹³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948*, 1949, b.p.

¹⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 4.06.1948, k. 91–105.

¹⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 4.12.1948, k. 106–116.

¹⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 15.12.1948, k. 117–121.

¹⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego za rok 1948*, 1949, b.p.

statutowe, zrezygnować z określeń *słowiański* i zastąpić je wyrażeniami podkreślającymi specyfikę narodową (np. *radziecki* czy *bułgarski*). To zarządzenie miało ułatwić odcięcie się stowarzyszenia od promowania, w ramach współpracy, ewentualnych kontaktów z Jugosławią. Podkreślić należy, że zawieszenie prac Komitetu miało również daleko idące skutki dla Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej, które straciły tym samym główne źródło finansowania. Wyjątek stanowiło TPPR, nadal subsydiowane z budżetu państwa. Najtrudniejsza była sytuacja w TPPJ, które nie mogło w tym czasie liczyć na pomoc z zewnątrz. Jan Grubecki opisał to w następujący sposób: „Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej wskutek nie otrzymywania dotacji z Komitetu Słowiańskiego prawie że nie posiadało żadnych środków finansowych wobec tego położyło główny nacisk na organizowanie wymiany korespondencji między ośrodkami naukowymi obu krajów”¹⁸. Problemem był również brak materiałów, które do tej pory kolportowano z Jugosławii.

Józef Stalin wykorzystał rozłam radziecko-jugosłowiański do eliminacji opozycji. Wraz z uznaniem *titoizmu* za szkodliwą frakcję w ruchu komunistycznym rozpoczęła się czystka wymierzona w prawdziwych bądź rzekomych zwolenników J. Broz Tito w sowiezizowanych państwach Europy Środkowo-Wschodniej. W Polsce największe nasilenie akcji przypadło na lata 1948–1949. Władysława Gomułkę i kilku innych działaczy od czynnej pracy partyjnej odsunięto właśnie pod zarzutem tzw. *prawicowo-nacjonalistycznego odchylenia* i *titoizmu*¹⁹. Nie oszczędzono również organizacji społeczno-kulturalnych.

Począwszy od 1949 roku także władze KS rozpoczęły eliminację ze swoich szeregów elementów *reakcyjnych* i *wrogich*. W tym miejscu warto wspomnieć o szykanach wobec jednego z założycieli Komitetu – Henryka Batowskiego, którego rola w strukturach KS była od kilku miesięcy mocno marginalizowana (patrz: rozdział 3). Egzekutywa KS, prowadząc intensywną akcję przebudowy oblicza ideowego, w myśl odgórnych wskazań czynników politycznych, podjęła wysiłek skupienia wokół stowarzyszenia ludzi *wartościowych*, bez zastrzeżeń popierających nowy porządek, do których nie zaliczono krakowskiego historyka-slawisty.

Potwierdza to inwigilacja wskazanego, prowadzona przez funkcjonariuszy Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego²⁰ [dalej:

¹⁸ AAN. KSWP, sygn. 858, t. 84, *Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej za rok 1949*, 31.12.1949, b.p.

¹⁹ Szerzej zob.: J. EISLER: *Siedmiu wspañiałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*. Warszawa 2014, s. 196–197; A. NOSKOWA: *Zwycięstwo i zniewolenie. Ustrój demokracji ludowej dla społeczeństwa przejściowego*. W: *Białe plamy, czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*. Red. A. ROTFELD, A. TORKUNOW. Warszawa 2010, s. 617–618; J. ZAJĄC, R. ZIĘBA: *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989*. Toruń 2005, s. 111–114.

²⁰ Wydział V (Społeczno-Polityczny) został zorganizowany w listopadzie 1945 roku. Objął operacyjną „ochronę” legalne – z punktu widzenia komunistów – partie i organizacje partyjne, związki zawodowe, organizacje społeczne, szkolnictwo, środowiska naukowe i intelektualne instytucje kulturalne, a także Kościoły, związki wyznaniowe, organizacje religijne i środowiska

WUBP] w Krakowie. Najwcześniejsze zachowane dokumenty świadczące o zainteresowaniu organów bezpieczeństwa osobą H. Batowskiego pochodzą z 11 marca 1948 roku²¹. Podejrzliwość wobec redaktora „Życia Słowiańskiego”, zajmującego się naukowo problematyką południowosłowiańską, pogłębiła się z chwilą zaostrzenia wspomnianego sporu²². Dlatego gromadzono informacje na temat jego kontaktów międzynarodowych czy ewentualnego propagowania nieprawomyślnych idei, a także zachowań antysystemowych. Odgórnią pieczę na tymi działaniami objął Departament V MBP²³.

W jednym z zachowanych dokumentów znaleźć można charakterystykę H. Batowskiego, eksponującą umiejętności, które pozwoliły mu stać się aktywnym uczestnikiem życia społeczno-politycznego w powojennej rzeczywistości. Uwagę zwrócono przede wszystkim na fakt, że cieszył się on niekwestionowanym autorytetem i estymą środowisk naukowych. Przedstawiono go jako osobę wysoce inteligentną, sprytną i towarzysko obytą, posiadającą ponadto znajomość wielu języków obcych²⁴.

Blokując wszelkie formy kontaktów pomiędzy Jugosławią a innymi krajami *Demokracji Ludowej*, zarzucano jednocześnie szpiegostwo wszystkim osobom, mającym jakiegokolwiek powiązania z KPJ. Oskarżeń tych nie uniknął sam H. Batowski²⁵. Poddano go agenturalnemu rozpracowaniu z uwagi na podejrzenie o utrzymywanie kontaktów z figurantem sprawy prowadzonej przez katowicki

świeckie z nimi związane. Szerzej zob.: W. FRAZIK, F. MUSIAŁ, M. SZPYTMA: *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*. Kraków 2006, s. 11–23.

²¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie [dalej: AIPN Kr]. Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego t. 1, sygn. 010/1083, *Pismo Naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie [Mariana Kozłowskiego – przyp. aut.] do Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie*, 24.03.1948, k. 48.

²² AIPN Kr. Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego t. 1, sygn. 010/1083, *Pismo Naczelnika Wydziału V WUBP w Krakowie do Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie*, 3.12.1949, k. 51–53.

²³ Departament V (Społeczno-Polityczny) Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego [dalej: MBP] powstał w 1945 roku na bazie dotychczasowego Wydziału V Kontrwywiadu. W skład departamentu weszło początkowo 5 wydziałów: Wydział I – operacyjnej obsługi oraz ochrony partii i ugrupowań politycznych przed atakami reakcji; Wydział II – obsługi instytucji oświatowych, kulturalnych i wolnych zawodów; Wydział III – administracji państwowej; Wydział IV – młodzieżowy; Wydział V – obsługi duchowieństwa. Pod koniec 1949 roku powiększono liczbę wydziałów operacyjnych do 7 i powołano Wydział Ogólny. W styczniu 1953 roku po raz kolejny zreorganizowano strukturę Departamentu V, wyłączając z niego zagadnienia związane z Kościołami, związkami wyznaniowymi oraz organizacjami religijnymi i duchowieństwem. Szerzej zob.: Z. NAWROCKI: *Struktura aparatu bezpieczeństwa w latach 1944–1956*. W: *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*. T. 1. Red. K. SZWAGRZYK. Warszawa 2005, s. 25–48.

²⁴ AIPN Kr. Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego t. 1, sygn. 010/1083, *Wywiad w sprawie ob. Henryka Batowskiego*, 15.11.1949, k. 79–80.

²⁵ AIPN Kr. Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego t. 1, sygn. 010/1083, *Streszczenie sprawy dot. ob. Henryka Batowskiego*, 25.05.1955, k. 30–33.

WUBP, w kwestii dotyczącej nielegalnego handlu walutą²⁶. Brak materiału dowodowego nie uwolnił sławisty od oskarżeń działań na szkodę państwa.

Jednoznaczna klasyfikacja, jako człowieka wrogo nastawionego do nowego systemu, ujemnie rzutowała też na ocenę jego wysiłku naukowego. Potwierdza to negatywna opinia radzieckich słowianofilów, dotycząca pracy pt. *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*²⁷. Ukazała się ona na łamach czasopisma „Slavjane”. Wtręt o polskim wkładzie w rozwój kultury innych narodów słowiańskich uznano za przejaw nacjonalizmu, równie negatywnie odnosząc się do wyrażenia przez autora podziwu dla dokonań przeszłych pokoleń Polaków²⁸. Charakterystyczny jest tu zarzut odnoszący się do interpretacji bitwy pod Grunwaldem. Passus H. Batowskiego, że było to polskim „[...] najwspanialszym czynem wojennym tych czasów, przynajmniej tej epoki dziejów słowiańskich, w każdym razie najdonioślejszym przed bitwami II wojny światowej”²⁹ uznano za negowanie udziału pozostałych narodów, co było niezgodne z oficjalną wykładnią historiografii radzieckiej – promującej walkę całego świata słowiańskiego z naporem germańskim.

Komuniści mieli również poważne zastrzeżenia do jego pracy redakcyjnej. Najpoważniejszym zarzutem, wysuniętym przez Wydział Zagraniczny KC PZPR, był brak czujności rewolucyjnej³⁰. Zarzucono mu, że na łamach „Życia Słowiańskiego” nie pojawiły się w odpowiednim czasie artykuły dotyczące nowych zagrożeń ideologicznych. Pierwsza wzmianka na ten temat ukazała się bowiem dopiero w kwietniu 1949 roku, a więc siedem miesięcy po tzw. plenum sierpniowym PPR³¹.

Narracja „Życia Słowiańskiego” doskonale obrazowała ówczesne nastroje polityczne. Począwszy od 1949 roku pismo zaangażowało się w politykę zagraniczną, w tym przede wszystkim w relacjonowanie sporu z Jugosławią. Propaganda przybierała rozmaite formy, zależne od dyrektyw polityki radzieckiej. Tytuły opublikowanych wówczas materiałów nie pozostawiają jednak wątpliwości co do tonu, w jakim były utrzymane³². Przesiąknięte nachalną perswazją, służyły uruchomieniu pożądanej reakcji emocjonalnej czytelnika.

²⁶ AIPN Kr. Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego t. 1, sygn. 010/1083, *Pismo Naczelnika Wydziału I WUBP w Katowicach [Mariana Cubera – przyp. aut.] do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie*, 8.01.1949, k. 71.

²⁷ H. BATOWSKI: *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*. Warszawa 1946, passim.

²⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1949, 1950*, b.p.

²⁹ H. BATOWSKI: *Współpraca słowiańska...*, s. 36.

³⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 13, *Materiały konferencyjne z KC PZPR w sprawie Komitetu Słowiańskiego*, 15.08.1950, k. 13.

³¹ H. ŚWIĄTKOWSKI: *Zdrada nacjonalistów jugosłowiańskich*. „Życie Słowiańskie” 1949, nr 4, s. 184–188.

³² M.in.: Ibidem; S. TROJANOWSKI: *Klika Tity zdradziła demokrację i socjalizm*. „Życie Słowiańskie” 1949, nr 7–8, s. 346–368; R. ŠARANVIĆ: *Zbrodnie belgradzkich faszystów przed naro-*

Zmieniła się także kreacja wizerunku J. Broz Tito. Charyzmatyczny lider partii komunistycznej, śmiały dowódca oddziałów partyzanckich, zwycięski przywódca rewolucji stał się zdrajcą idei socjalizmu, wrogiem federacji oraz współpracownikiem państw zachodnich. Autorami oczerniających go tekstów byli nie tylko polscy działacze, lecz także jugosłowiańscy emigranci. Sposób prezentowania lidera jugosłowiańskich komunistów jednoznacznie określał go jako zdrajcę idei socjalizmu, wroga ustroju radzieckiego i trockistę³³. Miesięcznik drukował różne paszkwile ośmieszające i oczerniające przywódcę Jugosławii.

Warto odnotować, że państwa Zachodu zdecydowały się wesprzeć Jugosławie zarówno politycznie, jak i gospodarczo. Na skutek decyzji J. Broz Tito o zamknięciu granicy jugosłowiańsko-greckiej szybko rozprawiły się też z pozabawioną zaplecza komunistyczną partyzantką. Już we wrześniu 1949 roku Stany Zjednoczone udzieliły Jugosławii pierwszej pożyczki w wysokości 20 mln USD, przeznaczonej na mechanizację jugosłowiańskiego przemysłu wydobywczego. W następnych latach pomoc finansowa systematycznie wzrastała³⁴. Relacje te wykorzystywała propaganda komunistyczna³⁵.

5.2. Epilog działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce

Władza komunistyczna przywiązywała dużą wagę do kultury, permanentnie reorganizując i ulepszając strukturę podmiotów odpowiedzialnych za ten obszar. W centrum uwagi władz znajdowała się również sfera kontaktów kulturalnych z zagranicą, których aktywizacja stwarzała konieczność nadania im ram or-

dowym trybunałem historii. „Życie Słowiańskie” 1949, nr 9, s. 524–527; J. GRUBECKI: *Titoizm – zdrada wolności i postępu – zdrada Słowiańszczyzny.* „Życie Słowiańskie” 1950, nr 4, s. 224–230; T. BAZYLEWICZ: *Titowcy w szeregach ludobójców.* „Życie Słowiańskie” 1950, nr 7–8, s. 433–436; R. ŠARANOVIĆ: *Masy pracujące Jugosławii wzmacniają walkę przeciwko faszystowskiemu reżimowi Tity.* „Życie Słowiańskie” 1950, nr 9, s. 559–654; N. NIKITOWICZ: *Walka narodów Jugosławii przeciwko faszystowskiemu reżimowi.* „Życie Słowiańskie” 1950, nr 10, s. 608–611; H. KASSYANOWICZ: *Jugosławia u progu katastrofy.* „Życie Słowiańskie” 1950, nr 11, s. 685–693; W. STĘPIEŃ: *Narody Jugosławii w jarzmie kliki Tity.* „Życie Słowiańskie” 1951, nr 8, s. 447–450; N. SANDULOWIĆ: *Solidarność mas pracujących całego świata z walką wyzwolenczą narodów Jugosławii.* „Życie Słowiańskie” 1952, nr 6–7, s. 20–22.

³³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji «Życia Słowiańskiego» w okresie I I – 31 XII 1950*, 13.03.1951, k. 15–18.

³⁴ W. STĘPNIAK: *Polityka mocarstw zachodnich wobec Jugosławii w latach 1948–1950.* „Dzieje Najnowsze” 1981. R. 13, z. 4, s. 95–116.

³⁵ A. BIDA: *Faszystowska klika Tity – narzędziem w ręku imperialistycznych podżegaczy wojennych.* „Życie Słowiańskie” 1950, nr 6, s. 350–354; W. SIWEK: *Tito i jego klika – sługusami amerykańskiego imperializmu.* „Życie Słowiańskie” 1951, nr 7, s. 378–381; W. WIDMAR: *Titowcy popierają Adenauera.* „Życie Słowiańskie” 1952, nr 3, s. 8–9.

ganizacyjnych. Wydział Zagraniczny KC PZPR z niezadowoleniem donosił, że istniejąca do tej pory wielotorowość międzynarodowych kontaktów wywoływała chaos organizacyjny. „Przed 1950 rokiem wymianę kulturalną z zagranicą zajmowało się w Polsce wiele urzędów państwowych, organizacji społecznych i Towarzystw. Takie «rozstrzelanie» wysiłku organizacyjnego na całym skądinąd odcinku stosunków międzynarodowych było oczywiście zjawiskiem niepożądanym, wymagającym reformy»³⁶.

W związku z powyższym, 18 lipca 1950 roku, na mocy ustawy o organizacji współpracy kulturalnej z zagranicą, powołano nowy ośrodek koordynacyjny – wspomniany Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą – czyli „centralny urząd państwowy o zapleczu szerokiego przedstawicielstwa społecznego”³⁷. Na jego czele stanął Jan Karol Wende. Do jego kompetencji należał całokształt spraw związanych z kreowaniem międzynarodowych stosunków kulturalnych, w tym m.in. planowanie, popieranie i utrzymywanie relacji z innymi państwami (głównie ze Związkiem Radzieckim), opiniowanie udziału Polski w międzynarodowych organizacjach i instytucjach, udział w pracach nad projektowaniem umów kulturalnych, organizacja i obsługa międzynarodowych zjazdów i konferencji oraz opieka nad ich cudzoziemskimi uczestnikami³⁸. Utworzenie KWKZ miało służyć usunięciu wielotorowości w wymianie kulturalnej, nadaniu jej wyraźnego aspektu politycznego i realizowaniu za jej pomocą określonych celów politycznych. Warto dodać, że początkowo w jego ramach działały 3 wydziały zajmujące się sprawami kultury: radziecki, tzw. krajów demokracji ludowej i krajów różnych. Ostatni z wymienionych dzielił się na sekcje: romańską, anglosaską i tłumaczeniową³⁹.

Warto dodać, że wraz z powstaniem KWKZ rozwiązaniu uległy wszystkie jednostki organizacyjne w ministerstwach i centralnych urzędach oraz w podlegających im podmiotach o analogicznym zakresie działań. Wyjątek stanowiło MSZ, które koordynowało działalność KWKZ. W zamysle organizatorów miał on również przejąć uprawnienia stowarzyszeń, które do tej pory łączono z płaszczyzną relacji międzynarodowych. Dotyczyło to także KS w Polsce.

Już 8 sierpnia 1950 roku odbyła się w Wydziale Zagranicznym KC PZPR konferencja, na której władze partyjno-państwowe podkreśliły konieczność

³⁶ AAN. Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą w Warszawie (1950–1956) [dalej: KWKZ], sygn. 175, t. 1, *Notatka kierownika Wydziału Zagranicznego KC PZPR w sprawie międzynarodowej wymiany kulturalnej*, 04.1950, k. 175.

³⁷ *Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. o organizacji współpracy kulturalnej z zagranicą*, Dz.U.RP nr 36 z 1950, poz. 324, s. 396–397.

³⁸ AAN. KWKZ, sygn. 175, t. 1, *Zarządzenie zewnętrzne Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 września 1950 roku w sprawie tymczasowej organizacji Biura Komitetu Współpracy Kulturalnej z Zagranicą*, 29.09.1950, k. 141–143; M. BRODAŁA, A. LISIECKA, T. RUZIKOWSKI: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Warszawa 2001, s. 207–209.

³⁹ AAN. KWKZ, sygn. 175, t. 1, *Tymczasowy schemat organizacyjny Biura Komitetu Współpracy Kulturalnej z Zagranicą podległego Sekretarzowi Generalnemu KWKZ*, 18.07.1950, k. 3.

szybkiej przebudowy KS i dostosowania jego struktury do bieżącej sytuacji politycznej, co wiązało się z koniecznością wprowadzenia zasadniczych zmian w statucie. Nowy projekt przewidywał marginalizację stowarzyszenia poprzez znaczne zawężenie jego aktywności, likwidację wszystkich struktur terenowych, a także wprowadzenie do jego władz przedstawicieli niektórych organizacji społecznych i instytucji państwowych⁴⁰. Egzekutywa KS zatwierdziła projekt w maju 1951 roku⁴¹. Ostatecznie zmiany nie weszły w życie, gdyż zgodnie z obowiązującym statutem z 1946 roku, modyfikacja podstawy prawnej mogła nastąpić jedynie na podstawie uchwały walnego zjazdu, podjętej większością trzech czwartych głosów, przy obecności co najmniej połowy członków plus jeden (patrz: załącznik 2). Zwołanie konstyтуanty KS zaplanowano na rok 1952. Wobec oporu ze strony władz państwowych, które nie były już zainteresowane ideologią słowiańską, nie doszło do realizacji tego zamierzenia⁴².

Począwszy od 1950 roku jedyną komórką KS, która *de facto* funkcjonowała, było Biuro, na czele którego od 1 marca stanął Jerzy Woźnicki⁴³. Stanowisko kierownika zajmował do końca jego funkcjonowania, tj. do sierpnia 1953 roku⁴⁴. Działalność ograniczono jedynie do utrzymywania wymiany korespondencyjnej z narodowymi KS oraz kolportażu „Życia Słowiańskiego”⁴⁵. Warto wspomnieć, że od kwietnia tego roku obowiązywał nowy schemat organizacyjny, który wyglądał następująco:

- Wydział Propagandowy:
 - Referat Imprez i Wystaw
 - Referat Prasowy
 - Referat Wydawniczy
 - Referat Wymiany Kulturalnej z Zagranicą
 - Biblioteka
- Wydział Naukowy
- Wydział Finansowy
- Wydział Ogólny:
 - Referat Ogólny
 - Referat Pałacu Krasieńskich

⁴⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 13, *Protokół z konferencji odbytej w Wydziale Zagranicznym PZPR w sprawie reorganizacji Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 8.08.1950, k. 1–9.

⁴¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 15, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 18.09.1951, k. 14–16.

⁴² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Ramowy plan pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce na rok 1953. Środki organizacyjne*, 15.01.1952, b.p.

⁴³ Patrz: biogram (aneks).

⁴⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 58.

⁴⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 28, *Sprawozdanie z działalności Biura Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1951*, 1951, b.p.

- Kancelaria
- Referat Gospodarczy⁴⁶.

W latach 50. doszło też do poważnych zmian we władzach stowarzyszenia. Liczbę wiceprzewodniczących zmniejszono bowiem do trzech. Dodatkowo 14 lipca tego roku Henryk Świątkowski ustąpił ze stanowiska przewodniczącego TPPR. Zastąpił go Edward Ochab, który został w ten sposób I wiceprzewodniczącym KS⁴⁷. W tym samym roku, za nieprawomyślność, usunięto Kazimierza Piwarskiego. Został on również wykluczony z partii oraz zmuszony do zaprzestania pracy dydaktycznej w Krakowie i rezygnacji z funkcji pełnionych w UJ. Krytyka przedwojennego państwa polskiego stała się bowiem jednym z priorytetowych celów nowej wykładni historycznej. Płynący z góry przekaz, dotyczący oceny dorobku II Rzeczypospolitej, był jednoznacznie negatywny. Już na otwarciu I Zjazdu PPR W. Gomułka akcentował: „Jesteśmy młodą partią dlatego, że odrzuciliśmy politykę wszystkich starych partii, politykę, która doprowadziła do sanacyjnego faszyzmu w Polsce i w konsekwencji doprowadziła nasz kraj do zguby”⁴⁸. Dalej mówił o doniosłej roli PPR w czasie okupacji, kiedy to jako jedyna partia czynnie i zbrojnie opowiedziała się przeciw niemieckiej polityce terroru, czym zmyła grzech klęski wrześniowej, jaki z winy sanacji ciążył na Polsce. Kolejną próbę pisania nowej historii podjęto na VII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (pierwszym po II wojnie światowej), który odbył się w roku 1948 we Wrocławiu. Tam właśnie K. Piwarski wygłosił odczyt na temat polskiej polityki zagranicznej w dobie konferencji monachijskiej. W swoim wystąpieniu nie tylko wskazał na pewną zbieżność interesów dyplomacji polskiej i niemieckiej, wynikającą ze zdecydowanej wrogości Czechosłowacji wobec Polski, lecz podkreślił również kategoryczny sprzeciw polskich władz wobec potencjalnego przemarszu wojsk radzieckich przez terytorium państwa, w razie ewentualnej wojny niemiecko-czechosłowackiej. Równie naganne było używanie przez niego pojęcia rządu sanacyjnego, w którym zabrakło przymiotnika nazistowskiego, co było zgodne z predylekcją ówczesnych władz⁴⁹.

W tym samym czasie z KS odsunięty został Henryk Raabe⁵⁰. Zadecydowały o tym jego działania w Uniwersytecie Lubelskim, gdzie walczył o autonomiczne prawa uczelni oraz popierał profesorów, których ówczesne władze określały jako *reakcyjnych*. Nie bez znaczenia była również jego postawa przed wyborami

⁴⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 12, *Schemat organizacyjny Biura Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1.04.1950, k. 172.

⁴⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 55–56.

⁴⁸ W. GOMUŁKA: *Z kart naszej historii*. Warszawa 1982, s. 137.

⁴⁹ Szerzej zob.: C. NOWARSKI: *Akademickie kształcenie nauczycieli historii w Polsce (1945–1980)*. Kraków 1999, s. 174–189; W. CHMIELEWSKI: *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*. Warszawa 2006, s. 82–99.

⁵⁰ Patrz: biogram (aneks).

do Sejmu w 1947 roku, kiedy to sprzeciwiał się brutalnej akcji propagandowej, solidaryzując się ponadto ze strajkującymi studentami. W konsekwencji, w roku 1948, został odsunięty od kierownictwa placówki, a jego rola i pozycja polityczna zostały mocno ograniczone⁵¹.

Poza KS, ze względu na pogarszający się stan zdrowia, znalazł się również Henryk Ułaszyn⁵². W dniu 30 kwietnia 1950 roku zmarł Wincenty Rzymowski⁵³. W 1951 roku z funkcji sekretarza generalnego ustąpił – w związku z nominacją na szefa misji dyplomatycznej w Bernie – S. Trojanowski⁵⁴. Stanowisko sekretarza generalnego objął wówczas J. Woźnicki, a skarbnikiem, w lipcu 1951 roku, został mianowany Tadeusz Rek⁵⁵. W 1952 roku jedną z najpoważniejszych zmian we władzach Komitetu było odejście H. Batowskiego – oficjalnie z powodu nieporozumień w Kolegium Redakcyjnym, w rzeczywistości zaś na fali walki z aberracjami w jedynie słusznej (radzieckiej) wykładni polskiego socjalizmu⁵⁶.

Niewątpliwie znaczny wpływ na zahamowanie działalności KS miał spadek zainteresowania komunistów ideologią słowiańską, czego wymownym przykładem jest realizacja niewielkiej liczby zaplanowanych na rok 1950 działań (patrz: tabela 5)⁵⁷. Stowarzyszenie nie tylko już nie angażowało się w organizację polsko-radzieckiej współpracy kulturalnej, jak przed rokiem 1948, lecz także nie wspierało jej nasilenia poprzez uczestnictwo w opracowywaniu planów wymiany⁵⁸.

Nie wydaje się bezzasadne stwierdzenie, że powyższy plan zaangażowania KS w obchody najważniejszych słowiańskich imprez rocznicowych był tworzony na podstawie jego działalności w latach poprzednich. Władze stowarzyszenia najwyraźniej nie przypuszczały, że jego rola tak szybko ulegnie marginalizacji. W 1950 roku Wydział Propagandy, który w latach 40. XX wieku był chyba najbardziej obciążoną pracą komórką KS, zorganizował 5 akademii oraz przygotował zaledwie 29 wystaw gablotowych. Gwoli porządku wspomnieć należy, że zainteresowanie nimi było niewielkie i w zasadzie nie wykraczało poza krąg osób bezpośrednio w nie zaangażowanych. Ponadto KS pracował jeszcze nad

⁵¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Notatka na konferencję w Wydziale Zagranicznym KC PZPR*, 08.1950, k. 5; Z. WÓJCIK: *Biografia Henryka Raabego*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1985, t. 30, s. 176–178.

⁵² Patrz: biogram (aneks).

⁵³ AAN. KSwP, sygn. 158, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 55.

⁵⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1951*, 1952, b.p.

⁵⁵ Patrz: biogram (aneks).

⁵⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1952*, 15.02.1953, b.p.

⁵⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce za I kwartał 1951 roku*, 2.05.1951, k. 44.

⁵⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 58–65.

Tabela 5. Planowany wykaz działań Zarządu Głównego Komitetu Słowiańskiego związanych z obchodami najważniejszych imprez rocznicowych w 1950 roku

Miesiąc	Dzień	Rocznica	Zakres działania
1	2	3	4
Styczeń	21	Dzień śmierci Włodzimierza Lenina [1924]	– pogadanka – gabłota – telegram do Komitetu Słowiańskiego ZSRR
Luty	2	Zwycięstwo pod Stalingradem [1924]	– pogadanka – gabłota – telegram do Komitetu Słowiańskiego ZSRR
	10	Dzień śmierci Aleksandra Puszkina [1837]	– akademia – udział w obchodach – akcja prasowa i radiowa
	23	Święto Armii Czerwonej [1918]	– gabłota – telegram do Komitetu Słowiańskiego ZSRR
	25	Przewrót lutowy w Czechosłowacji [1948]	– pogadanki – audycje radiowe – pokazy filmów
Marzec	2	Dzień urodzin Bedřicha Smetany [1824]	– wystawa objazdowa
	10	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej z Czechosłowacją [1947]	– gabłota – telegram do KS Czechosłowacji
Kwiecień	5	Dzień wyzwolenia terytorium Węgier przez Armię Czerwoną [1945]	– akademia – gabłota
	14	Dzień śmierci Władimira Majakowskiego [1930]	– wieczór literacki – akcja prasowa
	21	Rocznica podpisania Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej z ZSRR [1945]	– akademia – wieczór literacki – gabłota – telegram do KS ZSRR
Maj	1	Święto Pracy [1950]	– udział w ogólnokrajowym pochodzie – gabloty
	9	Święto Zwycięstwa i Wolności [1945]	– pogadanka – gabloty
	23	Święto Cyryla i Metodego w Bułgarii [1945]	– wieczór literacki – akcja prasowa – gabłota

cd. tab. 5

1	2	3	4
Czerwiec	1	Dzień śmierci Christo Botewa [1876]	– wieczór literacki – gabłota
	6	Dzień urodzin Aleksandra Puszkina [1799]	– pogadanki – koncert – wieczór teatralny lub literacki
	28	Rocznica podpisania umowy o współpracy kulturalnej między Polską a Bułgarią [1947]	– akcja prasowa – gabłota
Lipiec	2	Dzień śmierci Georgija Dymitrowa [1949]	– gabłota – telegram do KS w Bułgarii
	15	Dzień śmierci Antona Czechowa [1904]	– wieczór literacki
	22	Dzień ogłoszenia Manifestu PKWN [1944]	– udział w ogólnokrajowych uroczystościach – gabłoty
Sierpień	20	Dzień uchwalenia nowej konstytucji Ludowej Republiki Węgierskiej [1949]	– akcja odczytowa – gabłota
	29	Dzień wybuchu powstania antyniemieckiego na Słowacji [1944]	– gabłota – telegram do KS Czechosłowacji
Wrzesień	15	Dzień proklamowania Bułgarskiej Republiki Ludowej [1946]	– gabłota – telegram do KS ZSRR
Październik	17	Dzień śmierci Fryderyka Chopina [1849]	– akcja prasowa – gabłota
	28	Dzień proklamowania powstania Czechosłowacji [1918]	– gabłota – telegram do KS Czechosłowacji
Listopad	7	Rocznica Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej [1917]	– akademia – akcja prasowa i radiowa – gabłoty – telegram do KS ZSRR
	29	Dzień wyzwolenia Albanii [1944]	– gabłota
Grudzień	21	Dzień urodzin Józefa Stalina [1879]	– akademia – gabłota – telegram do KS ZSRR
	30	Dzień proklamowania Rumuńskiej Republiki Ludowej [1947]	– gabłota

Źródło: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 20, *Spis najważniejszych imprez Komitetu Słowiańskiego w Polsce według kalendarium ogólnosłowiańskiego*, 1949, b.p.

wystawą pt. *Co zawdzięczamy Związkowi Radzieckiemu?*, która jednak z powodu zbyt wysokich kosztów finansowych nie została zrealizowana⁵⁹. W związku z powstaniem KWKZ budżet KS został zmniejszony o ponad 50%. Poza tym, zbyt późne przekazanie pieniędzy (maj 1951) wydatnie obniżyło skuteczność działań⁶⁰. Oficjalnie zmniejszenie dotacji było tłumaczone likwidacją wszystkich, z wyjątkiem TPPR, Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej. Zgodnie z decyzją Wydziału Zagranicznego KC PZPR ich majątek przejął KWKZ, tak samo jak dokumentację, a także pozostałe zasoby materialne (książki, sztandary i plakaty, zdjęcia itd.)⁶¹.

Lata 1951–1952 podsumować można jako walkę KS o przetrwanie. Potwierdza to liczba posiedzeń Egzekutywy, zwołanej zaledwie 9 razy⁶². Członków KS pomijano przy organizacji większości imprez słowiańskich organizowanych w kraju, takich jak akademie, wieczory literackie czy przedstawienia teatralne; nie byli również obecni podczas wizyt zagranicznych, co wzbudzało rozgoryczenie władz stowarzyszenia⁶³. Działalność Komitetu ograniczała się w tym czasie do *mizernej* propagandy wizualnej, a w zakresie wymiany kulturalnej – do wysyłania depeš z okazji świąt narodowych.

Ostatnim, w pełni udanym przedsięwzięciem, była wystawa pt. *Życie i twórczość Iwana Wazowa*. Prezentowana na przełomie 1950 i 1951 roku w siedzibie Komitetu, była obrazem nie tylko życia i twórczości bułgarskiego poety, lecz również epoki, w której powstawały jego utwory. Na wystawie zgromadzono rodzinne zdjęcia poety, bułgarskie edycje jego dzieł oraz niektóre książkowe wydania przekładów na języki obce. Współorganizatorem przedsięwzięcia było TPPB⁶⁴.

Miesięcznik „Wolne Narody” wychodził do 1950 roku. Główny organ prasowy Komitetu – „Życie Słowiańskie” – ukazywał się do roku 1953, pomimo że wizja jednej wielkiej wspólnoty słowiańskiej uległa już wówczas całkowitemu zatarciu. Zmiana stosunku władzy komunistycznej do ideologii słowiańskiej spowolniła

⁵⁹ Poza tym, w ramach tzw. akcji stalingradzkiej Komitet przyjął i przeczytał około 300 listów od mieszkańców polskich miast do mieszkańców Stalingradu. Merytorycznie najlepsze, tzn. zgodne z kanonem komunistycznej propagandy, wysłano do KS ZSRR.

⁶⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 56.

⁶¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 13, *Protokół z zebrania przedstawicieli Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej zwołanego przez Komitet Słowiański*, 21.12.1950, k. 18–19.

⁶² Pięć w 1951 roku (24 lutego, 14 kwietnia, 18 maja, 31 lipca i 18 września) oraz cztery w roku następnym (30 stycznia, 24 marca, 29 marca i 31 października). AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1951*, 1952, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1952*, 15.02.1953, b.p.

⁶³ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 97, *Pismo Dyrektora Biura Komitetu Słowiańskiego Jerzego Woźnickiego do władz Komitetu Współpracy Kulturalnej z Zagranicą*, 10.06.1952, k. 142–143.

⁶⁴ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 59–60; *Wystawa o Iwanie Wazowie*. „Stolica” z 19.11.1950, nr 46, s. 10; *100-lecie urodzin Iwana Wazowa*. „Rzeczpospolita” z 19.11.1950, nr 305, s. 6.

wyraźnie tempo prac redakcyjnych. Kolejne numery pisma ukazywały się nawet z dwumiesięcznym opóźnieniem⁶⁵. Problemy rodziły ponadto braki osobowe, jak również bardzo wąskie grono czytelników⁶⁶. W 1951 roku redakcja utraciła prenumeraty zbiorowe, a w walce o byt gazety podjęto działania promujące, m.in. zwiększając liczbę ilustracji i zmieniając szatę graficzną (w styczniu 1952 roku wprowadzono kolorową okładkę, ozdobioną polskim ornamentem ludowym)⁶⁷.

W styczniu 1952 roku wprowadzono nowy, nieco zmieniony podział. Pozostawiono dział kronikarski i rubrykę dotyczącą aktywności KS wraz z omówieniem treści czasopiśmiennych i książkowych wydawnictw obcojęzycznych – *Krytyka i bibliografia*. Nowością stał się natomiast dział przedstawiający całokształt duchowego i materialnego dorobku Słowian – *Kultura i sztuka*, a także kalendarium wybranych wydarzeń – *Rocznice*. Na szczególną uwagę zasługuje jednak rubryka *Narody w walce o pokój*, w której redakcja zamieszczała teksty dotyczące Słowian na emigracji oraz treści ideologiczne, piętnujące politykę państw kapitalistycznych, w szczególności Stanów Zjednoczonych. Wiązało się to z zaostreniem w drugiej połowie lat 40. sytuacji międzynarodowej i ogłoszeniem przez prezydenta USA Harry'ego S. Trumana tzw. doktryny powstrzymywania (*Containment*), której celem było przeciwstawianie się globalnej ekspansji komunizmu i ZSRR na świecie. Realizując wytyczne ze spotkania w Szklarskiej Porębie, PPR/PZPR przystąpiła do organizowania społeczeństwa wokół hasła walki z imperialną groźbą Zachodu. Kreśląc obraz państw socjalistycznych i kapitalistycznych, redakcja miesięcznika, zgodnie z dyspozycjami Wydziału Zagranicznego KC PZPR, zarysowała dwa przeciwstawne modele bloków⁶⁸. W opisach używano sformułowań precyzyjnie wartościujących. W zgodzie z nimi ZSRR wraz z innymi państwami *demokracji ludowej* były obozem postępu i demokracji, które podejmują działania prowadzące do sprawiedliwości społecznej, wyzwolenia ludzi pracy i zapewnienia światowego pokoju. Antytezą z kolei były kraje świata zachodniego – dążące do wyzysku, zniewolenia innych narodów i wzniesienia nowych konfliktów zbrojnych.

Pomimo tych starań, pismu nie udało się już pozyskać zainteresowania czytelników. W 1952 roku sprzedano zaledwie 18% nakładu⁶⁹. Pozostałe egzemplarze

⁶⁵ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 5, *Protokół z narady produkcyjnej miesięcznika «Życie Słowiańskie»*, 4.11.1952, k. 33–34.

⁶⁶ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 14, *Protokół z narady produkcyjnej miesięcznika «Życie Słowiańskie»*, 17.07.1952, k. 19–20.

⁶⁷ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1951*, 29.03.1952, b.p.; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1952*, 15.02.1953, b.p.

⁶⁸ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 13, *Protokół z narady KC PZPR w sprawie «Życia Słowiańskiego»*, 8.08.1950, k. 1–3.

⁶⁹ W krajowej prenumeracie rozchodziło się jedynie 400 z 2 250 egzemplarzy „Życia Słowiańskiego”. AAN. KSwP, sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1952*, 15.02.1953, b.p.

rozsyłano więc jako darmowy materiał propagandowy za granicę lub oddawano na przemiał⁷⁰. Koszty wysyłki pokrywał mocno już niedofinansowany KS⁷¹. Sprzedaż periodyku od początku nie przynosiła zysków, co w czasie największej ekspansji idei jedności słowiańskiej nie miało większego znaczenia. Na początku lat 50. stało się to jednak jednym z powodów likwidacji czasopisma. Nie bez znaczenia był tu też fakt zaopatrywania środowisk polonijnych w wydawnictwa MSZ.

Epilogiem działalności KS w Polsce stało się spotkanie odbyte w sierpniu 1953 roku w Wydziale Zagranicznym KC PZPR, podczas którego decyzją zgromadzonych postanowiono zlikwidować Biuro KS, a jego obowiązki powierzyć TPPR⁷². Oficjalnym uzasadnieniem tej decyzji było powstanie KWKZ. W ten sposób Towarzystwo, które od 1945 roku było mu formalnie podległe, przejęło wszystkie jego funkcje, stając się szybko największą w polskiej historii organizacją społeczno-polityczną. Komitet Słowiański został skreślony z rejestru stowarzyszeń w 1960 roku, na wniosek Departamentu Społeczno-Administracyjnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁷³. W analogii do carskiego panslawizmu, kreowany przez ZSRR ruch nowosłowiański, w swym ideologicznym wymiarze integracji całej Słowiańszczyzny, po raz kolejny okazał się utopią.

⁷⁰ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 14, *Rozdzielnik «Życia Słowiańskiego» w celach propagandowych za rok 1952, 1953*, k. 56–61.

⁷¹ AAN. KSwP, sygn. 858, t. 14, *Rozdzielnik «Życia Słowiańskiego» w celach propagandowych za rok 1952, 1953*, k. 56–61.

⁷² AAN. KSwP, sygn. 858, t. 15, *Notatka dotycząca spotkania w Wydziale Zagranicznym KC PZPR w sprawie likwidacji Komitetu Słowiańskiego*, 18.07.1954, k. 79.

⁷³ APW. Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 179, *Decyzja Prezydenta m.st. Warszawy o wykreśleniu z rejestru stowarzyszeń Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 10.06.1960, k. 4.

Zakończenie

Sukcesy odniesione przez armię niemiecką latem 1941 roku, połączone z podsycaniem separatyzmów narodowościowych na zajętych przez Niemców terenach, skłoniły władze ZSRR do wykorzystania idei *solidarności słowiańskiej* jako przeciwwagi dla ewentualnych dążeń odśrodkowych Białorusinów i Ukraińców, a także do aktywizacji ruchu oporu na terenach okupowanych. Towarzyszyła temu zakrojona na szeroką skalę kampania polityczno-propagandowa na rzecz współpracy z ZSRR w ramach tzw. nowego ruchu słowiańskiego. W charakterystycznej dla bolszewików dialektyce politycznego relatywizmu, akcentowano odmienną od hegemonicznych założeń panslawizmu, przez co starano się pozyskać różne grupy narodowe Słowian. Podkreślając poszanowanie dla niepodległości, równości czy integralności terytorialnej, tworzono jednocześnie iluzję, ukrywającą rzeczywiste oblicze geopolitycznych aspektów wyciągniętej z lamusa koncepcji słowiańskiej, która w odmiennej amfiladzie hasłowości realizowała konkretne – nader zbliżone do carskiej wykładni imperialnej – cele polityczne. Rolę koordynatora tych działań pełnić miał powstały w 1941 roku KW w Moskwie, a następnie KO.

Z hasłowości tej skorzystała radziecka agentura w Polsce. Już pierwsza odezwa programowa Polskiej Partii Robotniczej ze stycznia 1942 roku zawierała wykładnię koncepcji wyzwolenczej, opartej m.in. na solidarności narodów słowiańskich¹. Współpracę Słowian wykorzystywano także do kreślenia wytycznych polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, eufemistycznie określanej fundamentem gwarancji pokoju i bezpieczeństwa w powojennej Europie. Zwolennicy ruchu nowosłowiańskiego zaciekle bronili nienaruszalności polskiej granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej, którą utożsamiali z granicą całej Słowiańszczyzny. Z kolei zleconą przez władze Kremla *sowietyzację* społeczeństwa polskiego traktowali jako pożądaną wartość dodaną.

Powołanie w Polsce Komitetu Słowiańskiego, formalnie organizacji społecznej grupującej przedstawicieli nauki, oficjalnie miało się wiązać z promowaniem kulturowego dorobku Słowiańszczyzny. Tym niemniej, w swym zasadniczym aspekcie, jego rola sprowadzała się do efektownego (jak na tamte czasy) i – co ważniejsze – efektywnego elementu propagandy komunistycznej. Pełniąc funkcje typowo wykonawcze, stał się przykrywką dla właściwych ośrodków dyspozycyjnych w walce o przysłowiowy *rząd dusz* w Polsce. Formalnie głównym partnerem stowarzyszenia stało się Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, które z czasem całkowicie przejęło jego rolę.

¹ *Do robotników, chłopów i inteligencji, do wszystkich patriotów polskich! Pierwsza odezwa programowa PPR, (5) styczeń 1942. W: Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948. Red. Z. POLUBIEC. Warszawa 1984, s. 51–55.*

Najbardziej intensywny okres działań KS przypadł na lata 1945–1947. W tym czasie szczególną uwagę poświęcono propagowaniu bratnich relacji z narodami Związku Radzieckiego. Zachęcano tym samym do udziału w licznych uroczystościach rocznicowych i związanych z nimi obchodach. Okazji do podkreślania afirmatywnego stosunku wymienić można tu cały wachlarz, jednak w specyficie działań polskiego KS szczególną rolę odgrywały dwie grupy. Do pierwszej kategorii należały bez wątpienia utrwalone w pamięci społecznej rocznice historyczne, asumpt dla drugiej dawały z kolei najnowsze dzieje ruchu nowosłowiańskiego.

Spośród inicjatyw wartych przypomnienia wskazać można zaangażowanie KS w Polsce w problematykę serbołużycką. Istotnym jest, że odbywało się to na fali rzeczywistego poparcia polskiego społeczeństwa, otwarcie aprobującego dezyderaty tej grupy narodowej (etnicznej). Obok podkreślanego elementu solidarności wszechsłowiańskiej, widziano w tym bowiem pożądaną egemplifikację klęski III Rzeszy. Tym samym w Poznaniu, Warszawie, Wrocławiu i Szczecinie odbywały się liczne akcje organizowane przez działające tam stowarzyszenia prołużyckie, wspomagane dodatkowo przez działania KS. Niezależnie, w miarę umacniania się systemu komunistycznego, którego geopolityki nie determinowały kwestie etniczne, ideologia słowiańska stawała się zbyt cenną. Dyktat radziecki był w tej kwestii jednoznaczny i niepodważalny. W nowej koniunkturze problematyka słowiańska utraciła swoje znaczenie polityczne, a jej rolę ograniczono wyłącznie do kwestii folklorystycznych². Ponieważ coraz większe znaczenie dla lewicy komunistycznej miała integralność ogółu państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, idea jedności słowiańskiej ustąpiła miejsca wspólnocie państw socjalistycznych.

² P. EBERHARDT: *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2014, t. 7, s. 78.

Aneks

Załącznik 1

Skład Komitetu Ogólnosłowiańskiego
Wybranego w dniu 11 grudnia 1946 przez pierwszy powojenny
Zjazd Słowiański w Belgradzie

Przewodniczący:

- Božidar Maslarič (Jugosławia)

Zastępcy przewodniczącego:

- Stella Błagojewa (Bułgaria)
- Mieczysław Michałowicz (Polska)
- Zdeněk Nejedlý (Czechosłowacja)
- Aleksandr Wozniesienskij (Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich)

Członkowie:

- ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich:
 - Łarissa Aleksandrowskaja
 - Leonid Baranow
 - Aleksandr Gundorow
 - Ołeksandr Kornijczuk
- z Polski:
 - Henryk Batowski
 - Jan Grubecki
 - Henryk Świątkowski
 - Stanisław Trojanowski
- z Jugosławii:
 - Stevan Jakovljević
 - Ivan Regent
 - Zlatan Sremec
 - Velimir Vlahović
- z Czechosłowacji:
 - Bohuslav Havránek
 - Ján Marták
 - Ladislav Novomeský
 - Prokop Maxa
- z Bułgarii:
 - Dymitr Bratanow
 - Wasil Pawurdzjew
 - Todor Pawłow
 - Georgi Petrow

Zastępcy członków:

- ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich:
 - Borys Grekow
 - Walentin Moczalów
 - Wsiewołod Wiszniewski
- z Polski:
 - Stanisław Dobrowolski
 - Mirosław Dyner
 - Tadeusz Rek
- z Jugosławii:
 - Marian Jurkovič
 - Ferdo Kozak
 - Kiro Gligorov
- z Czechosłowacji:
 - Mária Švermova
 - Michal Horváth
 - Vlastimil Borek
- z Bułgarii:
 - Žeczko Atanasow
 - Trajczko Dobrosławski
 - Georgi Michajlow

Komisja Rewizyjna:

- Płaton Sajewicz (Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich)
- Pavle Savić (Jugosławia)
- Mieczysław Wągrowski (Polska)
- Jan Vodička (Czechosłowacja)
- Krum Welkow (Bułgaria)

Źródło: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 44, *Biuletyn informacyjny Komitetu Ogólnosłowiańskiego [Belgrad]*, 31.01.1947, k. 10–13.

Załącznik 2

Statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce

Art. 1.

NAZWA – CEL – TEREN – SIEDZIBA

- § 1. Tworzy się stowarzyszenie pod nazwą Komitet Słowiański w Polsce.
- § 2. Po wielkim zwycięstwie, rezultacie wspólnej walki bratnich narodów słowiańskich z odwiecznym wrogiem germańskim, celem skupienia i koordynacji wszelkich poczynań w dziedzinie zbliżenia i współpracy narodów słowiańskich, zawiązuje się Komitet Słowiański w Polsce.
- § 3. Terenem działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce jest obszar Rzeczypospolitej Polskiej.
- § 4. Siedzibą Komitetu Słowiańskiego w Polsce jest miasto stołeczne Warszawa.

Art. 2.

CHARAKTER PRAWNY ORGANIZACJI

- § 1. Komitet Słowiański w Polsce jest osobą prawną.

Art. 3.

CZŁONKOWIE ORGANIZACJI

- § 1. Członkami Komitetu Słowiańskiego w Polsce są osoby fizyczne i prawne.
- § 2. Członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce dzieli się na: rzeczywistych, honorowych i wspierających.
- § 3. Członkowie rzeczywiści:
 - 1. Członkami rzeczywistymi mogą być tylko osoby fizyczne, obywatele Państwa Polskiego mający pełnię praw. Członków rzeczywistych przyjmuje Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce lub organ Komitetu w Polsce do tego upoważniony. Kandydat na członka rzeczywistego składa deklarację, której formę ustala Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Deklaracja winna być podpisana przez dwóch członków wprowadzających. Kandydat może być nieprzyjęty bez podania powodów.
 - 2. Prawa członka rzeczywistego oraz jego obowiązki:
 - a) Członek rzeczywisty Komitetu Słowiańskiego w Polsce bierze czynny udział w pracach Komitetu Słowiańskiego, opłaca składki, w wysokości ustalonej przez Prezydium Komitetu.
 - b) Członek rzeczywisty Komitetu Słowiańskiego w Polsce posiada czynne i bierne prawo wyborcze do władz Komitetu.
 - c) Członek rzeczywisty Komitetu Słowiańskiego w Polsce uczestniczy w zebraniach miejscowych, ma prawo pierwszeństwa w imprezach Komitetu oraz w nabywaniu jego wydawnictw.
 - d) Członek rzeczywisty Komitetu posiada legitymację.

- § 4. Członkowie honorowi:
1. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce może nadać godność członka honorowego osobie fizycznej i prawnej szczególnie zasłużonej w realizacji celów Komitetu Słowiańskiego w Polsce.
 2. Prawa członka honorowego:
 - a) Członek honorowy nie ma obowiązku płacenia składek.
 - b) Członkowi honorowemu – osobie fizycznej przysługuje pełnia praw członka rzeczywistego.
- § 5. Członkowie wspierający:
1. Członkiem wspierającym może być osoba fizyczna i prawna.
 2. Obowiązki i prawa członka wspierającego:
 - a) Członek wspierający Komitetu Słowiańskiego w Polsce popiera Komitet Słowiański w Polsce materialnie.
 - b) Członek wspierający korzysta ze wszelkich urządzeń Komitetu Słowiańskiego w Polsce; nie posiada jednak czynnego ani biernego prawa głosu.
 - c) Na Zjazdach Komitetu Słowiańskiego w Polsce ma tylko głos doradczy.
- § 6. Utrata praw przez członków Komitetu następuje wskutek:
1. wystąpienia z Komitetu Słowiańskiego,
 2. pozbawienia praw członkowskich na podstawie uchwały Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce,
 3. działalności niezgodnej z celami Komitetu Słowiańskiego w Polsce,
 4. utraty praw obywatelskich i publicznych,
 5. niepłacenia składek członkowskich.
- § 7. Zarządy główne osób prawnych, będących członkami Komitetu Słowiańskiego w Polsce uczestniczą na zebraniach Komitetu przez swych przedstawicieli.
- § 8. Przedstawiciele osoby prawne, będące członkiem Komitetu Słowiańskiego w Polsce oraz wszyscy jej członkowie, mają prawo korzystania z urządzeń, imprez i nabywania wydawnictw Komitetu Słowiańskiego w Polsce.
- § 9. Wszelkie spory między członkami Komitetu rozstrzyga Prezydium Komitetu z możliwością odwołania się do Walnego Zjazdu.

Art. 4.

ŚRODKI DZIAŁALNOŚCI KOMITETU

- § 1. Komitet Słowiański w Polsce:
1. Koordynuje wszelkie poczynania w dziedzinie zbliżania i współprac narodów słowiańskich.
 2. Udziela opinii w sprawie powołania i tworzenia organizacji współpracy słowiańskiej.
 3. Udziela najszerzej pomocy wszelkim poczynaniom w dziedzinie działalności słowiańskiej.
 4. Prowadzi akcję, mając na celu wzajemne poznanie i zrozumienie się Słowian w dziedzinie życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego.
 5. Prowadzi szeroką akcję wydawniczą.
 6. Gromadzi materiały dotyczące zbliżenia i współpracy Słowian.
 7. Propaguje i organizuje naukę języków słowiańskich.
 8. Organizuje imprezy dla zbliżenia i współpracy młodzieży krajów słowiańskich.

9. Współpracuje z wszelkimi organizacjami dążącymi do współpracy słowiańskiej.
 10. Nawiązuje i utrzymuje ściśle kontakty z Komitetami Wszechsłowiańskimi w Moskwie, Belgradzie, Sofii, Pradze, Budziszynie i z Kongresem Słowian w Ameryce.
- § 2. Komitet Słowiański w Polsce:
1. Ma prawo reprezentować sprawę współpracy międzysłowiańskiej na terenie międzynarodowym i przyjmować zagraniczne delegacje.
 2. Sprawuje kontrolę nad wszelkimi organizacjami współpracy i przyjaźni słowiańskiej, mając prawo sprzeciwu w razie wystąpienia nieskoordynowanych.
- § 3. Komitet słowiański w Polsce:
1. W ważniejszych ośrodkach życia kulturalnego i politycznego może tworzyć Oddziały i Delegatury Komitetu Słowiańskiego w Polsce.
 2. Regulamin dotyczący organizacji i działalności Oddziałów i Delegatur Komitetu Słowiańskiego w Polsce opracuje Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Art. 5.

WŁADZE KOMITETU

- § 1. Władze Komitetu Słowiańskiego w Polsce stanowią:
1. Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce,
 2. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce,
 3. Komisja Rewizyjna Komitetu Słowiańskiego w Polsce.
- § 2. Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce:
1. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce zwołuje zwyczajny Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce co najmniej raz na dwa lata.
 2. Nadzwyczajny Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce zwołuje Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce z własnej inicjatywy, na żądanie Komisji Rewizyjnej lub na żądanie jednej trzeciej członków Komitetu.
 3. Skład osobowy Walnego Zjazdu określa specjalny Regulamin.
 4. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Komisja Rewizyjna składają sprawozdanie przed Zwyczajnym Walnym Zjazdem Komitetu Słowiańskiego w Polsce, który udzieli względnie odmówi udzielenia absolutorium Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce.
 5. Zwyczajny Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce wybiera Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce i Komisję Rewizyjną na okres dwóch lat.
- § 3. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce:
1. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce składa się z 17 osób:
 - Przewodniczący,
 - trzech Zastępców Przewodniczącego,
 - Sekretarz Generalny,
 - Zastępca Sekretarza Generalnego,
 - Skarbnik,
 - dziesięciu członków.
 2. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce ma prawo dokooptować do swego grona dalszych członków, nie więcej jednak niż pięciu.

3. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce zbiera się raz na dwa miesiące.
 4. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce zawiera umowy w imieniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce i reprezentuje Komitet Słowiański w Polsce na zewnątrz.
 5. Zobowiązania w imieniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce podpisują dwaj członkowie Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce, w tym Przewodniczący lub jego zastępca. Inne pisma w imieniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce podpisuje Przewodniczący lub Zastępca Przewodniczącego.
 6. Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce wybiera ze swego grona i odwołuje Egzekutywę składającą się z pięciu osób, która posiada wszelkie uprawnienia Prezydium Komitetu. Czynności Egzekutywy podlegają kontroli Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce.
- § 4. Komisja Rewizyjna Komitetu Słowiańskiego w Polsce:
Komisja Rewizyjna Komitetu Słowiańskiego w Polsce składa się z trzech członków i dwóch zastępców, którzy ze swego grona wybierają przewodniczącego Komisji Rewizyjnej.

Art. 6.

FUNDUSZE KOMITETU

- § 1. Fundusze Komitet Słowiański w Polsce czerpie:
1. ze składek członkowskich,
 2. z dochodów z wydawnictwa i imprez,
 3. z subwencji państwowych i innych.
- § 2. Funduszami Komitetu Słowiańskiego w Polsce dysponuje Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce.

Art. 7.

ZMIANA STATUTU KOMITETU

- § 1. Zmianę Statutu przeprowadzić może Zwyczajny Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce uchwałą powziętą w pierwszym terminie przez trzy czwarte ogółu obecnych, przy obecności co najmniej połowy plus jeden ogółu członków Komitetu Słowiańskiego w Polsce względnie upoważnionych do tego delegatów. W drugim natomiast terminie uchwałą powziętą tą samą większością bez względu na ilość obecnych.

Art. 8.

ROZWIĄZANIE KOMITETU

- § 1. O rozwiązaniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce decyduje Walny Zjazd Komitetu Słowiańskiego w Polsce uchwałą powziętą przez trzy czwarte ogółu głosów przy obecności co najmniej połowy plus jeden ogółu członków.
- § 2. W razie rozwiązania Komitetu Słowiańskiego w Polsce obowiązują ogólne przepisy o likwidacji osób prawnych, a majątek pozostały przechodzi na własność skarbu Państwa.

Załącznik 3

Alfabetyczny wykaz członków Prezydium i Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce w latach 1945–1950

Ip.	Nazwisko	Imię	22–23.08.1945 r. (I Walny Zjazd)	1.06.1947 r. (II Walny Zjazd)	1950 r.
1	2	3	4	5	6
1.	ARNOLD	Stanisław	–	członek prezydium	członek prezydium
2.	BARCIKOWSKI	Wacław	–	przewodniczący	przewodniczący
3.	BATOWSKI	Henryk	I zastępca	V zastępca	IV zastępca
4.	BOROWY	Piotr	–	członek prezydium	członek prezydium
5.	CZEKANOWSKI	Jan	członek prezydium	–	–
6.	DĄBEK	Paweł	członek prezydium	członek prezydium	członek prezydium
7.	DOBROWOLSKI	Stanisław	*	członek egzekutywy	członek egzekutywy
8.	FEDECKI	Stanisław	członek prezydium	–	–
9.	GRUBECKI	Jan	**	II zastępca	II zastępca
10.	GRUSZCZYŃSKI	Krzysztof	członek prezydium	–	–
11.	JUSZKIEWICZ	Aleksander	–	członek prezydium	członek prezydium
12.	KACZOROWSKI	Michał	–	członek komisji rewizyjnej	członek komisji rewizyjnej
13.	KORCZYC	Władysław	–	członek komisji rewizyjnej	członek komisji rewizyjnej
14.	KOSTRZEWSKI	Józef	III zastępca	–	–
15.	KOWALSKI	Władysław	II zastępca	–	–
16.	KOZUSZNIK	Bogusław	–	członek prezydium	członek prezydium
17.	KUBICKI	Marian	–	członek komisji rewizyjnej	członek komisji rewizyjnej

cd. załącznik 3

1	2	3	4	5	6
18.	KURYŁOWICZ	Bronisław	-	członek prezydium	członek prezydium
19.	KWIATOWSKA	Jadwiga	-	-	członek egzekutywy
20.	LEHR-SPLAWIŃSKI	Tadeusz	członek prezydium	członek prezydium	członek prezydium
21.	LOTH	Jerzy	członek prezydium	-	-
22.	MICHAŁOWICZ	Mieczysław	przewodniczący	członek prezydium	członek prezydium
23.	MULAK	Jan	-	członek prezydium	członek prezydium
24.	OCHAB	Edward	członek prezydium	-	I zastępca
25.	ORACZEWSKI	Czesław	członek prezydium	-	-
26.	OZGA	Władysław	-	członek komisji rewizyjnej	członek komisji rewizyjnej
27.	PANKIEWICZ	Michał	-	członek prezydium	członek prezydium
28.	PIWARSKI	Kazimierz	-	członek prezydium	-
29.	RAABE	Henryk	-	członek prezydium	-
30.	RABANOWSKI	Jan	**	III zastępca	-
31.	RZYMOWSKI	Wincenty	-	członek komisji rewizyjnej	-
32.	SCHILLER	Leon	-	członek prezydium	-
33.	SIDOR	Kazimierz	członek prezydium	-	-
34.	SZYMANOWSKI	Wacław	-	-	III zastępca
35.	SZYR	Eugeniusz	**	IV zastępca	-
36.	ŚWIĄTKOWSKI	Henryk	członek prezydium	I zastępca	członek egzekutywy
37.	TROJANOWSKI	Stanisław	-	sekretarz generalny	sekr. gen. / skarbnik

38.	UŁASZYN	Henryk	-	członek prezydium	-
39.	WĄGROWSKI	Mieczysław	**	członek prezydium	członek prezydium
40.	WILANOWSKI	Stefan	członek prezydium	członek prezydium	członek prezydium
41.	WOŹNICKI	Jerzy	-	-	zastępca sekretarza generalnego
42.	WYRZYKOWSKI	Henryk	**	skarbnik	-

* Stanisław Dobrowolski został wybrany na członka Prezydium KS w listopadzie 1945 roku.

** Osoby te zostały włączone do składu Prezydium na posiedzeniu Egzekutywy w dniu 14 maja 1946 roku.

Opracowano na podstawie: AAN. KSwP, sygn. 858, t. 8, *Członkowie Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce w latach 1945-1947*, 01.1948, k. 4; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 8, *Skład osobowy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 15; AAN. KSwP, sygn. 858, t. 26, *Protokół z kontroli Komitetu Słowiańskiego*, 12.02.1952, b.p.

Załącznik 4

Biogramy członków Prezydium i Egzekutywy
Komitetu Słowiańskiego w Polsce w latach 1945–1950

ARNOLD STANISŁAW (1895–1973)

Historyk dziejów średniowiecza. Odbił studia na UW (1916–1920) oraz w uniwersytetach w Wiedniu i Florencji (1920–1921). W latach 1919–1920 zatrudniony w Zarządzie Archiwów Państwowych. W 1920 roku obronił dysertację doktorską i rozpoczął pracę na UW, z którym związany był do emerytury (1966). Od 1921 roku asystent w Seminarium Historycznym UW, w latach 1921–1928 pracował również w gimnazjum im. Stefana Batorego w Warszawie. Po habilitacji (1925) docent w Katedrze Historii Gospodarczej, a od 1929 roku profesor nadzwyczajny i kierownik Katedry Historii Społeczno-Gospodarczej i Geografii Historycznej. W 1938 roku otrzymał tytuł profesora zwyczajnego oraz objął funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. Po wybuchu II wojny światowej przebywał w Wilnie, pracując jako nauczyciel; od 1943 roku – w Warszawie, gdzie brał udział w tajnym nauczaniu. W 1945 roku wstąpił do PPR, od 1948 roku w PZPR. W latach 1945–1947 dyrektor Departamentu Nauki i Szkół Wyższych Ministerstwa Oświaty. Następnie kontynuował pracę na UW, kierując Studium Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym (1947–1952) oraz katedrami Historii Polski Feudalnej (1952–1960) i Historii Polski do XVIII Wieku i Nauk Pomocniczych Historii (1960–1962, pracownikiem tej katedry pozostał do 1966). Ponadto od 1948 roku wykładał w Wyższej Szkole Partyjnej w Warszawie, przemianowanej następnie (1950) na Instytut Nauk Społecznych przy KC PZPR, a w 1957 roku na Wyższą Szkołę Nauk Społecznych przy KC PZPR. W 1952 roku został członkiem-korespondentem, a w 1958 członkiem rzeczywistym PAN. W pracy naukowej zajmował się średniowieczną historią gospodarczą, geografiami historyczną i historią Warszawy. Uznany specjalista w dziedzinie ustroju administracyjnego Polski Piastów. Autor prac: *Geografia historyczna Polski* (1951), *Z dziejów średniowiecza* (1968), współautor zbiorowego dzieła *Polska. Jej dzieje i kultura* (1968).

Biogramy uczonych polskich. Cz. I. Nauki społeczne. Z. 1. A–J. Oprac. A. ŚRÓDKA, P. SZCZAWIŃSKI. Wrocław 1983, s. 47–51; A. GIEYSZTOR: Stanisław Arnold (1895–1973). „Nauka Polska” 1947, nr 2, s. 219–222.

BARCIKOWSKI WACŁAW (1887–1891)

Prawnik, działacz społeczny i polityczny. W latach 1919–1924 pracował w sądownictwie, następnie przeszedł do adwokatury. Bronił m.in. w procesach: brzeskim (1930), toruńskim (1931) i łuckim (1934). Przed II wojną światową związany z PPS, po 1945 roku członek SD. W latach 1945–1949 był I wiceprzewodniczącym Centralnego Komitetu SD, a następnie w latach 1949–1956 jego przewodniczącym. Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy oraz Sejm PRL I kadencji. Członek Prezydium KRN (1945–1947), Przewodniczący Komisji Prawniczej i Regulaminowej w Sejmie Ustawodawczym (1947–1952), wicemarszałek tegoż sejmiku (1947–1952), szef Klubu Poselskiego SD (1948–1952). W latach 1945–1956 sprawował ponadto funkcję pierwszego prezesa Sądu Najwyższego. Od 1952 do 1956 roku zastępca przewodniczącego Rady Państwa. Współodpowiedzialny za pod-

porządkowanie sądownictwa formule ustrojowej PRL-u, co wiązało się z utratą przez nie niezawisłości. W grudniu 1956 wycofał się z życia politycznego. Członek TPPR.

Kolega Waclaw Barcikowski. „Kurier Polski” z 4.05.1981 r., nr 86, s. 2; W. BARCIKOWSKI: W kręgu prawa i polityki. Wspomnienia z lat 1919–1956. Katowice 1988, passim.

BATOWSKI HENRYK (1907–1999)

Historyk, sławista. Studia z zakresu filologii słowiańskiej odbył we Lwowie. Od 1927 roku był korespondentem zagranicznym w Pradze, gdzie kontynuował naukę, uzyskując tytuł doktora, następnie od 1930 roku przebywał w Belgradzie. W 1935 roku podjął pracę na UJ, jako lektor języka czeskiego i słowackiego, tam też w 1939 roku uzyskał habilitację. W listopadzie 1939 roku aresztowany przez Gestapo wraz z innymi wykładowcami krakowskich uczelni w ramach akcji *Sonderaktion Krakau*, został następnie wywieziony do KL Sachsenhausen. W marcu 1940 roku przeniesiono go do KL Dachau. Jesienią tego roku (dzięki staraniom ambasadora Jugosławii w Berlinie Ivo Andrića) został zwolniony i wrócił do Krakowa. Podczas okupacji pracował jako tłumacz przysięgły przy niemieckim sądzie okręgowym. Jednocześnie prowadził kursy tajnego nauczania. Od 1944 roku kierował konspiracyjną Szkołą Nauk Politycznych, w której realizowano przedwojenny program nauczania; był również jej wykładowcą. Po wojnie otrzymał tytuł docenta UJ, następnie przez kilka lat pracował na UW (1951–1955). Od 1956 roku profesor Instytutu Historii UJ, kierownik Zakładu Historii Powszechnej Najnowszej. W 1967 roku otrzymał nominację na profesora zwyczajnego. W 1977 roku przeszedł na emeryturę, nie zaprzestawszy jednak działalności naukowej i publicystycznej. Członek wielu polskich i zagranicznych stowarzyszeń naukowych, m.in. Komisji Nauk Historycznych PAN i Międzynarodowej Komisji Studiów Słowiańskich. Po 1989 roku aktywnie uczestniczył w odbudowie struktur PAU, której był członkiem zwyczajnym i założycielem. Autor 30 monografii oraz setek rozpraw i artykułów naukowych.

I. STAWOWY-KAWKA: Profesor Henryk Batowski. In memoriam (12 V 1907 – 25 III 1999). W: Studia nad współczesnymi językami i literaturami południowo- i zachodniosłowiańskimi. Red. W. LUBAŚ, M. BALOWSKI. Opole 2001, s. 7

BOROWY PIOTR (1914–?)

Grafik, architekt. Studia odbył na Politechnice Warszawskiej (1934–1938). Następnie pracował jako grafik w pracowni urbanistycznej Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy (1935–1939). Członek kolegium redakcyjnego „Gwardzisty” i „Armii Ludowej” (1941–1944). Należał do Gwardii Ludowej PPR, a następnie do powstałej na jej bazie Armii Ludowej. Po II wojnie światowej dyrektor Departamentu Teatrów w MKiS (1948–1951). Przygotowywał oprawę graficzną polskiej części wystawy na Kongres Słowiański w Belgradzie (1946) oraz polskiego pawilonu na Wystawie Światowej Federacji Kobiet w Paryżu (1948). Był także wykładowcą Studium Dziennikarskiego UW, sekretarzem generalnym Stowarzyszenia Polskich Artystów Teatru i Filmu (1951), szefem Zarządu Kultury Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego (1957–1960) oraz redakcji graficznej w Wydawnictwie Ministerstwa Obrony Narodowej (1960–1968).

Słownik artystów plastyków. Artyści plastycy Okręgu Warszawskiego ZPAP 1945–1970. Red. M. SARAFIŃSKA. Warszawa 1972, s. 55.

CZEKANOWSKI JAN (1882–1965)

Antropolog, etnograf, statystyk i językoznawca. Studiował w Zurichu. W 1906 roku obronił doktorat i zajął stanowisko młodszego asystenta w Królewskim Muzeum Ludoznawczym w Berlinie. W 1907 wyjechał wraz z ekspedycją naukową w dwuletnią podróż do Afryki Środkowej. Zebrane wówczas materiały publikował przez długie lata. Pierwszych 5 tomów wydano w latach 1911–1927 w Lipsku, w postaci monografii pt. *Badania w międzyrzeczu Nilu i Kongo*. Od 1910 roku pracował jako kustosz Muzeum Antropologii i Etnografii Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu. Tam też przeniósł się z początkiem roku 1911, nie porzucając jednak pracy w Berlinie. W 1913 roku na podstawie zasług, bez habilitacji, został mianowany profesorem nadzwyczajnym antropologii i etnologii na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu we Lwowie. W latach 1925–1926 dziekan Wydziału Humanistycznego, a następnie (1934–1936) rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W 1941 roku przeniósł się do Warszawy, w dalszej kolejności do Lublina, gdzie objął wykłady antropologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Po zakończeniu II wojny światowej osiadł w Poznaniu, gdzie kierował Katedrą Antropologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. W 1946 roku mianowany profesorem zwyczajnym. W roku 1960 przeniesiony na emeryturę. Członek wielu polskich i zagranicznych stowarzyszeń naukowych, m.in. Polskiego Towarzystwa Antropologicznego. Doktor *honoris causa* uniwersytetów we Wrocławiu i w Poznaniu. Przeprowadził badania dynamiki rozwoju ludności w okresie 1937–1946 i strat ludnościowych Polski. Zwolennik kierunku statystycznego w badaniach antropologicznych. Główne dzieło: *Zarys metod statystycznych w zastosowaniu do antropologii* (1913).

A. MALINOWSKI: *Życie i działalność naukowa profesora Jana Czekanowskiego*. W: *Teoria i empiria w Polskiej Szkole Antropologicznej. W 100-lecie urodzin Jana Czekanowskiego*. Red. J. PIONTEK, A. MALINOWSKI. Poznań 1985, s. 71–79.

DĄBEK PAWEŁ (1908–1987)

Polityk. Ukończył studia prawnicze w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W okresie międzywojennym należał do Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej, działał także w Lidze Obrony Praw Człowieka i Obywatela. W 1939 roku został powołany do wojska, wzięł udział w kampanii wrześniowej. W latach 1941–1942 zaangażowany w tworzenie struktur PPR i jej ramienia zbrojnego w okręgu lubelskim, za co trafił do KL Lublin (Majdanek). Wiosną 1944 roku powrócił do działalności w strukturach komunistycznych. Od 1945 oficjalnie należał do PPR (od 1948 w PZPR). Wieloletni pracownik Departamentu Administracyjnego MSZ, poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy oraz Sejm PRL II–VII kadencji. Wielokrotny przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie (1944–1946, 1950–1952 oraz 1956–1969). W latach 1969–1976 dyrektor Wydawnictwa Lubelskiego. Członek TPPR.

E. OLSZEWSKI: *Paweł Dąbek «Paweł» (1908–1987)*. „Z Pola Walki” 1989, nr 1(125), s. 136–144.

DOBROWOLSKI STANISŁAW (1907–1985)

Poeta i prozaik. Studiował filologię polską i prawo na UW. Zadebiutował w latach 20. na łamach „Robotnika”. Jeden z założycieli grupy poetyckiej *Kwadryga* i pisma literackiego o tej samej nazwie, ukazującego się w latach 1927–1931. W 1937 roku redagował miesięcznik literacki „Nowa Kwadryga”. W latach okupacji niemieckiej był kierowni-

kiem konspiracyjnego zespołu literackiego przy Komendzie Głównej Armii Krajowej. Jednocześnie należał do redakcji podziemnego pisma „Demokrata” oraz współpracował przy jego dodatku pt. „Moskit”. Na ich łamach publikował wiersze, piosenki oraz utwory satyryczne. Jego liryka ukazywała się również w zeszytach poetyckich *Werble Wolności* i w podziemnym piśmie literackim „Lewą Marsz”. Jeden z jego wierszy – *Rozkaz dla Warszawy* – przedrukowany został przez wszystkie czołowe czasopisma konspiracyjne. Jako oficer Armii Krajowej brał udział w Powstaniu Warszawskim, po którego upadku został osadzony w obozie jenieckim Łambinowice na Opolszczyźnie, a następnie wywieziony do Oflagu II D Gross Born (Grossborn-Westfalenhof), gdzie przebywał do czasu wyzwolenia obozu przez 4. Dywizję 1. Armii. Wstąpił wówczas do LWP, gdzie pełnił funkcje oficera politycznego i korespondenta wojennego. W latach 1945–1946 sekretarz generalny Związku Zawodowego Literatów Polskich i kierownik działu kulturalno-oświatowego redakcji „Polski Zbrojnej”. W latach 1947–1948 dyrektor departamentu teatrów w MKiS oraz zastępca redaktora naczelnego tygodnika „Nowiny Literackie”. Wieloletni prezes Związku Autorów i Kompozytorów Scenicznych (1948–1956 i 1961–1968). Od 1949 roku członek PZPR. Ogłosił drukiem około 30 książek, przy czym za całokształt twórczości był wielokrotnie wyróżniany wysokimi odznaczeniami oraz nagrodami, wśród nich nagrodą MKiS I stopnia.

J.B. NYCEK: *Stanisław Ryszard Dobrowolski – wspomnienie*. „Notatki Płockie” 1985, nr 4, s. 13–17.

FEDECKI STANISŁAW (1894–1972)

Działacz państwowy i ludowy. W latach 1943–1944 członek konspiracyjnego ZPP w Wilnie. W 1944 roku został zastępcą dyrektora Departamentu Przemysłu w Resorcie Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN, jako członek PPR. Od 1945 roku wiceprezes ZG Związku Samopomocy Chłopskiej, a od 1946 roku wiceprezes ZG *Spółem* Związku Gospodarczego. Był także posłem do KRN, zastępcą dyrektora Departamentu Przemysłu w Resorcie Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN, członkiem Zarządu *Spółem* Związku Gospodarczego Spółdzielni RP, wiceprzewodniczącym Komisji Rolnej.

W. KOWALSKI: *Wkład PPR i PPS w rozwój spółdzielczości w Polsce w latach 1944–1948*. Warszawa 1986, s. 96–98.

GRUBECKI JAN (1904–1987)

Inżynier, działacz państwowy i ludowy. Tytuł doktora nauk technicznych uzyskał na Politechnice Lwowskiej. Kierował budową linii kolejowej Sierpc–Toruń (1935–1939). W 1941 roku ewakuowany do Stalingradu, gdzie jako inżynier budowy dróg i mostów technicznie zabezpieczał działania bojowe Armii Czerwonej. W latach 1943–1944 członek ZG i kierownik Wydziału Opieki Społecznej ZPP. Kierował Resortem Komunikacji, Poczty i Telegrafów PKWN (1944), przewodniczący Komisji Komunikacyjnej KRN (1945–1947). Od 1944 roku członek koncesjonowanego SL, następnie ZSL. Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy. Był także kierownikiem Biura Kontroli przy Prezydium KRN (1944–1947), a następnie Biura Kontroli przy Radzie Państwa (1947–1949). W latach 1946–1950 przewodniczący ZG TPPJ. Od 1948 do 1952 roku stał na czele Rady Centrali Spółdzielni Rolniczych *Samopomoc Chłopska*.

S. GIZA: *Władze naczelne stronnictw ludowych (1861–1965)*. W: *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*. Nr 7. Warszawa 1965, s. 386–448; T. MOŁDAWA: *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*. Warszawa 1991, s. 87–88.

GRUSZCZYŃSKI KRZYSZTOF (1925–1992)

Poeta i dramatopisarz. W czasie II wojny światowej przebywał w Związku Radzieckim, gdzie ukończył szkołę średnią. Debiutował w 1943 roku wierszem *Ta świadomość, że czeka...*, opublikowanym w moskiewskim tygodniku „Wolna Polska”. Należał do ZPP. W 1944 roku wstąpił do 1. Armii Wojska Polskiego. Następnie pracował w redakcji „Życia Warszawy”. W latach 1945–1949 studiował filozofię na Uniwersytecie Warszawskim. Od 1948 członek PPR, a następnie PZPR. Publikował m.in. w: „Walce Młodych” (1945–1948), „Kuźnicy” (1946–1949) i „Odrodzeniu” (1946–1949). Ponadto pracował w redakcji czasopism: „Poradnik Oświatowy” (1946–1949), „Pokolenie” (1947), „Po Prostu” (1947–1953), „Nowa Kultura” (1950–1955) i „Trybuna Ludu” (1954–1955). Od 1948 roku należał do Związku Zawodowego Literatów Polskich, który w 1949 roku przemianowano na Związek Literatów Polskich. W 1956 został członkiem redakcji „Po Prostu”. Wielokrotnie wyjeżdżał za granicę, m.in. do Czechosłowacji, Jugosławii i ZSRR. Zmuszony do emigracji w 1968 roku, wyjechał do Kopenhagi.

Współcześni Polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny. T. 3. G–J. Red. J. CZACHOWSKA, A. SZALAGAN. Warszawa 1994, s. 165; Z. JAROSIŃSKI: *Literatura lat 1945–1975.* Warszawa 1996, s. 64.

JUSZKIEWICZ ALEKSANDER (1915–1975)

Działacz ruchu ludowego, dyplomata. Uczestnik kampanii wrześniowej. Trafił do niemieckiej niewoli, po ucieczce, w maju 1940 roku, przedostał się do ZSRR. W latach 1944–1946 sekretarz generalny ZG ZPP. Następnie (1946–1947) pracownik ambasady RP w Moskwie. Od 1944 roku był członkiem koncesjonowanego SL, następnie ZSL. Należał do władz obu partii. Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I kadencji. Wiceprzewodniczący ZG TPPR w 1951 roku. W latach 1952–1957 członek Rady Państwa; 1955–1957 sekretarz Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Narodowego. Ambasador PRL w Republice Bułgarii (1957–1964) i Finlandii (1964–1971).

T. MOŁDAWA: *Ludzie władzy 1944–1991...*, s. 164–165; S. GIZA: *Władze naczelne stronnictw ludowych...*, s. 387–448.

KACZOROWSKI MICHAŁ (1897–1975)

Ekonomista i polityk. W okresie międzywojennym pracownik Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Przemysłu i Handlu oraz Ministerstwa Skarbu. W 1944 roku kierownik Biura Planowania i Odbudowy przy PKWN w Lublinie. Należał do PPS, a od 1948 PZPR. Był posłem do KRN i na Sejm Ustawodawczy. W latach 1945–1949 minister odbudowy, następnie dyrektor Instytutu Budownictwa Mieszkaniowego (1949–1971) oraz Instytutu Urbanistyki i Architektury (1955–1959). Członek honorowy Towarzystwa Urbanistów Polskich. Autor licznych prac z zakresu zagospodarowania przestrzennego, m.in.: *Plan przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 1990* (1974) i *Początki odbudowy kraju i stolicy 1944–1949* (1980).

K. SECOMSKI: *Michał Kaczorowski – ekonomista i działacz społeczny.* W: *Michał Kaczorowski. Człowiek i dzieło.* Red. K. DZIEWOŃSKI. Warszawa 1979, s. 12–25; T. MOŁDAWA: *Ludzie władzy 1944–1991...*, s. 365.

KORCZYC WŁADYSŁAW (1893–1966)

Generał broni. W czasie I wojny światowej walczył w armii rosyjskiej. Następnie w latach 1917–1944 w Armii Czerwonej, na stanowiskach dowódczych od 1941 roku. Był dowódcą 1. Armii Wojska Polskiego w ZSRR (październik–grudzień 1944 roku),

szefem Sztabu Generalnego (1945–1954) i wiceministrem w MON (1949–1954). Od 1945 roku należał do PPR, a od 1948 w PZPR. Poseł na Sejm PRL I kadencji. W 1954 roku odwołany do ZSRR.

T. MOŁDAWA: *Ludzie władzy 1944–1991...*, s. 195; T. PANECKI, F. PUCHAŁA, J. SZOSTAK: *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*. Warszawa 2003, s. 95–99.

KOSTRZEWSKI JÓZEF (1885–1969)

Archeolog i muzykolog. W 1914 roku podjął pracę w Muzeum im. Mielżyńskich w Poznaniu. W latach 1923–1958 kierownik kolejnych instytucji, przechowujących zbiory tego muzeum, w tym m.in. (od 1950 roku) Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Współorganizator UP, wieloletni kierownik tamtejszego Instytutu Prehistorycznego (1919–1939, 1945–1950 i 1956–1960). Twórca teorii autochtonicznej w archeologii polskiej, która zakładała historyczną ciągłość osadnictwa słowiańskiego na terenie Polski od prehistorii. Zespół pracujący pod jego kierownictwem odkrył, jako pierwszy, osadę kultury łużyckiej w Biskupinie.

M. RADZISZEWSKA: *Wspomnienie o Józefie Kostrzewskim w 40. rocznicę śmierci nestora polskiej archeologii*. „Pro Libris. Lubelskie Pismo Literacko-Kulturalne” 2009, nr 29, s. 95–100; J. KOSTRZEWSKI: *Z mojego życia*. Pamiętnik. Wrocław 1970, passim.

KOWALSKI WŁADYSŁAW (1894–1958)

Literat, działacz polityczny. Przed I wojną światową sympatyk radykalnego odłamu ruchu chłopskiego, skupionego wokół pisma „Zaranie”. W latach 1914–1918 służył w Legionie Puławskim, następnie w regularnej armii rosyjskiej. Należał do PSL *Wyzwolenie* (1919–1925), Niezależnej Partii Chłopskiej (1925–1927), Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej *Samopomoc* (1928–1931) oraz nielegalnej KPP (od 1928 roku), za co w 1932 roku został aresztowany i skazany wyrokiem sądu na trzy miesiące więzienia. Po rozwiązaniu KPP przez Komintern w okresie tzw. wielkiej czystki (1938), pozostał w nieformalnej grupie komunistycznej, skupionej wokół Alfreda Fiderkiewicza. Od 1942 roku działacz PPR, następnie koncesjonowanego SL i ZSL. Członek najwyższych władz partyjnych, w tym: Rady Naczelnej i Naczelnego Komitetu Wykonawczego SL (1945–1949), prezes Rady Naczelnej SL (1948–1949) oraz członek Prezydium i prezes Naczelnego Komitetu Wykonawczego ZSL (1949–1956). Był także posłem do KRN, na Sejm Ustawodawczy oraz Sejm PRL I kadencji. Minister kultury i sztuki w TRJN (1945–1947). Autor wielu opowiadań oraz kilku powieści, spośród których największy rozgłos zdobyła *w Grzmiącej* (1936).

K. PTAK: *Kowalski Władysław*. W: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB]. T. 14. Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 575–577; *Słownik biograficzny działaczy Ruchu Ludowego (makieta)*. Oprac. J. DANCYGIER [et al.]. Warszawa 1989, s. 200–201.

KOŻUSZNIK BOGUSŁAW (1910–1996)

Lekarz, działacz społeczny i polityczny. Studia medyczne ukończył w Uniwersytecie Karola w Pradze. Pracował jako lekarz w Szpitalu Górniczym w Petrkowicach (jednej z dzielnic Polskiej Ostrawy, obecnie Ostrava-Petřkovice), a następnie objął funkcję dyrektora szpitala zakaźnego w Karwinie. Z chwilą wybuchu II wojny światowej został ewakuowany wraz z personelem szpitala karwińskiego do Myślenic. Przedostał się do Francji, podejmując pracę w wojskowej komisji poborowej. Następnie przebywał w Wielkiej Brytanii, gdzie był członkiem emigracyjnej Rady Narodowej Rzeczypospo-

litej Polskiej, naczelnym lekarzem Polskiej Marynarki Handlowej oraz kierownikiem resortu zdrowia w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. Współorganizował Koło Cieszyńiaków przy Związku Ślązaków w Wielkiej Brytanii. W maju 1945 roku powrócił do kraju, gdzie zaangażował się w tworzenie struktur służby zdrowia. Wieloletni wiceminister zdrowia (1946–1959) i Główny Inspektor Sanitarny (1955–1959). Od 1945 roku członek PPS, a następnie PZPR. Poseł na Sejm Ustawodawczy. Z ramienia Polski uczestniczył ponadto w pracach powołujących do życia Światową Organizację Zdrowia (WHO). Przewodniczący Polskiego Komitetu ds. współpracy z Międzynarodowym Funduszem Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom (UNICEF).

B. GRUSZKA: *Kożusznik Bogusław*. W: *Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska*. T. 4. A–Z. Oprac. A. PUZIO, J.M. DYRDA. Warszawa 2000, s. 202.

KUBICKI MARIAN (1908–1972)

Poeta i publicysta, działacz ruchu ludowego. Członek SL (1944–1949) i ZSL (1949–1956). Poseł do KRN (od grudnia 1945 roku), na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I–V kadencji. Był redaktorem naczelnym „Dziennika Ludowego” w Warszawie. Autor m.in. zbioru wierszy *Ścieżki* (1932) i *Cień czasu* (1964), powieści *Tamte lata* (1954), a także opowiadań satyrycznych *Powszechna sprawa* (1955), opisujących codzienne życie mieszkańców swojej rodzinnej wsi.

Protokoły posiedzeń Prezydium Krajowej Rady Narodowej 1944–1947. Oprac. J. KOCHANOWSKI. Warszawa 1995, s. 325; T. MOŁDAWA: *Ludzie władzy 1944–1991...*, s. 284.

KURYŁOWICZ BRONISŁAW (1891–1967)

Chemik, działacz społeczny i polityczny. W 1922 roku objął stanowisko asystenta w Katedrze Gleboznawstwa Wydziału Rolnego UP. Stopień doktora nauk rolniczych uzyskał w 1926 roku. Był kierownikiem naukowym Biura Rolnego Państwowego Przemysłu Nawozowego w Warszawie (1928–1930), a następnie szefem Zakładu Chemii Rolnej w Państwowej Szkole Ogrodnictwa w Poznaniu (1930–1939). Habilitował się w 1945 roku. Od 1946 roku, jako profesor nadzwyczajny, kierował Katedrą Chemii Rolnej UP. W 1945 roku wstąpił do koncesjonowanego PPS, a w 1948 roku PZPR. W latach 50. pracował w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. W 1960 roku otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. Członek TPPR.

Wielkopolski Słownik Biograficzny. Red. A. GĄSIOROWSKI, J. TOPOLSKI. Warszawa–Poznań 1981, s. 397–398.

KWIATOWSKA JADWIGA (1905–?)

Działaczka komunistyczna. W latach 1947–1950 dyrektor Biura KS. Była członkinią Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet – powołanej przez władze komunistyczne w 1945 roku na wzór formuł przedwojennych. Oficjalnie była to organizacja broniąca praw kobiet, z naciskiem na rolę matki i wychowania świadomej obywatelki. Choć z formalnego założenia miała być pluralna politycznie, jej władze agitowały, by wszystkie członkinie zapisały się do PPR/PZPR. W 1949 roku przekształcono ją w Ligę Kobiet.

AIPN Kr. Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego t. 1, sygn. 010/1083, *Notatka dot. ob. Jadwigi Kwiatowskiej*, 1949, k. 69.; A. NOWAKOWSKA-WIERZCHOŚ: *Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944–1950) – dokumenty programowe*. „Kommunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2013, R. 2, s. 251–253.

LEHR-SPLAWIŃSKI TADEUSZ (1891–1965)

Slawista, językoznawca. W 1913 roku uzyskał stopień doktora, a w 1918 roku doktora habilitowanego. Pracował jako profesor nadzwyczajny (1918), a potem zwyczajny (1921) na Uniwersytecie w Poznaniu. Ponadto profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1922–1929), a następnie UJ (1929–1962), gdzie kolejno w latach 1938–1939 i 1945–1946 pełnił funkcje dziekana i rektora. Od 1928 roku członek PAU, a od 1952 roku – PAN. Aresztowany przez Niemców w ramach akcji *Sonderaktion Krakau*, był więziony w Sachsenhausen. Zwolniony w lutym 1940 roku. Przez pewien czas przebywał w Sandomierskiem w majątku swojej żony. Po powrocie do Krakowa brał udział w tajnym nauczaniu i pracy naukowej. Dyrektor Studium Słowiańskiego UJ (1946–1952) i Instytutu Językoznawstwa UJ (1952–1961) Autor ok. 400 prac z dialektologii, etymologii, historii języka polskiego i onomastyki, podręczników i słowników. Doktor *honoris causa* uniwersytetów w Pradze i Sofii.

S. URBAŃCZYK: *Lehr-Splawiński Tadeusz*. W: *PSB*. T. 17. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 6–9.

LOTH JERZY (1880–1967)

Geograf, etnograf, działacz sportowy. Szkołę średnią ukończył w Godesbergu (dzisiaj dystrykt Bonn), a studia wyższe na Wydziale Handlowym w Antwerpii. Studiował również w Brukseli geologię, geografę, socjologię i psychologię, a w Cambridge filologię angielską. W wieku 38 lat ukończył Wydział Nauk Przyrodniczych UW (1918). W 1920 roku uzyskał tytuł doktora filozofii z zakresu geografii na UJ. Habilitował się w 1929 roku w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie (od roku 1933 Szkoła Główna Handlowa), z którą związany był przez wiele lat, będąc także jej rektorem w latach 1945–1947. W 1949 roku został usunięty z uczelni za przekonania polityczne i przeniesiony na emeryturę. Wrócił do pracy w 1957 roku i prowadził zajęcia do 1960 roku. Wykładał również w Szkole Konsularno-Dyplomatycznej MSZ (1946–1947), Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (1945–1950) i w Uniwersytecie Warszawskim (do 1950). Współorganizator i dożywotni *członek wspierający* Polskiego Towarzystwa Geograficznego, szef Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego (1945–1965), a także członek Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego (1948–1961). Autor wielu monografii z zakresu geografii gospodarczej i politycznej, w tym m.in.: *Geografia gospodarcza Polski* (1947) oraz *Zarys problemów geograficzno-ekonomicznych metali kolorowych w świecie* (1950).

S. BEREZOWSKI: *Profesor Doktor Jerzy Loth*. „Czasopismo Geograficzne” 1968, t. 39, z. 2, s. 207–210; J. KOSTROWICKI: *Jerzy Loth (4 VIII 1880 – 30 IX 1967)*. „Przegląd Geograficzny” 1968, t. 40, z. 3, s. 685–688.

MICHAŁOWICZ MIECZYŚLAW (1876–1965)

Działacz polityczny i społeczny, lekarz. Studia medyczne ukończył w Cesarskiej Wojskowej Akademii Medycznej w Petersburgu. W młodości związany z PPS (1890–1906) oraz z PPS – Frakcją Rewolucyjną (1906–1916). Był członkiem tajnego Koła Oświaty i Samokształcenia. Uczestniczył też w przemycaniu nielegalnych wydawnictw partyjnych oraz prowadził agitację wśród Polaków, odbywających służbę wojskową w Petersburgu. W tym czasie współpracował z nielegalnymi socjalistycznymi organizacjami rosyjskimi. W latach 1905–1908 był kierownikiem szpitala fabrycznego huty w Rakowie k. Częstochowy. Współzałożyciel Częstochowskiego Towarzystwa Kultury Polskiej i przewodniczący Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS w tym mieście. W maju 1908 roku aresztowany za działalność patriotyczną i skazany na dwuletnie wysiedlenie

w trybie administracyjnym z granic Cesarstwa Rosyjskiego. Po pobyciu w więzieniu wyjechał za granicę. W Austrii, Francji i Niemczech odbył szereg praktyk zawodowych i staży naukowych. W 1910 roku uzyskał w Petersburgu tytuł doktora medycyny, a od 1912 roku zamieszkał we Lwowie. Dwa lata później zmobilizowany do wojskowej austriackiej służby sanitarnej. W latach 1918–1919 pełnił funkcję starszego ordynatora Oddziału Chorób Wewnętrznych Szpitala Ujazdowskiego w Warszawie, następnie pracował w Ministerstwie Zdrowia Publicznego. W 1920 roku został mianowany, dekretem Naczelnika Państwa, profesorem nadzwyczajnym Wydziału Lekarskiego UW. Od 1924 roku członek Państwowej Rady Zdrowia. W 1929 roku przedstawił ideę utworzenia Polskiego Instytutu Puerykultury – pierwowzoru Instytutu Matki i Dziecka w Warszawie. Współzałożyciel „Przeglądu Pediatrycznego” (1908), redaktor m.in. „Pediatrii Polskiej” (1921–1922) i czasopisma „Zdrój” (1934). Był członkiem loży masońskiej *Kopernik*. Podczas II wojny światowej więziony przez Niemców. Po 1944 roku, przy współudziale wolnomularzy, podjął szeroką akcję tworzenia Klubów Demokratycznych, a następnie SD. Wieloletni Prezes Rady Naczelnej SD (1945–1949). Poseł do KRN i do Sejmu Ustawodawczego.

T. JABŁOŃSKI: *Mieczysław Michałowicz. Życie i praca*. Warszawa 1979, passim; L. HASS, T. OSTROWSKA: *Michałowicz Mieczysław*. W: PSB. T. 20. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 538–643.

MULAK JAN (1914–2005)

Trener lekkiej atletyki, działacz sportowy, polityk. W latach 1934–1935 wiceprezes Robotniczego Klubu Sportowego *Skra Warszawa*. W sporcie odnosił znaczące sukcesy, był m.in. brązowym medalistą mistrzostw Polski w biegu na 1500 metrów (1936). W czasie II wojny światowej związany z ruchem socjalistycznym, stał na czele Wydziału Wojskowego grupy konspiracyjnej *Barykada Wolności*, był także kierownikiem Wydziału Wojskowego Robotniczej Partii Polskich Socjalistów. Po wojnie aktywnie włączył się w nurt życia politycznego w szeregach tzw. koncesjonowanej PPS, gdzie został kierownikiem Wydziału Prasy i Propagandy. W 1948 roku został usunięty za postępowanie niezgodne z linią partii, tj. za wrogi stosunek do zjednoczenia PPS i PPR. Powrócił do sportu. W latach 1949–1952 był trenerem w warszawskim klubie *Ogniwo*, następnie trenerem kadry narodowej długodystansowców. Twórca specjalistycznego szkolenia w lekkiej atletyce. Dzięki współpracy z pracownikami naukowymi uczelni wychowania fizycznego stworzył słynny *Wunderteam*. Trenował m.in. Zdzisława Krzyszkowiaka i Jerzego Chromika. Redaktor miesięcznika *Lekka Atletyka* (1957–1970). Pomiędzy rokiem 1970 a 1973 doradca techniczny ministra ds. młodzieży i sportu. Pomagał również w krzewieniu kultury fizycznej w Algierii, a po powrocie do kraju związał się ze swoim macierzystym klubem *Skra Warszawa* (1973–1974). Wieloletni działacz Polskiego Związku Lekkiej Atletyki, współzałożyciel Stowarzyszenia Trenerów Polskich.

I. KRZEWIŃSKI: *Praca trenerska Jana Mulaka*. W: *Jan Mulak (1914–2005). Życie dla sportu*. Red. B. WOLTMANN, S. ZABORNIAK. Rzeszów 2006, s. 29–45; H. SZCZEGÓŁA: *Jan Mulak – polityk i historyk*. W: *Jan Mulak (1914–2005). Życie dla sportu...*, s. 160–172.

OCHAB EDWARD (1906–1989)

Działacz komunistyczny, generał. W 1925 roku ukończył Akademię Handlową w Krakowie, a dwa lata później Wyższe Studium Spółdzielcze przy UJ. W okresie międzywojennym działacz komunistyczny, od 1929 roku członek KPP, kilkakrotnie więziony za

działalność polityczną. W 1939 roku wyemigrował do Związku Radzieckiego, współorganizator ZPP, oficer Armii Polskiej w ZSRR (1943–1944). W 1949 roku awansowany do stopnia generała brygady. Od 1944 roku w PPR, następnie PZPR. Pełnił liczne funkcje kierownicze w aparacie partyjnym i państwowym, m.in. członka KC PPR (1944–1948), członka KC PZPR (1948–1968), sekretarza KC PZPR (1950–1957 i 1960–1964), od marca do października 1956 roku i sekretarza KC PZPR (marzec–październik 1956), wiceministra obrony narodowej (1949–1950), ministra rolnictwa (1957–1959) oraz przewodniczącego Rady Państwa (1964–1968). Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I–IV kadencji (1944–1969). Członek władz wielu organizacji społeczno-politycznych, m.in. przewodniczący ZG TPPR (1950–1952).

J. EISLER: *Siedmiu wspinałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*. Warszawa 2014, s. 103–165.

ORACZEWSKI CZESŁAW (1891–1965)

Działacz społeczno-polityczny, ksiądz. Po II wojnie światowej związany z duszpasterstwem parafialnym i akademickim przy kościele św. Jakuba na warszawskiej Ochocie. Zwolennik współpracy z ZSRR. W 1945 roku wszedł do ZG Polskiego Czerwonego Krzyża. Należał do Komisji Księży przy ZG Związku Bojowników o Wolność i Demokrację i publicznie krytykował politykę hierarchii kościelnej. W 1957 roku władza duchowna zakazała mu głoszenia kazań i ograniczyła prawo celebry do kaplicy Księży Orionistów. W ostatnich latach życia związany ze Stowarzyszeniem PAX, a następnie z Chrześcijańskim Stowarzyszeniem Społecznym.

S. GAJEWSKI: *Oraczewski Czesław*. W: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, T. 2. K–P. Red. R. BENDER. Warszawa 1994, s. 163.

OZGA WŁADYSŁAW (1906–1973)

Nauczyciel, działacz ruchu nauczycielskiego i ludowego. Ukończył w 1933 roku Wyższy Kurs Nauczycielski w Puławach i pedagogikę na UW. Pracował w szkolnictwie podstawowym w powiecie Pułaskim. W 1925 roku rozpoczął działalność w Centralnym Związku Młodzieży Wiejskiej, następnie w Związku Młodzieży Wiejskiej RP *Wici*. W latach okupacji członek Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, współpracownik konspiracyjnego pisma „Orle Ciosy”. Od 1944 roku w koncesjonowanym SL, następnie w ZSL. W latach 1949–1960 pracował na stanowisku dyrektora Departamentu Planowania w Ministerstwie Oświaty. Poseł na Sejm PRL III i IV kadencji, dwukrotny wiceprzewodniczący Sejmowej Komisji Oświaty i Kultury. Wiceprzewodniczący Zarządu Głównego ZNP (1961–1967). Opublikował wiele prac z zakresu polityki oświatowej i organizacji szkolnictwa.

W. CHMIELEWSKI: *Polska administracja szkolna 1944–1950*. Piotrków Trybunalski 2010, s. 147–149; T. SZCZĘCHURA: *Ozga Władysław*. W: *PSB*. T. 24. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 663–664.

PANKIEWICZ MICHAŁ (1887–1980)

Prawnik, działacz społeczny i polityczny. Ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie i na uczelniach brazylijskich (Porto Alegre i Kurytyba). Działacz PPS, następnie PPS-Lewica. Pracował w Ministerstwie Aprowizacji w Warszawie (1919), w Komisji Porozumiewawczej Związków Spółdzielczych (1920) oraz Urzędzie Emigracyjnym (1921). Założyciel Towarzystwa Przyjaciół Parany i Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego, od 1923 roku związany z Państwową Radą Emigracyjną. W latach 1923–1925 sekretarz generalny PSL *Wyzwolenie*. Radca emigracyjny na Ame-

rykę Południową (1930–1933). Członek wielu polskich stowarzyszeń, m.in. sekretarz ZG Ligi Morskiej i Kolonialnej, członek Związku Pionierów Kolonialnych, Naukowego Instytutu Emigracyjnego i prezydium Rady Naczelnej Światowego Związku Polaków z Zagranicy. Okres II wojny światowej spędził na emigracji, we Francji i Stanach Zjednoczonych. W 1945 roku powrócił do Polski. Członek koncesjonowanego SL, następnie ZSL. Autor kilku prac na temat emigracji polskiej i kolonizacji, m.in. *Problem emigracji w Polsce* (1935).

S. ZIELIŃSKI: *Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich*. Warszawa 1932, s. 342–346.

PIWARSKI KAZIMIERZ (1903–1968)

Historyk dziejów nowożytnych i najnowszych. Odbył studia historyczne na Wydziale Filozoficznym UJ (1921–1925). W 1926 roku uzyskał tytuł doktora filozofii i w tym samym roku zdał egzaminy dla nauczycieli szkół średnich. Habilitował się w 1931 roku. Od 1924 roku asystent seminarium historycznego, następnie adiunkt (od 1937). Pracował również w krakowskim Gimnazjum Św. Anny. Prowadził w tym czasie ożywioną działalność naukową. Do wybuchu II wojny światowej wydał około 40 prac naukowych, które stanowią najcenniejszą część jego dorobku. Aresztowany przez Niemców w ramach akcji *Sonderaktion Krakau*, przebywał w niemieckich obozach koncentracyjnych do października 1941 roku (KL Sachsenhausen i KL Dachau). Jego przedwojenne prace, w tym opracowane przezeń *Dzieje polityczne Prus Wschodnich* (1938), zostały uznane przez Niemców za wrogie Niemcom (*Deutschfeindlich*), toteż przebywał w obozie znacznie dłużej niż większość aresztowanych w listopadzie 1939 roku. Po powrocie do Krakowa prowadził tajne nauczanie oraz działał w konspiracyjnym Stronnictwie Pracy (1943–1944). W 1945 roku, jako profesor nadzwyczajny, został kierownikiem Seminarium Historii Nowożytnej Słowiańszczyzny i Krajów Bałtyckich na UJ. W latach 1948–1950 dziekan Wydziału Humanistycznego UJ, rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie (1949–1950). Od 1945 roku członek korespondent PAU, a od 1950 roku członek czynny. Po wojnie zaangażowany w działalność partyjną. W 1946 roku wstąpił do PPS, a dwa lata później do PZPR. Od 1948 roku przewodniczący krakowskiego koła Zrzeszenia Marksistów. Z pozycji ideologii marksistowskiej oceniał VII Zjazd Historyków Polskich we Wrocławiu. Mimo zaangażowania i akceptacji reżimu komunistycznego, podtrzymywał również kontakty z przedstawicielami obozu londyńskiego. Z inicjatywy tych kół powstała przygotowana wspólnie z Tadeuszem Lehr-Spławińskim i Zygmuntem Wojciechowskim praca pt. *Polska–Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa* (Katowice–Wrocław 1947). Jako marksista usiłował stosować nową metodologię, czynił to jednak dość powierzchownie, co zostało negatywnie ocenione przez władze. W 1950 roku został usunięty z PZPR i zmuszony do zaprzestania pracy dydaktycznej w Krakowie oraz odejścia z zajmowanych stanowisk w UJ i Wyższej Szkole Pedagogicznej. Przeniesiono go *służbowo* na UP, gdzie powierzono mu funkcję kierownika Zakładu Historii Powszechnej Nowożytnej przy Katedrze Historii Powszechnej. W 1953 roku został wicekuratorem Instytutu Zachodniego, w latach 1956–1958 był zaś jego dyrektorem, a od 1958 roku kuratorem. W latach 60., z powodu pogarszającego się stanu zdrowia, wycofał się z życia naukowego i społeczno-politycznego.

J. GIEROWSKI: *PiwarSKI Kazimierz Józef*. W: *PSB*. T. 26. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 594–577; K. PRZYBÓŚ: *Kazimierz PiwarSKI (1903–1968)*. W: *Złota Księga Wydziału Historycznego*. Red. J. DYBIEC. Kraków 2000, s. 424–432.

RAABE HENRYK (1882–1951)

Zoolog, działacz społeczny, polityk. Od 1902 roku członek SDKPiL, a od 1926 działacz PPS. W latach 1920–1931 przewodniczący Centralnej Komisji Porozumiewawczej Związków Zawodowych Pracowników Państwowych. W 1918 roku mianowany docent w UJ. Był także prezesem Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskiego Szkół Średnich (1922–1930). W latach 1939–1941 profesor Uniwersytetu we Lwowie. Organizator i pierwszy rektor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (1944–1948), który stanowił ideologiczną przeciwagę dla Katolickiego Instytutu Lubelskiego. Pełnił ponadto funkcje (1944–1945) wiceprzewodniczącego Centralnego Komitetu Wykonawczego i Rady Naczelnej koncesjonowanej PPS. Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy. Ambasador TRJN w Moskwie (1945–1946). Od 1948 roku działacz PZPR. Otwarcie manifestowany przez niego pogląd o konieczności utrzymania autonomii i samorządności wyższych uczelni doprowadził do konfliktu z władzami, w wyniku którego utracił zajmowane stanowiska i został przedwcześnie przeniesiony na emeryturę. Do końca życia pozostał członkiem PZPR.

G. BRZĘK: *Henryk Raabe 1882–1951*. Lublin 1983, s. 31–111; Z. WÓJCIK: *Biografia Henryka Raabego*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1985, t. 30, s. 176–178.

RABANOWSKI JAN (1907–1958)

Inżynier elektryk, działacz państwowy. Ukończył Wydział Elektryczny Politechniki Warszawskiej ze stopniem inżyniera elektryka (1932). W latach 30. pracował w Wydziale Elektrotechnicznym Dyrekcji Okręgowych Kolei Państwowych w Warszawie. Był współautorem unikatowego w owym czasie projektu instalacji elektrycznych dla nowego warszawskiego głównego dworca kolejowego (1937–1939). Po wybuchu II wojny światowej został powołany do wojska i przydzielony do wojskowo-kolejowego Ośrodka Łączności. Podczas ewakuacji zatrzymał się w Stanisławowie. W 1940 roku zgłosił się do władz radzieckich, wyrażając chęć podjęcia pracy zawodowej w Związku Radzieckim, jako inżynier elektryk otrzymał stanowisko zastępcy kierownika elektrowni przemysłowej w Marjińsku (Syberia Zachodnia). W latach 1943–1944 służył w 1. Armii Wojska Polskiego w ZSRR, w szeregach 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Kierownik resortu Komunikacji, Poczty i Telegrafów w PKWN (1944), następnie minister komunikacji (1945–1951). Twórca planu odbudowy zniszczonego transportu lądowego, wodnego i lotniczego. Zainicjował również rozpoczęcie działań na rzecz elektryfikacji linii kolejowych. Od 1944 roku członek SD, wszedł w skład jego Centralnego Komitetu i Komitetu Politycznego. Członek Naczelnej Rady Odbudowy m.st. Warszawy. Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy oraz Sejm PRL i kadencji. Prezes Głównego Urzędu Pomiarów Kraju (1951–1952) i Centralnego Urzędu Geodezji i Kartografii (1952–1956), minister łączności (1956–1958) i wiceprezes Komitetu do Spraw Techniki przy Urzędzie RM (1958). W latach 1946–1948 przewodniczący ZG TPPCz.

J. KUBIATOWSKI: *Rabanowski Jan*. W: PSB. T. 29. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 540–541.

REK TADEUSZ (1906–1968)

Prawnik, publicysta, działacz ludowy. Ukończył studia prawnicze w UW, a w 1939 roku uzyskał uprawnienia adwokackie. Działacz PSL *Wyzwolenie* i ZMW RP *Wici*. Od 1933 roku członek Rady Naczelnej SL. Redaktor czasopisma „Młoda Myśl Ludowa” (1936–

1939). W czasie okupacji należał do konspiracyjnego ruchu ludowego. Aresztowany w 1940 roku i osadzony w Pawiaku, przebywał następnie w KL Auschwitz-Birkenau i Neuengamme (1940–1941). W latach 1942–1944 wiceprzewodniczący Rady Pomocy Żydom *Żegota*. Od 1945 roku członek PSL, jako przeciwnik Stanisława Mikołajczyka został usunięty z partii w 1946 roku. Wraz z grupą innych działaczy utworzył secesyjne PSL *Nowe Wyzwolenie*, współpracujące z PPR. Po zjednoczeniu z lubelskim SL pełnił obowiązki sekretarza generalnego Naczelnego Komitetu Wykonawczego partii i redaktora naczelnego „Dziennika Ludowego” (1947–1949). W latach 1949–1964 członek Naczelnego Komitetu Wykonawczego ZSL. Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I kadencji. Wiceminister sprawiedliwości (1946–1957), wieloletni sędzia Sądu Najwyższego.

M. WOJTAS: *Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich*. T. IV. Lublin 2007, s. 439–440.

RZYMOWSKI WINCENTY (1883–1950)

Literat, dziennikarz, polityk. Studia wyższe odbył w Warszawie, Lozannie, Genewie i Odessie. Po powrocie do kraju zamieszkał w stolicy i zajął się krytyką literacką. Publikował na łamach m.in. „Przeglądu Społecznego” i „Myśli Niepodległej”. Angażował się w ruch postępowy, był m.in. uczestnikiem Zjazdu Wolnomyślicielskiego, a także członkiem władz Polskiego Związku Postępowego. W 1915 roku aresztowany przez Niemców za działalność publicystyczną. W okresie międzywojennym zajmował się publicystyką, głównie polityczną. W latach 1933–1937 redaktor naczelny „Kuriera Porannego”. Początkowo zwolennik rządów Józefa Piłsudskiego. Od 1938 roku członek SD, wchodził w skład Rady Naczelnej i Komisji Politycznej. Ponownie aresztowany przez Niemców w 1942 roku. Na zaproszenie Wandy Wasilewskiej przyjechał do Moskwy (1942). Kierownik Resortu Kultury i Sztuki PKWN (1944), minister kultury i sztuki w Rządzie Tymczasowym (1944–1945), minister spraw zagranicznych (1945–1947). Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy. W latach 1945–1949 prezes koncesjonowanego SD, jednak od 1947 roku pozbawiony faktycznego wpływu na bieżącą politykę partyjną. W 1949 roku wybrany na honorowego prezesa, został w praktyce odsunięty od formalnego kierownictwa.

W. BALCAREK: *Wincenty Rzymowski jako polityk i mąż stanu Polski Ludowej*. W: *Wincenty Rzymowski – współtwórca osiągnięć Polski Ludowej. Materiały z sesji naukowej z okazji 40-lecia Stronnictwa Demokratycznego*. Red. K. LEWANDOWSKI. Warszawa 1979, s. 47–60.

SCHILLER LEON właśc. LEON SCHILLER DE SCHILDENFELD (1887–1954)

Reżyser, krytyk i teoretyk teatru. Studiował filozofię i filologię polską na UJ oraz na Sorbonie w Paryżu. Od 1917 roku zamieszkał na stałe w Warszawie, wtedy też związał się z Teatrem Polskim – najpierw jako reżyser, później również jako kierownik muzyczny i literacki. W latach 20. pracował w Towarzystwie Teatrów Stołecznych, był też kierownikiem artystycznym Teatru Maska. Następnie związał się z Teatrem Reduta Juliusza Osterwy (1922–1924), a w 1926 roku został kierownikiem artystycznym Teatru im. Wojciecha Bogusławskiego. Po jego rozwiązaniu, powrócił do Teatru Polskiego w roli reżysera. W latach 30. pracował w Łodzi i we Lwowie, następnie wrócił do Warszawy. W czasie II wojny światowej uczestniczył w pracach konspiracyjnej Rady Teatralnej. W 1941 wysłany do KL Auschwitz, następnie w Oflagu VII a Murnau (1944). Po jego wyzwoleniu przez armię amerykańską zamieszkał w Lingen blisko granicy holender-

skiej i założył tam Teatr Ludowy im. W. Bogusławskiego. W 1945 roku wrócił do kraju. Członek PPR, następnie PZPR. Poseł na Sejm Ustawodawczy. W latach 1946–1949 rektor Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Łodzi. Reżyser i dyrektor Teatru Wojska Polskiego w Łodzi (1946–1949) oraz Teatru Polskiego w Warszawie (1949–1950). Był także redaktorem naczelnym pisma „Teatr” (1947–1949).

J. TIMOSZEWICZ: *Schiller Leon*. W: *PSB*. T. 35. Warszawa–Kraków 1994, s. 467–475.

SIDOR KAZIMIERZ (1915–1981)

Działacz polityczny, dyplomata. W latach 1936–1939 studiował biologię i prawo na UW. W czasach studenckich działał w Związku Młodzieży Wiejskiej RP *Wici*. Według niektórych relacji miał być wówczas związany z Towarzystwem Rozwoju Ziemi Wschodnich. W 1942 roku wstąpił do PPR. Współorganizator i przewodniczący konspiracyjnej Wojewódzkiej Rady Narodowej Lubelszczyzny (1944–1945). W 1945 roku otrzymał stopień pułkownika Wojska Polskiego. Poseł do KRN. W latach 1944–1945 pełnił obowiązki wojewody lubelskiego. Kierownik Departamentu Ogólno-Administracyjnego MSZ (1945), szef Polskiej Misji Wojskowej w Rzymie (1945–1946) oraz attaché wojskowy przy Sojuszniczej Komisji Kontroli w Berlinie (1947–1948). Od 1948 roku członek PZPR. Uznany za nienadającego się do pracy w organach wywiadu (możliwe, że zaważyły na tym jego dotychczasowe kontakty z Marianem Spychalskim, już wówczas pozbawionym kierowniczych stanowisk, w maju 1950 zaś aresztowanym), w 1950 roku został przeniesiony do Biura Wojskowego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Wicedyrektor Instytutu Spraw Międzynarodowych (1950–1956). W latach 1956–1980 pełnił szereg funkcji kierowniczych na placówkach zagranicznych, m.in. w Afganistanie, Egipcie, Malcie i w Turcji.

A. KOCHAŃSKI: *Kazimierz Sidor*. W: *PSB*. T. 36. Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 480–482.

SZYMANOWSKI WACŁAW (1895–1965)

Fizyk, polityk. Studia wyższe odbył w politechnikach w Monachium i Wiedniu. W 1923 roku uzyskał dyplom inżyniera-elektryka, po czym rozpoczął pracę zawodową, jako inżynier-projektant w firmach austriackich, niemieckich i amerykańskich. W 1929 roku otrzymał tytuł doktora w Uniwersytecie w Michigan, nostryfikowany w 1932 roku w Polsce (UW), jako doktor filozofii w zakresie fizyki. W latach 30. był kierownikiem badań oddziału biofizyki Instytutu Badań Fizjologicznych Komitetu Oświaty ZSRR oraz współpracownikiem Instytutu Fizyki Akademii Nauk ZSRR. W 1939 roku wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie pracował m.in. jako dyrektor Obserwatorium Sejsmologicznego Uniwersytetu w Pittsburghu. W 1946 roku wrócił do Polski, gdzie objął katedrę fizyki w UW. Poseł na Sejm Ustawodawczy. Minister poczt i telegrafów (1948–1956), minister łączności (1956–1958). Obowiązki ministra wypełniał, nie rezygnując z pracy naukowej i dydaktycznej (w tym czasie na Politechnice Warszawskiej).

H. CHĘCIŃSKA: *Wacław Szymanowski – życie i twórczość, w pierwszą rocznicę zgonu*. „Postępy fizyki” 1965, nr 16, s. 641–645.

SZYR EUGENIUSZ (1915–2000)

Ekonomista, polityk. Od 1934 roku należał do KPP. Brał udział w wojnie domowej w Hiszpanii (1937–1939). W latach 1939–1943 przebywał w obozach na terenie Francji i w Algierii, następnie wyjechał do ZSRR, gdzie działał w ZPP oraz w aparacie politycz-

nym Wojska Polskiego. Od 1944 roku członek PPR, następnie PZPR. Podsekretarz stanu w Ministerstwie Przemysłu (1946–1947), następnie w Ministerstwie Przemysłu i Handlu (1947–1949). W latach 1949–1956 pracował w Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego (początkowo jako wiceprzewodniczący, a od 1954 roku jako przewodniczący). Poseł na Sejm PRL I, III, IV i VI kadencji. Przez kilka miesięcy pełnił także funkcję ministra budownictwa (1956). W latach 1959–1972 wicepremier rządu PRL. Przewodniczący Komitetu Nauki i Techniki (1963–1968) oraz Państwowej Rady Gospodarki Materiałowej (1972–1976). Następnie (1976–1981) minister gospodarki materiałowej. W latach 1947–1949 był przewodniczącym ZG TPPB.

Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy. Red. K. ROKICKI, R. SPAŁEK. Warszawa 2011, s. 236–238.

ŚWIĄTKOWSKI HENRYK (1896–1970)

Prawnik, adwokat. Ukończył studia prawnicze na UW. W 1921 roku mianowany aplikantem przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie. Od 1923 roku członek PPS. Autor wielu monografii z zakresu prawa wyznaniowego. W latach 1940–1941 więzień warszawskiego aresztu śledczego i obozu w KL Auschwitz. W 1945 roku zaangażował się w działalność koncesjonowanego PPS. Poseł do KRN, na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I kadencji. Pełnomocnik Rządu na województwo pomorskie, a następnie wojewoda pomorski (1945). W latach 1945–1956 roku minister sprawiedliwości. Przewodniczący ZG TPPR (1945–1950). W międzyczasie wstąpił do PZPR (1948). W 1953 roku uzyskał tytuł doktora nauk prawnych. W latach 1957–1961 dziekan Wydziału Prawa UW.

C. OSĘKOWSKI: *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce.* Warszawa 2000, s. 399–400.

TROJANOWSKI STANISŁAW (1901–2000)

Pedagog, działacz związkowy, pracownik służby zagranicznej. Ukończył pedagogikę na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, następnie nauczyciel w szkołach powiatu warszawskiego. W czasie II wojny światowej uczestnik tajnego nauczania. Od 1942 roku członek PPR, następnie PZPR. Kurator Okręgu Szkolnego Łódzkiego (1945–1946), wiceminister oświaty (1946–1947). W latach 1947–1948 kierownik Wydziału Oświaty i Kultury KC PPR. W roku 1948 powrócił do pracy w Ministerstwie Oświaty w charakterze dyrektora Departamentu Ogólnego, Departamentu Spraw Osobowych oraz Departamentu Kształcenia i Doskonalenia Kadr. Był także posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym Poselstwa RP w Szwajcarii (1951–1954) i Kambodży (1954–1958).

W. CHMIELEWSKI: *Polska administracja szkolna...*, s. 199–201.

UŁASZYN HENRYK (1874–1956)

Językoznawca, slawista, działacz oświatowy. Kształcił się na studiach w Kijowie, Krakowie oraz Lipsku, gdzie w 1905 roku uzyskał tytuł doktora językoznawstwa. Do 1914 roku mieszkał i pracował w Lipsku. Okres I wojny światowej spędził na Ukrainie. W 1917 roku w Kijowie współorganizował Polskie Wyższe Kursy Naukowe (potem Polskie Kolegium Uniwersyteckie) oraz szkolnictwo polskie niższego szczebla. W 1919 roku z rekomendacji Kazimierza Nitscha objął (pomimo braku habilitacji) stanowisko profesora zwyczajnego języka polskiego na Uniwersytecie Lwowskim. W 1921 roku z powodu konfliktu z władzami uczelni, kłopotami mieszkaniowymi oraz niskiego uposażenia, zrezygnował z pełnionej funkcji. W latach 1922–1939, jako profesor zwyczajny kierował

seminarium slawistycznym na UP. Założyciel Towarzystwa Polsko-Jugosłowiańskiego (1922) oraz Towarzystwa Słowiańskiego (1924). W latach 1923–1939 przewodniczący Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Członek Bułgarskiej Akademii Nauk (1929). Jego artykuły i recenzje publikowane były m.in. W „Języku Polskim”, „Pracach Filologicznych” oraz „Slavia Occidentalis”. W 1939 roku internowany i uwięziony w Ostrowcu Świętokrzyskim. W latach 1945–1951 kierownik Katedry Filologii Słowiańskiej UŁ.

J. KITA, S. PYTLAS: *Uniwersytet Łódzki w latach 1945–1995*. Łódź 1996, passim; M. SKARŻYŃSKI: *Poznańskie lata Henryka Ułaszyna*. „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2012, t. 19(39), z. 1, s. 199–219.

WĄGROWSKI MIECZYŚLAW (1902–1967)

Generał brygady, działacz komunistyczny. W młodości członek Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej i Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej *Życie*. Od 1926 roku członek KPP. Za działalność rewolucyjną został usunięty z UW i dalsze studia kontynuował we Francji, gdzie działał też w szeregach Komunistycznej Partii Francji. W 1933 roku powrócił do Polski i wznowił swoją działalność polityczną w szeregach KPP. Udzielał się też w związkach zawodowych. W czasie II wojny światowej przebywał w ZSRR, gdzie był współorganizatorem ZPP i 1. Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki. Od 1944 roku członek PPR, a następnie PZPR. W latach 1944–1945 zastępca szefa zarządu Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego. Szef Misji Wojskowej w Wielkiej Brytanii (1945–1946). W latach 1946–1948 zastępca kierownika i kierownik Wydziału Propagandy KC PPR. Poseł na Sejm Ustawodawczy i Sejm PRL I kadencji. Od 1947 roku członek Rady Nadzorczej Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej *Prasa*. W 1948 roku powrócił do czynnej służby wojskowej, mianowany generałem brygady, objął stanowisko szefa Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego Wojska Polskiego. W latach 1950–1952 był przewodniczącym Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. W latach 1953–1957 podsekretarz w Ministerstwie Kontroli Państwowej. Od 1957 roku wiceprzewodniczący ZG TPPR.

Gen. bryg. Mieczysław Wągrowski 1902–1967 (Nekrolog). „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1967, nr 1, s. 436–437.

WILANOWSKI STEFAN (1900–1978)

Adwokat, działacz ruchu ludowego. Aplikację sądową i adwokacką odbył w Łodzi, gdzie następnie prowadził kancelarię. W latach 1931–1939 członek SL. Wielokrotnie występował jako obrońca działaczy ludowych oraz komunistów. Brał udział w kampanii wrześniowej. Następnie przedostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie w latach 1943–1944 był radcą prawnym Związku Marynarzy Polskich. W 1944 roku współtwórca i sekretarz generalny organizacji Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii. Był pierwszym przedstawicielem PKWN na Wielką Brytanię (od 10 października 1944 roku). W połowie 1945 roku wrócił do kraju. Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy. Od 1949 roku członek ZSL. Równocześnie do roku 1964 pracował w adwokaturze.

Słownik biograficzny działaczy Ruchu Ludowego..., s. 426; *Raporty roczne Ambasady Brytyjskiej w Warszawie 1945–1970*. Oprac. M. NUREK. Warszawa 2003, s. 452.

WOŹNICKI JÓZEF (1893–1957)

Geodeta, kapitan marynarki w stanie spoczynku. Szkołę średnią ukończył w Wyborgu. W 1918 roku rozpoczął studia na Wydziale Inżynierii Wodnej Politechniki Warszawskiej, które jednak przerwał, by zaciągnąć się do marynarki wojennej. W 1922 roku mianowany podporucznikiem, a w 1924 roku porucznikiem marynarki. W latach 1925–1927 wykładowca nawigacji i hydrologii w Oficerskiej Szkole Marynarki Wojennej w Toruniu. W międzyczasie ukończył we Francji kurs torpedowy i nawigacji okrętów podwodnych. W 1935 roku, jako kapitan marynarki w stanie spoczynku, uzyskał dyplom inżyniera geodety Politechniki Warszawskiej. W latach 1935–1939 pracował w szkolnictwie marynarki. W 1939 roku podjął pracę mierniczego w Biurze Planowania Miasta Warszawy. W czasie okupacji niemieckiej oficer do spraw morskich konspiracyjnej Komendy Głównej Marynarki Wojennej o kryptonimie *Alfa*. Poszukiwany przez Gestapo, uniknął aresztowania. Po II wojnie światowej szef Służby Hydrograficznej Wybrzeża (1945–1947), pierwszy naczelnik Oddziału Morskiego Państwowego Instytutu Hydrologiczno-Meteorologicznego, a także kierownik Obserwatorium Morskiego w Gdyni. W latach 1945–1957 kierownik Katedry Okrętowych Urządzeń Nawigacyjnych Politechniki Gdańskiej. W 1954 roku mianowany profesorem nadzwyczajnym tejże, a w 1956 powołany, z tym samym tytułem, do grona profesorów Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej. W latach 1950–1953 był kierownikiem Biura KS.

W. CZAJKA: *Pionier polskiej radionawigacji*. „Przegląd Morski” 2012, nr 01(058), s. 112–115; J.K. SAWICKI: *Kadry Morskie Rzeczypospolitej*. T. II. *Polska Marynarka Wojenna*. Cz. I. *Korpus oficerów 1918–1947*. Gdynia 1996, s. 468

WYRZYKOWSKI HENRYK (1887–1949)

Dziennikarz, działacz państwowy. W 1901 roku za działalność w młodzieżowym ruchu niepodległościowym został aresztowany i zesłany na Syberię, gdzie przebywał kilka lat. Podczas I wojny światowej włączył się w działalność związaną z niesieniem pomocy materialnej rodzinom legionistów Józefa Piłsudskiego. W 1917 roku był jednym z założycieli Zjednoczenia Ludowego, także członkiem Rady Stanu Królestwa Polskiego. Następnie kolejno członek: PSL *Piast* (1918–1923), PSL *Jedność Ludowa* (1923–1925), PSL *Wyzwolenie* (1926–1931) i SL (od 1931). Od roku 1933 członek Rady Naczelnej SL. W 1935 roku wystąpił z partii, nie zgadzając się z bojkotem wyborów. Współtwórca i redaktor „Gazety Ludowej” (1915–1924), współpracownik „Kuriera Lwowskiego” i „Dziennika Gdańskiego”. Poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy. W roku 1945 wstąpił do koncesjonowanego SL (od 1946 roku członek Rady Naczelnej partii). W latach 1946–1949 dyrektor naczelny Państwowego Banku Rolnego w Warszawie.

T. MOŁDAWA: *Ludzie władzy 1944–1991...*, s. 53–55.

Wykaz źródeł i literatury

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

- Biuro Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej (1940–1945);
- Komitet Słowiański w Polsce z siedzibą w Warszawie (1945–1954);
- Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą w Warszawie (1950–1956);
- Ministerstwo Informacji i Propagandy w Warszawie (1945–1947);
- Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej. Zarząd Główny w Warszawie (1946–1951);
- Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej (1946–1951).

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie:

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych;
- Biuro Ministra Obrony Narodowej.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie:

- Akta kontrolno-śledcze dot. Henryka Batowskiego.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych:

- Ambasada RP w Moskwie (1944–1947);
- Biuro Spraw Kongresowych (1945–1948);
- Departament Polityczny (1945–1948);
- Gabinet Ministra (1945–1951).

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie:

- Spuścizna Henryka Batowskiego.

Archiwum Narodowe w Krakowie (Oddział IV):

- Urząd Wojewódzki Krakowski.

Archiwum Państwowe m.st. Warszawy:

- Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny.

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

- Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Gdańsku.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu:

- Wojewódzki Komitet PPS we Wrocławiu. Oddział Polityczno-Propagandowy.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego:

- Akta Senatu. Studium Słowiańskie (1925–1951);
- Akta Wydziału Humanistycznego (1945/1946–1950/1951).

Źródła normatywne

- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1946, 1950.
Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” 1947.
Dziennik Ustaw Ministerstwa Sprawiedliwości 1938.

Dokumenty publikowane

- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-bułgarskich*. T. 2. 1944–1960. Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-czechosłowackich*. T. 1. 1944–1960. Cz. 1. 1944–1948. Red. W. BALCERAK. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 10. Styczeń 1950 – grudzień 1955. Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Warszawa 1982.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 9. Styczeń 1946 – grudzień 1949. Oprac. E. BASIŃSKI [et al.]. Warszawa 1974.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 7. Styczeń 1939 – grudzień 1943. Oprac. E. BASIŃSKI [et al.]. Warszawa 1973.
- Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*. Oprac. D. NAŁĘCZ. Warszawa 1994.
- GOMUŁKA W.: *Z kart naszej historii*. Warszawa 1982.
- Konferencja w sprawie kształcenia nauczycieli, odbyta w Krakowie w dniach 17, 18, 19 grudnia 1945 r.* Warszawa 1946.
- O upowszechnieniu kultury. Przemówienie prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu 16 listopada 1947*. Warszawa 1948.
- Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945 r.* Red. S. ŚWIDWIŃSKI. Warszawa 1945.
- Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942–1948*. Red. Z. POLUBIEC. Warszawa 1984.
- Polska w polityce międzynarodowej (1939–1945). Zbiór dokumentów 1939*. Oprac. W.T. KOWALSKI. Warszawa 1989.
- Polsko-radzieckie stosunki kulturalne 1944–1949. Dokumenty i materiały*. Oprac. W. BALCERAK [et al.]. Warszawa 1984.
- PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. I 1946 – I 1947*. Oprac. W. GÓRA, R. HALABA, N. KOŁOMIEJCZYK. Warszawa 1961.
- Protokoły posiedzeń Prezydium Krajowej Rady Narodowej 1944–1947*. Oprac. J. KOCHANOWSKI. Warszawa 1995.
- Raporty roczne Ambasady Brytyjskiej w Warszawie 1945–1970*. Oprac. M. NUREK. Warszawa 2003.

Wspomnienia i pamiętniki

- BARCIKOWSKI W.: *W kręgu prawa i polityki. Wspomnienia z lat 1919–1956*. Katowice 1988.
- CYŻ J.: *Ciernista droga do wolności. Wspomnienia od listopada 1944 do końca maja 1945*. Warszawa 1983.
- DJILAS M.: *Rozmowy ze Stalinem*. Warszawa 1991.
- EDEN A.: *Earl of Avon. Pamiętniki 1938–1945*. T. 2. *Obrachunki*. Warszawa 1972.
- KOSTRZEWSKI J.: *Z mojego życia. Pamiętnik*. Wrocław 1970.
- NASZKOWSKI M.: *Paryż–Moskwa. Wspomnienia dyplomaty (1945–1950)*. Warszawa 1986.
- PUTRAMENT J.: *Pół wieku. Zagranica*. Warszawa 1965.
- SVOBODA L.: *Z Buzułuku do Pragi*. Warszawa 1965.
- VETIŠKA R.: *Skok w ciemność*. Warszawa 1969.
- ŻEGOTA-JANUSZAJTIS M.: *Życie moje tak burzliwe... Wspomnienia i dokumenty*. Warszawa 1993.

Publicystyka okresu

- BATOWSKI H.: *Łużyce. Zwięzła informacja*. Kraków 1945.
- BENEŠ E.: *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Praha 1947.
- BURIAN V.: *Slovanský sjezd v Bělehradě r. 1946*. Praha 1947.
- CLEMENTIS V.: *Panslavism. Past and present*. London 1943.
- Drugi Wiec Wszechsłowiański w Moskwie 4–5 kwietnia 1942 r.* Moskwa 1942.
- GRABOWSKI T.: *Łużycanie, ich walka, klęski i triumf*. Wrocław 1947.
- Jedność Słowian – śmierć hitleryzmu*. Detroit 1942.
- Most Przyjaźni*. Warszawa 1947.
- Naprzód ku zwycięstwu Żołnierze-Słowianie! Wiec Żołnierzy-Słowian 23–24 lutego 1944 roku*. Moskwa 1944.
- STOJANOWSKI K.: *O reslawizację wschodnich Niemiec*. Wrocław 1946.
- SZULKIN M.: *Georgi Dymitrow*. Warszawa 1948.
- SZULKIN M.: *Moskwa. Stolica ZSRR*. Warszawa 1948.
- TITO J.B.: *The Party of the Revolution. Fifth Conference of the Communist Party of Yugoslavia 1940*. Belgrade 1980.
- Vseslavjanskij miting v Moskve. Vystuplenija predstavitelej slavjanskich narodov na Vseslavjanskom mitinge, sostojavšemsja 10–11 avgusta 1941 g.* Moskva 1941.
- ZSRR nasz sąsiad i sojusznik. 1917–1947*. Warszawa 1947.

Prasa

- „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1946.
„Dziennik Polski” 1945–1947.
„Dziennik Zachodni” 1945–1946.
„Głos Ludu” 1944–1947.
„Kurier Polski” 1981.
„Nowiny” 1967.
„Polska Zbrojna” 1945–1946.
„Robotnik” 1948.
„Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy” 1947.
„Rzeczpospolita” 1945–1947.
„Slavjane” 1942, 1944, 1947.
„Slavjani” 1945.
„Slovanský Přehled” 1947–1948.
„Słowo Polskie” 1925–1926.
„Świat i Polska” 1946.
„Wolna Polska” 1943.
„Życie Słowiańskie” 1946–1953.
„Życie Warszawy. Pismo codzienne” 1945.

Opracowania (prace zwarte i artykuły w czasopismach naukowych)

- AJNENKIEL A.: *Naczelnicy wodzowie i wyżsi dowódcy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*. Warszawa 1995.
- ALEKSANDROWICZ S.W.: *Walery Goetel (1889–1972)*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego” 1973, t. 43, z. 4.
- ALTMAN H.: *Życiorysy archiwistów w tomach XIII–XVII Polskiego Słownika Biograficznego*. „Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym” 1977, nr 61.
- Anna i Jarosław Iwaszkiewiczowie. Listy 1922–1926*. Oprac. M. BOJANOWSKA [et al.]. Warszawa 1998.
- ANTKOWIAK Z.: *Patroni ulic Wrocławia*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- ANTKOWIAK Z.: *Wrocław od A do Z*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1997.
- BABIĆ M.: *Fenomen dysydenta jugosłowiańskiego. Przypadek Milovana Djilasa*. Warszawa 2015.
- BALCAREK W.: *Wincenty Rzymowski jako polityk i mąż stanu Polski Ludowej*. W: *Wincenty Rzymowski – współtwórca osiągnięć Polski Ludowej. Materiały z sesji naukowej z okazji 40-lecia Stronnictwa Demokratycznego*. Red. K. LEWANDOWSKI. Warszawa 1979.

- BARTOSZEWICZ H.: *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*. Warszawa 1999.
- BASIŃSKI E.: *Polska-ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*. Warszawa 1973.
- BATOWSKI H.: *Rok 1940 w dyplomacji europejskiej*. Poznań 1981.
- BATOWSKI H.: *Współpraca słowiańska. Zagadnienia polityczne, kulturalne i gospodarcze w przeszłości i teraźniejszości*. Warszawa 1946.
- BATOWSKI H.: *Wzajemność słowiańska – problemy polityczne i kulturalne w przeszłości i teraźniejszości*. „Bellona” 1930, r. 12, t. 35.
- BEŁKOT J.: *Kultura polska w okresie socrealizmu*. W: *Oblicza polskiego stalinizmu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniu 20 maja 1999 roku przez Wydział Humanistyczny WSHE*. Red. R. SUDZIŃSKI. Włocławek 2000.
- BEREZOWSKI S.: *Profesor Doktor Jerzy Loth*. „Czasopismo Geograficzne” 1968, t. 39, z. 2.
- BERGHAUZEN J.: *Stosunki polsko-słowackie w latach 1938–1947*. „Przegląd Historyczny” 1975, nr 66/3.
- BIELAK F.: *Kazimierz Lewicki*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1952, nr 40.
- BIEŃKOWSKI W.: *Zasady reformy ustroju szkolnego*. W: *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945*. Red. S. ŚWIDWIŃSKI. Warszawa 1945.
- Biogramy uczonych polskich*. Cz. I. *Nauki społeczne*. Z. 1. A–J. Oprac. A. ŚRÓDKA, P. SZCZAWIŃSKI. Wrocław 1983.
- BŁĄŻEJOWSKA J., KUTA C.: *Od uległości do niezależności. Literaci i literatura w latach 1944–1989/1990*. Kraków 2013.
- BORODZIEJ W.: *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*. Londyn 1990.
- BRODAŁA M., LISIECKA A., RUZIKOWSKI T.: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Warszawa 2001.
- BROMBERG A.: *Książki i wydawcy: ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*. Warszawa 1958.
- BRZEK G.: *Henryk Raabe 1882–1951*. Lublin 1983.
- BURDA A.: *Podstawy prawne systemu organów państwowych w okresie Krajowej Rady Narodowej*. W: *Krajowa Rada Narodowa*. Red. IDEM. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- CERGOL PARADIŽ A.: *Overview*. W: *The History of East-Central European Eugenics 1900–1945. Sources and Commentaries*. Ed. M. TURDA. London – New Delhi – New York – Sydney 2015.
- CHĘCIŃSKI H.: *Wacław Szymanowski – życie i twórczość, w pierwszą rocznicę zgonu*. „Postępy fizyki” 1965, nr 16.
- CHMIELEWSKI P.: *Historyczne uwarunkowania narodzin demokracji ludowej w Europie (1944–1945)*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1991, t. 43.
- CHMIELEWSKI W.: *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*. Warszawa 2006.
- CHMIELEWSKI W.: *Polska administracja szkolna 1944–1950*. Piotrków Trybunalski 2010.
- CHROBACZYŃSKI J., KRUCZEK W.: *Nauczyciele małopolscy. Portret zbiorowy 1939–1945*. Kraków 2004.
- CHYRA-ROLICZ Z.: *Stanisław Tołwiński*. Warszawa 1987.

- CIEŚLAK T.: *Specyfika antyhitlerowskiego ruchu oporu wobec narodów słowiańskich*. W: *Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 4. *Prace na VII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Warszawie w 1973 roku*. Cz. 3. *Historia*. Red. J. BARDACH [et al.]. Warszawa 1972.
- CRAMPTON R.J.: *Dimitrov Georgi*. W: *Biographical Dictionary of European Labor Leaders*. A-L. Ed. A.T. LANE. London 1995.
- CYGAŃSKI M., LESZCZYŃSKI R.: *Zarys dziejów narodościowych Łużyczan*. T. 2. *Lata 1919–1997*. Opole 1997.
- CYGAŃSKI M.: *Łużyce w polityce Polski, Czechosłowacji, Związku Radzieckiego i Jugosławii w latach 1946–1948*. „*Studia Śląskie*” 1997, t. 56.
- CZAJKA W.: *Pionier polskiej radionawigacji*. „*Przegląd Morski*” 2012, nr 01(058).
- CZARNOWSKA M.: *Książka w Polsce Ludowej. Statystyczna analiza ruchu wydawniczego*. „*Rocznik Biblioteki Narodowej*” 1966, t. 2.
- CZECH A.: *Józef Lisak (1902–1984) ekonomista i organizator, założyciel Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych w Katowicach*. „*AE Forum. Biuletyn Akademii Ekonomicznej w Katowicach*” 2008, nr 28.
- CZEKAŁSKI S.: *Fotomontaż polski w XX-leciu międzywojennym*. Warszawa 2003.
- CZERNY G.: *Teoria nazw geograficznych*. Warszawa 2011.
- ĆWIK K.: *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie krakowskim 1945–1948*. Warszawa–Kraków 1974.
- DMITROW E.: *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*. Warszawa 1987.
- DOBRYZCKI W.: *Granica zachodnia w polskiej polityce 1944–1914*. Warszawa 1975.
- DOMAŃSKI H.: *Inteligenca w Polsce. Specjaliści, twórcy, klerkowie, klasa średnia?* Warszawa 2008.
- DOROVSKÝ I.: *Slavista Josef Páta*. Boskovice 2003.
- DOSTAL M.: *Slavistika – między proletarskim internacjonalizmem i slawjanskoj ideej (1941–1948)*. „*Slavjanovedenie*” 2007, nr 2.
- DRABIK R.: *Władysław Zdunek. Od «zawodowego rewolucjonisty» do «elementu reakcyjnego»*. *Biografia działacza*. „*Komunizm: system – ludzie – dokumentacja*” 2015, nr 4.
- DUDEK A.: *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. Kraków 1995.
- DURACZYŃSKI E., TERLEJ J.: *Europa podziemna 1939–1945*. Warszawa 1974.
- DUTKIEWICZ J.: *Wkład ośrodka łódzkiego w przebudowę nauki historii w latach 1945–1948*. W: *XX rocznica powstania PPR. Sesja naukowa Uniwersytetu Łódzkiego*. Łódź 1963.
- DZIADEK M.: *Opera Poznańska 1919–2005*. Dzieje sceny i myśli. Poznań 2007.
- EBERHARDT P.: *Polski panslawizm jako idea geopolityczna*. „*Przegląd Geopolityczny*” 2014, t. 7.
- EBERHARDT P.: *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*. „*Przegląd Geopolityczny*” 2010, t. 10.
- EISLER J.: *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*. Warszawa 2014.
- ERICKSON J.: *Panslavism*. London 1964.
- Europa Środkowo-Wschodnia XX wieku*. *Słownik biograficzny*. Red. W. ROSZKOWSKI. Warszawa 2001.

- FAWN R., HOCHMAN J.: *Historical Dictionary of the Czech State*. Lanham–Toronto–Plymouth 2010.
- FERATCZ S.: *Idea słowiańska jako jeden z czynników stalinizacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej po II wojnie światowej*. W: *Druga wojna światowa i jej następstwa*. Red. A. CZUBIŃSKI. Poznań 1996.
- FERTACZ S.: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991.
- FERTACZ S.: *Kontakty Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie ze słowiańskimi narodowymi formacjami wojskowymi tworzonymi na terenie ZSRR w okresie II wojny światowej*. „Biuletyn Informacyjny” [Wojewódzkiego Ośrodka Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (WOINTE) w Opolu] 1988, nr 10/7.
- FERTACZ S.: *Polska myśl słowiańska w okresie drugiej wojny światowej*. Katowice 2000.
- FERTACZ S.: *Von Brüdern und Schwestern. Das Allslawische Komitee in Moskau 1941–1947*. „Osteuropa” 2009, Jg. 59, H. 12.
- FIC M.: *Wilhelm Szewczyk (1916–1991). Śląski polityk i działacz społeczny*. Katowice 2007.
- FIEDOR K.: *Polityka Trzeciej Rzeszy wobec Serbołużyczan (1933–1945)*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1976, R. 31, nr 2.
- FIJAŁKOWSKA B.: *Polityka i twórcy (1948–1959)*. Warszawa 1985.
- Fijałkowski Władysław Jerzy. W: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*. T. II. E–J. Red. A.K. KUNERT. Warszawa 2000.
- FIK M.: *Kultura polska 1944–1956. W: Polacy wobec przemocy 1944–1946*. Red. B. OTWINOWSKA, J. ŻARYN. Warszawa 1996.
- FLUDA-KROKOS A.: *Antoni Szczepan Brosz (1910–1978) – bibliofil, kolekcjoner, tłumacz*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2015, R. 65.
- FRĄZIK W., MUSIAŁ F., SZPYTMA M.: *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*. Kraków 2006.
- GAJEWSKI S.: *Oraczewski Czesław*. W: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*. T. 2. K–P. Red. R. BENDER. Warszawa 1994.
- GAŁĘZIOWSKA M.: *Świętowanie wybranych rocznic bitwy pod Grunwaldem formą komunikacji rytualnej państwa i narodu*. „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4.
- GAWĘŁ T.: *Pokłon Tym, którzy tworzyli... Instruktorzy Chorągwi Krakowskiej ZHP (wybór)*. Kraków 1999.
- GAWĘŁ T.: *Szczygieł Władysław (1902–1960)*. W: *Słownik badaczy literatury polskiej*. T. 1. Oprac. J. STARNAWSKI. Łódź 1994.
- GAWLIK S.: *Budowanie podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)*. W: *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*. Red. R. GRZYBOWSKI. Toruń 2004.
- GAWOR L.: *Świat Słowiański [1905–1914]*. „ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich” 2004, nr 4.
- GEBHART J., KUKLÍK J.: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha–Litomyšl 2004.
- GELLES K.: *Niemiecka polityka wschodnia*. Wrocław 2007.
- Gen. bryg. Mieczysław Wągrowski 1902–1967 (Nekrolog). „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1967, nr 1.

- GIEROWSKI J.: *Piwarski Kazimierz Józef*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 26. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- GIEYSZTOR A.: *Stanisław Arnold (1895–1973)*. „Nauka Polska” 1947, nr 2.
- GIZA S.: *Władze naczelne stronnictw ludowych (1861–1965)*. W: *Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego*. Nr 7. Warszawa 1965.
- GLENSK J.: *Roman Lutman*. Opole 1986.
- GŁOWACKI A.: *Polskie wychodźstwo cywilne w ZSRR wobec tradycji trzeciomajowej (1940–1946)*. W: *Konstytucja 3 Maja w tradycji i kulturze polskiej*. Red. A. BARSZCZEWSKA-KRUPA. Łódź 1991.
- GOLON M.: *Ambasadorowie Stalina – radzieccy dyplomaci w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach w latach 1944–1953*. „Czasy Nowożytnie” 2005, nr 18–19.
- GOLON M.: *Radzieckie służby dyplomatyczne i konsularne w Polsce w latach 1944–1961*. „Czasy Nowożytnie” 2007, T. XX.
- GONTARCZYK P.: *«Pod przykrywką». Rzecz o sowieckich organach Informacji Wojskowej w Wojsku Polskim*. „Glaukopis. Pismo społeczno-historyczne” 2009, nr 13–14.
- GORDZIEJEWSKI A.: *Óndra Łysohorsky*. W: *Literatury zachodniosłowiańskie czasu przełomów 1890–1990*. Cz. 2. *Literatura czeska*. Red. H. JANASZEK-IVANIČKOVÁ. Katowice 1999.
- GÓRSKI G.: *Polonia Restituta. Ustrój państwa polskiego w XX wieku*. Lublin 2009.
- GRAHAM L.: *Lysenko's Ghost. Epigenetics and Russia*. Cambridge 2016.
- GRAJEWSKI A.: *Rosja i krzyż. Z dziejów Kościoła Prawosławnego w ZSRR*. Katowice 1991.
- GRUDZIEŃ S.: *Henryk Batowski a współpraca słowiańska (do 1939 roku)*. W: *Henryk Batowski 1907–1999. Materiały z sesji naukowej PAU w dniu 18 kwietnia 2000 r.* Kraków 2003.
- GRUSZCZYK M.: *Działalność Komitetu Słowiańskiego w Polsce na tle ruchu nowosłowiańskiego po II wojnie światowej*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2011. Referaty*. Red. P. GASZTOLD-SEŃ, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2012.
- GRUSZCZYK M.: *Pierwszy powojenny Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 roku*. W: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*. Red. A.M. ADAMUS, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2014.
- GRUSZCZYK M.: *Uciemienieni bracia Słowianie...! Z działalności Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasach II wojny światowej*. W: *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrzędze*. Red. P. GRZYWNA [et al.]. Katowice 2017.
- GRUSZCZYK M.: *W służbie idée fixe. Problematyka słowiańska w myśli politycznej gen. Lucjana Żeligowskiego w latach 40. XX wieku*. W: *Na pograniczach. Dylematy społeczno-ekonomiczne pogranicza*. Red. P. FRĄCZEK [et al.]. Sanok 2017.
- GRUSZKA B.: *KOZUSZNIK BOGUSŁAW*. W: *Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska*. T. 4. A–Z. Oprac. A. PUZIO, J.M. DYRDA. Warszawa 2000.
- HASS L., OSTROWSKA T.: *Michałowicz Mieczysław*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 20. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- HASSELBUSCH R., CIESIELSKA M.: *Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*. Warszawa 2015.
- HECK R., ORZECOWSKI M.: *Historia Czechosłowacji*. Warszawa 1969.
- HIRSZOWICZ M.: *Pałapki zaangażowania. Intelktualiści w służbie komunizmu*. Warszawa 2001.

- HOLA V.: *Jan Šverma 1901–1944*. Praha 1985.
- HROZIENČIK J.: *Všeslovanský výbor v Moskvě*. „Slovanský Přehled” 1967, R. 53, č. 6.
- HUTNIKIEWICZ A., LAM A.: *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa 2000.
- ISUSOW M.: *Stalin a stosunki bułgarsko-jugosłowiańskie*. W: *Polska–Bułgaria przez wieki XVII–XX*. Red. W. BALCAREK. Warszawa 1991.
- ISUSOW M.: *Utworzenie politycznego systemu demokracji ludowej w Bułgarii (1944–1948)*. W: *Polska i Bułgaria w okresie budownictwa socjalizmu*. Red. W. BALCAREK. Warszawa 1981.
- IWANOW M.: *Idea serbołużyckiej autonomii a Związek Sowiecki*. „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2008, t. 7.
- IWANOW N.: *Powstanie Warszawskie widziane z Moskwy*. Kraków 2010.
- JABŁOŃSKI T.: *Mieczysław Michałowicz. Życie i praca*. Warszawa 1979.
- JACKOWICZ J.: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*. Warszawa 1997.
- JAKUBOWSKI J.: *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*. Warszawa 1975.
- Jan Baculewski (1912–1994)*. „Więź” 1994, nr 37.
- JIRÁSEK Z., MAŁKIEWICZ A.: *Polska i Czechosłowacja w dobie stalinizmu (1948–1956). Studium porównawcze*. Warszawa 2005.
- Jubileusz 75-lecia mgr. inż. Zbigniewa Modlińskiego*. „Drogi Kolejowe. Miesięcznik Techniczno-Gospodarczy” 1978, nr 2.
- KACZOR S.: *Źródła i przyszłość pedagogiki pracy*. W: *O pracy i pomocy społecznej z pedagogicznego punktu widzenia*. Red. F. MAREK, S. ŚLIWA. Opole 2012.
- KAMIŃSKI A.: *Diariusz podręczny 1939–1945*. Warszawa 2001.
- KAMIŃSKI M.K.: *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz Czechosłowacji na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*. Warszawa 2005.
- KAMIŃSKI M.K.: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*. Warszawa 1990.
- KAMIŃSKI M.K.: *Praktyczny sprawdzian czechosłowacko-sowieckiego układu sojuszniczego z 12 grudnia 1943 r. (kwiecień – październik 1944)*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, t. 44.
- KAMIŃSKI M.K.: *W obliczu sowieckiego ekspansjonizmu. Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski i Czechosłowacji w latach 1945–1948*. Warszawa 2005.
- KAPUŚCIK J.: *Tadeusz Stanisław Grabowski i jego zainteresowania Łużycami*. W: *Serbołużycanie. Łużyce. Badania historyczne i fascynacje*. Red. T. JAWORSKI, W. PYŻEWICZ. Zielona Góra 1998.
- KARDELJ E.: *Reminiscences. The Struggle for Recognition and Independence. The New Yugoslavia (1944–1957)*. London 1982.
- KASTORY A.: *Łużyce w czeskiej polityce w 1945 roku*. W: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. J. CHROBACZYŃKI, A. JURECZKA, M. ŚLIWA. Warszawa 1993.
- KEMP-WELCH A.: *Polska pod rządami komunistów 1944–1989*. Kraków 2008.
- KERSTEN K.: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*. Londyn 1993.

- KIKIESZEW N.: *Sławianskoje dżiżenije w SSSR 1941–1948 gody*. Moskwa 2008 (http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik00.php).
- KILIAS J.: *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T.G. Masaryka*. Warszawa 1998.
- KIRSCHBAUM S.J.: *Historical Dictionary of Slovakia*. Lanham–Toronto–Plymouth 2014.
- KISIELEWSKI S.: *Stosunki państwo–Kościół w PRL*. Warszawa 1986.
- KISIELEWSKI T.: *Federacja środkowo-europejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*. Warszawa 1991.
- KITA J., PYTLAS S.: *Uniwersytet Łódzki w latach 1945–1995*. Łódź 1996.
- KITRASIEWICZ P., GOŁĘBIEWSKI Ł.: *Rynek książki w Polsce 1944–1989*. Warszawa 2005.
- KLAFKOWSKI A.: *Umowa poczdamska a sprawy polskie 1945–1970*. Poznań 1970.
- KLIMOWICZ T.: *Przewodnik po współczesnej literaturze rosyjskiej i jej okolicach, 1917–1996*. Wrocław 1996.
- KOCHAŃSKI A.: *Kazimierz Sidor*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 36. Warszawa–Kra-ków 1995–1996.
- KOHN H.: *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. New York 1963.
- KOLEJKA J.: *Idea slovanské solidarity za druhé světové války*. „Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity” 1963, t. 10.
- KOLEJKA J.: *Slavjanskije programy i ideja slavjanskoj solidarnosti v XIX i XX vekach*. Praha 1964.
- KORYN A.: *Kwestia federacji na Bałkanach i w basenie dunajskim po II wojnie światowej*. „Dzieje Najnowsze” 1998, R. 30, z. 2.
- KORZON A.: *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne w latach 1944–1950*. Wrocław 1982.
- KOSESKI A.: *Bułgaria w polityce europejskiej 1944–1948*. Warszawa 1975.
- KOSTROWICKI J.: *Jerzy Loth (4 VIII 1880 – 30 IX 1967)*. „Przegląd Geograficzny” 1968, t. 40, z. 3.
- KOWALSKI J.: *Rozgłosnia im. Tadeusza Kościuszki (fragment wspomnienia)*. „Z pola walki” 1961, nr 4.
- KOWALSKI W.: *Wkład PPR i PPS w rozwój spółdzielczości w Polsce w latach 1944–1948*. Warszawa 1986.
- KOWALSKI W.T., SKRZYPEK A.: *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1945*. Warszawa 1980.
- KOZIEŁ A.: *Polityka prasowa w latach 1944–1956*. W: *Aparat represji wobec inteligencji w latach 1945–1956*. Red. D. RAFALSKA, R. HABIELSKI. Warszawa 2010.
- KOZIEŁ A.: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1944–1948 (cz. 1. 1944–1946)*. „Kwartalnik Historii Polskiej Prasy” 1983, nr 22/4.
- KOZIEŁ A.: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej 1944–1948 (cz. 2. 1947–1948)*. „Kwartalnik Historii Polskiej Prasy” 1984, nr 23/2.
- KOZYRA W.: *Ustrój administracji państwowej w Polsce w latach 1944–1950*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2011, t. 63, z. 1.
- KŘEŠŤAN J.: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Praha 2013.
- KROPLEWSKA-GAJEWSKA A.: *Malarstwo i rzeźba polska od 1945 do 1970 roku ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*. T. III. Toruń 2008.
- KRZANOWSKI A.: *Wojeński Teofil (1890–1963)*. W: *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*. Red. A. MEISSNER, W. SZULAKIEWICZ. Toruń 2008.
- KRZEWIŃSKI I.: *Praca trenerska Jana Mulaka*. W: *Jan Mulak (1914–2005). Życie dla sportu*. Red. B. WOLTMANN, S. ZABORNIAK. Rzeszów 2006.

- Kto jest kim w Polsce 1984. Informator biograficzny.* Red. L. BECELA [et al.]. Warszawa 1984.
- KUBERSKI H.: *Powstanie Niepodległego Państwa Chorwackiego (kwiecień–sierpień 1941).* „Dzieje Najnowsze” 2012, R. 44, z. 1.
- KUBERSKI L., PAŁYS P.: *Od inkorporacji do autonomii kulturalnej. Kontakty polsko-serbołużyckie w latach 1945–1950.* Opole 2005.
- KUBIATOWSKI J.: *Rabanowski Jan.* W: *Polski Słownik Biograficzny.* T. 29. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- KUMOŚ Z.: *Geneza satelickiego systemu władzy w Polsce 1941–1948.* Warszawa 2001.
- KUŚMIERSKI S.: *Propaganda polityczna Polskiej Partii Robotniczej w latach 1944–1948.* Warszawa 1976.
- LACKO M.: *Dwuramienny krzyż w cieniu swastyki. Republika Słowacka 1939–1945.* Lublin 2012.
- LAZITCH B., DRACHKOVITCH M.M.: *Biographical Dictionary of the Comintern. New, Revised and Expanded Edition.* Stanford 1986.
- LEBEL J.: *Tide and Wreck. History of the Jews of Vardar Macedonia.* Bergenfield 2008.
- LEDNICKI W.: *Panslavism.* W: *European Ideologies. a Survey of 20th Century Political Ideas.* Red. F. GROSS, R.M. MACIVER. New York 1948.
- LEHR-SPLAWIŃSKI T., URBAŃCZYK S.: *Przegląd dziejów słowianoznawstwa w Uniwersytecie Jagiellońskim.* W: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr.* Red. W. TASZYCKI, A. ZARĘBA. Kraków 1964.
- LEHR-SPLAWIŃSKI T.: *Słowianoznawstwo polskie. Stan obecny i zadania na przyszłość.* „Pamiętnik Słowiański” 1949, t. 1.
- LISZEWSKI S.: *Profesor dr Ludwik Staszewicz (1916–1987).* „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica” 1989, t. 11.
- LUBIŃSKI J.: *Najważniejsze zasady i cele polityki PZPR w dziedzinie komunikowania w latach 1948–1971.* „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 2.
- Ludomir Alfred Rubach (1904–1974).* „Rocznik Literacki” 1974.
- ŁOBODZIŃSKA R.: *Stanisław Rospond (19.12.1906–16.10.1982).* W: *Księga wspomnień o zmarłych pracownikach powojennej polonistyki wrocławskiej.* Red. M. URSEL. Wrocław 2002.
- MADAJCZYK C.: *Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie.* T. 1. *Ukształtowanie się zarządów okupacyjnych.* Poznań 1983.
- MAIN I.: *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie.* Warszawa 2004.
- MALEC M.: *Witold Taszycki 1989–1979.* „LingVaria” 2009, nr 2(8).
- MALINOWSKI A.: *Karol Stojanowski w setną rocznicę urodzin.* „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Anthropologica” 1996, t. 3.
- MALINOWSKI A.: *Życie i działalność naukowa profesora Jana Czekanowskiego.* W: *Teoria i empiria w Polskiej Szkole Antropologicznej. W 100-lecie urodzin Jana Czekanowskiego.* Red. J. PIONTEK, A. MALINOWSKI. Poznań 1985.
- Mały słownik pisarzy narodów europejskich ZSRR.* Red. B. BRAHMER [et al.]. Warszawa 1966.
- Mały słownik pisarzy świata.* Red. R. HANULAK [et al.]. Warszawa 1972.

- MARUŠIAK J.: *Słowackie Powstanie Narodowe 1944 i jego konsekwencje dla powojennego rozwoju Słowacji*. W: *Stosunki polsko-słowackie w i połowie XX wieku (materiały pokonferencyjne)*. Red. J. GŁOWIŃSKA. Warszawa 2006.
- MAUERSBERG S.: *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944–1948*. Wrocław 1974.
- MAZUR M.: *Obchody świąt i rocznic historycznych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (1945–1948)*. W: *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*. Red. IDEM. Poznań 2000.
- MEZGLEWSKI A.: *Spór o wygaśnięcie konkordatu polskiego z 1925 roku*. „Roczniki Nauk Prawnych” 1988, t. 8.
- MĘŻYŃSKI K.: *Tadeusz Grabowski (29 października 1871 – 27 lipca 1960)*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1961, nr 52/1.
- MICEWSKI A.: *Kościół–Państwo 1945–1989*. Warszawa 1994.
- MICHALSKI G.: *Zygmunt Mysłakowski (1890–1971). Działalność i twórczość pedagogiczna*. Łódź 1994.
- MICHALSKI J.: *Pamiętniki Prawników. Wybór prac nadesłanych na konkurs pod nazwą «Pamiętniki prawników. Wspomnienia z 25 lat Polski Ludowej»*. Warszawa 1969.
- MICHALSKI S.: *Wkład ruchu ludowego w rozwój systemu oświatowo-wychowawczego w latach 1945–1949*. W: *Z dziejów ruchu ludowego w PRL*. Red. Z. HEMMERLING. Warszawa 1976.
- MICHNIAK P.J.: *Kwestia słowacka w Czechosłowacji w latach 1945–1948*. Warszawa 2013.
- MICHNIUK J.: *Karyntia – dwa języki, jedna kultura. Słoweńcy Karynczy na tle innych mniejszości narodowych Republiki Austrii*. „Zeszyty Łużyckie” 2001, t. 45.
- MIECZKOWSKA M., MIECZKOWSKI J.: *Problematyka łużycka w pracach Polskiego Związku Zachodniego i Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc «Prołuż» (1945–1950)*. „Zeszyty Łużyckie” 1992, t. 4.
- MIECZKOWSKA M.: *Polska wobec Łużyc w drugiej połowie XX wieku. Wybrane problemy*. Szczecin 2006.
- MIECZKOWSKA M.: *Profesor Henryk Batowski i jego zainteresowania Łużycami*. W: *Serbołużycanie. Łużyce. Badania historyczne i fascynacje*. Red. T. JAWORSKI, W. PYŻEWICZ. Zielona Góra 1998.
- MILLER E.: *Leo Krzycki, Polish American Labor Leader*. „Polish American Studies” 1976, Vol. 33, No. 2.
- MILORADOVIĆ G.: *Lepota pod nadzorem. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*. Beograd 2012.
- Moczyłowska Maria z d. Grzymkowska 1886–1969* (https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001056&find_code=SYS&local_base=ARS10).
- MOŁDAWA T.: *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*. Warszawa 1991.
- MORAWSKI K.: *Tamten brzeg. Wspomnienia i szkice*. Warszawa 1996.
- MOROZ-GRZELAK L.: *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*. Warszawa 2011.
- MOSSAKOWSKI S.: *Pałac Krasińskich w Warszawie w świetle inwentarza z roku 1763 (65) oraz kilka uwag na marginesie jego odbudowy*. „Ochrona Zabytków” 1962, nr 15/1 (56).

- MYŚLIŃSKI J.: *Mikrofon i polityka. Z dziejów radiofonii polskiej 1944–1960*. Warszawa 1990.
- Na granicy epok. Wspomnienia o udziale Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917–1921*. Red. Z. IWAŃCZUK. Warszawa 1967.
- NAWROCKI Z.: *Struktura aparatu bezpieczeństwa w latach 1944–1956*. W: *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*. T.1. Red. K. SZWAGRZYK. Warszawa 2005.
- NAZAREWICZ R.: *Komintern a lewica polska. Wybrane problemy*. Warszawa 2008.
- NAZAREWICZ R.: *Komintern wobec agresji hitlerowskiej w Europie 1939–1941*. „Dzieje Najnowsze” 2001, R. 33, z. 3.
- NĚMEČEK J.: *Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939–1945*. „Slovanský Přehled” 2001, R. 87, č. 2.
- NESOVIĆ S.: *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*. Belgrade 1981.
- NOCUŃ M., BRZEZIECKI A.: *Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi*. Wrocław 2007.
- NOSKOWA A.: *Zwycięstwo i zniewolenie. Ustrój demokracji ludowej dla społeczeństwa przejściowego*. W: *Białe plamy, czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*. Red. A. ROTFELD, A. TORKUNOW. Warszawa 2010.
- NOWAKOWSKA-WIERZCHOŚ A.: *Spoleczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944–1950) – dokumenty programowe*. „Komunizm. System – ludzie – dokumentacja” 2013, R. 2.
- NOWARSKI C.: *Akademickie kształcenie nauczycieli historii w Polsce (1945–1980)*. Kraków 1999.
- NYCEK J.B.: *Stanisław Ryszard Dobrowolski – wspomnienie*. „Notatki Płockie” 1985, nr 4.
- OLEJNICZAK M.: *Polsko-radzieckie kontakty kulturalne po II wojnie światowej*. Wrocław 1977.
- OLSZEWSKI E.: *Paweł Dąbek «Paweł» (1908–1987)*. „Z Pola Walki” 1989, nr 1(125).
- ORLEWICZ T.: *Zarys wiadomości o rolnictwie socjalistycznym*. Warszawa 1951.
- OŚĘKA P.: *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce w latach 1944–1956*. Warszawa 2007.
- OŚĘKOWSKI C.: *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*. Warszawa 2000.
- OTRĘBSKA-JABŁOŃSKA A.: *Wspomnienia pośmiertne. Kazimierz Nitsch (1874–1958)*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1983, nr 46.
- PAŁYS P.: *Czechosłowackie rozszczenia graniczne wobec Polski 1945–1947*. Racibórz–Głubczyce–Kłodzko. Opole 2007.
- PAŁYS P.: *Jurij Cyż jako sekretarz Serbołużyckiej Rady Narodowej w latach 1945–1947*. „Zeszyty Łużyckie” 2011, t. 45.
- PAŁYS P.: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych ZSRR oraz Wojskowa Administracja Radzieckiej Strefy Okupacyjnej Niemiec wobec kwestii łużyckiej w latach 1945–1948*. „Studia Śląskie” 2013, t. 73.
- PAŁYS P.: *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945–1948*. Opole 2014.
- PANECKI T., PUCHAŁA F., SZOSTAK J.: *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*. Warszawa 2003.
- PAWŁOWICZ J., POLAK B.: *Interesuje mnie człowiek. Rozmowa z Ryszardem Bugajskim, reżyserem, twórcą spektaklu telewizyjnego «Śmierć rotmistrza Pileckiego»*. „Biuletyn IPN” 2006, nr 7(66).

- PAWŁOWICZ J.: *Problematyka i kierunki prac Komitetu Wszechsłowiańskiego w Moskwie w czasach II wojny światowej*. W: *Z Polskich Studiów Sławistycznych*. Seria 3. *Historia. Prace na VI Międzynarodowy Kongres Sławistów w Pradze 1968*. Warszawa 1968.
- PIEKALKIEWICZ J.: *Wojna na Bałkanach 1940–1945*. Warszawa 2007.
- PISARKOWA K.: *Zenon Klemensiewicz (1891–1969). Materiały i szkice do portretu*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1972, nr 63/3.
- PNIEWSKI J.: *Wspomnienia pośmiertne: Stefan Pieńkowski (1883–1953)*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1983, nr 46.
- Polska-ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*. Oprac. A. GIENADU [et al.]. Warszawa 1995.
- Polskie Państwo Podziemne wobec komunistów polskich (1939–1945). Wypisy prasy konspiracyjnej*. Oprac. K. SACEWICZ. Olsztyn 2005.
- PORĘBINA G., PORĘBA S.: *Historia literatury rosyjskiej 1917–1991*. Katowice 1994.
- Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*. T. II. E–J. Red. A.K. KUNERT. Warszawa 2000.
- POTYRAŁA B.: *Oświata w Polsce w latach 1949–1956*. Wrocław 1992.
- Powrót nad Odrę i Bałtyk. Plakaty ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie*. Red. T. SKOCZEK. Warszawa 2015.
- PRĘCIKOWSKI L.S.: *Komitet Słowiański w Polsce. Oddział w Łodzi (1946–1951)*. „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48.
- PRĘCIKOWSKI L.S.: *Kongres Słowiański w Belgradzie 8–11(16) grudnia 1946 r.* „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2001, t. 37.
- PRĘCIKOWSKI L.S.: *Propaganda słowiańska w Polsce Ludowej w latach 1944–1947 ze szczególnym uwzględnieniem roli Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40.
- PRĘCIKOWSKI L.S.: *Zjazd Słowiański w Belgradzie 8–11[16] XII 1946. Wzloty i upadki «nowego ruchu słowiańskiego» (na podstawie prasy słowiańskiej)*. Łódź 1994. (Maszynopis znajduje się w Archiwum UŁ).
- PRZYBÓŚ K.: *Kazimierz Piwarski (1903–1968)*. W: *Złota Księga Wydziału Historycznego*. Red. J. DYBIEC. Kraków 2000.
- PRZYBYSZEWSKI K.: *Roman Lutman (Krystian Lutwiński) (1897–1973), dziennikarz, publicysta, wicedyrektor Instytutu Bałtyckiego*. „Rocznik Toruński” 2012, t. 39.
- PRZYGOŃSKI A.: *Powstanie warszawskie w sierpniu 1944*. T. 2. Warszawa 1980.
- PRZYGOŃSKI A.: *Stalin i Powstanie Warszawskie*. Warszawa 1994.
- PTAK K.: *Kowalski Władysław*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 14. Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969.
- PTASIŃSKI J.: *Pierwszy z trzech zwrotów, czyli rzecz o Gomułce*. Warszawa 1983.
- RADZISZEWSKA M.: *Wspomnienie o Józefie Kostrzewskim w 40. rocznicę śmierci nestora polskiej archeologii*. „Pro Libris. Lubelskie Pismo Literacko-Kulturalne” 2009, nr 29.
- RECHOWICZ H.: *Powstańcy śląscy w Polsce Ludowej 1945–1949*. Katowice 1970.
- REES E.A.: *The Sovietization of Eastern Europe*. W: *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Red. B. APOR, P. APOR, E.A. REES. Washington 2008.

- ROBINSON M.: *Losy elity akademickiej. Rosyjska slawistyka od 1917 roku do początku lat 30.* Warszawa 2014.
- ROBOTYCKI Cz.: *Nie wszystko jest oczywiste.* Kraków 1998.
- ROGOWSKA B.: *Funkcje polityczne obchodów Dnia Zwycięstwa w Polsce w latach 1945–1989.* W: *Studia historyczne i politologiczne.* Red. R. GELLES, M.S. WOLAŃSKI. Wrocław 1997.
- ROMEK Z.: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970.* Warszawa 2010.
- ROSEN-ZAWADZKI K.: *Balkańskie koncepcje strategiczne a kampania we Włoszech (1943–1945).* Warszawa–Wrocław–Kraków 1964.
- RUTKOWSKI T.: *Nauki Historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne.* Warszawa 2007.
- RUSEK J.: *Mieczysław Małecki (1903–1946).* W: *Mieczysław Małecki. Człowiek, uczonek, organizator. W setną rocznicę urodzin.* Red. IDEM. Kraków 2005.
- RUTYNA Z.: *Jugosławia na arenie międzynarodowej 1943–1948.* Warszawa 1981.
- RZEPA Z.: *Życie i działalność naukowa Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej (1916–1974).* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1976, nr 21/1.
- RZEPECKI A.: *Problematyka wygaśnięcia Konkordatu zawartego między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską w dniu 10 lutego 1925 roku.* „Studia Erasmiava Wratislaviensia” 2011, z. 5.
- RZETELSKA-FELESZKO E.: *Łużyczenie w Niemczech.* „Sprawy Międzynarodowe. Nowa Seria” 1993, z. 1(2).
- SAKSON A.: *Niemcy w świadomości społecznej Polaków.* W: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1948.* Red. A. WOLFF-POWĘSKA. Poznań 1993.
- SAVIĆ G.: *Petar Prodanović učitelj iz Bujavice (Prilozi za monografiju).* Pakrac 1980.
- SAWICKI J.K.: *Kadry Morskie Rzeczypospolitej. T. II. Polska Marynarka Wojenna. Cz. I. Korpus oficerów 1918–1947.* Gdynia 1996.
- SCHILLER L.: *Teatr demokracji ludowej 1946–1950.* Warszawa 2004.
- SEBEOK T.A.: *Portraits of Linguists. From Eduard Sievers to Benjamin Lee Whorf.* Bloomington 1966.
- SECOMSKI K.: *Michał Kaczorowski – ekonomista i działacz społeczny.* W: *Michał Kaczorowski. Człowiek i dzieło.* Red. K. DZIEWOŃSKI. Warszawa 1979.
- SIATKOWSKI J.: *Droga życiowa Profesora Zdzisława Stiebera.* W: *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały z konferencji naukowej.* Warszawa, dnia 9 marca 1981. Red. E. RZETELSKA-FELESZKO. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- SIECZKOWSKI A.: *Wspomnienie o prof. Stanisławie Słońskim (1879–1959).* „Slavia Occidentalis” 1961, t. 21.
- SIEKIERSKI S.: *Spółdzielnia Wydawnicza «Czytelnik».* „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1.
- SKARŻYŃSKI M.: *Poznańskie lata Henryka Ułaszyna.* „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2012, t. 19(39), z. 1.
- SKOWROŃSKI A.: *Polska a problem Niemiec 1945–1965.* Warszawa 1967.
- SKUBISZEWSKI K.: *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów.* Poznań 1975.
- SKUPIŃSKI J., SOKOLEWICZ W.: *Marian Rybicki (1915–1987).* „Studia Prawnicze” 1989, z. 2–3.

- SKUZA C.: *Kwestia serbołużycka w polskiej polityce zagranicznej (1944–1949)*. „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1984, nr 121.
- SŁABCZYŃSKI W., SŁABCZYŃSKI T.: *Słownik podróżników polskich*. Warszawa 1992.
- SŁOMKO Z.: *W hołdzie nestorowi polskiego położnictwa i ginekologii prof. dr. hab. Ireneuszowi Roszkowskiemu w dniu 80 rocznicy urodzin*. „Ginekologia Polska” 1989, t. 60, nr 2.
- Słownik artystów plastyków. Artyści plastycy Okręgu Warszawskiego ZPAP 1945–1970*. Red. M. SARAFIŃSKA. Warszawa 1972.
- Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. T. I. A–D. Red. F. TYCH [et al.]. Warszawa 1978.
- Słownik biograficzny działaczy Ruchu Ludowego (makieta)*. Oprac. J. DANCYGIER [et al.]. Warszawa 1989.
- Słownik pisarzy rosyjskich*. Red. Z. BARAŃSKI [et al.]. Warszawa 1994.
- SOBÓR-ŚWIDERSKA A.: *Jakub Berman. Biografia komunisty*. Warszawa 2009.
- ŚOŁTA J.: *Zarys dziejów Serbołużyczan*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- STANKIEWICZ R.: *Związek Nauczycielstwa Polskiego 1944–1948. Oczekiwania i rzeczywistość*. Zielona Góra 1986.
- STARNAWSKI J.: *Galecki Włodzimierz (1888–1968)*. W: *Słownik badaczy literatury polskiej*. T. 6. Oprac. IDEM. Łódź 2003.
- STAWOWY-KAWKA I.: *Granice Republiki Macedonii – chronologia i koncepcje zmian*. „Obóz” 2009, nr 51.
- STAWOWY-KAWKA I.: *Profesor Henryk Batowski. In memoriam (12 V 1907 – 25 III 1999)*. W: *Studia nad współczesnymi językami i literaturami południowo- i zachodniosłowiańskimi*. Red. W. LUBAŚ, M. BAŁOWSKI. Opole 2001.
- STECKO K.: *Ludwik Gościński*. W: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. T. II. E–J. Red. F. TYCH [et al.]. Warszawa 1987.
- STĘPNIAK W.: *Polityka mocarstw zachodnich wobec Jugosławii w latach 1948–1950*. „Dzieje Najnowsze” 1981, R. 13, z. 4.
- STOLARCZYK M.: *Stanowisko Polski wobec zagadnienia jedności i podziału Niemiec w latach 1945–1949*. Katowice 1989.
- STROMSKI Z.: *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*. Bydgoszcz 1986.
- STRZYCZYŃSKI M.: *Gdańsk w latach 1945–1948. Odbudowa organizmu miejskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- SUDZIŃSKI R.: *Chełmno w Polsce Ludowej (1945–1970). Stosunki społeczno-polityczne, organy administracji i samorządu terytorialnego*. W: *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*. Red. M. BISKUP. Warszawa–Poznań–Toruń 1987.
- SULIKOWSKA A.: *WOJSŁAW MOLÈ (1886–1973)*. „Rocznik Historii Sztuki” 2012, t. 37.
- ŠURMAN P.: *Wojciech Kóčka a plenum Komitetu Wszechsłowiańskiego w Warszawie w 1947 roku*. W: *Serbowie łużyccy i Polacy. Doświadczenia historyczne i perspektywy współpracy. Materiały z sesji naukowej odbytej 15–16 listopada 1991 r. w Niwkach pod Opolem*. Red. M. LIS. Opole 1992.
- SYZDEK E.: *Działalność Wandy Wasilewskiej w latach drugiej wojny światowej*. Warszawa 1981.
- SZAROTA T.: *Niemcy i Polacy. Wzajemne postrzeganie i stereotypy*. Warszawa 1996.

- SZAROTA T.: *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*. Warszawa 2010.
- SZCZECHURA T.: *Ozga Władysław*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 24. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- SZCZEGÓŁA H.: *Jan Mulak – polityk i historyk*. W: *Jan Mulak (1914–2005). Życie dla sportu*. Red. B. WOLTMANN, S. ZABORNIAK. Rzeszów 2006.
- SZCZEPAŃSKI T.: *Zięborak Jan Kazimierz «Wojmir»* (<http://www.niklot.org.pl/sownik-biograficzny/38-z-z-z/86-zieborak-jan-kazimierz-wojmir.html>).
- SZKOPEK T.: *Władze w Polsce wobec problemu łużyckiego w latach 1945–1950*. W: *Ojczyzna wielka i mała. Księga pamiątkowa wydana z okazji 40-lecia Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Cieszynie*. Red. I. PANIC. Cieszyn 1996.
- Szpalty z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego 1948–1951*. Red. T. SULEJA. Wrocław 2001.
- SZUBA L.: *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*. Lublin 2002.
- SZULC W.: *Kultura dla mas Polski Ludowej. Wizje ideologów, twórców i publicystów z lat 1944–1958*. Wrocław 2008.
- ŚLUSARCZYK J.: *Stosunki polsko-sowieckie 1939–1945*. Toruń 2000.
- ŚWIDA-ZIEMBA H.: *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*. Kraków 2010.
- Tadeusz Żakiej (1915–1994)*. W: *Encyklopedia muzyki*. Oprac. A. CHODKOWSKI. Warszawa 1995.
- TANTY M.: *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*. Warszawa 2003.
- TECHMAN R.: *Gdańsk, 30 października 1948 r. – Raport konsula generalnego ZSRR w Gdańsku Timofieja Nikołajewicza Chorobrycha o sytuacji na Wybrzeżu*. „Rocznik Gdański” 1998, t. 58, z. 2.
- TIMOSZEWICZ J.: *Schiller Leon*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 35. Warszawa–Kraków 1994.
- Todor Pawlow (1890–1977)*. „Studia Estetyczne” 1978, nr 15.
- TOMASZEWSKI J.: *«Slovanský Prehled» w nowej postaci*. „Przegląd Historyczny” 1992, nr 83/1.
- TOMASZEWSKI J.: *Bułgaria 1944–1971. Trudna droga do socjalizmu*. Warszawa 1989.
- TOMASZEWSKI J.: *Czechosłowacja*. Warszawa 1997.
- TORAŃSKA T.: *Oni*. Warszawa 1985.
- TRZCIŃSKI J.: *Instytucje ustrojowe okresu przejściowego 1944–1947*. W: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*. T. 2. Red. M. KALLAS. Warszawa 1990.
- U kresu samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947–1949. Protokoły, sprawozdania, listy*. Oprac. J.R. SZAFLIK, R. TURKOWSKI. Warszawa 1995.
- UHLÍŘ J.B.: *Druhá republika. Stát, který nikdo nechtěl*. „Historický obzor” 2003, 14 (5/6).
- URBAN U.: *Władza ludowa a literaci. Polityka władz wobec środowiska Związku Zawodowego Literatów Polskich 1947–1950*. Warszawa 2006.
- URBAŃCZYK S.: *Lehr-Spławiński Tadeusz*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 17. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- URBAŃCZYK S.: *Przegląd dziejów słowianoznawstwa w Uniwersytecie Jagiellońskim*. W: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*. Red. W. TA-SZYCKI, A. ZARĘBA. Kraków 1964.
- VLADÁR J.: *Malá encyklopédia Slovenska A–Ž*. Bratislava 1987.
- WALCZAK J.: *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*. Katowice 2001.

- WALICKI A.: *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktury i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa 1964.
- WERWES H.: Maksym Rylski. „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1971, nr 6.
- Wielki historyk Borys Grekow (1882–1953)*. „Z Otchłani Wieków. Pismo poświęcone pradziejom Polski” 1953, t. 22, nr 6.
- Wielkopolski Słownik Biograficzny*. Red. A. GĄSIOROWSKI, J. TOPOLSKI. Warszawa–Poznań 1981.
- WISŁOCKI W.T.: *Kongres słowiański w r. 1848 i sprawa polska*. Lwów 1927.
- Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*. Red. K. ROKICKI, R. SPAŁEK. Warszawa 2011.
- WOJTAS M.: *Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich*. T. IV. Lublin 2007.
- WOŹNIAKOWSKI K.: *Między ubezwłasnowolnieniem a opozycją. Związek Literatów Polskich w latach 1949–1959*. Kraków 1990.
- WÓJCIK Z.: *Biografia Henryka Raabego*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1985, t. 30.
- WÓJTOWICZ N.: *Nástup komunistickéj diktatúry v Československu z pohľadu Polska. W: Február 1948 a Slovensko*. Red. O. PODOLEC. Bratislava 2008.
- WRONA J.: *Zależni czy suwerenni? Stronnictwo Demokratyczne w województwie lubelskim 1944–1975*. Lublin 1998.
- Współcześni Polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*. T. 3. G–J. Red. J. CZACHOWSKA, A. SZALAGAN. Warszawa 1994.
- WYCZESANY J.: *Przyjaciel Goetza. Dr Tadeusz Spiss (1882–1954)*. „Brzeski Magazyn Informacyjny” 2003, nr 6(130).
- WYDRA W.: *Pierwsze wrześnieie dni 1939 r. w poznańskiej Bibliotece Uniwersyteckiej we wspomnieniach dr Zofii Kaweckiej*. „Biblioteka” 1998, nr 2(11).
- WYSOCKI W.J.: *Grób Nieznanego Żołnierza. W: Warszawa. O czym mówią pomniki i kamienie*. Red. K. MÓRAWSKI, A. STAWARZ. Warszawa 2000.
- WYSZOMIRSKA-KUŹMIŃSKA O.: *Więzi humanistów polskich i radzieckich (1944–1980)*. Wrocław 1988.
- ZABŁOCKI K.: *Filip Istner (1912–1990)*. „Literatura na Świecie” 1991, nr 5.
- ZACHARIAS M.J.: *Konflikt radziecko-jugosłowiański i przemiany ustrojowe w Jugosławii w latach 1948–1954*. „Dzieje Najnowsze” 1990, R. 22, z. 4.
- ZACHARIAS M.J.: *Stosunki radziecko-jugosłowiańskie w latach 1948–1958. Aspekty polityczne oraz ideologiczne*. „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40.
- ZACHARIAS M.J.: *System stalinowski w Jugosławii w latach 1944–1949*. „Kwartalnik Historyczny” 1992, nr 3.
- ZACHARIAS M.J.: *System władzy komunistycznej w Jugosławii. Powstanie, przemiany, rozkład*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1998, t. 33.
- ZAJĄC H.: *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*. Kraków 2008.
- ZAJĄC J., ZIĘBA R.: *Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1989*. Toruń 2005.
- ZAKRZEWSKI Z.: *Wielopole w kulturze polskiej. Refleksje nad przeszłością*. Poznań 1992.

- ZAREMBA M.: *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*. Warszawa 2005.
- ZATORSKA H.: *Wanda Wasilewska*. Warszawa 1977.
- ZAWADZKI A.: *Zagadnienia narodowościowe Śląska*. „Śląsko-Dąbrowski Przegląd Administracyjny” 1946, nr 2.
- ZAWADZKI S.: *Marian Rybicki 1915–1987*. „Państwo i Prawo” 1987, R. 42, z. 5.
- ZAWODNY J.K.: *Powstanie Warszawskie w walce i dyplomacji*. Warszawa 2005.
- ZGORZELSKI Cz.: *Kazimierz Wyka (1910–1975)*. „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 1975, nr 10.
- ZIELIŃSKI S.: *Mały słownik pionierów polskich kolonialnych i morskich*. Warszawa 1932.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Bułgaria wobec napaści III Rzeszy na Jugosławię i Grecję w 1941 r. Uwarunkowania historyczne*. „Kwartalnik Historyczny” 1985, nr 3.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Bułgarski rewizjonizm terytorialny a zbliżenie Bułgarii z III Rzeszą*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, t. 44.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Federacja Słowian południowych w polityce Bułgarii po II wojnie światowej. Korzenie. Próby realizacji. Upadek*. Warszawa 2005.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Geneza rokowań bułgarsko-jugosłowiańskich na temat Federacji Słowian Południowych i dwustronnego sojuszu*. W: *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*. Red. A.W. MIKOŁAJCZAK, W. SZULC, B. ZIELIŃSKI. Poznań 2004.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Ku upadkowi idei federacji Słowian południowych (styczeń–grudzień 1948)*. „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, t. 40.
- ZNAMIEROWSKA-RAKK E.: *Stalin wobec koncepcji federacji Słowian południowych (1944–1948)*. W: *Integracja i tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej na przestrzeni dziejów. Z prac Polsko-Bułgarskiej Komisji Historycznej*. Red. EADEM. Warszawa 2007.
- ZWOLIŃSKI S.: *Wojsko Polskie w ZSRR w 1943 roku wobec powstającego systemu władzy. Udział I. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w bitwie pod Lenino*. Warszawa 2003.
- ZYBLIKIEWICZ L.: *Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski 1944–1949*. Warszawa 1984.
- ŻAK J.: *Profesor dr Wojciech Kóčka (13.X.1911–18.XI.1965)*. „Slavia Occidentalis” 1967, T. 26.
- ŻARYN J.: *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*. Warszawa 1997.

Materiały filmowe, dźwiękowe

Repozytorium Cyfrowe Filmoteki Narodowej (<http://repozytorium.fn.org.pl>):

- *Uroczystości 25. rocznicy Powstania Śląskiego na górze Św. Anny*.
- *Uroczystości przy Grobie Nieznanego Żołnierza*.
- *Święto Armii Radzieckiej*.

Polska Kronika Filmowa (<http://www.kronikarp.pl>):

- *800-lecie Moskwy*.
- *Z festiwalu muzyki słowiańskiej*.

Marcela Gruszczyk

An idea subject to the purposes of propaganda
The Slavic Committee in Poland in 1945–1953
in the context of the neo-Slavic movement

Summary

After the Second World War, the cooperation of Slavic people was treated by the communist authorities as the basic determinant of the internal and external policy of the country. It was seen as a guarantee of peace and safety in post-war Europe. Moreover, according to the recommendations of the Soviet Union, it was supposed to serve the purpose of the Sovietization of the society. Additionally, it was supposed to convince the society about the value of an alliance with the Soviet Union in the eyes of the Slavic nations. The Slavic Committee was the main organization responsible for promoting the idea of Slavic unity. Since it had acquired mass appeal, its activities were supported by Polish-Slavic Friendship Societies – mainly by the Polish-Soviet Friendship Society.

Missing and incomplete data in archival materials makes it impossible to identify the father of the idea of establishing the Slavic Committee in Poland. The only thing that is clear is the fact that the work on its establishment began in June 1945. With an initial focus on national structures, the work was initiated by Warsaw intellectuals, and inspired by communist authorities. Almost at the same time in Kraków, the centre of Slavic studies in Poland, a group of scholars associated with a Jagiellonian University professor – Henryk Batowski – took steps which led to the creation of the first local branch of the association. During his visit in Poland in July 1945, Aleksandr Gundorov, a Soviet activist, recommended the creation of the Polish Committee. He was invited by the Provisional Government of National Unity to take part in the commemoration of the 535th (five hundred thirty fifth) anniversary of the Battle of Grunwald.

The most intense period of the operations of the Slavic Committee was between 1945 and 1949, when the committee conducted cultural and educational activities on a great scale. Special attention was accorded to conducting and celebrating public holidays, and historical anniversaries important for Slavs. The committee also organized – with great attention to detail – exhibitions, artistic performances, radio shows, and lectures promoting other Slavic countries. During that time the committee had been heavily involved in the Sorb issue. The involvement was motivated by a broad attention to the problem of the Polish society, and the nation's strong support in reference to the requirements of the Sorbs. Apart from the element of the strengthening of Slavic unity, it was also a great moment to highlight and explain the defeat of the Third Reich.

It is worthwhile to mention that the Committee had its own press organ – *Życie Słowiańskie* (Eng. Slavic Life) magazine. The monthly appeared between 1946 and 1953, a total of 84 issues were edited and published. An issue contained about 60 pages. Henryk Batowski was the first editor of the magazine. He held this function between 1946 and 1951. Jerzy Woźnicki was the second and, at the same time, the last editor. The magazine consisted of two parts. The first one contained articles about the history

of Slavic countries (for example, the Soviet Union, the Czech Republic, Bulgaria and Yugoslavia). The content published in the second part was related to Poland. It had the form of short information materials, grouped into regular sections. They included: *Kronika polityczna, kulturalna i gospodarcza* (Eng. The Political, Cultural and Economic Chronicle) and *Przegląd książek i czasopism słowiańskich* (Eng. An Overview of Slavic Books and Magazines). Reports on the current activity of the Committee were also printed. Sometimes sports news and information on arts was provided. Texts were mainly written by the members of the Committee management. Officially, the editorial team of the magazine was supposed to make sure that the annual number of published materials on individual Slavic countries was similar. However, most of the published texts were in fact related to the Soviet Union and the Polish-Russian cultural cooperation. These were typical propaganda articles, full of lofty slogans praising the alliance with the Soviet Union.

In the early 1950s the international cultural exchange has been severely limited. Until that point these activities were in the scope of the Slavic Committee. However, mainly as a result of a Soviet-Yugoslav conflict they were shifted to the Committee of International Cultural Collaboration (established in June 1950). The Soviet-Yugoslav conflict ruined the conception of Slavic unity.

Марцела Грущик

Идея на службе пропаганды
Славянский комитет в Польше в 1945–1953 гг.
на фоне новославянского движения

Резюме

После Второй мировой войны коммунистическая власть трактовала сотрудничество славян как основное направление международной политики государства, считая его гарантией безопасности в послевоенной Европе. Кроме того, следуя указаниям Москвы, оно должно было способствовать сплочению общества и убеждению его в ценности связи с Советским Союзом. Главным субъектом, ответственным за пропагандирование идеи славянского сообщества, был Славянский комитет. Эта организация никогда не приобрела массового характера, поэтому её деятельность поддерживали Товарищества польско-славянской дружбы, во главе с Товариществом польско-советской дружбы.

Из сохранившихся архивных материалов вытекает, что работа над созданием Славянского комитета началась в середине 1945 года. Инициатором его образования, при содействии коммунистической власти, стал круг варшавской интеллигенции. Почти одновременно в Кракове, колыбели польской славистики, группа учёных, сосредоточенных вокруг профессора Ягеллонского университета Хенрика Батовского, предприняла шаги по созданию первого местного отделения общества. Инструкции по организации польского комитета дал председатель Всеславянского комитета Александр Гундоров во время визита в Польшу в июле 1945 года. Он прибыл по приглашению Временного правительства национального единства, чтобы принять участие в торжествах по случаю 535-ой годовщины битвы под Грюнвальдом.

Наиболее интенсивный период активности Славянского комитета приходится на 1945–1949 гг., когда велась широкая культурно-просветительская деятельность. В это время в центре внимания находились торжества, связанные с государственными праздниками и важными для славянского сообщества историческими годовщинами, а также мероприятия по проведению выставок, художественных выступлений, радиопередач и лекций, продвигающих остальные славянские страны. Весьма существенным аспектом была вовлечённость Славянского комитета в серболужицкую проблематику. Это происходило на волне реальной поддержки со стороны польского общества, открыто стоящего на стороне стремлений этой национальной группы. Наряду с подчёркиваемым элементом всеславянской солидарности в этом усматривалась востребуемая экземплификация поражения III Рейха.

Необходимо отметить, что у Славянского комитета был также свой собственный периодический орган, журнал «Жиче Словянске» (польск. „Życie Słowiańskie”). Он издавался с 1946 по 1953 год. В общей сложности вышло 84 номера со средним объёмом 60 страниц. Первым редактором ежемесячника был

Хенрик Батовский. Эту функцию он исполнял в 1946–1951 гг. Вторым и вместе с тем последним редактором был Ежи Возницкий.

Журнал состоял из двух частей. Первая из них включала популяризаторские статьи, касающиеся истории славянских стран (т.е. Советского Союза, Чехословакии, Болгарии и Югославии). Тексты во второй части по своей тематике были связаны с Польшей и представляли собой краткие сведения, размещаемые в постоянных рубриках: *Политическая, культурная, экономическая хроника*, а также *Обзор славянских книг и журналов*. Регулярно публиковались также отчёты о текущей деятельности комитета. Время от времени появлялась информация о спорте и о современном искусстве. Авторами текстов были прежде всего члены властей комитета. Официально редакция журнала должна была заботиться о том, чтобы материалы на тему отдельных славянских государств каждый год были сходными по своему числу. Однако в действительности большинство текстов посвящалось СССР и польско-советскому сотрудничеству в области культуры. Это были типичные пропагандистские тексты, насыщенные возвышенными слоганами, восхваляющими дружественные отношения с Советским Союзом.

В начале 50-х годов XX века в значительной степени был ограничен международный культурный обмен, который до того времени входил в круг компетенции комитета. Этими вопросами стал заниматься Комитет культурного сотрудничества с зарубежными странами, созданный в июле 1950 г. Причиной такого положения дел стал советско-югославянский конфликт, который непосредственным образом нисповергнул идею славянской общности.

ISSN 0208-6336
Cena 32 zł (+ VAT)

Więcej o książce

ISBN 978-83-226-3521-6

9 788322 635216

